

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Nettipāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

NETTI-AṬṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 45

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၊ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၊ = u ဣ ၊ = ū ဧ = e ဩ ၊ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကော ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
ကက kka	ဇ cca	က န္ဓha	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓha	န nta	ဠ bbha	ဣ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓha	န ntva	ဣ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဣ sta
က kva	ည ñña	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ဉ ñha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဣ sna
ဇ khva	ဉ ñca	ကျ tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဠ mbha	ဣ ssa
ဠ ggha	ဉ ñja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဣ sma
ဈ gya	ဉ ñjha	န ddha	န nha	ဣ mya	ဣ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဣ hma
က ṅka	ဉ ttha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဣ hva
န ṅkha	ဉ dda	ဠ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဠ lha
န ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Netti-aṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā	...	...	1
1. Saṅgahavāraṇṇanā	...	...	5
2. Uddesavāraṇṇanā	...	...	14
3. Niddesavāraṇṇanā	...	...	19
Hārasaṅkhepa	...	...	19
Nayasāṅkhepa	...	...	29
Dvādasapada	...	...	31
4. Paṭiniddesavāra	...	...	40
1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	40
2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	61
3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	80
4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	91
5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	94
6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	99
7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	104
8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	110
9. Parivattanaṅgahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	115
10. Vevacanaṅgahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	117
11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	121
12. Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	126
13. Sodhanaṅgahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	128
14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	129
15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	136
16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	138

Mātikā	Piṭṭhaṅka
1. Desanāhārasampātavaṇṇanā	141
2. Vicayahārasampātavaṇṇanā	147
3. Yuttihārasampātavaṇṇanā	175
4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā	176
5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā	176
6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā	177
7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā	178
8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā	178
9. Parivattanahārasampātavaṇṇanā	179
10. Vevacanahārasampātavaṇṇanā	179
11. Paññattihārasampātavaṇṇanā	180
14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā	180
Missakahārasampātavaṇṇanā	180
Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā	192
Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā	218
Nigamanakathā	275

Netti-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Netti-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **Nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ.

Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato.

Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, Sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo.

Vande **ariyasamghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye.

Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Ṭhitiṃ ākaṅkhamānena, ciraṃ saddhammanettiyā.

Dhammarakkhitanāmena, therena abhiyācito.

Padumuttaranāthassa, pādamūle pavattitaṃ.

Passatā abhinīhāraṃ, sampattaṃ yassa matthakaṃ.

Samkhittaṃ vibhajantānaṃ, eso aggoti tādinaṃ.

Ṭhapito etadaggasmiṃ, yo mahāsāvakuttamo.

Chaḷabhiñño vasippatto, pabhinnapaṭisambhido.

Mahākaccāyano thero, Sambuddhena pasamsito.

Tena yā bhāsītā netti, Satthārā anumoditā.
 Sāsanassa sadāyattā, navaṅgassatthavaṇṇanā.
 Tassā gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato.
 Kiñcāpi dukkarā kāturi, atthasaṁvaṇṇanā mayā.
 Saha saṁvaṇṇanaṁ yasmā, dharate Satthusāsanam.
 Pubbācariyasīhānam, tiṭṭhateva vinicchayo.
 Tasmā tamupanissāya, ogāhetvāna pañcapi.
 Nikāye peṭakenāpi, saṁsanditvā yathābalaṁ.
 Suvisuddhamasaṁkiṇṇam, nipuṇatthavinicchayaṁ.
 Mahāvihāravāsīnam, samayaṁ avilomayaṁ.
 Pamādalekhaṁ vajjetvā, Pāḷiṁ sammā niyojayaṁ.
 Upadesaṁ vibhāvento, karissāmatthavaṇṇanaṁ.
 Iti atthaṁ asaṁkiṇṇam, **Nettippakaraṇassa** me.
 Vibhajantassa sakkaccaṁ, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha kenaṭṭhena netti¹? Saddhammanayanaṭṭhena **netti**. Yathā hi taṇhā satte kāmādibhavaṁ nayaṭṭi “bhavanetṭi”ti vuccati, evamayampi veneyyasatte ariyadhammaṁ nayaṭṭi saddhammanayanaṭṭhena “netti”ti vuccati. Atha vā nayanti tāyāti **netti**. Nettippakaraṇena hi karaṇabhūtena dhammakathikā veneyyasatte dassanamaggaṁ nayanti sampāpentīti, nīyanti vā ettha etasmiṁ pakaraṇe adhiṭṭhānabhūte patiṭṭhāpetvā veneyyā nibbānaṁ sampāpiyantīti **netti**. Na hi netti-upadesasannissayena vinā aviparītasuttatthāvabodho sambhavati. Tathā hi vuttaṁ “tasmā nibbāyitukāmenā”ti-ādi. Sabbāpi hi suttassa atthasaṁvaṇṇanā netti-upadesāyattā, netti ca suttappabhavā, suttaṁ Sammāsambuddhappabhavanti.

Sā panāyaṁ netti pakaraṇaparichedato tippabhedā hāranayapaṭṭhānānaṁ vasena. Paṭhamañhi hāravacāro, tato nayavicāro, pacchā paṭṭhānavicāroti. Pāḷivavattānato pana saṅghavāravibhāgavāravasena duvidhā, sabbāpi hi netti saṅghavāro vibhāgavāroti vāradvayameva hoti.

1. Tattha nettīti kenaṭṭhena netti (Sī)

Tattha **saṅgahavāro** ādito pañcahi gāthāhi paricchinno. Sabbo hi pakaraṇatto “yaṃ loko pūjayate”ti-ādīhi pañcahi gāthāhi apariggahito nāma natthi. Nanu cettha paṭṭhānaṃ asaṅgahitanti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, mūlapadaggahaṇena paṭṭhānassa saṅgahitattā. Tathā hi vakkhati “aṭṭhārassa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā sāsanaṇaṭṭhāne”ti. Mūlapadapaṭṭhānāni hi atthanayasāṅkhārattikā viya aññamaññaṃ saṅgahitāni.

Vibhāgavāro pana uddesaniddesapaṭiniddesavasena tividho. Tesu “tattha katame soḷasa hārā”ti ārabhitvā yāva “bhavanti aṭṭhārassa padānī”ti ayaṃ uddesavāro. “Assādādinavata”ti ārabhitvā yāva “tettimsā ettikā nettī”ti ayaṃ niddesavāro. Paṭiniddesavāro pana hāravibhaṅgavāro hārasampātavāro nayasamuṭṭhānavāro sāsanaṇaṭṭhānavāroti catubbidho. Tesu “tattha katamo desanāhāro”ti ārabhitvā yāva “ayaṃ pahānena samāropanā”ti ayaṃ hāravibhaṅgavāro. Tattha “katamo desanāhārasampāto”ti ārabhitvā yāva “anupādisesā ca nibbānadhātū”ti ayaṃ hārasampātavāro. Etthāha—hāravibhaṅgahārasampātavārānaṃ kiṃ nānākaraṇanti? Vuccate—yattha anekehipi udāharaṇasuttehi eko hāro niddisīyati, ayaṃ hāravibhaṅgavāro. Yattha pana ekasmiṃ sutte aneke hārā sampatanti, ayaṃ hārasampātavāro. Vuttañhetam **Peṭake**—

“Yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttattham.

Byañjanavidhiputhuttā, sā bhūmī hārasampāto”ti.

Nayasamuṭṭhāna, sāsanaṇaṭṭhānavāravibhāgo pākaṭo eva. Sāsanaṇaṭṭhānavāro pana saṅgahavāre viya uddesaniddesavāresupi na sarūpato uddhaṭoti. Etthāha—“idaṃ nettippakaraṇaṃ mahāsāvakaabhāsitaṃ, Bhagavatā anumoditaṃ”ti ca kathametaṃ viññāyatīti? Pāḷito eva. Na hi Pāḷito aññaṃ pamāṇataraṃ atthi. Yā hi catūhi mahāpadesehi aviruddhā Pāḷi, sā pamāṇaṃ. Tathā hi agarahitāya ācariyaparamparāya peṭakopadeso viya idaṃ nettippakaraṇaṃ ābhataṃ. Yadi evaṃ kasmāssa nidānaṃ na vuttaṃ. Sāvakaabhāsitaṇampi hi **Subhasutta**¹ **Anaṅgaṇasutta**²—

1. Dī 1. 188 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 29 piṭṭhādīsu.

Kaccāyanasamyuttādīnaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ? Nayidaṃ ekantikam.
Sāvaka**bhāsita**naṃ Buddhabhāsitaṃpi hi ekaccānaṃ
Paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ Dhammapadabuddhavaṃsādīnaṃ
nidānaṃ na bhāsitaṃ, na ca tāvatā tāni appamaṇaṃ, evamidhāpi
daṭṭhabbam.

Nidānaṃ nāma suttavinayānaṃ Dhammabhaṇḍāgārika-upālittherādīhi
mahāsāvakeveva bhāsitaṃ, idaṃ mahāsāvakabhāsitaṃ, therāṃ muñcitvā
anañña-visayaṃ imissā vicāraṇāyāti kimetena nidānagavesanena,
atthoyevettha gavesitaṃ, yo Pāḷiyā aviruddhoti. Atha vā Pāḷiyā
atthasaṃvaṇṇanābhāvato na imassa pakaraṇassa viṣuṃ nidānavacanakkiccam
atthi, Paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ viyāti daṭṭhabbam.

Idāni etasmiṃ pakaraṇe nānappakāraṇasallatthaṃ ayaṃ vibhāgo
veditaṃ—sabbameva cetāṃ pakaraṇaṃ sāsana-pariyeṭṭhi-bhāvato
ekavidhaṃ, tathā ariyamaggasampādanato vimuttirasato ca.
Byañjanatthavicārabhāvato duvidhaṃ, tathā saṅgahavibhāgabhāvato
dhammavinayatthasaṃvaṇṇanato lokiya-lokuttaratthasaṅgahaṇato
rūpārūpadhammapariggāhakato lakkhaṇalakkhiyabhāvato
pavattinivattivacanato sabhāgavisabhāganiddesato
sādhāraṇāsādhāraṇadhammavibhāgato ca.

Tividhaṃ puggalattayaniddesato tividhakalyāṇavibhāgato
pariññattayakathanato pahānattayūpadesato sikkhattayasaṅgahaṇato
tividhasaṃkilesavisodhanato mūlagīti-anugītisaṅgītibhedato
piṭakattayatthasaṃvaṇṇanato hāraṇaya-paṭṭhānappabhedato ca.

Catubbidhaṃ catuppaṭisambhidāvisayaṃ catunayadesanato
dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīrabhāvato ca. Pañcavidhaṃ
abhiññeyyādidhammavibhāgato pañcakkhandhaniddesato
pañcagatiparicchedato pañcanikāyatthavivaraṇato ca. Chabbidhaṃ
chaḷārammaṇavibhāgato cha-ajjhātikabāhirāyatanavibhāgato ca.
Sattavidhaṃ sattaviññāṇaṭṭhitiparicchedato. Navavidhaṃ
suttādīnavaṇṇaniddesato. Cuddasavidhaṃ suttādhiṭṭhānavibhāgato.
Soḷasavidhaṃ aṭṭhavīsatividhaṃ sāsana-paṭṭhānappabhedato.
Caturāsītisahassavidhaṃ caturāsītisahassadhammakkhandhavicārabhāvatoti-
ādīnaṃ nayena pakaraṇavibhāgo veditaṃ.

Tattha **sāsana-pariyeṭṭhi-bhāvato**ti sakalaṃ nettippakaraṇaṃ
sikkhattayasaṅgahassa navaṅgassa Satthusāsanassa atthasaṃvaṇṇanābhāvato.

Ariyamaggasampādanatoti dassanabhūmibhāvanābhūmisampādanato.

Vimuttirasatoti sāsanaṃ amatapariyosānattā vuttaṃ.

Byañjanatthavicārabhāvatoti hārabyañjanapadakammanayānaṃ

byañjanavicārattā atthapada-atthanayānaṃ atthavicārattā vuttaṃ.

Saṅgahavibhāgabhāvo parato āvi bhavissati. **Dhammavinayattha-**

saṃvaṇṇanatoti sakalassāpi pariyattisāsanassa dhammavinayabhāvato

vuttaṃ. **Lakkhaṇalakkhiyabhāvatoti** nettivacanassa lakkhaṇattā

udāharaṇasuttānaṃ lakkhiyattā vuttaṃ. **Sabhāgavisabhāganiddesatoti**

saṃānāṭṭhiyā dhammā sabhāgā, paṭipakkhā visabhāgā, taṃvicārabhāvatoti

attho. **Sādhāraṇāsādhāraṇadhammavibhāgatoti** pahānekaṭṭhasahajekaṭṭha-

tādisāmaññaṃ ye dhammā yesaṃ dhammānaṃ nāma vatthādinaṃ sādhāraṇā

tabbidhuratya asādhāraṇā ca, taṃvibhāgato duvidhanti attho.

Puggalattayaniddesatoti ugghaṭṭitaññu-ādi puggalattaya niddesato.

Tividhakalyāṇavibhāgatoti ādikalyāṇādivibhāgato. **Mūlagīti-**

anugītisaṅgītibhedatoti paṭhamāṃ vacanaṃ mūlagīti, vuttasseva atthassa

saṅgahagāthā anugīti, taṃtaṃsuttatthayojanavasena vippakīṇassa

pakaraṇassa saṅgāyanaṃ saṅgīti, sā therassa parato pavattitāti veditabbā,

etāsaṃ tissannaṃ bhedato tividhanti attho. **Pañcakkhandhaniddesatoti**

rūpādipañcakkhandhasīlādipañcadhammakkhandhaniddesato pañcavidhanti

attho. **Suttādhiṭṭhānavibhāgatoti** lobhadosamohānaṃ alobhadosāsamohānaṃ

kāyācīmanokammānaṃ saddhādipañcīndriyānaṃ vasena cūddasavidhassa

suttādhiṭṭhānaṃ vibhāgavacanato cūddasavidhanti attho. Sesāṃ

suviññeyyanti na papañcanti.

1. Saṅgahavāraṇaṇā

Evāṃ anekabhedavibhatte nettippakaraṇe yadidaṃ vuttaṃ

“saṅgahavibhāgavāraṇasena duvidhan”ti, tattha saṅgahavāro ādi. Tassāpi

“yaṃ loko pūjayate”ti ayaṃ gāthā ādi. Tattha yaṃti aniyamato

upayoganiddeso, tassa “tassā”ti iminā niyamaṇaṃ veditabbāṃ. **Lokoti**

kattuniddeso. **Pūjayateti** kiriyāniddeso. **Salokapālōti** kattuvisesanaṃ. **Sadāti**

kālaniddeso. **Namassati cāti** upacayena

kiriyāniddeso. **Tassā**ti sāmīniddeso. **Etanti** paccattaniddeso. **Sāsanavaranti** paccattaniddesena niddiṭṭhadhammanidassanaṃ. **Vidūhī**ti karaṇavacanena kattuniddeso. **Ñeyyanti** kammavācākakiriyāniddeso. **Naravarassā**ti “tassā”ti niyametvā dassitassa sarūpato dassanaṃ.

Tattha lokiyanti ettha puññāpuññāni tabbipāko cāti **loko**, pajā, sattanikāyoti attho. Loka-saddo hi jātisaddatāya sāmāññavasena niravasesato satte saṅgaṇhāti. Kiñcāpi hi lokasaddo saṅkhārābhājanesupi diṭṭhappayogo, pūjanakiriyāyogyabhūtātāvasena pana sattalokavacano eva idha gahitoti daṭṭhabbari. **Pūjayateti** mānayati, apacāyatīti attho.

Lokaṃ pāleṇtīti lokapālā, cattāro mahārājāno. Lokiyā pana Indayamavarūṇakuverā lokapālāti vadanti. Saha lokapālehi **salokapālo**, “loko”ti iminā tulyādhikaraṇaṃ. Atha vā issariyādhipaccena taṃtaṃsattalokassa pālanato rakkhaṇato Khattiyacatumahārājasakkasuyāmasantusitasunimmitaparanimmitavasavatti mahābrahmādayo lokapālā. Tehi saha taṃtaṃsattanikāyo salokapālo lokoti vutto. Atha vā “dveme bhikkhave sukkā dhammā lokaṃ pāleṇtī”ti¹ vacanato hirottappadhammā lokapālā. Tehi samannāgato loko **salokapālo**. Hirottappasampannā hi pāpāgarahino sappurisā dhammacchandavantatāya² Bhagavati pūjānamakkāraparā hontīti.

Sadāti sabbakālaṃ rattiñceva divā ca, **sadā**ti vā Bhagavato dharamānakāle tato parañca. Atha vā **sadā**ti abhinīhārato paṭṭhāya yāva sāsanantaradhānā, tato parampi vā. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahābodhisattā bodhiyā niyatatāya Buddhāṅkurabhūtā sadevakassa lokassa pūjanīyā ceva vandanīyā ca honti. Yathāha Bhagavā Sumedhabhūto—

“Dīpaṅkaro lokavidū, āhutaṇaṃ paṭiggaho.

Mama kammaṃ pakittetvā, dakkhiṇaṃ pādamuddhari.

1. Am 1. 53; Khu 1. 219 piṭṭhesu.

2. Sappurisā bodhisattā dhammacchandavantatāya (Sī)

Ye tathāsuṃ Jinaputtā, padakkhiṇamakaṃsu maṃ¹.

Devā manussā asurā ca², abhivādetvāna pakkamun”ti³.

Namassati cāti keci kesañci pūjāsakkārādīni karontāpi tesam apākaṭaḡuṇatāya namakkāraṃ na karonti, na evaṃ Bhagavato, yathābhūta-abbhuggatakittisaddatāya pana Bhagavantam sadevako loko pūjayati ceva namassati cāti attho. “Sadā naramanusso”ti keci paṭhanti, tam na sundaram. **Tassāti** yaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati ca, tassa. **Etanti** idāni vattabbaṃ buddhiyaṃ viparivattamānaṃ sāmāññena dasseti. **Sāsanavaranti** tam sarūpato dasseti. Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte sāsati vineti etenāti sāsanaṃ, tadeva ekantaniyyānaṭṭhena anaññasādhāraṇaḡuṇatāya ca uttamaṭṭhena taṃtaṃ-abhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato vā varaṃ, sāsanaṃeva varanti **sāsanavaram**. **Vidūhīti** yathāsabhāvato kammakammaphalāni kusalādi bhede ca dhamme vidantīti vidū, paṇḍitamanussā, tehi. Nātabbaṃ, ñāṇamarahatīti vā **ñeyyam**. **Naravarassāti** purisavarassa, aggapuggalassāti attho.

Idaṃ vuttaṃ hoti—yo anaññasādhāraṇamahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-ḡuṇavisesayogena sadevakena lokena pūjanīyo namassanīyo ca Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho, tassa loke uttamapuggalassa etaṃ idāni amhehi vibhajitabbahāraṇayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsanaṃ ādikalyāṇatādiḡuṇasampattiyā varaṃ aggaṃ uttamaṃ nipuṇañāḡagocaratāya paṇḍitavedanīyamevāti. Bhagavato hi vacanaṃ ekagāthāmatampi saccapaṭiccasamuppādakhandhāyatanadhātindriyasatipaṭṭhānādisabhāvadham maniddhāraṇakkhamatāya soḷasahārapañcanayasoloḷasa-aṭṭhavīsatividhapaṭṭhānavicārayogyabhāvena ca paramagambhīraṃ atthato agādhapāraṃ saṇhasukhumañāḡavisayamevāti. Tenevāha “paññavantassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo duppaññassā”ti⁴. Atha vā Bhagavato sāsanaṃ pariññākkamena lakkhaṇāvabodhappaṭipattiyā suññatamukhādīhi oḡāhitabbattā aviññūnaṃ supinantenapi na visayo hotīti āha “**Vidūhi ñeyyan**”ti. Tathā ca vuttaṃ “etu viññū puriso”ti-ādi.

1. Sabbe padakkhiṇamakaṃsu (Sī, Ka)

3. Khu 4. 312 piṭṭhe.

2. Narā nāḡā ca gandhabbā (Sī)

4. Dī 3. 250; Am 3. 65 piṭṭhesu.

Apare pana “taṃ tassa sāsanaṇavarana”ti paṭhanti, tesam matena yaṃsaddo
 sāsana-saddena samānādhikaraṇoti daṭṭhabbo. Idam vuttaṃ hoti yaṃ
 sāsanaṇavaraṃ salokaṇālo loko pūjayati namassati ca, taṃ sāsanaṇavaraṃ vidūhi
 ṇātaṇbanti. Imasmiṇca naye lokaṇāla-saddena Bhagaṇavāpi vuccati. Bhagaṇavā
 hi lokaggaṭāyakatṭā¹ nippariyāyena lokaṇālo, tasmā “tassā”ti lokaṇālassa
 Satṭhunoti attho. Salokaṇāloti cettha lokaṇāla-saddo guṇibhūtopi
 satṭhuṇisaṇyattā sāsana-saddāṇekkhatāya sāmibhāvena sambandhīṇisaṇabhūto
 padhāṇabhūto² viya patiniddesaṃ arahatīti.

Kathaṃ pana sayāṃ Dhammassāmī Bhagavā dhammaṃ pūjayatīti? Nāyaṃ virodho. Dhammagaruno hi Buddhā Bhagavanto, te sabbakālaṃ dhammaṃ apacāyamānāva viharantīti. Vuttañhetarā “yannūnāhaṃ yvāyaṃ dhammo mayā abhisambuddho, tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ”ti³.

Api ca Bhagavato dhammapūjanā sattasattāhappaṭipatti-ādīhi dīpetabbā. Dhammassāmīti ca dhammena sadevakassa lokassa sāmīti attho, na dhammassa sāmīti. Evampi namassatīti vacanaṃ na yujjati. Na hi Bhagavā kañci namassatīti, esopi niddoso⁴. Na hi namassatīti padassa namakkāraṃ karotīti ayameva attho, atha kho garukaraṇena tanninno tappono tabbabbhāroti ayampi attho labbhati. Bhagavā ca dhammagarutāya sabbakālaṃ dhammaninnapoṇapabbhārābhāvena viharatīti. Ayañca attho “Yena sudam svāhaṃ niccakappaṃ viharāmī”ti⁵ evamādīhi suttapadehi dīpetabbo. “Vidūhi neyyan”tipi pāṭho, tassa paṇḍitehi saparasantānesu netabbaṃ pāpetabbanti attho. Tattha attasantāne pāpanaṃ bujjhanaṃ, parasantāne bodhananti datṭhabbaṃ.

Evam Bhagavato sadevakassa lokassa pūjanīyavandanīyabhāvo
aggapuggalabhāvo ca vuccamāno guṇavisitṭhatam dīpeti, sā ca
guṇavisitṭhatā mahābodhiyā veditabbā. Āsavakkhayañānapadaṭṭhānañhi
sabbaññutaññānam sabbaññutaññānapadaṭṭhānañca āsavakkhayañānam
“mahābodhi”ti vuccati. Sā aviparītadhammadesanato Tathāgate
suppatitthitāti

1. Lokagganāyakattā (Ka) 2. Paṭṭhānabhūto (Ka) 3. Sam 1. 141; Am 1. 329 pitthesu.

4. Na doso (Sī)

5. Ma 1. 316 pitthe.

viññāyati. Na hi savāsananiravasesakilesappahānaṃ anāvaraṇaṇāṇaṃ vinā tādīsī dhammadesanā sambhavati. Iccassa catuvesārajjayogo. Tena dasabalacha-asādhāraṇaṇāṇa-aṭṭhārasāveṇīkabuddhadhammādisakala-sabbaññugūṇapāripūrī pakāsītā hoti. Etādīsī ca guṇavibhūti mahākaruṇāpubbaṅgamaṃ abhinīhārasampattiṃ purassaraṃ katvā sampāditaṃ samattiṃsapāramisaṅkhātāṃ puññaṇāṇasambhāramantarena na upalabbhatīti hetusampadāpi atthato vibhāvītā hotīti evaṃ Bhagavato tīsupi avatthāsu sabbasattānaṃ ekantahitappaṭilābhahetubhūtā ādimajjhapariyosānakalyāṇā niravasesā Buddhaguṇā imāya gāthāya pakāsītāti veditabbaṃ.

Dutiyānaye pana yasmā sikkhattayasaṅgamaṃ saphalaṃ ariyamaggasāsaṇaṃ tassa ārammaṇabhūtaṇca amatadhātum tadadhigamūpāyaṇca pubbabhāgaṇapattisāsaṇaṃ tadatthaparidīpanaṇca pariyaṭṭisāsaṇaṃ yathārahaṃ saccābhisamayavasena abhisamento svākkhātātādiguṇavisesayuttataṃ manasikaronto sakkaccaṃ savanadhāraṇapariṇipucchādīhi paricayaṃ karonto ca sadevako loko pūjayati nāma. Lokanātho ca sammāsambodhippattiyā veneyyānaṃ sakkaccaṃ dhammadesanena “ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhim desessāmi”¹, “maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho”², “yāvataṃ bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyati”³, “khayaṃ virāgaṃ amataṃ paṇītaṃ”⁴, “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānaṃ visuddhiyā”⁵, “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṃ”⁶ ādīhi vacanehi thomanena ca pūjayati nāma. Tasmā sāsanavarassa pūjanīyabhāvo idha vuccamāno anavasesato dhammaguṇe dīpetīti ye ariyabhāvādayo niyyānādayo khayavirāgādayo madanimmadanaṇdayo asaṅkhatādayo svākkhātātādayo ādikalyāṇatādayo ca anekehi suttapadehi paveditā aneke dhammaguṇā, te niravasesato imāya gāthāya pakāsītāti veditabbā.

1. Ma 3. 116; Saṃ 3. 17; Khu 10. 200 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 52; Abhi 4. 433; Khu 10. 162, 206 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

5. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṃ 3. 123 piṭṭhesu.

6. Ma 3. 327; Khu 10. 5 piṭṭhādīsu.

Yasmā pana ariyasaccappaṭivīdhenā samugghāṭitasammohāyeva paramatthato paṇḍitā bālyādisamatikkamanato, tasmā bhāvitalokuttaramaggā sacchikatasāmaññaphalā ca ariyapuggalā visesato vidūti vuccanti. Te hi yathāvuttasāsanavaram aviparītato ñātum netuñca sapaṇasantāne sakkuṇantīti aṭṭha-ariyapuggalasamūhassa paramatthasaṅghassāpi idha gahitattā ye suppaṭipannatādayo anekehi suttapadehi samvaṇṇitā ariyasaṅghaguṇā, tepi niravasesato idha pakāsitāti veditabbā.

Evam paṭhamagāthāya sātisayam ratanattayaguṇaparidīpanam katvā idāni—

“Sabbapāpassa akaraṇam, kusalassa upasampadā.
Sacittapariyodapanam, etaṃ Buddhāna sāsanan”ti¹—

vacanato saṅkhepato sikkhattayasaṅgham sāsanam, tam pana sikkhattayam ñāṇavisesavisayabhāvabhedato avatthābhedato ca tividham hoti. Katham? Sutamayañāṇagocarō ca yo “pariyattisaddhammo”ti vuccati. Cintāmayañāṇagocarō ca yo ākāraparivitakkadīṭṭhinijjhānakkhantīhi gahetabbākāro vimuttāyatanaviseso “paṭipattisaddhammo”ti vuccati. Vipassanāñāṇādisahagato bhāvanāmayañāṇagocarō ca yo “paṭivedhasaddhammo”ti vuccati. Evam tividhampi² sāsanam sāsanaavaranti padena saṅgaṇhitvā tattha yaṃ paṭhamam, tam itaresam adhigamūpāyoti sabbasāsanamūlabhūtam attano pakaraṇassa ca visayabhūtam pariyattisāsanameva tāva saṅkhepato vibhajanto “dvādasa padāni”ti gāthamāha.

Tattha dvādasāti gaṇanaparicchedo. **Padānīti** paricchinnadhammanidassanam. Tesu byañjanapadāni pajjati attho etehīti padāni. Atthapadāni pana pajjanti ñāyantīti padāni. Ubhayampi vā ubhayathā yojetabham byañjanapadānampi aviparītam paṭipajjitabbattā, atthapadānam uttarivisesādhigamassa kāraṇabhāvato, tāni padāni parato Pāḷiyaññeva āvi bhavissantīti tattheva vaṇṇayissāma. Atthasūcanādi-atthato **suttam**. Vuttañhetam saṅgahesu—

“Attānam sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato.
Suttāṇa suttasabhāgato ca ‘suttan’ti³ akkhātan”ti⁴.

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhādīsu.

2. Etaṃ tividhampi (Sī)

3. Suttam suttanti (Sī)

4. Vi-Ṭṭha 1. 15; Dī-Ṭṭha 1. 18; Abhi-Ṭṭha 1. 20 piṭṭhesu.

Tadetaṃ tattha suttapiṭakavasena āgataṃ, idha pana piṭakattayavasena yojetabbaṃ. “Dvādasa padāni suttan”ti vuttaṃ, yaṃ pariyattisāsananti attho. **Taṃ sabbanti** taṃ “suttan”ti vuttaṃ sakalaṃ Buddhavacanāṃ. **Byañjanañca attho cāti** byañjanañceva tadattho ca. Yato “dvādasa padāni suttan”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—atthasūcanādito suttam pariyattidhammo, tañca sabbam atthato dvādasa padāni cha byañjanapadāni ceva cha atthapadāni cāti. Atha vā yadetaṃ “sāsanavaran”ti vuttaṃ, taṃ sabbam suttam, pariyattisāsanassa adhippetattā. Atthato pana dvādasa padāni, byañjanatthapadasamudāyabhāvato. Yathāha “byañjanañca attho cā”ti. **Taṃ viññeyyaṃ ubhayanti** yasmim byañjane atthe ca vacanavacanīyabhāvena sambandhe suttavohāro, tadubhayaṃ sarūpato viññātabbaṃ tattha katamaṃ byañjanaṃ katamo atthoti. Tenevāha “**ko attho byañjanaṃ kataman**”ti.

Evam “sāsanavaran”ti vuttassa suttassa pariyattibhāvaṃ tassa ca atthabyañjanapadabhāvena veditabbataṃ dassetvā idāni tassa pavicayupāyaṃ nettippakaraṇaṃ padatthavibhāgena dassetuṃ “**soḷasahārā**”ti gāthamāha.

Tattha soḷasa hārā etissāti **soḷasahārā. Pañcanayā aṭṭhārasamūlapadāti** etthāpi eseva nayo. Atha vā soḷasa hārā soḷasahārā. Evaṃ itaratthāpi. Hāranayamūlapadāni eva hi saṅkhepato vitthārato ca bhāsitaṇi¹ nettīti. **Sāsanassa pariyeṭṭhīti** sāsanassa atthapariyesanā, pariyattisāsanassa atthasaṃvaṇṇanāti attho, sakalasseva vā sāsanassa atthavicāraṇāti attho. Paṭipattiṭṭhāpāṭivedhepi hi nettinayānusārena adhigacchantīti. **Mahakaccānenāti** kaccoti purātano isi, tassa vaṃsālaṅkārahūtoyaṃ mahāthero “Kaccāno”ti vuccati. Mahakaccānoti pana pūjāvacaṇaṃ, yathā Mahāmoggallānoti, “Kaccāyanagottaniddiṭṭhā”tipi pāṭho. Ayañca gāthā nettīm saṅgāyantehi pakaraṇatthasaṅgaṇhanavasena ṭhapitāti daṭṭhabbā. Yathā cāyaṃ, evaṃ **hāravibhaṅgavāre** taṃtaṃhāraniddesaṇigamane “tenāha āyasmā”ti-ādivacaṇaṃ, hārādisamudāyabhūtāyaṃ nettiyaṃ byañjanatthasamudāye ca sutte kiṃ kena viciyatīti vicāraṇāyaṃ āha “**hārā byañjanavicayo**”ti-ādi.

1. Pakāsitaṇi (Sī)

Tattha soḷasapi hārā mūlapadaniddhāraṇamantarena byañjanamukheneva suttassa saṁvaṇṇanā honti, na nayā viya mūlapadasaṅkhātasabhāvadhammaniddhāraṇamukhenāti te “byañjanavicayo suttassā”ti vuttā. Atthanayā pana yathāvutta-atthamukheneva suttassa atthasampañipattiyā hontīti āha “**mayā tayo ca suttattho**”ti. Ayañca vicāraṇā paratopi āgamiṣṣati. Keci “nayo cā”ti paṭhanti, taṁ na sundaram. **Ubhayam pariggahīti** hārā nayā cāti etaṁ ubhayam suttassa atthaniddhāraṇavasena parisamantato gahitaṁ sabbathā sutte yojitaṁ. **Vuccati suttam** vadati saṁvaṇṇeti. Kathaṁ? **Yathāsuttam** suttānurūpaṁ, yaṁ suttam yathā saṁvaṇṇetabbaṁ, tathā saṁvaṇṇetīti attho. Yaṁ yaṁ suttanti vā **yathāsuttam**, sabbaṁ suttanti attho. Nettinayena hi saṁvaṇṇetum asakkuṇeyyaṁ nāma suttam natthīti.

Idāni yaṁ vuttam “sāsanavaram vidūhi ñeyyan”ti, tattha nettisaṁvaṇṇanāya visayabhūtaṁ pariyattidhammameva pakārantarena niyametvā dassetum “**yā cevā**”ti-ādi vuttam.

Tattha atthesu kataparicchedo byañjanappabandho desanā, yo pāṭhoti vuccati. Tadattho desitaṁ tāya desanāya pabodhitattā. Tadubhayañca vimuttāyatanaśisena paricayaṁ karontānaṁ anupādāparinibbānapariyosānānaṁ sampattīnaṁ hetubhāvato ekantena viññeyyaṁ, tadubhayavinimuttassa vā ñeyyassa abhāvato tadeva dvayaṁ viññeyyanti imamattham dasseti **Yā ceva -pa- viññeyyanti**. **Tatrā**ti tasmim vijānane sādhetabbe, nipphādetabbe cetam bhummaṁ. **Ayamānupubbī**ti ayaṁ vakkhamānā anupubbi hāranayānaṁ anukkamo, anukkamena vakkhamānā hāranayāti attho. **Navavidhasuttantapariyeṭṭhī**ti suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyesanā, atthavicāraṇāti attho. Sāmi-atthe vā etaṁ paccattaṁ navavidhasuttantapariyeṭṭhiyā anupubbīti. Atha vā **anupubbī**ti karaṇatthe paccattaṁ. Idam vuttam hoti—yathāvuttavijānane sādhetabbe vakkhamānāya hāranayānupubbiyā ayaṁ navavidhasuttantassa atthapariyesanāti.

Etthāha—kathaṁ panettha geyyaṅgādīnaṁ suttabhāvo, suttabhāve ca tesam kathaṁ sāsanassa navaṅgabhāvo. Yañca saṅgahesu vuccati “sagāthakaṁ Suttam Geyyaṁ, niggāthakaṁ Suttam Veyyākaraṇam”ti, tathā ca satī suttāṅgameva

na siyā. Athāpi visuṃ suttāṅgaṃ siyā, Maṅgalasuttādīnaṃ¹ suttāṅgasāṅgaho na siyā, gāthābhāvato Dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasāṅgaho vā siyā, sagāthakattā Sagāthāvaggassa viya, tathā Ubhatovibhaṅgādīsu Sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.

Sanimittā niruḷhattā, sahataññena nāññato.

Sabbassāpi hi Buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tathā hi “ettakaṃ tassa Bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ², Sāvattiya Suttavibhaṅge, sakavāde pañcasuttasatānī³ti-ādivacanato vinayābhidhammapariyattivisesepi suttavohāro dissati. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ cuṇṇiyaganthaṃ⁴ “Geyyan”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchitvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa. Pucchāvissajjanañhi “Byākaraṇan”ti vuccati. Byākaraṇameva Veyyākaraṇanti. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pañhāvissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati, geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu “vuttañhetan”ti-ādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve Bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā. Satipi pañhāvissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyāṅgādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttāṅgato pare geyyādayo.

Yaṃ panettha geyyāṅgādīnimittarahitaṃ suttam, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhādīsu.

3. Abhi-Ṭṭha 4. 105 piṭṭhe.

2. Vi 2. 470 piṭṭhe.

4. Cuṇṇiyavantaṃ (Sī)

Suttaṃ Geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ Veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavaṭṭi codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato Maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasāṅgaho na siyā”ti, tampi na niruḥhattā. Niruḥho hi Maṅgalasuttādīsu suttabhāvo, na hi tāni Dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāvene va. Teneva hi **Aṭṭhakathāyaṃ** “suttanāmakānaṃ”ti nāmaggaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasāṅgaho vā siyā”ti, tadapi natthi, yasmā sahaṭāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca Maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi. Yo saha gāthāhīti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ “Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasāṅgaho siyā”ti, tadapi na aññato. Aññā eva hi tā gāthā, jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi Ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttaṅgādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo. Yasmā pana sabbampi Buddhavacanaṃ yathāvuttanayena atthānaṃ sūcanādi-atthena suttantveva vuccati, tasmā vuttaṃ “navavidhasuttantapariyēṭṭhi”ti.

Saṅgahavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddesavāraṇṇanā

1. Evaṃ saṅgahavāreṇa saṅkhepato dassite hārādayo idāni vibhāgena dassetuṃ “**tattha katame soḷasa hārā**”ti-ādidesanā āradhā. Tattha **tatthā**ti yaṃ vuttaṃ “soḷasahārā netti”ti, tasmim vacane, tissaṃ vā gāthāyaṃ, yāni hāranayamūlapadāni uddhaṭāni, tesūti attho. **Katameti** pucchāvacanaṃ. Pucchā ca nāmesā pañcavidhā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatiṭṭhāpucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. **Soḷasā**ti gaṇanavasena paricchedo. Tena nesaṃ na tato uddhaṃ adho cāti

etaparamataṃ dasseti. Sā cetaraparamatā parato āvi bhavissati. **Hārāti** gaṇanavasena paricchinnānaṃ sāmāññato dassanaṃ. **Desanā vicayoti**-ādi sarūpadassanaṃ.

Tattha kenatṭhena hārā? Harīyanti etehi, ettha vā Suttageyyādivisayā aññāṇasaṃsayavipallāsāti **hārā**, haranti vā sayam tāni, haraṇamattameva vāti **hārā** phalūpacārena. Atha vā harīyanti voharīyanti dhammasaṃvaṇṇaka-dhammapaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenāti **hārā**. Atha vā hārā viyāti **hārā**. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratanasamphassehi samuppajjanīyamānahlādasukho hutvā tadupabhogījanasarīrasantāpaṃ nidāghapariḷāhupajanitaṃ vūpasameti, evametepi nānāvidhaparamattharatanappabandhā saṃvaṇṇanāvisesā attano avayavabhūtaparamattharatanādhiḡamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammapaṭiggāhakajanahadayaparitāpaṃ kāmarāgādikilesahetukaṃ vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādīnaṃ hāraṃ apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā **hārā**. Atha vā sotujanacittassa haraṇato ramaṇato ca **hārā** niruttinayena, yathā “bhavesu vantaḡamaṇo Bhagavā”ti¹. Ayaṃ tāva hārānaṃ sādharmaṇato attho.

Asādhāraṇato pana desīyati saṃvaṇṇīyati etāya suttatthoti **desanā**, desanāsahacaraṇato vā **desanā**. Nanu ca aññepi hārā desanāsāṅkhātassa suttassa atthasaṃvaṇṇanato desanāsahacārinovāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha caratīti vattabbataṃ arahati, na tathā pare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Assādādisandassanavibhāvanalakkaḡo cāyaṃ hāroti.

Viciyanti etena, ettha vā padapañhādayo, viciti eva vā tesanti **vicayo**. Pāḷiyam pana vicinatīti vicayoti ayamatto dassito.

Yuttīti upapattisādhanayutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena “rūpabhavo rūpan”ti yathā, yuttisahacaraṇato vā. Idhāpi desanāhāre vuttanayena attho vitthāretabbo.

1. Visuddhi 1. 204, 205; Vi-Ṭṭha 1. 95, 97 piṭṭhādīsu.

Padaṭṭhānanti āsannakāraṇaṃ, idhāpi padaṭṭhānavicāraṇāti-ādi vuttanayeneva veditabbaṃ.

Lakkhīyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇā dhammā avuttāpi ekavacanenāti **lakkhaṇaṃ**.

Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍīyanti etena, ettha vāti byūho. Nibbacanādīnaṃ sutte dassiyamānānaṃ catunnaṃ byūhoti **catubyūho**, catunnaṃ vā byūho etthāti **catubyūho**.

Āvaṭṭīyanti etena, ettha vā sabhāgā visabhāgā ca dhammā, tesāṃ vā āvaṭṭananti **āvaṭṭo**.

Vibhajīyanti etena, ettha vā sādharmaṇāsādharmāṇaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmiyoti **vibhatti**, vibhajanaṃ vā etesaṃ bhūmiyāti **vibhatti**.

Paṭipakkhavasena parivattīyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti **parivattano**.

Vividhaṃ vacanaṃ ekassevatthassa vācakametthāti vivacanaṃ, vivacanameva **vevacanaṃ**, vividhaṃ vuccati etena atthoti vā vivacanaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Pakārehi pabhedato vā ñāpīyanti iminā, ettha vā atthoti **paññatti**.

Oṭārīyanti anuppavesīyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādisūti **otaraṇo**.

Sodhīyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti **sodhano**.

Adhiṭṭhīyanti anupavattīyanti etena, ettha vā sāmāññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti **adhiṭṭhāno**.

Parikaroti abhisankharoti phalanti parikkhāro, hetu paccayo ca, parikkhāraṃ ācikkhatīti **parikkhāro**, hāro, parikkhāraṃ visayattā parikkhārasahacaraṇato vā **parikkhāro**.

Samāropīyanti etena, ettha vā padaṭṭhānādīmukhena dhammāti **samāropano**. Sabbattha ca bhāvasādhanaṃ vasenāpi attho sambhavatīti tassāpi vasena yojetabbaṃ.

Tassāti yathāvuttassa haruddesassa. **Anugīti**ti vuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ anupacchā gāyanagāthā, tāsu osānagāthāya **atthato asaṃkiṇṇā**ti padatthena saṅkararahitā, tena yadipi keci hārā aññamaññaṃ avisiṭṭhā viya dissanti, tathāpi tesāṃ atthato saṅkaro natthīti dasseti. So ca nesāṃ asaṅkaro lakkhaṇaniddese supākaṭo hoti. **Etesañce**vāti etesaṃ soḷasannaṃ hārānaṃ. Yathā asaṅkaro, tathā ceva bhavati. Kim bhavati? **Vitthāratayā** vitthārena. **Nayavibhatti** nayena upāyena ñāyena vibhāgo. Etena taṃ eva asaṃkiṇṇataṃ vibhāveti. Keci “vitthāranayā”ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ, ayañca gāthā kesuci potthakesu natthi.

2. Evaṃ hāre uddisitvā idāni naye uddisitum “**tattha katame**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nayanti saṃkilese vodānāni ca vibhāgato ñāpentīti **nayā**, nīyanti vā tāni etehi, ettha vāti **nayā**, nayanamattameva vāti **nayā**, nīyanti vā sayāṃ dhammakathikehi upanīyanti suttassa atthapavicayatthanti **nayā**. Atha vā nayā viyāti **nayā**. Yathā hi ekattādayo nayā sammā paṭivijjhiyamānā paccayapaccayuppannadhammānaṃ yathākkamaṃ sambandhavibhāgabyāpāravirahānurūpaphalabhāvadassanena asaṅkarato sammutisaccaparamatthasaccānaṃ sabhāvaṃ pavedayantā paramatthasaccappaṭivedhāya saṃvattanti, evameteṇi kaṇhasukkasappaṭibhāgadhammavibhāgadassanena aviparītasuttatthāvabodhāya abhisambhuṇantā veneyyānaṃ catusaccappaṭivedhāya saṃvattanti. Atha vā pariyatti-atthassa nayanato saṃkilesato yamanato ca **nayā** niruttinayena.

Nandiyāvaṭṭoti-ādīsu nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo etassāti **nandiyāvaṭṭo**, yathā hi nandiyāvaṭṭo antoṭhitena padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti **nandiyāvaṭṭo**. Tīhi avayavehi lobhādīhi saṃkilesapakkhe alobhādīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti **tipukkhalo**. Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena siho Bhagavā, tassa vikkīlitaṃ desanāvacikkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhaparidīpanato sihassa vikkīlitaṃ etthāti

sīhavikkīḷito, nayo. Balavisesayogadīpanato vā sīhavikkīḷitasadisattā nayo **sīhavikkīḷito**. Balaviseso cettha saddhādibalaṃ, dasabalāni eva vā. Atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṃ ālocanaṃ **disālocanaṃ**. Tathā ālocitānaṃ tesaṃ dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato añkuso viya **añkuso**. Gāthāsu lañjeti pakāseti suddatthanti lañjako, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako**. **Gatāti** ñātā, matāti attho. So eva vā pāṭho. Sesaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Evaṃ nayepi uddisitvā idāni mūlapadāni uddisituṃ “**tattha katamāni**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha mūlāni ca tāni nayānaṃ paṭṭhānabhāgānañca paṭiṭṭhābhāvato padāni ca adhigamūpāyabhāvato koṭṭhāsabhāvato cāti **mūlapadāni**. Kosallasambhūtaṭṭhena, kucchitānaṃ vā pāpadhammānaṃ salanato viddhaṃsanato, kusānaṃ vā rāgādīnaṃ lavanato, kusā viya vā lavanato, kusena vā ñāṇena lātabbato pavattetabbato **kusalāni**, tappaṭipakkhato **akusalāni**ti padattho veditabbo.

Evaṃ gaṇanaparichedato jātibhedato ca mūlapadāni dassetvā idāni sarūpato dassento saṃkilesapakkhamyeva paṭhamāni uddisati “**taṇhā**”ti-ādinā. Tattha tasati paritasatīti **taṇhā**. Avindiyāṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**, vijjāpaṭipakkhāti vā **avijjā**. Lubbhanti tena, sayāṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā soti **lobho**. **Dosamohesupi** eseṇa nayo. Asubhe “subhan”ti pavattā saññā **subhasaññā**. **Sukhasaññā**disupi imināva nayena attho veditabbo. **Saṅgahanti** gaṇanaṃ. **Samosaraṇanti** samoropanaṃ.

Paccanīkadhamme sametīti **samatho**. Aniccādihi vividhehi ākārehi passatīti **vipassanā**. **Alobhā**dayo lobhādipaṭipakkhato veditabbā. Asubhe “asubhan”ti pavattā saññā **asubhasaññā**, kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Saññāsīsena hi desanā. **Dukkhasaññā**disupi eseṇa nayo.

Idaṃ uddānanti idaṃ vuttasseva atthassa vipakīṇṇabhāvena nassituṃ adatvā uddham dānaṃ rakkhaṇaṃ uddānaṃ, saṅgahavacananti attho. “Cattāro

vipallāsā”tipi pāṭho. **Kilesabhūmī**ti saṁkilesabhūmi sabbesaṁ akusaladhammānaṁ samosaraṇaṭṭhānattā. Kusalānaṁ yāni tīṇi mūlāni. “Kusalāni”tipi paṭhanti. **Satipaṭṭhānā**ti asubhasaññādayo sandhāyāha. **Indriyabhūmī**ti saddhādānaṁ vimutti-paripācanindriyānaṁ samosaraṇaṭṭhānattā vuttaṁ. **Yujjantī**ti yojjyanti. **Khoti** padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tena ete evāti dasseti. Aṭṭhārasevāti vā. **Mūlapadā**ti mūlapadāni, liṅgavipallāso vā.

Uddesavāraṇaṇṇā niṭṭhitā.

3. Niddesavāraṇaṇṇā

4. Evaṁ uddiṭṭhe hārādayo niddisituṁ “**tattha saṅkhepato**”ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **tatthā**ti tasmim̐ uddesapāṭhe. **Saṅkhepato netti kittitā**ti samāsato nettippakaraṇaṁ kathitaṁ. Hāranayamūlapadānañhi sarūpadassanaṁ uddesapāṭhena katanti. Ettha ca hāranayānaṁ—

Sāmaññato visesena, padattho lakkhaṇaṁ kamo.

Ettāvata ca hetvādī, veditabbā hi viññunā.

Tesu avisesato visesato ca hāranayānaṁ attho dassito. Lakkhaṇādīsu pana avisesato sabbepi hārā nayā ca yathākkamaṁ byañjanatthamukhena navaṅgassa sāsanaṁ atthasaṁvaṇṇanalakkhaṇā. Visesato pana tassa tassa hārassa nayassa ca lakkhaṇaṁ niddese eva kathayissāma. Kamādīni ca yasmā nesaṁ lakkhaṇesu ñātesu viññeyyāni honti, tasmā tānapi niddesato parato pakāsayissāma.

Hārasaṅkhepa

1. Yā pana **assādādīnavatā**ti-ādikā niddesagāthā, tāsu **assādādīnavatā**ti assādo ādīnavatāti padavibhāgo. Ādīnavatāti ca ādīnavo eva. Keci “assādādīnavato”ti paṭhanti, taṁ na sundaraṁ. Tattha assādīyatīti assādo, sukhaṁ somanassaṇa. Vuttañhetuṁ “yaṁ bhikkhave pañcupādānakkhandhe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, yaṁ pañcasu

upādānakkhandhesu assādo”¹. Yathā cetam sukham somanassam, evam itthārammaṇampi. Vuttampi cetam “so tadassādeti tam nikāmeti”², “rūpam assādeti abhinandati tam ārabba rāgo uppajjati”³, “saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino”⁴ ca. Assādeti etāyāti vā assādo, taṇhā. Taṇhāya hi kāraṇabhūtāya puggalo sukhampi sukhārammaṇampi assādeti. Yathā ca taṇhā, evam vipallāsāpi. Vipallāsavasena hi sattā anitthampi ārammaṇam itthākārena assādeti, evam vedanāya sabbesaṃ tebhūmakasaṅkhārānaṃ taṇhāya vipallāsānaṃca assādavicāro veditabbo.

Katham pana dukkhādukkhamasukhavedanānaṃ assādaniyatāti? Vipallāsato sukhaṇiyyasabbhāvato ca. Tathā hi vuttaṃ “sukhā kho āvuso visākha vedanā tthitidukkhā vipariṇāmadukkhā. Dukkha vedanā tthitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā nāṇasukhā aññānadukkhā”⁵. Tattha vedanāya atthasatapaṇiyyavasena, tebhūmakasaṅkhārānaṃ nikkhepakaṇḍarūpakaṇḍavasena, taṇhāya Saṃkilesavatthuvibhaṅge **Nikkhepakaṇḍe** ca taṇhānidhesavasena, vipallāsānaṃ sukhasaññādivasena⁶ dvāsatthiditthigatavasena ca vibhāgo veditabbo.

Ādinavo dukkhā vedanā tissopi vā dukkhatā. Atha vā sabbepi tebhūmakā saṅkhārā ādinavo. Ādinaṃ ativiya kapaṇaṃ vāti pavattatīti hi ādinavo, kapaṇamanusso, evaṃsabhāvā ca tebhūmakā dhammā aniccatādiyogena. Yato tattha ādinavānupassanā āraddhavipassakānaṃ yathābhūtanayoti vuccati. Tathā ca vuttaṃ “yaṃ bhikkhave pañcupādānakkhandhā-aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ādinavo”⁷. Tasmā ādinavo dukkhasaccanidhesabhūtānaṃ jātiyādīnaṃ aniccatādīnaṃ dvācattālīsāya ākāraṇaṃca vasena vibhajitvā niddisitaṃ.

Nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**, ariyamaggo. Nissaratīti vā **nissaraṇaṃ**, nibbānaṃ. Ubhayampi sāmāññanidhesena ekasesena vā

1. Ma 1. 120; Saṃ 2. 23, 24 piṭṭhādīsu atthato samānaṃ.

3. Abhi 8. 153 piṭṭhe.

5. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 133 piṭṭhādīsu.

4. Saṃ 1. 312 piṭṭhe.

6. Subhasaññādivasena (Si)

“nissaraṇaṇ”ti vuttaṃ. **Pi**-saddo purimānaṃ pacchimānañca sampiṇḍanattho. Tattha ariyamaggapakke satipaṭṭhānādīnaṃ sattattiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ kāyānupassanādīnañca tadantogadhabhedānaṃ vasena nissaraṇaṃ vibhajitvā niddisitaḥḥam.

Nibbānapakke pana kiñcāpi asaṅkhatāya dhātuyā nippariyāyena vibhāgo natthi. Pariyāyena pana sopādisesanirupādisesabhedena. Yato vā taṃ nissaṭaṃ, tesāṃ **Paṭisambhidāmagge**¹ dassitappabhedānaṃ cakkhādīnaṃ channa dvārānaṃ rūpādīnaṃ channaṃ ārammaṇānaṃ taṃtaṃdvārappavattānaṃ channaṃ channaṃ viññāṇaphassavedanāsaññācetanātaṇhāvitakkavicārānaṃ pathavīdhātu-ādīnaṃ channaṃ dhātūnaṃ dasannaṃ kaṣiṇāyatanānaṃ asubhānaṃ kesādīnaṃ dvattiṃsāya ākāraṇaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ lokiyānaṃ indriyānaṃ kāmādhātu-ādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ kāmabhavādīnaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ catunnaṃ jhānaṇaṃ appamaññānaṃ āruppānaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānañcāti evamādīnaṃ saṅkhatadhammānaṃ nissaraṇabhāvena ca vibhajitvā niddisitaḥḥam.

Phalanti desanāphalaṃ. Kiṃ pana tanti? Yaṃ desanāya nipphādīyati. Nanu ca nibbānādhigamo Bhagavato desanāya nipphādīyati. Nibbānañca “nissaraṇaṇ”ti iminā vuttamevāti? Saccametaṃ, tañca kho paramparāya. Idha pana paccakkhato desanāphalaṃ adhippetāṃ. Taṃ pana sutamayaññānaṃ. Atthadhammavedādi-ariyamaggassa pubbabhāgappaṭipattibhūtā chabbisuddhiyo. Yañca tasmiṃ khaṇe maggaṃ anabhisambhuṇantassa kālantare tadadhigamakāraṇabhūtaṃ sampattibhavahetu ca siyā. Tathā hi vakkhati “attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyāti² idaṃ phalaṇ”ti, “dhammo have rakkhati dhammacarinti idaṃ phalaṇ”ti³ ca. Etena nayena devesu ca mānusesu ca āyuvāṇṇabalasukhayasaparivāra-ādhipateyyasampattiyo upadhisampattiyo cakkavattisiri devarajjasiri cattāri sampatticakkāni sīlasampadā samādhisampadā tisso vijjā cha abhiññā catasso paṭisambhidā sāvakaḥbodhi paccekabodhi sammāsambodhīti sabbāpi sampattiyo puññasambhārahetukā Bhagavato desanāya sādhetabbatāya phalanti veditabbā.

1. Khu 9. 6, 7 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 448; Abhi 4. 56; Khu 8. 19, 180; Khu 10. 7 piṭṭhādīsu.

3. Khu 5. 215, 357 piṭṭhesu.

Upāyoti ariyamaggapadaṭṭhānabhūtā pubbabhāgappaṭipadā. Sā hi purimā purimā pacchimāya pacchimāya adhigamūpāyabhāvato paramparāya magganibbānādhigamassa ca hetubhāvato upāyo. Yā ca pubbe vuttaphalādhigamassa upāyappaṭipatti. Keci pana “saha vipassanāya maggo upāyo”ti vadanti, tesaṃ matena nissaraṇanti nibbānameva vuttaṃ siyā. Phalaṃ viya upāyopi pubbabhāgoti vuttaṃ siyā, yaṃ pana vakkhati “sabbe dhammā -pa- visuddhiyāti¹ ayaṃ upāyo”ti. Etthāpi pubbabhāgappaṭipadā eva udāhaṭṭi sakkā viññātuṃ. Yasmā pana “te pahāya tare oghanti² idaṃ nissaraṇaṃ”ti ariyamaggassa nissaraṇabhāvaṃ vakkhati. Ariyamaggo hi oghataraṇanti.

Āṇattīti āṇārahassa Bhagavato veneyyajanassa hitasiddhiyā “evaṃ paṭipajjāhī”ti vidhānaṃ. Tathā hi vakkhati “suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājāti³ āṇattī”ti.

Yogīnanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttānaṃ veneyyānaṃ, atthāyāti vacanaseso. **Desanāhāro**ti etesaṃ yathāvuttānaṃ assādādīnaṃ vibhajanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso desanāhāro nāmāti attho. Etthāha—kiṃ panetesaṃ assādādīnaṃ anavasesānaṃ vacanaṃ desanāhāro, udāhu ekaccānanti? Niravasesānaṃyeva. Yasmiñhi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na vā sarūpena. Tattha anāgataṃ atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo. Ayañca attho Desanāhāravibhaṅge āgamiṣsatīti idha na papañcito.

2. **Yaṃ pucchitanti** yā pucchā, viciyamānāti vacanaseso. **Vissajjitaṃ anugītīti** etthāpi eseṃ nayo. Tattha **vissajjitaṃ** vissajjanaṃ, sā ekaṃsabyākaraṇādivasena catubbidhaṃ byākaraṇaṃ. **Ca**-saddo sampiṇḍanattho. tena gāthāyaṃ avuttaṃ padādiṃ saṅgaṇhāti. Tā pana pucchāvissajjanaṃ kassāti āha “**suttassā**”ti. Etena sutte āgataṃ pucchāvissajjanaṃ vicetabbanti dasseti. **Ya ca anugītīti** vuttasseva atthassa yā anu pacchā gīti anugīti, saṅgahagāthā, pucchāya vā anurūpā gīti. Etena

1. Khu 1. 53; Khu 2. 317 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 399; Khu 7. 14 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 448; Abhi 4. 56; Khu 10. 7, 198 piṭṭhādīsu.

pubbāparam gahitaṃ. Byākaraṇassa hi pucchānurūpatā idha pubbāparam adhippetam¹. Yā “pucchānusandhī”ti vuccati. Purimaṃ “suttassā”ti padaṃ pubbāpekkhanti puna “suttassā”ti vuttam. Tena suttassa nissayabhūte assādādike pariggaṇhāti. Ettāvatā vicayahārassa visayo niravasesena dassito hoti. Tathā ca vakkhati Vicayahāravibhaṅge “padaṃ vicinati -pa- anugītiṃ vicinātī”ti.

Tattha sutte sabbesaṃ padānaṃ anupubbena atthaso byañjanaso ca vicayo **padavicayo**. “Ayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā diṭṭhasaṃsandanā vimaticchedanā anumati-pucchā kathetukamyatāpucchā sattādhīṭṭhānā dhammādhīṭṭhānā ekādhīṭṭhānā anekādhīṭṭhānā sammutivisayā paramatthavisayā atītavisayā anāgatavisayā paccuppannavisayā”ti-ādinā **pucchāvicayo** veditabbo. “Idaṃ vissajjanaṃ ekaṃsabyākaraṇaṃ vibhajjabyākaraṇaṃ paṭipucchābyākaraṇaṃ ṭhapanāṃ sāvasesaṃ niravasesaṃ sa-uttaraṃ anuttaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti-ādinā **vissajjanavicayo**.

“Ayaṃ pucchā iminā sameti, etena na sameti”ti pucchi tatthaṃ ānetvā vicayo pubbenāparaṃ saṃsanditvā ca² vicayo **pubbāparavicayo**. “Ayaṃ anugīti vuttatthasaṅgahā avuttatthasaṅgahā tadubhayatthasaṅgahā kusalatthasaṅgahā akusalatthasaṅgahā”ti-ādinā **anugītivicayo**. Assādādīsu sukhavedanāya “iṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇā”ti-ādinā, taṇhāya “ārammaṇaggaṇalakkhaṇā”ti-ādinā, vipallāsānaṃ “viparītaggaṇalakkhaṇā”ti-ādinā, avasiṭṭhānaṃ tebhūmakadhammānaṃ “yathāsakalakkhaṇā”ti-ādinā sabbesaṅca dvāvīsatiyā tikesu dvācattālīsādhike ca dukasate labbhamānapadavasena taṃtaṃassādatthavisesaniddhāraṇaṃ **assādvicayo**.

Dukkhavedanāya “aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā”ti-ādinā, dukkhasaccānaṃ “paṭisandhilakkhaṇā”ti-ādinā, aniccatādināṃ ādi-antavantatāya aniccantikātāya ca “aniccā”ti-ādinā sabbesaṅca lokiyadhammānaṃ saṃkilesabhāgiyahānabhāgiyatādivasena ādinavavuttiyā okāraniddhāraṇena **ādinavavicayo**. Nissaraṇapade ariyamaggassa

1. Nāma (Sī)

2. Pubbāparaṃ saṃsandetvāva (Sī)

āgamanato kāyānupassanādipubbabhāgappaṭipadāvibhāgavisesaniddhāraṇa-vasena nibbānassa yathāvuttapariyāyavibhāgavisesaniddhāraṇavasenāti evaṃ **nissaraṇavicayo**. **Phalādīnaṃ** taṃtaṃsuttadesanāya sādhetabbaphalassa tadupāyassa tattha tattha suttavidhivacanassa ca vibhāganiddhāraṇavasena **vicayo** veditabbo. Evaṃ padapucchāvissajjanapubbāparānugītīnaṃ assādādīnaṃca visesaniddhāraṇavaseneva vicayalakkhaṇo “vicayo hāro”ti veditabbo.

3. **Sabbesanti** soḷasannaṃ. **Bhūmīti** byañjanaṃ sandhāyāha. Byañjanañhi mūlapadāni viya nayānaṃ hārānaṃ bhūmi pavattiṭṭhānaṃ, tesaṃ byañjanavicārabhāvato. Vuttañhi “hārā byañjanavicayo”ti. Peṭakepi hi vuttaṃ “yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttatthaṃ. Byañjanavidhiputhuttā”ti. **Gocaroti** suttattho. Suttassa hi padatthuddhāraṇamukhena hārayojanā. Tesaṃ byañjanatthānaṃ. **Yuttāyuttaparikkhāti** yuttassa ca ayuttassa ca upaparikkhā. “Yuttāyuttaparikkhā”tipi pātho, yutti-ayuttīnaṃ vicāraṇāti attho. Kathaṃ pana tesaṃ yuttāyuttajānanā? Catūhi mahāpadesehi avirujjhanena. Tattha byañjanassa tāva sabhāvaniruttibhāvo adhippetatthavācakahāvo ca yuttabhāvo. Atthassa pana suttavinayadhammatāhi avilomanāṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana parato āvi bhavissati. **Hāro yuttīti niddiṭṭhoti** evaṃ sutte byañjanatthānaṃ yuttāyuttabhāvavibhāvanalakkhaṇo yuttihāroti veditabbo.

4. **Dhammanti** yaṃ kiñci suttāgataṃ kusalādidhammamāha. **Tassa dhammassāti** tassa yathāvuttassa kusalādidhammassa. **Yaṃ padaṭṭhānanti** yaṃ kāraṇaṃ, yonisomanasikārādi sutte āgataṃ vā anāgataṃ vā sambhavato niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. **Itīti** evaṃ, vuttanayenāti attho. **Yāva sabbadhammāti** yattakā tasmim suttē āgatā dhammā, tesaṃ sabbesampi yathānurūpaṃ padaṭṭhānaṃ niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. Atha vā **yāva sabbadhammāti** suttāgatassa dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ, tassapi yaṃ padaṭṭhānanti sambhavato yāva sabbadhammā padaṭṭhānavicāraṇā kātabbāti attho. **Eso hāro padaṭṭhānoti** evaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūtā dhammā tesaṃca padaṭṭhānabhūtāti sambhavato padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo padaṭṭhāno nāma hāroti attho.

5. **Vuttamhi ekadhammeti** kusalādīsu khandhādīsu vā yasmim̐ kismiñci ekadhamme, sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā kecīti** ye keci dhammā kusalādibhāvena rūpakkhandhādibhāvena vā tena dhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbeti** te sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti ānetvā saṁvaṇṇanāvasenāti adhippāyo. Ettha ca **ekalakkhaṇāti** samānalakkhaṇā vuttā. Tena saha cāritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādihi avuttānampi vuttānaṁ viya niddhāraṇaṁ veditabbaṁ. **So hāro lakkhaṇo nāmāti** evaṁ sutte anāgatepi dhamme vuttappakārena āgate viya niddhāretvā yā saṁvaṇṇanā, so lakkhaṇo nāma hāroti attho.

6. **Neruttanti** niruttaṁ, padanibbacananti attho. **Adhippāyoti** Buddhānaṁ sāvakanānaṁ vā tassa suttassa desakanānaṁ adhippāyo. **Byañjananti** byañjanena, karaṇe hi etaṁ paccattaṁ. Kāmañca sabbe hārā byañjanavicayā, ayaṁ pana visesato byañjanadvāreneva atthapariyesanāti katvā “byañjanan”ti vuttaṁ. Tathā hi vakkhati “byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparānusandhi ca gavesitabbā”ti. **Athāti** padapūraṇamattaṁ. **Desanānidānanti** nidadāti phalanti nidānaṁ, kāraṇaṁ, yena kāraṇena desanā pavattā, taṁ desanāya pavattinimittanti attho. **Pubbāparānusandhīti** pubbena ca aparena ca anusandhi. “Pubbāparena sandhī”tipi pāṭho, suttassa pubbabhāgena aparabhāgaṁ saṁsanditvā kathananti attho. Saṅgītivaseṇa vā pubbāparabhūtehi suttantarehi saṁvaṇṇaniyamānassa suttassa saṁsandanaṁ pubbāparānusandhi. Yañca pubbapadena parapadassa sambandhanaṁ, ayampi pubbāparānusandhi. **Eso hāro catubyūho**ti evaṁ nibbacaṇādhippāyādīnaṁ catunnaṁ vibhāvanalakkhaṇo catubyūho hāro nāmāti attho.

7. **Ekamhipadaṭṭhāneti** ekasmim̐ ārambhadhātu-ādike parakkamadhātu-ādīnaṁ padaṭṭhānabhūte dhamme desanārulhe sati. **Pariyesati sesakaṁ padaṭṭhānanti** tassa visabhāgatāya aggahaṇena vā sesakaṁ pamādādīnaṁ āsannakāraṇattā padaṭṭhānabhūtaṁ kosajjādikaṁ dhammantaraṁ pariyesati paññāya gavesati, pariyesitvā ca saṁvaṇṇanāya yojento

desanāṃ **āvaṭṭati paṭipakkheti** vīriyārambhādimukhena āradhasuttaṃ vuttanayena pamādādivasena niddisanto desanāṃ paṭipakkhato āvaṭṭeti nāma. **Āvaṭṭo nāma so hāro**ti desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanalakkhaṇo āvaṭṭo hāro nāmāti attho.

8. **Dhammanti** sabhāvadhammaṃ, taṃ kusalādivasena anekavidhaṃ. **Paḍaṭṭhānanti** yasmiṃ paṭiṭṭhite uttari guṇavisese adhigacchati, taṃ viśesādhigamakāraṇaṃ. **Bhūminti** puthujjanabhūmi dassanabhūmīti evamādikaṃ bhūmiṃ. **Vibhajjati** vibhāgena katheti. **Sādhāraṇeti** dassanapahātabbādīnāmavasena vā puthujjanasotāpannādivatthuvaseṇa vā sādhāraṇe avasiṭṭhe samāneti attho. Vuttavipariyāyena **asādhāraṇā** veditabbā. **Neyyo vibhattīti** yathāvuttadhammādināṃ vibhajano ayaṃ hāro vibhattīti nātabboti attho. Tasmā saṃkilesadhamme vodānadhamme ca sādhāraṇasādhāraṇato paḍaṭṭhānato bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo “vibhattihāro”ti daṭṭhabbaṃ.

9. **Niddiṭṭheti** kathite sutte āgate, saṃvaṇṇite vā. **Bhāviteti** yathā uppannasadisā uppannāti vuccanti, evaṃ bhāvitasadise bhāvetabbeti attho. **Pahīneti** etthāpi eseṇa nayo. **Parivattati paṭipakkheti** vuttānaṃ dhammānaṃ ye paṭipakkhā, tesaṃ vaseṇa parivattetīti attho. Evaṃ niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo “parivattano hāro”ti veditabbo.

10. Vividhāni ekasmiṃyeva atthe vacanāni vivacanāni, vivacanāni eva **vevacanāni**, pariyāyasaddāti attho. Tāni vevacanāni. **Bahūnīti** anekāni. **Tu-**saddo avadhāraṇe. Tena bahū eva pariyāyasaddā vevacanahārayojanāyaṃ kathetabbā, na katipayāti dasseti. **Sutte vuttānīti** navavidhasuttantaśaṅkhāte teṭṭake Buddhavacane bhāsītāni. Etthāpi tu-saddassa attho ānetvā yojetabbo, tena Pāliyaṃ āgatāniyeva vevacanāni gahetabbānīti vuttaṃ hoti. **Ekaḍhammassāti** ekassa paḍatthassa. **Yo jānāti suttavidūti** yathā “sappissa jānāhi”ti vutte “sappinā vicārehi, sappiṃ dehi, dethā”ti vā āṇāpetīti attho, evaṃ yo suttakovidō dhammakathiko

ekassa atthassa bahūpi pariyāyasadde vicāreti vibhāveti yojetīti attho. **Vevacano nāma so hāroti** tassa atthassa vuttappakārapariyāyasadda-
yojanālakkaṇaṇo vevacanahāro nāma. Tasmā ekasmiṃ atthe
anekapariyāyasaddayojanālakkaṇaṇo “vevacanahāro”ti veditabbaṃ.

11. **Dhammanti** khandhādīdhammaṃ. **Paññattīhīti** paññāpanehi pakārehi
ñāpanehi, asaṅkarato vā ṭhāpanehi. **Vividhāhīti** nikkhepappabhavādivasena
anekavidhāhi. **So ākāroti** yo ekassevatthassa nikkhepappabhavapaññatti-
ādivasena anekāhi paññattīhi paññāpanākāro. **Ñeyyo paññatti nāma hāroti**
paññattihāro nāmāti nātabbo. Tasmā ekekassa dhammassa anekāhi
paññattīhi paññāpetabbākāravibhāvanalakkaṇaṇo “paññattihāro”ti
veditabbaṃ.

12. **Paṭiccuppādoti** paṭiccasamuppādo. **Indriyakhandhāti** indriyāni ca
khandhā ca. **Dhātu-āyatanāti** dhātuyo ca āyatanāni ca. **Etehīti** yo
dvādasapadiko paccayākāro yāni ca dvāvīsatiindriyāni ye ca pañcakkhandhā
yā ca aṭṭhārassa dhātuyo yāni ca dvādasāyatanāni, etehi sutte
āgatapadatthamukhena niddhāriyamānehi. **Otarati yoti** yo saṃvaṇṇanānayo
ogāhati, paṭiccasamuppādādike anupavisatīti attho. **Otaṇaṇo nāma so hāroti**
yo yathāvutto saṃvaṇṇanāviseso, so otaraṇahāro nāma. **Ca-saddena** cettha
suññatamukhādīnaṃ gāthāyaṃ avuttānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Evaṃ
paṭiccasamuppādādimukhehi suttatthassa otaraṇalakkaṇaṇo otaraṇo hāro
nāmāti veditabbaṃ.

13. **Vissajjitamhīti** Buddhādīhi byākate. **Pañheti** nātum icchite atthe.
Gāthāyanti gāthārulhe. Idañca pucchantā yebhuyyena gāthābandhavasena
pucchantīti katvā vuttaṃ. **Yamārabbhāti** sā pana gāthā yaṃ atthaṃ ārabba
adhikicca pucchitā, tassa atthassa. **Suddhāsuddhaparikkhāti** padaṃ sodhitam,
ārambho na sodhito, padañca sodhitam ārambho ca sodhitoti evaṃ
padādīnaṃ sodhitāsodhitabhāvavicāro. **Hāro so sodhano nāmāti**
yathāvuttavicāro sodhano hāro nāma. Evaṃ sutte
padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkaṇaṇo “sodhano hāro”ti
veditabbaṃ.

14. **Ekattatāyā**ti ekassa bhāvo ekattaṃ, ekattameva ekattatā, tāya ekattatāya. **Eka**-saddo cettha samānasaddapariyāyo, tasmā sāmāññenāti attho. Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva vemattaṃ, tassa bhāvo vemattatā, tāya **vemattatāya**, visesenāti attho. **Tena vikappayitabbā**ti ye dhammā “dukkhaṃ samudayo”ti-ādinā sāmāññena, “jāti jarā kāmataṇhā bhavataṇhā”ti-ādinā visesena ca sutte desitā, te “kimettha sāmāññaṃ, ko vā viseso”ti evaṃ sāmāññavisesavikappanavasena na vikappayitabbā. Kasmā? Sāmāññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato kāladiśāvisesādīnaṃ viya apekkhāsiddhito ca. Yathā hi “ajja hiyyo sve”ti vuccamānā kālāvisesā anavaṭṭhitasabhāvā “purimā disā pacchimā disā”ti vuccamānā disāvisesā ca, evaṃ sāmāññavisesāpi. Tathā hi “idaṃ dukkhaṃ”ti vuccamānaṃ jāti-ādi-apekkhāya sāmāññaṃpi samānaṃ saccāpekkhāya viseso hoti. Esa nayo samudayādisupi. **Eso hāro adhiṭṭhā**noti evaṃ suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavasena sāmāññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo adhiṭṭhāno hāro nāmāti attho.

15. **Ye dhammā**ti ye avijjādikā paccayadhammā. **Yaṃ dhammanti** yaṃ saṅkhārādikāṃ paccayuppannadhammaṃ. **Janayantī**ti nibbattenti. **Paccayā**ti saha-jātapaccayabhāvena. **Paramparatoti** paramparapaccayabhāvena, anurūpasantānaghaṭanavasena paccayo hutvāti attho. Upanissayakoṭi hi idhādhippetā. Purimasmiṃ avasiṭṭho paccayabhāvo. **Hetumavakaḍḍhayitvāti** taṃ yathāvuttapaccayasaṅkhātāṃ janakadibhedabhinnāṃ hetuṃ ākaḍḍhitvā suttato niddhāretvā yo saṃvaṇṇanāsaṅkhāto, **eso hāro parikkhā**roti evaṃ sutte āgatadhammānaṃ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanalakkhaṇo parikkhāro hāroti attho.

16. **Ye dhammā**ti ye sīlādidhammā. **Yaṃ mūlāti** yesaṃ samādhi-ādīnaṃ mūlabhūtā, te tesaṃ samādhi-ādīnaṃ padaṭṭhānabhāvena samāropayitabbāti sambandho. **Ye cekatthā pakāsītā Munināti** ye ca rāgavirāgācetovimuttisekkhaphalakāmadhātusamatikkamanādisaddā anāgāmiphalatthatāya ekatthā Buddhamuninā paridīpitā, te aññaṃañña-avevacanabhāvena samoropayitabbāti sambandho. Samāropanañjettha sutte

yathārutavasena niddhāraṇavasena vā gayhamānassa sikkhattayasāṅkhātassa sīlādikkhandhattayassa pariyāyantaravibhāvanamukhena bhāvanāpāripūrikathanāṃ, bhāvanāpāripūrī ca pahātabbassa pahānenāti pahānasamāropanāpi atthato dassitā eva hoti. **Esa samāropano hāroti** esa sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasamāropana-vicāraṇalakkhaṇo samāropano nāma hāroti attho.

Nayasāṅkhepa

17. Evaṃ gāthābandhavasena soḷasapi hāre niddisitvā idāni naye niddisituṃ “**taṇhañcā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **taṇhañca avijjampi cāti** sutte āgataṃ atthato niddhāraṇavasena vā gahitaṃ taṇhaṃ avijjāñca yo netīti sambandho. Yo saṃvaṇṇanāviseso, taṃ neti saṅkilesapakkhaṃ pāpeti, saṅkilesavasena suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Samathenāti** samādhinā. **Vipassanāyāti** paññāya, yo neti vodānapakkhaṃ pāpeti, tathā suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Saccehi yojayitvāti** nayanto ca taṇhā ca avijjā ca bhavamūlakattā samudayasaccaṃ, avasesā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, samathavipassanā maggasaccaṃ, tena pattabbā asaṅkhatadhātu nirodhasaccanti evaṃ imehi catūhi saccehi yojetvā. **Ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭoti** yo taṇhāvijjāhi saṅkilesapakkhassa suttatthassa samathavipassanāhi vodānapakkhassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭo nayo nāmāti attho. Ettha ca nayassa bhūmi gāthāyaṃ “nayo”ti vuttā, tasmā saṃvaṇṇanāvisesoti vuttaṃ. Na hi atthanayo saṃvaṇṇanā, catusaccapaṭivedhassa anurūpo pubbabhāge anugāhaṇanayo atthanayo. Tassa pana yā ugghaṭṭitaññu-ādīnaṃ vasena taṇhādimukhena nayabhūmiracanā, tattha nayavohāro.

18. **Akusaleti** dvādasacittuppādasāṅgahite sabbepi akusale dhamme. **Samūlehi**ti attano mūlehi, lobhadosamohehīti attho. **Kusaleti** sabbepi catubhūmake kusale dhamme. **Kusalamūlehi**ti kusalehi alobhādimūlehi **yo neti**. Nayanto ca kusalākusalaṃ māyāmarīci-ādayo viya abhūtaṃ na hotīti **bhūtaṃ**.

Paṭaghaṭādayo viya na sammutisaccamattanti **tatharū**. Akusalassa iṭṭhavipākatābhāvato kusalassa ca anīṭṭhavipākatābhāvato vipāke sati avisamvādakattā **avītatharū** neti. Evametesarū tiṇṇampi padānarū kusalākusalavisesanatā daṭṭhabbā. Atha vā akusalamūlehi akusalāni kusalamūlehi ca kusalāni nayanto ayaṃ nayo **bhūtarū tatharū avītatharū** neti, cattāro saccāni niddhāretvā yojetīti attho. Dukkhaḍḍhihi bādhakādhāvato aññathābhāvābhāvena bhūtāni, saccasabhāvattā tathāni, avisamvādanato avītathāni. Vuttañhetarū Bhagavato “cattārimāni bhikkhave tathāni avītathāni anaññathāni”¹. **Tipukkhalarū tarū nayaṃ āhūti** yo akusalamūlehi saṃkilesapakkhassa kusalamūlehi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo samvaṇṇanāviseso, tarū tipukkhalarū nayanti vadantīti attho.

19. **Vipallāsehi**ti asubhe subhanti-ādinayappavattehi catūhi vipallāsehi. **Kileseti** kilissanti vibādhiyantīti kilesā, saṃkiliṭṭhadhammā, saṃkilesapakkhanti attho. Keci “saṃkilese”tipi paṭhanti, kilesasahiteti attho. **Indriyehi**ti saddhādhīhi indriyehi. **Saddhammeti** paṭipattipaṭivedhasaddhamme, vodānapakkhanti attho. **Etarū nayanti** yo subhaññādhīhi vipallāsehi sakalassa saṃkilesapakkhassa saddhindriyādhīhi vodānapakkhassa catusaccayojanasena nayanalakkhaṇo samvaṇṇanāviseso, etarū nayaṃ **nayavidū** saddhammanayakovidā, atthanayakusalā eva vā sīhavikkīṭitarū nayanti vadantīti attho.

20. **Veyyākaraṇesūti** tassa tassa atthanayassa yojanattharū katesu suttassa atthavissajjanasūti attho. Tenevāha “tahirū tahirū”ti. **Kusalākusalāti** vodāniyā saṃkilesikā ca tassa tassa nayassa disābhūtaḍḍhammā. **Vuttāti** suttato niddhāretvā kathitā. **Manasā volokayateti** te yathāvuttadhamme citteneva “ayaṃ paṭhamā disā ayaṃ dutiyā disā”ti-ādinā tassa tassa nayassa disābhāvena upaparikkhati, vicāretīti attho. “Olokayate te

1. Saṃ 3. 377 piṭṭhe.

abahī”tipi pāṭho. Tattha **teti** te yathāvuttadhamme. **Abahī**ti abbhantaram, citte evāti attho. **Tam khu disālocanam āhū**ti olokayateti ettha yadetam olokanam, tam disālocanam nāma nayam vadanti. **Khu**-ti ca nipāto avadhāraṇe. Tena olokanameva ayam nayo, na koci atthavisesoti dasseti.

21. **Oloketvā**ti paṭhamādidisābhāvena upaparikkhitvā. **Disālocanenā**ti disālocananayena karaṇabhūtena. Yena hi vidhinā tassa tassa atthanayassa yojanāya disā olokīyanti, so vidhi disālocananti evam vā ettha attho daṭṭhabbo. **Ukkhipiyā**ti uddharitvā, disābhūtadhamme suddato niddhāretvāti attho. “Ukkhipiya yo samāneti”tipi paṭhanti, tassattho “yo tesam disābhūtadhammānam samānayanam karoti”ti. **Yanti** vā kiriyāparāmasanam. **Samāneti**ti samam, sammā vā āneti tassa tassa nayassa yojanāvasena. Ke pana āneti? Sabbe kusalākusale tamtamnayadisābhūte. **Ayam nayoti** samāneti ettha yadetam tamtamnayadisābhūtadhammānam samānayanam, ayam **āṅkuso** nāma nayoti attho. Etañca dvayam “vohāranayo, kammanayo”ti ca vuccati.

22. Evam hāre naye ca niddisitvā idāni nesam yojanakkamam dassento “**soḷasa hārā paṭhamam**”ti-ādimāha. Tattha paṭhamam soḷasa hārā “yojetabbā”ti vacanaseso. Hārasamvaṇṇanā paṭhamam kātabbā byañjanapariyettibhāvatoti adhippāyo. **Disalocanatoti** disālocanena, ayameva vā pāṭho. **Āṅkusena hūti hi**-saddo nipātamattam. Sesam uttānameva.

Dvādasapada

23. Idāni yesam byañjanapadānam atthapadānañca vasena dvādasapadāni suddanti vuttam, tāni padāni niddisitum “**akkharam padam**”ti-ādimāha. Tattha apariyosite pade vaṇṇo **akkharam** pariyāyavasena akkharāṇato asaṅcaraṇato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati, atha vaṇṇoti kenatṭhena vaṇṇo? Atthasamvaṇṇanatṭhena. Vaṇṇo eva hi ittarakhaṇatāya aparāparabhāvena pavatto padādibhāvena gayhamāno yathāsambandham tam tam attham.

vadati. Ekakkharam vā padam **akkharam**, keci pana “manasā desanāvācāya akkharaṇato akkharan”ti vadanti.

Padanti pajjati attho etenāti padam, tam nāmapadam ākhyātapadam upasaggapadam nipātapadanti catubbidham. Tattha “phasso vedanā cittan”ti evamādikam satvappadhānam nāmapadam. “Phusati vedayati vijānāti”ti evamādikam kiriyāpadhānam ākhyātapadam. Kiriyāvisesaggahaṇanimittam “pa” iti evamādikam upasaggapadam. Kiriyāya satvassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtam “evan”ti evamādikam nipātapadam.

Byañjananti saṅkhepato vuttam padābhihitam attham byañjayatīti byañjanam, vākyam. Tam pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbam. Padamattasavanepi hi adhiṅkārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānam katvāva atthasampañipatti hotīti vākyameva attham byañjayati. **Niruttīti** ākārābhihitam nibbacanam nirutti.

Niddesoti nibbacanavittthāro niravasesadesanattā niddeso. Padehi vākyassa vibhāgo ākāro. Yadi evam padato ākāressa ko visesoti? Apariyosite vākye avibhajjamāne vā tadavayavo padam. Uccāraṇavasena pariyosite vākye vibhajjamāne vā tadavayavo ākāroti ayametesam viseso. Chaṭṭham vacanam chaṭṭhavacanam. Ākāro chaṭṭhavacanam etassāti **ākārachaṭṭhavacanam**, byañjanapadam. Ettha ca byañjananti imassa padassa anantaram vattabham ākārapadam niddesapadānantaram vadantena “ākārachaṭṭhavacanam”ti vuttam, padānupubbikam pana icchantehi tam byañjanapadānantarameva kātabbam. Tathā hi vakkhati “aparimāṇā byañjanā aparimāṇā ākāraṇī, byañjanehi vivarati ākārehi vibhajati”ti ca. Keci pana “ākārapadabyañjananiruttiyo ca niddeso”ti paṭhanti. **Ettāva byañjanam sabbanti** yānimāni akkharādāni niddiṭṭhāni, ettakameva sabbam byañjanam, etehi asaṅgahitam byañjanam nāma natthīti attho.

24. **Saṅkāsanā**ti saṅkhittena kāsanā. **Pakāsanā**ti paṭhamam kāsanā, kāsiyati dīpiyatīti attho. Iminā hi atthapadadvayena akkharapadehi vibhāviyamāno atthākāro gahito. Yasmā akkharehi suyyamānehi suṇantānam visesavidhānassa katattā

padapariyosāne padatthasampañjāpatti hoti. Tathā hi vakkhati “tathā Bhagavā akkharehi saṅkāseti padehi pakāseti, akkharehi padehi ca ugghāṭeti”ti ca.

Vivaraṇāti vitthāraṇā. Vibhajanā ca uttāṇikammaṇca paññatti ca **vibhajanuttāṇikammapaññatti**. Tattha **vibhajanā**ti vibhāgākaraṇaṃ, ubhayenāpi niddisaṇamāha. Idha purimanayeneva byañjanākārehi niddisiyamāno atthākāro dassitoti daṭṭhabbaṃ. **Uttāṇikammaṇ** pākāṭākaraṇaṃ. Pakārehi nāpanaṃ **paññatti**. Dvayenāpi paṇiniddisaṇaṃ katheti. Etthāpi niruttiniddesaṅkhātehi byañjanapadehi niddisiyamāno atthākāro vutto, yo paṇiniddisiyātīti vuccati. **Etehi**ti etehi eva saṅkāsaṇādivinimuttassa desanāṭṭhassa abhāvato. **Atthoti** suttattho. **Kammanti** ugghaṭaṇādikammaṇ. Suttatthena hi desanāya pavattiyamānena ugghaṭitaññu-ādiveneyyānaṃ cittasantānaṃ pabodhanakiriyānibbatti. So ca suttattho saṅkāsaṇādi-ākāroti. Tena vuttaṃ “attho kammaṇca niddiṭṭhaṇ”ti.

25. **Tiṇi**ti liṅgavipallāseṇa vuttaṃ, tayoti vuttaṃ hoti. **Navahi padehī**ti navahi koṭṭhāsehi. **Attho samāyuttoti** attho sammā yutto na vinā vattati. Sabbassa hi Buddhavacanassa catusaccappakāsaṇato atthanayānaṇca catusaccayojanavasena pavattanato sabbo Pāli-attho atthanayattayasāṅgahito saṅkāsaṇādi-ākāravisesavutti cāti.

26. Idāni yathāniddiṭṭhe desanāhārādike nettippakaraṇassa padatthe sukhaggaṇatthaṃ gaṇanavasena paricchinditvā dassento “**atthassā**”ti-ādimāha. Tattha **catubbīsā**ti soḷasa hārā cha byañjanapadāni dve kammanayāti evaṃ catubbīsā. **Ubhayanti** cha atthapadāni tayo atthanayāti idaṃ navavidhaṃ yathāvuttaṃ catubbīsavidhaṇcāti etaṃ ubhayaṃ. **Saṅkalayitvā**ti sampiṇḍetvā. “Saṅkhepayato”tipi pāṭho, ekato karontassāti attho. **Ettikā**ti etappamāṇā, ito vinimutto koci nettipadattho natthīti attho.

Evaṃ tettiṃsapadatthāya nettiyā suttassa atthapariyesanāya yo “soḷasa hārā paṭhaman”ti nayehi paṭhaman hārā samvaṇṇetabbāti hāranayānaṃ samvaṇṇanākkamo dassito, svāyaṃ hāranayānaṃ

desanākkameneva siddho. Evaṃ siddhe sati ayaṃ ārambho imamatthaṃ dīpeti—sabbepe me hārā nayā ca iminā dassitakkameneva suttesu saṃvaṇṇanāvasena yojetabbā, na uppaṭipāṭiyāti.

Kim panettha kāraṇaṃ, yadete hārā nayā ca imināva kamena desitāti? Yadipi nāyamanuyogo katthaci anukkame nivisati, api ca dhammadesanāya nissayaphalatadupāyasarīrabhūtānaṃ assādādīnaṃ vibhāvanasabhāvattā pakatiyā sabbasuttānurūpāti suviññeyyabhāvato paresaṇca saṃvaṇṇanāvisesānaṃ vicayahārādīnaṃ paṭiṭṭhābhāvato paṭhamāṃ desanāhāro dassito.

Padapucchāvissajjanapubbāparānugītihi saddhim desanāhārapadatthānaṃ pavicayasabhāvatāya tassa anantaraṃ vicayo. Tathā hi vakkhati “padaṃ vicinati -pa- āṇattiṃ vicinati anugītiṃ vicinati”ti.

Vicayena hārena pavicitānaṃ atthānaṃ yuttāyuttivicāraṇā yuttāti yuttivicāraṇabhāvato vicayānantaraṃ yuttihāro vutto. Tathā hi vakkhati “vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabban”ti.

Yuttāyuttānaṃyeva atthānaṃ upapatti-anurūpaṃ kāraṇaparamparāya niddhāraṇalakkhaṇaṃ padaṭṭhānacintanaṃ kattabbanti yuttihārānantaraṃ padaṭṭhānahāro dassito. Tathā hi vakkhati “yo koci upanissayo yo koci paccayo ca, sabbo so padaṭṭhānan”ti.

Yuttāyuttānaṃ kāraṇaparamparāya pariggahitasabhāvanāṃyeva ca dhammānaṃ avuttānampi ekalakkhaṇatāya gahaṇaṃ katabbanti dassanattaṃ padaṭṭhānānantaraṃ lakkhaṇo hāro vutto. Tathā hi Lakkhaṇahāravibhaṅge “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinaṃ paṭiccasamuppādaṃ dassetvā “evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā”ti-ādi vuttaṃ.

Atthato niddhāritānampi dhammānaṃ nibbacanādīni vattabbāni, na sutte sarūpato āgatānamevāti dassanattaṃ lakkhaṇānantaraṃ catubyūho vutto. Evañhi niravasesato atthāvabodho hoti, evañca katvā “yadā hi bhikkhu atthassa ca nāmaṃ jānāti dhammassa ca nāmaṃ jānāti tathā tathā naṃ abhiniropeti”ti anavasesapariyādānaṃ vakkhati. Tathā “punappunaṃ gabbhamupeti”ti ettha “ye jarāmaṇaṇena aṭṭiyitukāmā

bhavissanti, te bhavissanti bhojane mattaññuno indriyesu guttadvārā”ti-
ādinā sammāpaṭipattiṃ adhippāyabhāvena vakkhati.

Nibbacanādhippāyanidānavacanehi saddhiṃ sutte padatthānaṃ
suttantarasaṃsandanasāṅkhāte pubbāparavicāre dassite tesāṃ
sabhāgavisabhāgadhammantarāvaṭṭanaṃ sukhena sakkā dassetunti
catubyūhānantaraṃ āvaṭṭo vutto. Teneva hi “ārambhatha¹ nikkamathā”ti
gāthāyaṃ ārambhanikkamanabuddhasāsanayogadhunanehi
vīriyasamādhipaññindriyāni niddhāretvā tadanuyogassa mūlaṃ “pamādo”ti
suttantare dassito pamādo āvaṭṭito.

Sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭane niyojite sādharmaṇāsādhāraṇavasena
saṃkilesavodānadhammānaṃ padaṭṭhānato bhūmito ca vibhāgo sakkā
sukhena yojitunti āvaṭṭānantaraṃ vibhattihāro vutto. Yato
Vibhattihāravibhaṅge “katame dhammā sādharmaṇā. Dve dhammā sādharmaṇā
nāmasādhāraṇā vatthusādhāraṇā cā”ti ārabhitvā “micchattaniyatānaṃ
sattānaṃ aniyatānaṃca sattānaṃ dassanappahātabbā² kilesā sādharmaṇā,
puṭhujjanassa sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādharmaṇā”ti-ādinā
sabhāgavisabhāgapariyāyavanteyeva dhamme vibhajissati.

Sāvajjānavajjadhammānaṃ sappaṭibhāgābhāvato tesāṃ vibhāge kate
suttāgate dhamme akasirena paṭipakkkhato parivattetuṃ sakkāti vibhatti-
anantaraṃ parivattanahāro vutto. Tathā hi “sammādiṭṭhissa purisapuggalassa
micchādiṭṭhiṃ nijjiṇṇā bhavati”ti paṭivibhattasabhāve eva dhamme
Parivattanahāravibhaṅge udāharissati.

Paṭipakkkhato parivattitāpi dhammā pariyāyavacanehi bodhetabbā, na
sutte āgatāyevāti dassanatthaṃ parivattanānantaraṃ vevacanahāro vutto.

Evam te dhammā pariyāyasaddatopi vibhāvitā hontīti pariyāyato
pakāsītānaṃ dhammānaṃ pabhedato paññattivāsena vibhajanaṃ sukhena
sakkā nātunti vevacanahārānantaraṃ paññattihāro vutto. Tathā hi sutte
āgatadhammānaṃ pariyāyapaññattivibhāgaṃ subodhanaṃca³
Paññattihāravibhaṅge vakkhati.

1. Ārabhatha (Sī)

2. Dassanena pahātabbā (Sī)

3. Subodhaṇca(Sī)

Pabhavapariññādipaññattivibhāgamukhena
 paṭiccasamuppādasaccādidhammavibhāge kate sutte āgatadhammānaṃ
 paṭiccasamuppādādimukhena avadhāraṇaṃ sakkā dassetunti paññatti-
 anantaraṃ otaraṇo hāro vutto. Tathā hi “uddhaṃ adho”ti gāthaṃ uddisitvā
 “vippamutto”ti padena asekkhaṃ vijjāṃ niddhāretvā “vijjuppādā
 avijjānirodho”ti-ādinaṃ paṭiccasamuppādaṃ udāharissati.

Dhātāyatanādīsu otāritānaṃ sutte padatthānaṃ
 pucchārambhavisodhanaṃ sakkā sukhena sampādetunti otaraṇānantaraṃ
 sodhano hāro vutto. Tathā hi vakkhati “yattha evaṃ suddho ārambho, so
 pañho vissajjito bhavatī”ti-ādi.

Visodhitesu sutte padapadatthesu tattha
 labbhamānasāmaññavisesabhāvo sukaro hotīti dassetuṃ sodhanānantaraṃ
 adhiṭṭhāno hāro dassito. Sodhano hi adhiṭṭhānassa bahūpakāro, tato eva hi
 “yathā yathā vā pana pucchitaṃ, tathā tathā vissajjayitabban”ti¹ vakkhati.

Sāmaññavisesabhūtesu sādharmaṇāsādhāraṇesu dhammesu paveditesu
 parikkhārasaṅkhātassa sādharmaṇāsādhāraṇarūpassa paccayaheturāsissa
 pabhedo suviññeyyoti adhiṭṭhānānantaraṃ parikkhāro vutto. Tathā hi
 vakkhati “asādhāraṇalakkaṇo hetu, sādharmaṇalakkaṇo paccayo. Yathā kiṃ
 bhava, yathā aṅkurassa nibbattiyā bijaṃ asādhāraṇaṃ pathavī āpo ca
 sādharmaṇa”ti-ādi.

Asādhāraṇe sādharmaṇe ca kāraṇe dassite tassa attano phalesu
 kāraṇākāro tesāṃ hetuphalānaṃ pabhedato desanākāro
 bhāvetabbapahātabbaddhammānaṃ bhāvanāpahānāni ca niddhāretvā
 vuccamānāni sammā suttassa atthaṃ tathattāvabodhāya samvattantīti
 parikkhārānantaraṃ samāropano hāro dassitoti. Idaṃ hārānaṃ
 anukkamakāraṇaṃ.

Nayānaṃ pana veneyyattayappayojitattā atthanayattayūpadesassa
 tadanukkameneva nandiyāvaṭṭādīnaṃ tiṇṇaṃ atthanayānaṃ kamo veditabbo.
 Ugghaṭṭitaññu-ādayo hi tayo veneyyā nandiyāvaṭṭādayo payojenti. Tasmā te
 uddesaniddesapaṭiniddesā viya yathākkamaṃ tesāṃ

1. ... pucchati, yadi ekattatāya yadi vemattatāya ... (Si)

upakārāya saṁvattantīti. Tathā hi nesaṁ cattāro cha aṭṭha ca mūlapadā niddiṭṭhā. Itarassa pana nayadvayassa atthanayattayassa bhūmiyā ālocanaṁ tassa tattha samānayananañcāti iminā kāraṇena uddesakkamo veditabbo. Na hi sakkā anoloketvā samānetuntī.

Etaparamatā ca hārānaṁ ettakehi pakāravisesehi atthanayattayasahitehi suttassa attho niddhāriyamāno veneyyānaṁ alamanuttarāya paṭhamāya bhūmiyā samadhigamāyāti veditabbo. Dassanabhūmisamanuppatti-atthā hi nettippakaraṇadesanāti. Atha vā etadantogadhattā sabbesaṁ suttassa saṁvaṇṇanāvisesānaṁ ettāvata hārānaṁ daṭṭhabbā. Yattakā hi suttassa saṁvaṇṇanāvisesā, sabbe te netti-upadesāyattāti vuttovāyamatto.

Tathā hi ye keci suttassa saṁvaṇṇanāpakārā niddisīyanti. Seyyathidaṁ? Suttassa samuṭṭhānaṁ vattabbaṁ, adhippāyo vibhāvetabbo, anekadhā padattho saṁvaṇṇetabbo, vidhi anuvādo ca veditabbo, virodho samādhātabbo, anusandhiyā¹ anurūpaṁ nigametabbanti. Tathā suttassa payojanaṁ piṇḍattho padattho anusandhi codanā parihāro ca atthaṁ vadantena vattabbāti. Tathā upogghāṭapadaviggahapadatthacālanā-paccupaṭṭhānāni vattabbānīti.

Tathā tisso kathā ekanālikā caturassā nisinnavattikā. Tattha Pāḷiṁ vatvā ekekapadassa atthakathanāṁ **ekanālikā** nāma.

Paṭipakkhaṁ dassetvā paṭipakkhassa upamaṁ dassetvā sapakkhaṁ dassetvā sapakkhassa upamaṁ dassetvā kathanāṁ **caturassā** nāma.

Visabhāgadhammavaseneva pariyosānaṁ gantvā puna sabhāgadhammavaseneva pariyosānagamaṇaṁ **nisinnavattikā** nāma.

Bhedakathāya tatvakathāya pariyāyavacanehi ca suttam saṁvaṇṇetabbanti ca evamādayo. Tesampi ettheva avarodho, yasmā te idha katipayahārasaṅgahitāti.

Nayānaṁ pana yasmā ugghaṭitaññu-ādayo tayo eva veneyyā saccābhisamayabhāgino tadatthāya ca atthanayadesanā, tasmā satipi

saṅkilesavodānadhammānaṃ yathāvuttamūlapadabhedato vaḍḍhetvā vibhajitabbappakāre tathā mūlapadāni avaḍḍhetvā veneyyattayavaseneva etaparamatā vuttā. Navasu navasu eva hi mūlapadesu sabbesaṃ saṅkilesavodānadhammānaṃ antogadhabbhāvato na tāni vaḍḍhetabbāni veneyyattayādhikārato na hāpetabbānīti nayānaṃ etaparamatā daṭṭhabbā.

Kammānayānaṃ pana ālocanasamānayanato aññassa pakārantarassa asambhavato etaparamatā. **Hetvādi**ti ettha ādisaddena phalabhūmi-upanisāsabhāgavisabhāgalakkhaṇanayādayo pariggahitā. Tesu **hetū**ti kāraṇaṃ, yo dhammotipi vuccati, so pana paccayabhāvena ekavidho. Kārako sampāpakoti duvidho. Puna kārako ñāpako sampāpakoti tividho. Hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidho. Paccayadhammo kusalo akusalo saddo ariyamaggoti pañcavidho. Tathā sabhāgahetu asabhāgahetu ajjhattikahetu bāhirahetu janakahetu pariggāhakahetu sādharmaṇahetu asādharmaṇahetu samanantarahetu paramparahetu sahaajātahetu asahajātahetu sāsavahetu anāsavahetūti-ādinaṃ anekavidho cāti veditabbo.

Phalampi paccayuppannabhāvena ekavidhaṃ. Adhigantabbatopi sampāpakahetuvaseṇa phalapariyāyo labbhatīti nibbattetabba-adhigantabbabhāvato duvidhaṃ. Ñāpetabbanibbattetabbapattabbato tividhaṃ. Paccayuppannavipākakiriyāvacanatthanibbānavaseṇa pañcavidhaṃ. Sabhāgahetunibbattaṃ asabhāgahetunibbattanti evamādivaseṇa anekavidhañcāti veditabbaṃ. Tathā lokiyaṃ lokuttaranti. Tattha lokuttaraṃ cattāri sāmāññaphalāni. Lokiyaphalaṃ duvidhaṃ kāyikaṃ mānasañca. Tattha kāyikaṃ pañcadvārikaṃ, avasiṭṭhaṃ mānaṃ. Yañca tāya tāya suttadesanāya sādhetabbaṃ, tadapi phalanti.

Bhūmīpi sāsavabhūmi anāsavabhūmi saṅkhatabhūmi asaṅkhatabhūmi dassanabhūmi bhāvanābhūmi puthujjanabhūmi sekkhabhūmi asekkhabhūmi sāvakaḥbhūmi Paccekabuddhabhūmi Sammāsambuddhabhūmi jhānaḥbhūmi asamāhitabhūmi paṭipajjamānaḥbhūmi paṭipannaḥbhūmi paṭhamāḥbhūmi yāva catutthīḥbhūmi kāmāvacaraḥbhūmi yāva lokuttaraḥbhūmīti bahuvidhā. Tattha sāsavabhūmi parittamahaggaṭā dhammā. Anāsavabhūmi appamāṇā dhammā. Saṅkhatabhūmi nibbānavajjā sabbe sabhāvadhammā. Asaṅkhatabhūmi

appaccayā dhammā. Dassanabhūmi paṭhamamaggaphaladhammā. Bhāvanābhūmi avasiṭṭhamaggaphaladhammā. Puthujjanabhūmi hīnamajjhima dhammā. Sekkhabhūmi cattāro ariyamaggadhammā hetṭhimā ca tayo phaladhammā. Asekkhabhūmi aggaphaladhammā. Sāvaka paccekabuddhabuddhadhammā sāvakādibhūmiyo. Jhānabhūmi jhānadhammā. Asamāhitabhūmi jhānavajjitā dhammā. Paṭipajjamānabhūmi maggadhammā. Paṭipannabhūmi phaladhammā. Paṭhamādibhūmiyo saha phalena cattāro maggā apariyāpanno dhammā “paṭhamāya bhūmiyā pattiyā”ti-ādivacanato. Kāmāvacarādibhūmiyo kāmāvacarādiddhammā. Ye ca dhammā tesam tesam hāranayānam patiṭṭhānabhāvena suttesu niddhāriyanti, tepi bhūmiyoti viññātabbā.

Upanisāti balavakāraṇam, yo upanissayapaccayoti vuccati. Yañca sandhāya sutte “dukkhūpanisā saddhā saddhūpanisam sīlan”ti yāva vimuttūpanisam vimuttiñāṇadassanan”ti vuttaṃ. Api ca upanisāti tasmim tasmim samaye siddhante hadayabhūtaṃ abbhantaraṃ vuccati. Idhāpi nettihadayaṃ, yaṃ sammā pariggaṇhantā dhammakathikā tasmim tasmim sutte āgatadhammamukhena sabbahāranayayojanāya samatthā honti. Kim panetaṃ nettihadayaṃ? Yadidaṃ etasseva tettiṃsavidhassa pakaraṇapadatthasoḷasassa aṭṭhaviṣatividhapaṭṭhānavibhaṅgasahitassa visayo saha nimittavibhāgena asaṅkarato vavatthito.

Seyyathidaṃ? Desanāhārassa assādādayo visayo, tassa assādādivibhāvanalakkhaṇattā. Tassa assādo sukhaṃ somanassanti evamādivibhāgo, tassa nimittaṃ iṭṭhārammaṇādi, ayañca attho desanāhāravicayahāraniddesavaṇṇanāyaṃ vitthārato pakāsito eva. Sutte āgatadhammassa sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavisayo āvaṭṭahāro, tadubhaya-āvaṭṭanalakkhaṇattā. Sutte āgatadhammānaṃ paccanīkadhammavisayo parivattanahāro, paṭipakkhadhamma-parivattanalakkhaṇattā. Padatṭhānaparikkhāresu āsannakāraṇam upanissayakāraṇaṃca padaṭṭhānaṃ, hetu parikkhāroti ayametesam viseso.

Sabhāgavisabhāgadhammā ca tesam tesam dhammānaṃ anukūlapaṭikūladhammā yathākkamaṃ veditabbā. Yathā? Sammādiṭṭhiyā sammāsaṅkappo sabhāgo, micchāsaṅkappo visabhāgoti iminā nayena sabbaṃ sabhāgavisabhāgato veditabbam.

Lakkhaṇanti sabhāvo. So hāranayānaṃ niddese vibhāvito eva.

Yaṃ panetaṃ hetu-ādivisesavinimuttaṃ hāranayānaṃ yojanānibandhanaṃ, so nayo. Yathāha **lakkhaṇahāre** “evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā ()¹ kiccatō ca lakkhaṇato ca sāmāññato cā”ti-ādi. Tathā vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbāti. Tathā sodhanahārādīsu suddho ārambho hoti, so pañho vissajjito bhavatīti² evamādi. Ekattādayopi nayā idha nayoti gahetabbā.

Evaṃ hetuphalādīni upadhāretvā nesaṃ vasena tattha tattha sutte labbhamānapadatthaniddhāraṇamukhena yathālakkaṇaṃ ete hārā nayā ca yojetabbā. Visesto pana padaṭṭhānaparikkhārā hetuvasena. Desanāvicayacatubyūhasamāropanā hetuphalavasena. Tathā vevacanapaññatti-otaraṇasodhanā phalavasenevāti keci. Vibhatti hetubhūmivasena. Parivatto visabhāgavasena. Āvaṭṭo sabhāgavisabhāgavasena. Lakkhaṇayutti-adhiṭṭhānā nayavasena yojetabbāti. Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ—

“Sāmāññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo.

Ettāvatā ca hetvādī, veditabbā hi viññunā”ti.

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

Niddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭiniddesavāra

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā

5. Evaṃ hārādayo sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddisitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajitum “**tattha katamo desanāhāro**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **katamoti** kathetukamyatāpucchā. **Desanāhāro**ti pucchitabbadhammanidassanaṃ. Kiñcāpi desanāhāro niddesavāre sarūpato dassito, paṭiniddesassa pana

1. (Te kiccatova vuttā) (Sī)

2. Hotīti (Sī)

visayaṃ dassento “**assādādīnavatā**”ti gāthaṃ ekadesena paccāmasati. Ayaṃ desanāhāro pubbāparāpekkhā. Tattha pubbāpekkhatte “katamo desanāhāro”ti vucchitvā “assādādīnavatā”ti sarūpato dassitassa nigamanam hoti. Parāpekkhatte pana “ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”ti desanākiriyaṃ kattuniddeso hoti. Tena desanāhārassa anvatthasaññatam dasseti. **Desayatī**ti samvaṇṇeti, vitthāretīti attho.

Idāni anena desetabbadhamme sarūpato dassento “**assādan**”ti-ādimāha, tam pubbe vuttanayattā uttānameva. Tasmā ito parampi avuttameva vaṇṇayissāma. “Kattha pana āgate assādādīke ayaṃ hāro samvaṇṇeti”ti anuyogaṃ manasikatvā desanāhārena samvaṇṇetabbadhammam dassento “**dhammam vo bhikkhave desessāmi**”ti-ādikaṃ sabbapariyattidhamma-saṅgāhakaṃ Bhagavato chachakkadesanam ekadesena dasseti.

Tattha **dhammanti** ayaṃ **dhamma**-saddo pariyattisaccasamādhī-
paññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu diṭṭhappayogo. Tathā hi “idha bhikkhu dhammam pariyāpuṇāti”ti-ādīsu¹ pariyattidhamme dissati. “Diṭṭhadhammo pattadhammo”ti-ādīsu² sacce. “Evaṃdhammā te Bhagavanto ahesun”ti-ādīsu³ samādhimhi. “Saccam dhammo dhiti cāgo”ti evamādīsu⁴ paññāyam. “Jātidhammānam bhikkhave sattānam”ti evamādīsu⁵ pakatīyam. “Dhammo have rakkhati dhammacārin”ti-ādīsu⁶ puññe. “Cattāro pārājikā dhammā”ti evamādīsu⁷ āpattiyaṃ. “Kusalā dhammā akusalā”ti-ādīsu⁸ ñeyye. Idha pana pariyattīyaṃ daṭṭhabboti⁹.

Voti pana ayaṃ **vo**-saddo “handā dāni bhikkhave pavāremi vo”ti¹⁰ ettha upayogatthe āgato. “Sannipatitānam vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ”ti-ādīsu¹¹ karaṇatthe. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”ti-ādīsu¹² padapūraṇe. “Ārocayāmi vo bhikkhave”ti-ādīsu¹³ sampadānatthe. Idhāpi sampadānatthe evāti daṭṭhabbo.

-
1. Am 2. 76 piṭṭhe.	2. Dī 1. 102; Vi 3. 17 piṭṭhādīsu.	3. Dī 2. 7, 70 piṭṭhādīsu.
4. Khu 5. 14, 61 piṭṭhesu.	5. Dī 2. 245; Ma 1. 84 piṭṭhesu.	6. Khu 5. 218 piṭṭhādīsu.
7. Vi 1. 150 piṭṭhe.	8. Abhi 1. 1 piṭṭhe.	
9. Ma-Ṭṭha 1. 18; Abhi-Ṭṭha 1. 81; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 15 piṭṭhādīsupi passitabbari.		
10. Sam 1. 192 piṭṭhe.		11. Ma 1. 217 piṭṭhādīsu.
12. Gavesitabbo.		13. Am 2. 495 piṭṭhādīsu.

Bhikkhanasīlatādiguṇayogena bhikkhū, bhinnakilesatādiguṇayogena vā. Atha vā saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇtīti bhikkhū. **Bhikkhaveti** tesaṃ ālapanāṃ. Tena te dhammassavane niyojento attano mukhābhimukhaṃ karoti. **Desessāmīti** kathessāmi. Tena nāhaṃ dhammissaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi¹, anāvaraṇañāṇena sabbaṃ ñe yyadhammaṃ paccakkhakāritāya pana dhammaṃ desessāmīti idāni pavattiyamānaṃ dhammadesanaṃ paṭijānāti. **Ādikalyāṇanti**-ādīsu ādimhi kalyāṇaṃ **ādikalyāṇaṃ**, ādikalyāṇametassāti vā **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. “Tattha sīlena ādikalyāṇaṃ. Samādhinā majjhekalyāṇaṃ. Paññāya pariyosānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ. Dhammasudhammatāya majjhekalyāṇaṃ. Saṃghasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇaṃ. Atha vā ugghaṭitaññuvinayanena ādikalyāṇaṃ. Vipāñcitaññuvinayanena majjhekalyāṇaṃ. Neyyapuggalavinayanena pariyosānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhādhippeto.

Atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañcanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsanādicha-atthapadasamāyogato vā **sātthaṃ**. Akkharādichabyañjanapadasamāyogato **sabyañjanaṃ**. Ayamevattho idhādhippeto. Upanetabbābhāvato ekantena paripuṇṇanti **kevalaparipuṇṇaṃ**. Apanetabbābhāvato **parisuddhaṃ**. Sīlādipañcadhammakkhandaḥparipuṇṇiyā vā **paripuṇṇaṃ**. Caturroghanittharaṇāya pavattiyā lokāmisānirapekkhatāya ca **parisuddhaṃ**. Brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ, brahmūnaṃ vā seṭṭhānaṃ ariyānaṃ cariyaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ **brahmacariyaṃ** **pakāsayissāmi** paridīpayissāmīti attho.

Evam Bhagavatā desito pakāsito ca sāsanaadhammo yesaṃ assādādīnaṃ dassanavasena pavatto, te assādādayo desanāhārassa visayabhūtā yattha yattha pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇavasena idhānetvā dassetuṃ “**tattha katamo assādo**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kāmanti** manāpiyarūpādīni tebhūmakadhammasaṅkhātāni vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassāti** icchantassa. **Tassa cetāṃ samijjhatīti** tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātāni vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttam hoti. **Addhā**

pīṭimano hotīti ekaṃsena tuṭṭhacitto hoti. **Laddhāti** labhitvā. **Maccoti** satto. **Yadicchatīti** yaṃ icchatī. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **niddese**¹ vuttanayena veditabbo. **Ayaṃ assādoti** yāyaṃ adhippāyasamijjhanā icchitalābhe pīṭimanato somanassaṃ, ayaṃ assādetabbato assādo.

Tassa ce kāmayānassāti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā kāyamānassa. **Chandajātassāti** jātataṇhassa. **Jantunoti** sattassa. **Te kāmāparihāyantīti** tevatthukāmā kenaci antarāyena vinassanti ce. **Sallaviddhova ruppatīti** atha ayomayādinā sallena viddho viya pīṭiyatīti attho. **Ayaṃ ādīnavoti** yāyaṃ kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā kāmayānassa sattassa ruppanā domanassuppatti, ayaṃ ādīnavo.

Yo kāme parivajjetīti yo bhikkhu yathāvutte kāme tattha chandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā sabbabhāgena vajjeti. Yathā kiṃ? **Sappasseva padā siroti**, yathā koci puriso jīvitukāmo kaṇhasappaṃ paṭipathe passitvā attano pādena tassa sirāṃ parivajjeti, **Somaṃ -pa- samativattatīti** so bhikkhu sabbaṃ lokaṃ visaritvā ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātāṃ imaṃ taṇhaṃ satimā hutvā samatikkamatīti. **Idaṃ nissaraṇanti** yadidaṃ visattikāsaṅkhātāya taṇhāya nibbānārammaṇena ariyamaggena samativattanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ.

Khettanti kedārādikhettāṃ. **Vatthunti** gharavatthu-ādivatthunā. **Hiraññaṃ vāti** kahāpaṇasaṅkhātāṃ suvaṇṇasaṅkhātāṃca hiraññaṃ. **Vā-**saddo vikappanatto, so sabbapadesu yojetabbo. **Gavāssanti** gāvo ca asse cāti gavāssaṃ. **Dāsaporisanti** dāse ca porise cāti dāsaporisaṃ. **Thiyoti** itthiyo. **Bandhūti** ñātibandhavo. **Puthū kāmeti** aññepi vā manāpiyarūpādike bahū kāmaguṇe. **Yo naro anugijjhatīti** yo satto anu anu abhikaṅkhati patthetīti attho. **Ayaṃ assādoti** yadidaṃ khettādīnaṃ anugijjhanaṃ, ayaṃ assādeti vatthukāme etenāti assādo.

1. Khu 7. 1 piṭṭhādīsu.

Abalā naṃ baliyantiti khettādibhede kāme anuvijjhantaṃ taṃ puggalaṃ kusalehi pahātabbattā abalasaṅkhātā kilesā baliyanti abhibhavanti, saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā baliyanti, abalattā abhibhavanti attho. **Maddantenāṃ parissayā**ti enaṃ kāmagiddhaṃ kāme pariyesantaṃ rakkhantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. **Tato naṃ -pa- dakanti** tato tehi pākaṭapākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jāti-ādidukkhāṃ samudde bhinnanāvaṃ udakaṃ viya anveti anugacchatīti attho. **Ayaṃ ādīnavoti** yvāyaṃ taṇhāduccaritasāṃkilesahetuko jāti-ādidukkhānubandho, ayaṃ ādīnavo.

Tasmāti yasmā kāmagiddhassa vuttanayena dukkhānubandho vijjati, tasmā. **Jantūti** satto. **Sadā satoti** pubbarattāpararattaṃ jāgarīyānuyogena sato hutvā. **Kāmāni parivajjayeti** vikkhambhanavasena samucchedavasena ca rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃ kilesakāmaṃ anuppādentō kāmāni parivajjaye pajaheyya. **Te pahāya tare oghanti** evaṃ te kāme pahāya tappahānakara-ariyamaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya, taritūṃ sakkuṇeyyāti attho. **Nāvaṃ sitvāva pāragūti** yathā puriso udakaggahaṇena garubhāraṃ nāvaṃ udakaṃ bahi siṅcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhaveyya, pāraṃ gaccheyya, evameva attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siṅcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya, pāraṃ nibbānaṃ arahattappattiyaṃ gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti attho. **Idaṃ nissaraṇanti** yaṃ kāmappahānamukhena caturōdhaṃ taritvā anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānaṃ, idaṃ sabbasaṅkhatarissaraṇato nissaraṇanti.

Dhammoti dānādipuñṇadhammo. **Haveti** nipātamattaṃ. **Rakkhati dhammacārinti** yo taṃ dhammaṃ appamatto carati, taṃ dhammacāriṃ diṭṭhadhammikasamparāyikabhedena duvidhatopi anattatho rakkhati pāleti. **Chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāleti** vassakāle deve vassante yathā mahantaṃ chattaṃ kusaleṇa purisena dhāritaṃ taṃ vassatemanato rakkhati. Tattha yathā taṃ chattaṃ appamatto hutvā attānaṃ rakkhantaṃ chādentañca vassādito rakkhati, evaṃ dhammopi attasammāpaṇidhānena appamatto hutvā dhammacariyāya attānaṃ

rakkhantaṃyeva rakkhatīti adhippāyo. **Esā -pa- cārīti** etena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti, taṃ suviññeyyameva. **Idaṃ phalanti** diṭṭhadhammikehi samparāyikehi ca anātthehi yadidaṃ dhammassa rakkhaṇaṃ vuttaṃ rakkhāvasānassa ca abbhudayassa nippādanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ anāmasitvā desanāya nibbattetabbatāya phalanti.

Sabbe dhammāti sabbe saṅkhatā dhammā. **Anattāti** natthi etesaṃ attā kārakavedakasabhāvo, sayāṃ vā na attāti anattāti. **Itīti** evaṃ. **Yadā paññāya passatīti** yasmaṃ kāle vipassanaṃ ussukkāpento anattānupassanāsāṅkhatāya paññāya passati. **Atha nibbindati dukkheti** atha anattānupassanāya pubbe eva aniccatādukkhatānaṃ superidiṭṭhattā nibbidānupassanāvasena vipassanāgocarabhūte pañcakkhandhadukkhe nibbindati nibbedāṃ āpajjati. **Esa maggo visuddhiyāti** yā vuttalakkhaṇā nibbidānupassanā sabbakilesavisujjhanato visuddhisāṅkhātassa ariyamaggassa accantavisuddhiyā vā amatadhātuyā maggo upāyo. **Ayaṃ upāyoti** yadidaṃ anattānupassanāmukhena sabbasmaṃ vaṭṭasmaṃ nibbindanaṃ vuttaṃ, taṃ visuddhiyā adhigamahetubhāvato upāyo.

“Cakkhumā -pa- parivajjaye”ti imissā gāthāya ayaṃ saṅkhepattho— yathā cakkhumā puriso sarīre vahante visamāni bhūmippadesāni caṇḍatāya vā visame hatthi-ādayo parivajjeti, evaṃ loka sappañño puriso sappañnatāya hitāhitaṃ jānanto pāpāni lāmakāni duccaritāni parivajjeyyāti. **Ayaṃ āṇattīti** yā ayaṃ “pāpāni parivajjetabbānī”ti Dhammarājassa Bhagavato āṇā, ayaṃ āṇattīti.

Evaṃ visuṃ visuṃ suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo udāharaṇabhāvena dassetvā idāni tā ekato āgatā dassetuṃ **“suññato”**ti gāthamāha.

Tattha **suññato lokāṃ avekkhassu, Mogharājāti āṇattīti** “Mogharāja sabbampi saṅkhāralokaṃ avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassanavasena vā suññoti passā”ti idaṃ Dhammarājassa vacanaṃ vidhānabhāvato āṇatti. Sabbadā satikiriyaṃ taṃsuññatādassanaṃ sampajjatīti **“yadā satoti upāyo”**ti vuttaṃ. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti**

vīsativatthukam sakkāyadassanam uddharitvā samucchinditvā. **Evam maccutaro siyāti. Idam phalanti** yaṁ evaṁ vuttena vidhinā maccutaraṇaṁ maccuno visayātikkaṇaṁ tassa yaṁ pubbabhāgaṭṭipadāṭṭipajjanaṁ, idaṁ desanāya phalanti attho. Yathā pana assādādayo sutte katthaci sarūpato katthaci niddhāretabbatāya katthaci visum visum katthaci ekato dassitā, na evaṁ phalādayo. Phalādayo pana sabbattha sutte gāthāsu vā ekato dassetabbāti imassa nayassa dassanatthaṁ visum visum udāharitvāpi puna “suññato lokan”ti-ādina ekato udāharaṇaṁ katanti daṭṭhabbāṁ.

6. Evaṁ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni tattha puggalavibhāgena desanāvibhāgaṁ dassetuṁ **“tattha Bhagavā”**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha ugghaṭitaṁ ghaṭitamattaṁ uddiṭṭhamattaṁ yassa niddesapaṭiniddesā na katā, taṁ jānātīti ugghaṭitaññū. Uddesamattena sappabhedam savitthāramatthaṁ paṭivijjhatīti attho, ugghaṭitaṁ vā uccalitaṁ uṭṭhapitanti attho, taṁ jānātīti ugghaṭitaññū. Dhammo hi desiyamāno desakato desanābhājanaṁ saṅkamanto viya hoti, tamesa uccilitameva jānātīti attho, calitameva vā ugghaṭitaṁ. Sassatādi-ākārassa hi veneyyānaṁ āsayassa Buddhāvenikā dhammadesanā taṅkhaṇapatitā eva calanāya hoti, tato paramparānuvattiyā, tatthāyaṁ ugghaṭite calitamatteyeva āsaye dhammaṁ jānāti avabujjhatīti ugghaṭitaññū, tassa **ugghaṭitaññussa nissaraṇaṁ desayati**, tattakeneva tassa atthasiddhito. Vipāñcitaṁ vitthāritaṁ niddiṭṭham jānātīti vipāñcitaññū, vipāñcitaṁ vā mandaṁ saṅikaṁ dhammaṁ jānātīti vipāñcitaññū, tassa **vipāñcitaññussa ādīnavañca nissaraṇaṁ desayati**, nātisaṅkhepavitthārāya desanāya tassa atthasiddhito. Netabbo dhammassa paṭiniddisena atthaṁ pāpetabboti neyyo, mudindriyatāya vā paṭilomaggahaṇato netabbo anunetabboti neyyo, tassa **neyyassa assādam ādīnavaṁ nissaraṇaṁ desayati**, anavasesetvāva desanena tassa atthasiddhito. Tatthāyaṁ Pāli—

“Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū? Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti. Ayaṁ vuccati puggalo ugghaṭitaññū.

Katamo ca puggalo vipaṇcitaññū? Yassa puggalassa saṁkhittena bhāsitaṣṣa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti. Ayaṁ vuccati puggalo vipaṇcitaññū.

Katamo ca puggalo neyyo? Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato evaṁ anupubbena dhammābhisamayo hoti. Ayaṁ vuccati puggalo neyyo”ti¹.

Padaparamo panettha nettiyaṁ paṭivedhassa abhājananti na gahitoti daṭṭhabbāṁ. Ettha ca assādo, ādīnavo, nissaraṇaṁ, assādo ca ādīnavo ca, assādo ca nissaraṇaṇca, ādīnavo ca nissaraṇaṇca, assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṇcāti ete satta paṭṭhānanayā.

Tesu tatiyachattasattamā veneyyattayavinayane samatthatāya gahitā, itare cattāro na gahitā. Na hi kevalena assādena ādīnavena tadubhayena vā kathitena veneyyavinayanaṁ sambhavati, kilesānaṁ pahānāvācanato. Pañcamopi ādīnavāvācanato nissaraṇassa anupāyo eva. Na hi vimuttirasā Bhagavato desanā vimuttiṁ tadupāyaṇca anāmasantī pavattati. Tasmā ete cattāro nayā anuddhaṭṭhā. Sace pana padaparamassa puggalassa vasena pavattaṁ saṁkilesabhāgiyaṁ vāsanābhāgiyaṁ tadubhayabhāge ṭhitam desanaṁ suttekadesaṁ gāthaṁ vā tādisaṁ etesaṁ nayānaṁ udāharaṇabhāvena uddharati, evaṁ sati sattannampi nayānaṁ gahaṇaṁ bhaveyya. Veneyyavinayanaṁ pana tesāṁ santāne ariyamaggassa uppādanaṁ. Taṁ yathāvutthehi eva nayehi, nāvasesehīti itare idha na vuttā. Yasmā pana **Petake**²

“Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?

Yāni karoti puriso, tāni attani passati.

Kalyāṇakārī kalyāṇaṁ, pāpakārī ca pāpakanti.

Tattha yaṁ kalyāṇakārī kalyāṇaṁ paccanubhoti, ayaṁ assādo. Yaṁ pāpakārī pāpaṁ paccanubhoti, ayaṁ ādīnavo.

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe.

2. Khu 10. 199 piṭṭhe.

Aṭṭhime bhikkhave lokadhammā. Katame aṭṭha? Lābhoti-ādi¹. Tattha lābho yaso sukhaṃ pasamsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamo assādo ca nissaraṇaṇca?

Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati.

Khippaṇca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchatīti².

Ayaṃ assādo ca nissaraṇaṇca.

Dvattimsimāni bhikkhave mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anañña -pa-vivaṭacchadoti sabbaṃ **Lakkhaṇasuttaṃ**³, ayaṃ assādo ca nissaraṇaṇca.

Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇaṇca?

Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo.

Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya.

Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbutoti⁴.

Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇaṇca.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṇca?

Kāmā hi citrā madhurā manoramā,

Viruparūpena mathenti cittaṃ.

Tasmā ahaṃ pabbajitomi rāja,

Apaṇṇakaṃ sāmāññaṃ eva seyyoti⁵.

Ayaṃ assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṇcā”ti vuttaṃ. Tasmā tepi nayā idha niddhāretvā veditabbā. Phalādīsopi ayaṃ nayo labbhati eva. Yasmā **Petake**⁶ “tattha katamaṃ phalaṇca upāyo ca? Sīle patiṭṭhāya naro sapaññoti gāthā⁷, idaṃ phalaṇca upāyo ca.

1. Am 3. 7 piṭṭhe.

3. Dī 3. 117 piṭṭhe.

5. Ma 2. 261; Khu 2. 327; Khu 10. 200 piṭṭhādīsū thokaṃ visadisari.

6. Khu 10. 197 piṭṭhādīsū.

2. Khu 10. 199 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

Tattha katamaṃ phalañca āṇatti ca?

Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ.
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā rahoti¹.

Idaṃ phalañca āṇatti ca.

Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā,
Nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā.
Yodhetha māraṃ paññāvudhena,
Jitañca rakkhe anivesano siyāti².

Ayaṃ upāyo ca āṇatti ca. Evaṃ phalādīnaṃ dukvasenapi udāharaṇaṃ
veditabbaṃ. Ettha ca yo nissaraṇadesanāya vinetabbo, so ugghaṭitaññūti-
ādinā yathā desanāvibhāgena puggalavibhāgasiddhi hoti, evaṃ
ugghaṭitaññussa Bhagavā nissaraṇaṃ desetīti-ādinā puggalavibhāgena
desanāvibhāgo sambhavatīti so tathā dassito.

Evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena desanāvibhāgo dassito, te puggale
paṭipadāvibhāgena vibhajitvā dassetuṃ “**catasso paṭipadā**”ti-ādi vuttaṃ.
Tattha paṭipadābhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotīti āha “catasso
paṭipadā”ti. Tā panetā ca samathavipassanāpaṭipattivasena duvidhā honti.
Kathaṃ? Samathapakkhe tāva paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa
tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samathabhāvanā “paṭipadā”ti
vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā
“abhiññā”ti vuccati.

Sā panāyaṃ paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti
nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukhasevanāti
attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti
mandā asīghappavatti, ekaccassa khippā amandā sīghappavatti. Tasmā yo
ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto
vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakileso

1. Khu 1. 137 piṭṭhe.

2. Khu 1. 18 piṭṭhe.

appanāparivāsaṃ vasanto cirena āṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ āṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Vipassanāpakkhe pana yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti arūpaṃ pariggaṇhāti, rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthapite ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti. Tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā paccaye pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo paccayepi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhāti, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānapi paṭivijjhātvā vipassanāñāṇe tikkhe sūre suppasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiṃca pariyādiyitvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti. Imināvupāyena itarāpi tisso paṭipadā veditabbā. Vipassanāpakkhikā eva panettha catasso paṭipadā daṭṭhabbā.

Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgena cattāro paṭipannakapuggalā. Taṃ pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhiṃ hetupāyaphalehi dassetuṃ “**taṇhācarito**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **caritanti** cariyā, vuttitī attho. Taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassāti **taṇhācarito**, taṇhāya vā pavattito carito

taṇhācarito, lobhajjhāsayoti attho. **Diṭṭhicaritoti** etthāpi eseṇa nayo. **Mandoti** mandiyaṃ vuccati avijjā, tāya samannāgato mando, mohādhikoti attho.

Satindriyenāti satiyā ādhipaccaṃ kurumānāya. Satindriyameva hissa visadaṃ hoti. Yasmā taṇhācaritatāya pubbabhāge kosajjābhavhena na vīriyaṃ balavaṃ hoti, mohādhikatāya na paññā balavatī. Tadubhayenāpi na samādhī balavā hoti, tasmā “satindriyameva hissa visadaṃ hoti”ti vuttaṃ. Tenevāha “satipaṭṭhānehi nissayehi”ti. Taṇhācaritatāya cassa kilesavikkhambhanaṃ na sukaranti dukkhā paṭipadā, avisadañāṇatāya dandhābhiññāti pubbe vuttanayaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Niyyātīti** ariyamaggena vaṭṭadukkhato niggacchati.

Udatthoti uda-attho, uḷārapaññoti attho. Paññāsahāyapaṭilābhena cassa samādhī tikkho hoti sampayuttesu ādhipaccaṃ pavatteti. Tenevāha “samādhindriyenā”ti. Visadañāṇatā **“khippābhiññāyā”**ti vuttaṃ. Samādhipadhānattā jhānānaṃ jhānehi nissayehīti ayaṃ viseso. Sesāṃ purimasadisameva. Diṭṭhicarito aniyyānikamaggampi niyyānikanti maññamāno tattha ussāhabahulattā vīriyādhiko hoti. Vīriyādhikatāyeṇa cassa kilesavikkhambhanaṃ sukaranti sukhā paṭipadā, avisadañāṇatāya pana dandhābhiññāti imamatthaṃ dasseti **“diṭṭhicarito mando”**ti-ādinā. Sesāṃ vuttanayameva.

Saccehīti ariyasaccehi. Ariyasaccāni hi lokiyāni pubbabhāgañāṇassa sammasanaṭṭhānatāya lokuttarāni adhimuccanatāya maggañāṇassa abhisamayaṭṭhānatāya ca nissayāni hontīti. Sesāṃ vuttanayameva. Ettha ca diṭṭhicarito udattho ugghaṭṭitaññū. Taṇhācarito mando neyyo. Itare dvepi vipaṇcitaññūti evaṃ yena veneyyattayena pubbe desanāvibhāgo dassito, tadeva veneyyattayaṃ iminā paṭipadāvibhāgena dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Idāni taṃ veneyyapuggalavibhāgaṃ atthanayayojanāya visayaṃ katvā dassetuṃ **“ubho taṇhācaritā”**ti-ādi vuttaṃ. Taṇhāya samādhipaṭipakkhattā taṇhācarito visujjhamāno samādhimukhena visujjhatīti

āha “**samathapubbaṅgamāyā**”ti. “Samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti¹ vacanato pana sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ, na sammāsamādhinā evāti āha “samathapubbaṅgamāya vipassanāyā”ti. “Rāgavirāgā cetovimuttīti arahattaphalasaṃmādhī”ti saṅgahesu vuttaṃ. Idha pana anāgāmiphalasaṃmādhīti vakkhati. So hi saṃmādhismiṃ paripūrakārīti. Tattha rañjanaṭṭhena rāgo. So virajjati etāyāti rāgavirāgā, tāya **rāgavirāgāya**, rāgappahāyikāyāti attho.

Cetovimuttiyāti cetoti cittaṃ, tadapadesena cettha saṃmādhī vuccati “yathā cittaṃ paññaṃ bhāvayan”ti². Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimuccatīti vimutti, tena vā vimutto, tato vimuccananti vā vimutti, saṃmādhīyeva. Yathā hi lokiyakathāyaṃ saññā cittaṃ desanāsīsaṃ. Yathāha “nānattakāyā nānattasaññino”ti³ “kiṃ citto tvaṃ bhikkhū”ti⁴ ca, evaṃ lokuttarakathāyaṃ paññā saṃmādhī ca. Yathāha “paññaṇṇiko sammāsamādhī”ti⁵ ca “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti¹ ca. Tesu idha rāgassa ujuvipaccanīkato samathapubbaṅgamatāvacanato ca cetoggahaṇena saṃmādhī vutto. Tathā vimuttivacanena. Tena vuttaṃ “saṃmādhīyevā”ti. Ceto ca taṃ⁶ vimutti cāti cetovimutti. Atha vā vuttappakārasseva cetaso paṭipakkhato vimutti vimokkhoti cetovimutti, cetasi vā phalaviññāṇe vuttappakārāva vimuttīti cetovimutti, cetaso vā phalaviññāṇassa paṭipakkhato vimutti vimokkho etasminti cetovimutti, saṃmādhīyeva. **Paññāvimuttiyāti** etthāpi ayaṃ nayo yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Diṭṭhiyā savisaye paññāsadiṣi pavattīti diṭṭhicarito visujjhamāno paññāmukhena⁷ visujjhatīti āha “**ubho diṭṭhicaritā vipassanā**”ti-ādi. **Avijjāvirāgā paññāvimuttīti** arahattaphalapaññā. Samathaggahaṇena tappaṭipakkhato taṇhaṃ vipassanāggahaṇena avijjaṃca niddhāretvā paṭhamanayassa bhūmiṃ sakkā sukhena dassetunti āha “**ye samatha -pa-hātabbā**”ti.

1. Am 1. 475; Khu 9. 283, 288 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 209, 218, 241; Am 2. 427; Am 3. 201 piṭṭhādīsu.

4. Vi 1. 72 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 2. 347 piṭṭhe.

6. So (?)

7. Paññādhurena (Ka)

Tattha **samathapubbaṅgamā paṭipadāti** purimā dve paṭipadā, itarā **vipassanāpubbaṅgamāti** daṭṭhabbā. **Hātabbāti** gametabbā, netabbāti attho. Vipassanāya aniccadukkhanattasaññābhāvato dukkhasaññāparivārattā ca asubhasaññāya imā catasso saññā dassitā honti. Tappaṭipakkhena ca cattāro vipallāsāti sakalassa sīhavikkīḷitanayassa bhūmim sukhena sakkā dassetunti āha “**ye vipassanā -pa- hātabbā**”ti.

7. Evarṇ paṭipadāvibhāgena veneyyapuggalavibhāgam dassetvā idāni taṁ nāṇavibhāgena dassento yasmā Bhagavato desanā yāvadeva veneyyavinayanatthā, vinayanañca nesam sutamayādīnam tissannam paññānam anukkamena nibbattanam, yathā Bhagavato desanāya pavattibhāvavibhāvanañca hāranayabyāpāro, tasmā imassa hārassa samuṭṭhitappakāram tāva pucchitvā yena puggalavibhāgadassanena desanābhājanam vibhajitvā tattha desanāyam desanāhāram niyojetukāmo taṁ dassetuṁ “**svāyam hāro kattha sambhavatī**”ti-ādimāha.

Tattha **yassāti** yo so aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto sotāvadhānapariyosānāhi ca sampattīhi samannāgato yassa. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathāraham anusāsanato satthā. **Dhammanti** yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo, taṁ dhammam. **Desayatīti** saṅkhepavitthāranayehi bhāsati katheti. **Aññataroti** Bhagavato sāvakesu aññataro. **Garuṭṭhānīyoti** sīlasutādiguṇavisesayogena garukaraṇīyo. **Sabrahmacārīti** brahman vuccati seṭṭhatṭhena sakalam Satthusāsanam. Samam saha vā brahman carati paṭipajjatīti sabrahmacārī. **Saddham paṭilabhatīti** “Sammāsambuddho vata so Bhagavā yo evarūpassa dhammassa desetā”ti Tathāgate, “svākkhāto vatāyam dhammo yo evarṇ ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho”ti-ādinā dhamme ca saddham labhati uppādetīti attho.

Tatthāti tasmim yathāsute yathāpariyatte dhamme. **Vīmaṁsāti** Pāḷiyā Pāḷi-atthassa ca vīmaṁsanapaññā. Sesam tassā eva vevacanam. Sā hi yathāvuttavīmaṁsane saṅkocam anāpajjitvā ussahanavasena **ussāhanā**, tulanavasena **tulanā**, upaparikkhaṇavasena **upaparikkhāti** ca vuttā. Atha

vā vīmaṃsatīti **vīmaṃsā**, sā padapadatthavicāraṇā paññā. **Ussāhanā**ti vīriyena upatthambhitā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā. **Tulanā**ti padena padantaram, desanāya vā desanantaram¹ tulayitvā² saṃsanditvā gahaṇapaññā. **Upaparikkhā**ti mahāpadese otāretvā Pāḷiyā Pāḷi-atthassa ca upaparikkhaṇapaññā. Attahitaṃ parahitaṃca ākaṅkhanthehi suyyatīti sutam, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Kiṃ pana tanti? Adhikārato sāmattihiyato vā pariyattidhammoti viññāyati. Atha vā savanam sutam, sotadvārānusārena pariyattidhammassa upadhāraṇanti attho. Sutena hetunā nibbattā **sutamayī**. Pakārena jānātīti **paññā**. Yā vīmaṃsā, ayaṃ sutamayī paññāti paccekampi yojetabbaṃ. **Tathā**ti yathā sutamayī paññā vīmaṃsādipariyāyavatī vīmaṃsādivibhāgavatī ca, tathā **cintāmayī** cāti attho. Yathā vā sutamayī oramattikā anavaṭṭhitā ca, evaṃ cintāmayī cāti dasseti.

Sutena nissayenāti sutena pariyattidhammena pariyattidhammassavanena vā upanissayena, itthambhūtalakkaṇe karaṇavacanam, yathāvuttam sutam upanissāyāti attho. **Vīmaṃsā**ti-ādīsu “idaṃ silam, ayaṃ samādhi, ime rūpārūpadhammā, ime pañcakkhandhā”ti tesam tesam dhammānam sabhāvavīmaṃsanabhūtā paññā **vīmaṃsā**. Tesameva dhammānam vacanattham muñcitvā sabhāvasarasalakkhaṇassa tulayitvā viya gahaṇapaññā **tulanā**. Tesameva dhammānam salakkhaṇam avijahitvā aniccatādiruppanasappaccayādi-ākāre ca takketvā vitakketvā ca upaparikkhaṇapaññā **upaparikkhā**. Tathā upaparikkhite dhamme saviggahe viya upaṭṭhahante evameteti nijjhānakkhame katvā cittena anu anu pekkhaṇā **manasānupekkhaṇā**. Ettha ca yathā sutamayī paññā yathāsutassa dhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato ussāhajātā “ussāhanā”ti vattabbatam arahati, na evaṃ cintāmayīti idha “ussāhanā”ti padaṃ na vuttam. Cintanam cintā, nijjhānanti attho. Sesam vuttanayameva.

Imāhi dvīhi paññāhīti yathāvuttāhi dvīhi paññāhi kāraṇabhūtāhi. Sutacintāmayāññānesu hi patiṭṭhito vipassanam ārabhatīti. “Imāsu dvīsu paññāsū”tipi paṭhanti. “Tehi jātāsu uppannāsū”ti vā

1. Desanānantaram (Ka)

2. Tuletvā (Ka)

vacanaseso yojetabbo. **Manasikārasampayuttassā**ti rūpārūpapariggahādīmanasikāre yuttappayuttassa. **Yaṃ ñāṇaṃ uppajjati**ti vuttanayena manasikārappayogena diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhi-maggāmaggañāṇadassanavisuddhipaṭipadāñāṇadassanavisuddhīnaṃ sampādanena vipassanaṃ ussukkantassa yaṃ ñāṇadassanavisuddhi-saṅkhātāṃ ariyamaggañāṇaṃ uppajjati, ayaṃ **bhāvanāmayī paññāti** sambandho. Taṃ pana dassanaṃ bhāvanāti duvidhanti āha **“dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā”**ti. Yadi dassananti vuccati, kathaṃ tattha paññā bhāvanāmayīti? Bhāvanāmayameva hi taṃ ñāṇaṃ, paṭhamāṃ nibbānadassanato pana “dassanaṃ”ti vuttanti saphalo paṭhamamaggo dassanabhūmi. Sesā sekkhāsekkhadhammā bhāvanābhūmi.

8. Idāni imā tisso paññā pariyāyāntarena dassetuṃ **“paratoghosa”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **paratoti** na attato, aññato Satthuto sāvakato vāti attho. **Ghosāti** tesāṃ desanāghosato, desanāpaccayāti attho. Atha vā parato ghoso etissāti **paratoghosa**, yā paññā, sā sutamayīti yojetabbaṃ. **Paccattasamuṭṭhitāti** paccattaṃ tassa tassa attani sambhūtā. **Yonisomanasikārāti** tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ sabhāvapariḍaṇḍhanādinā yathāvuttena upāyena pavattamanasikārā. **Parato ca ghosenāti** paratoghosena hetubhūtena. Sesāṃ vuttanayameva

Idāni yadatthaṃ imā paññā uddhaṭṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetuṃ **“yassā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **imā dveti** gaṇanavasena vatvā puna tā **sutamayīcintāmayī cāti** sarūpato dasseti. **Ayaṃ ugghaṭṭitaññūti** ayaṃ sutamayacintāmayañāṇehi āsayapayogapabodhassa nipphāditattā uddesamatteneva jānāto “ugghaṭṭitaññū”ti vuccati. **Ayaṃ vipaṇcitaññūti** cintāmayaṇena āsayassa aparikkhatattā uddesaniddesehi jānāto vipaṇcitaññū. **Ayaṃ neyyoti** sutamayañāṇassāpi abhāvato niravasesaṃ vitthāradesanāya netabbato neyyo.

9. Evaṃ desanāpaṭipadāñāṇavibhāgehi desanābhājanaṃ veneyyattayaṃ vibhajitvā idāni tattha pavattitāya Bhagavato dhammadesanāya desanāhāraṃ niddhāretvā yojetuṃ **“sāyaṃ dhammadesanā”**ti-ādi āraddhaṃ.

Tatthasāyanti sā ayaṃ. Yā pubbe “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi”¹ti-ādinā¹ paṭiniddesavārassa ādito desanāhārassa vasayabhāvena nikkhittā Pāḷi, tamevettha desanāhāraṃ niyojetuṃ “sāyaṃ dhammadesanā”²ti paccāmasati. **Kim desayatīti** kathetukamyatāvasena desanāya piṇḍatthaṃ pucchitvā taṃ gaṇanāya paricchinditvā sāmāññato dasseti **“cattāri saccāni”**ti. Saccavinimuttā hi Bhagavato desanā natthīti. Tassā ca cattāri saccāni piṇḍattho. Papattipavattakanivattitadupāyavimuttassa neyyassa² abhāvato cattāri aviparītabhāvena saccānīti daṭṭhabbaṃ. Tāni **“dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ”**ti sarūpato dasseti.

Tattha anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattā bālaJanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchattā ca **dukkhaṃ**. Avasesapaccayasamavāye dukkhassa upattikāraṇattā **samudayo**. Sabbagatisuññattā natthi ettha saṃsāracāraḥsaṃkhāto dukkharodho, etasmim vā adhigate saṃsāracāraḥsaṃkhātassa dukkharodhassa abhāvotipi **nirodho**, anuppādanirodhapaccayattā vā. Mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyatīti vā **maggo**. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ. Evaṃ yasmim sutte cattāri saccāni sarūpato āgatāni, tattha yathārutavasena. Yattha pana sutte cattāri saccāni sarūpato na āgatāni, tattha atthato cattāri saccāni uddharitvā tesāṃ vasena assādādayo niddhāretabbā. Yattha ca assādādayo sarūpato āgatā, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana na āgatā, tattha atthato uddharitvā tesāṃ vasena cattāri saccāni niddhāretabbāni. Idha pana assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassitāti tehi saccāni niddhāretuṃ **“ādīnavo cā”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā”³ti³ vacanato taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, te ca aniccādisabhāvattā ādīnavo, phalañca desanāya sādhetabbā. Tattha yaṃ lokiyaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ **“phalañca dukkhaṃ”**ti. Assādoti taṇhāvipallāsānampi icchitattā te sandhāya **“assādo samudayo”**ti vuttaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggo desanā

1. Khu 10. 5 piṭṭhe.

2. Neyyassa (Sī)

3. Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 105 piṭṭhādīsu.

ca desanāphalādhigamassa upāyoti katvā “**upāyo āṇatti ca maggo**”ti vuttam. Nissaraṇapade cāpi ariyamaggo niddhāretabbo, na cāyaṃ saccavibhāgo ākuloti daṭṭhabbo. Yathā hi **Saccavibhaṅge**¹ “taṇhā avasiṭṭhā kilesā avasiṭṭhā akusalā dhammā sāsavāni kusalamūlāni sāsavā ca kusalā dhammā samudayasaccabhāvena vibhattā”ti tasmim tasmim naye taṃtamavasiṭṭhā tebhūmakadhammā dukkhasaccabhāvena vibhattā, evamidhāpi daṭṭhabbanti. **Imāni cattāri saccānīti** nigamanam. **Idam dhammacakkanti** yāyaṃ Bhagavato catusaccavasena sāmukkamsikā dhammadesanā, idam dhammacakkaṃ.

Idāni tassā dhammadesanāya dhammacakkabhāvaṃ **Saccavibhaṅgasuttavasena**² dassetuṃ “**yathāha Bhagavā**”ti-ādi vuttam. Tattha **idam dukkhanti** idam jāti-ādivibhāgaṃ saṅkhepatō pañcupādānakkhandhasaṅgahaṃ taṇhāvajjaṃ tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena dukkhadukkhādibhāvena ca dukkhaṃ ariyasaccanti attho. **Meti** Bhagavā attānaṃ niddisati. **Bārāṇasiyanti** Bārāṇasīnāmakassa nagarassa avidūre. Paccekabuddha-isīnaṃ ākāsaṭo otaraṇaṭṭhānatāya **Isipatanam**. Migānaṃ tattha abhayassa dinnattā **Migadāyanti** ca laddhanāme assame. Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi etassa uttaranti **anuttaram**. Anatisayaṃ appaṭibhāgaṃ vā. Kiñcāpi Bhagavato dhammadesanā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṃ tesam ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattitā, tathāpi sabbapaṭṭhamam Aññāsikoṇḍañña³ppamukhāya aṭṭhārasaparimāṇāya brahmakotiya catusaccappaṭivedhavibhāvanīyā dhammadesanā, tassā sātisaṃyā dhammacakkasamaññāti “**dhammacakkaṃ pavattitan**”ti vuttam.

Tattha satipaṭṭhānādidhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**, cakkanti vā āṇā. Dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkāñcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkāñcāti dhammacakkaṃ, cakkāñca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ”ti-ādi⁴. **Appaṭivattiyanti** Dhammisārassa Bhagavato Sammāsambuddhabhāvato dhammacakkassa ca anuttarabhāvato appaṭisedhanīyaṃ. Kena pana appaṭivattiyanti āha “**samaṇena vā**”ti-ādi. Tattha **samaṇenāti** pabbajjaṃ upagatena.

1. Abhi 2. 114 piṭṭhe.

3. Aññākoṇḍañña... (Sī), Aññātaṇḍañña... (Ka)

2. Ma 3. 291 piṭṭhe.

4. Khu 9. 346, 348 piṭṭhesu.

Brāhmaṇenāti jātibrāhmaṇena. Paramatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomanacittamyeva natthi. **Devenā**ti kāmāvacaradevena. **Kenacī**ti yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvata aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasminti** sattaloke.

Tatthāti tissaṃ catusaccadhammadesanāyaṃ. **Aparimāṇā padā**, **aparimāṇā akkharā**ti uppaṭipāṭivacanaṃ yebhuyyena padasaṅgahitāni akkharānīti dassanatthaṃ. Padā akkharā byañjanāti līṅgavipallāso katoti daṭṭhabbaṃ. **Atthassā**ti catusaccasaṅkhātassa atthassa. **Saṅkāsanā**ti saṅkāsitabbākāro. Esa nayo sesesupi. Atthassāti ca sambandhe sāmivacanaṃ. **Itipidanti itī**ti pakārattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, imināpi imināpi pakārena idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ vedītabbanti attho. Tena jāti-ādibhedena yathāvuttassa dukkhasaccassa anekabhedataṃ taṇḍīpakānaṃ akkharapadādīnaṃ vuttappakāraṃ aparimāṇatañca samattheti.

Ayaṃ dukkhasamudayoti ayaṃ kāmataṇhādibhedā taṇhāvaṭṭassa mūlabhūta yathāvuttassa dukkhassa nibbattihetubhāvato dukkhasamudayo. **Ayaṃ dukkhanirodho**ti ayaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭā saṅkhatadhātu yathāvuttassa dukkhassa anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodho. **Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**ti ayaṃ sammādiṭṭhi-ādi-aṭṭhaṅgasamūho dukkhanirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyāti dukkhanirodhagāminī paṭipadā. **Itipidanti** padassa pana samudayasacce aṭṭhasatataṇhāvicaritehi, nirodhasacce madanimmadanaḍḍipariyāyehi, maggasacce sattattiṃsabodhipakkhiyadhammehi attho vibhajitvā vedītabbo. Sesāṃ vuttanayameva.

Evam “dvādasa padāni suttan”ti gāthāya sakalassa sāsanaṃ channaṃ atthapadānaṃ channañca byañjanapadānaṃ vasena yā dvādasapadatā vuttā, tameva “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti-ādinā desanāhārassa visayadassanavasena **chachakkapariyāyaṃ**¹ ekadesena uddisītvā **Dhammacakkappavattanasutta**² tadatthassa saṅgahitabhāvadassanamukhena sabbassāpi Bhagavato vacanassa catusaccadesanābhāvaṃ tadatthassa ca catusaccabhāvaṃ vibhāvento “idaṃ

1. Ma 3. 327 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhādīsu.

dukkhanti me bhikkhave Bārāṇasiyaṇ”ti-ādinā **Saccavibhaṅgasuttaṃ**¹ uddesato dassetvā “tattha aparimāṇā padā”ti-ādinā byañjanatthapadāni vibhajanto dvādasapadabhāvaṃ dīpetvā idāni tesam aññamaññavisayivisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ “**tattha Bhagavā akkharehi saṅkāseti**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahite ca pade padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hoti. Tattha ca padāvayavaggahaṇena viya padaggahaṇassa, padatthāvayavaggahaṇenāpi padatthaggaṇassa visesādhānaṃ jāyatīti āha “**akkharehi saṅkāseti**”ti. Yasmā pana akkharehi saṅkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padeneva pakāsito dīpito hoti, tasmā “**padehi pakāseti**”ti vuttaṃ. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti vuttaṃ “**byañjanehi vivarati**”ti. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā “**ākārehi vibhajati**”ti vuttaṃ. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekam nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo hotīti vuttaṃ “**niruttihi uttānīkaroti**”ti. Katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthārasena niravasesato desitehi² veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānaṃ kataṃ hotīti āha “**niddesehi paññapeti**”ti. Ettha ca akkharehi eva saṅkāsetīti avadhāraṇaṃ akatvā akkharehi saṅkāsetiyevāti evaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbam. Evañhi sati atthapadānaṃ nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva atthapadāni, nānānusandhike pana anusandhimhi anusandhimhi cha cha atthapadāni niddhāretabbāni.

“**Akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti**”ti-ādinā byañjanapadānaṃ kiccaśādhanaṃ dasseti. Veneyyattayavinayanameva hi tesam byāpāro. Aṭṭhānabhāvato pana saccappaṭivedhassa padaparamo na idha vutto. Neyyaggahaṇeneva vā tassāpi idha gahaṇaṃ sekkhaggahaṇena viya kalyāṇaputhujjanassāti daṭṭhabbam. Akkharehīti-ādīsu karaṇasādhane karaṇavacanaṃ, na hetumhi. Akkharādīni hi ugghaṭanādi-atthāni, na ugghaṭanādi-akkharādi-attham. Yadatthā ca

1. Ma 3. 291 piṭṭhe.

2. Desite (Ka)

kiriya so hetu, yathā “annena vasatī”ti. Ugghaṭetīti sotāvadhānaṃ katvā samāhitacittānaṃ veneyyānaṃ saṅkāsanavasena akkharehi visesaṃ ādahanto yathā padapariyosāne āsayappaṭibodho hoti, tathā yathādhippetam attham saṅkhepena katheti uddisatīti attho. **Vipaṇcayatīti** yathā-uddiṭṭham attham niddisati. **Vitthāretīti** vitthāram karoti, vitthāram katvā ācikkhati vā, paṭiniddisatīti attho. Yasmā cettha ugghaṭetīti uddisanaṃ adhippetam. Uddeso ca desanāya ādi, tasmā vuttam “**ugghaṭanā ādī**”ti. Tathā vipaṇcanaṃ niddisanaṃ, vittharaṇam paṭiniddisanaṃ, niddesapaṭiniddesā ca desanāya majjhāpariyosānāti. Tena vuttam “**vipaṇcanā majjhe, vitthāraṇā pariyosānan**”ti.

Evam “akkharehi saṅkāsetī”ti-ādinā channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāram dassetvā idāni atthapadānaṃ byāpāram dassetuṃ “**soyam dhammavinayo**”ti-ādi vuttam. Tattha sīlādidhammo eva pariyatti-atthabhūto veneyyavinayanato **dhammavinayo**. **Ugghaṭiyantoti** uddisiyamāno. **Tenāti** ugghaṭitaññūvinayanena. **Vipaṇciyantoti** niddisiyamāno. **Vitthāriyantoti** paṭiniddisiyamāno.

10. Ettāvata “dhammam vo bhikkhave desessāmī”ti uddiṭṭhāya Pāliya tividhakalyāṇataṃ dassetvā idāni atthabyañjanasampattiṃ dassetuṃ “**cha padāni attho**”ti-ādi vuttam. Tam suviññeyyam. “**Tenāha Bhagavā**”ti-ādinā desanāhārassa visayabhāvena uddiṭṭham Pāliṃ nigamanavasena dasseti. **Lokuttaranti**-ādi “kevalaparipuṇṇam parisuddham”ti padānaṃ atthavivaraṇam. Tattha **upaṭṭhitaṃ sabbavisesānanti** sabbesaṃ uttarimanussadhammasaṅkhātānaṃ visesaṃ adhisīlasikkhādivisesānaṃ vā upaṭiṭṭhanaṭṭhānaṃ. “Idam nesaṃ padakkantan”ti-ādinā viya etassa saddasiddhi veditabbā. “**Idam vuccati Tathāgatapadamitipi**”ti-ādīsu idam sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanābrahmacariyam Tathāgatagandhahatthino paṭipattidesanāgamanehi kilesagahanaṃ ottharivā gatamaggotipi. Tena gocarabhāvanāsevanāhi **nisevitaṃ** bhajitanti. Tassa mahāvajirañāpasabbaññutaññāpadantehi **ārañjitaṃ** tebhūmakadhammānaṃ ārañjanaṭṭhānantipi vuccatīti attho. **Ato cetanti** yato Tathāgatapadādibhāvena vuccati, ato aneneva kāraṇena brahmuno sabbasattuttamassa Bhagavato, brahmaṃ vā sabbasetṭham cariyanti **paññāyati**

yāvadeva manussehi suppakāsitattā yathāvuttappakārehi ñāyati. **Tenāha Bhagavāti** yathāvuttatthaṃ Pāḷiṃ nigamanavasena dasseti.

Anupādāparinibbānatthatāya Bhagavato desanāya yāvadeva ariyamaggasampāpanattho desanāhāroti dassetuṃ “**kesaṃ ayaṃ dhammadesanā**”ti pucchitvā “**yogīnaṃ**”ti āha. Catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttāti yogino. Te hi imaṃ desanāhāraṃ payojentīti. Idaṃ vacanaṃ Desanāhāravibhaṅgassa yathānusandhinā sammā ṭhapitabhāvaṃ dassetuṃ pakaraṇaṃ saṅgāyantehi ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**tenāha āyasmā Mahākaccāyano**”ti. **Niyuttoti** Pāḷito assādādipadatthe niddhāretvā yojitoti attho.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. **Tattha katamo vicayo hāroti**—ādi Vicayahāravibhaṅgo. Tatthāyaṃ apubbapadavaṇṇanā—**kiṃ vicinātīti** ettha “vicinātī”ti etena vicayasaddasa kattuniddesataṃ dasseti. **Kinti** panatthassa hārassa visayo pucchitoti taṃ tassa visayaṃ dassetuṃ “**padam vicinātī**”ti—ādi vuttaṃ. Tattha **padam vicinātīti**—ādito paṭṭhāya yāva nigamanā suttassa sabbaṃ padam vicinati. Ayañca vicayo duvidho saddato atthato ca. Tesu “idaṃ nāmapadam, idaṃ ākhyātapadam, idaṃ upasaggapadam, idaṃ nipātapadam, idaṃ itthiliṅgaṃ, idaṃ purisaliṅgaṃ, idaṃ napumsakaliṅgaṃ, idaṃ atītakālaṃ, idaṃ anāgatakālaṃ, idaṃ vattamānakālaṃ, idaṃ kattusādhanaṃ, idaṃ karaṇasādhanaṃ, idaṃ kammāsādhanaṃ, idaṃ adhikaraṇasādhanaṃ, idaṃ paccattavacanaṃ, idaṃ upayogavacanaṃ, yāva idaṃ bhumma vacanaṃ, idaṃ ekavacanaṃ, idaṃ aneka vacanaṃ”ti evamādivibhāgavacanaṃ, ayaṃ saddato padavicayo. So panāyaṃ padavicayo aviparītasabhāvaniruttisallakkhaṇeneva sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Atthato pana vicayo tena tena padena vattabba-atthasaṃvaṇṇanā. Sace pana padam pucchādivasena pavattaṃ, tassa tadatthassa ca pucchādibhāvo vicetabboti imamatthaṃ dassento “**pañham vicinātī**”ti—ādimāha.

Yasmā ca sabbo desanāhāro vicayahārassa visayo suttassa vicayoti katvā, tasmā vuttaṃ “**assādaṃ vicināti**”ti-ādi. Yasmā pana **anugītī**ti ettha anurūpā gīti anumagītīti ayampi attho icchito, tasmā viciyamānassa suttapadassa anurūpato suttantarapadānipi atthuddhāravasena vā paduddhāravasena vā ānetvā vicetabbānīti dassento “**sabbe nava suttante vicināti**”ti āha. **Nava suttanteti** suttageyyādike nava sutte, yathāsambhavatoti adhippāyo. Ayam vicayahārassa padatthaniddeso.

Evam niddesavāre vicayahāro saṅkhepato niddiṭṭhoti taṃ vibhāgena niddisitvā paṭiniddesavasena vibhajanto yasmā padavicayo suttassa anupadaṃ pavattetabbatāya atibhāriko na sukaro cāti taṃ anāmasitvā pañhavissajjanavicaye tāva dassento “**yathā kiṃ bhave**”ti-ādimāha. Tattha **yathā kiṃ bhaveti** yena pakārena so vicayo pavattetabbo, taṃ pakārajātaṃ kiṃ bhave, kīdisaṃ bhaveyyāti attho. “Yathā kiṃ bhaveyyā”tipi pāṭho. Puna **yathāti** nipātamattaṃ. **Āyasmāti** piyavacanāṃ. **Ajīti** Bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānaṃ soḷasannaṃ aññataro. **Pārāyaneti** pāraṃ vuccati nibbānaṃ, tassa adhigamūpāyadesanattā kiñcāpi sabbaṃ Bhagavato vacanaṃ “pārāyanan”ti vattabbataṃ arahati, saṅgītikārehi pana vatthugāthānugītigāthādīhi saddhiṃ **Ajitasuttādīnaṃ**¹ soḷasannaṃ suttānaṃ idaṃ nāmaṃ katanti tesaññeva pārāyanasamaññāti āha “pārāyane”ti. Keci “pārāyaniko”ti paṭhanti. Te kira tāpasapabbajjūpagamanato pubbe pārāyanāṃ adhīyantaṃ vicariṃsu. Tasmā ayampi pārāyanāṃ vatteti pārāyanikoti vutto. **Pucchatī**ti kasmā vuttaṃ, nanu pucchānibbattattā atītāti? Saccameṭaṃ, pucchanākāraṃ pana buddhiyaṃ viparivattamānaṃ katvā evamāha.

Pucchā ca nāmesā adīṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanaṃ vimaticchedanaṃ anumati-pucchā kathetukamyatāpucchā ekaṃsabyākaraṇīyā vibhajjabyākaraṇīyā paṭipucchābyākaraṇīyā ṭhapanīyā dhammādhiṭṭhānā sattādhiṭṭhānāti anekavidhā. Tasmā “kimayaṃ pucchā adīṭṭhajotanaṃ”ti-ādinaṃ yathāsambhavaṃ pucchā vicetabbā. Yathā cettha pucchāvibhāgo, evaṃ

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24 piṭṭhādīsu.

vissajjanavibhāgopi vissajjanavicaye yathāsambhavaṃ vattabbo.
Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idha pana vimaticchedanaṃ
sattādhiṭṭhānaṃ pucchāṃ udāharitvā tattha vicayanākāraṃ dassetuṃ
“**kenassu nivuto loko**”ti-ādimāha.

Tattha **kenā**ti kattari karaṇavacanaṃ. **Sū**ti nipātamattaṃ, **sū**ti vā
saṃsaye nipāto, tenassa pañhassa vimaticchedanapucchābhāvaṃ dasseti.
Nivutoti paṭicchādito. **Loko**ti sattaloko. **Iccāyasmā Ajitoti**
saṅgītikāravacanaṃ. **Nappakāsa**ti na paññāyati. **Kissābhilepanaṃ brūsī**ti
kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadasi. “Kiṃ svābhilepanan”tipi pāṭho, tassa
kiṃ su abhilepananti padavibhāgo.

Padānīti pajjati etehi atthoti padāni, vākyāni. **Pucchitānī**ti
pucchābhāvena vuttānīti attho. **Eko pañho**ti yadipi cattāri padāni
pucchanavasena vuttāni, ñātum icchito pana attho eko evāti “eko pañho”ti
vuttaṃ. Tattha kāraṇamāya “**ekavattthupariggahā**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—
kiñcāpi nivāraṇa-appakāsana-abhilepanamahābhayaśaṅkhātā pucchāya
gahitā cattāro ete attho, te panekaṃ lokaṃ patiguṇabhūtā, loko
padhānabhāvena gahitoti tabbasena ekovāyaṃ pañhoti. Tenevāha
“**lokādhiṭṭhānan**”ti-ādi. Ko pana so lokoti? Āha “**loko tividho**”ti-ādi.

Tattha rāgādikilesabahulatāya kāmāvacarasattā **kilesaloko**.
Jhānābhinnāparibuddhiyā rūpāvacarasattā **bhavaloko**.
Āneñjasamādhibahulatāya visadindriyattā arūpāvacarasattā **indriyaloko**.
Atha vā kilissanaṃ kilesa, vipākadukkhanti attho. Tasmā dukkhabahulatāya
apāyesu sattā **kilesaloko**. Tadaññe sattā sampattibhavabhāvato **bhāvaloko**.
Tattha ye vimuttiparipācakehi indriyehi samannāgatā sattā, so **indriyalokoti**
veditabbaṃ. Pariyāpannadhammavasena lokasamaññāti ariyapuggalā idha
na saṅgayhanti.

Avijjāya nivuto lokoti caturaṅgasamannāgatena andhakārena viya
rathaghaṭṭadidhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇāya avijjāya nivuto

paṭicchādito loko. **Vivicchā**ti vicikicchāhetu. “Vivicchāmacchariyan”ti saṅgahe vuttaṃ. **Pamādā**ti pamādahetu. **Jappābhilepananti** jappā taṇhā assa lokassa makkaṭālepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ silesoti brūmi. **Dukkanti** jāti-ādikaṃ vaṭṭadukkanti ayaṃ padattho. Sesāṃ Pāliya eva viññāyati. **Imāni cattāri padāni** pucchāgāthāyaṃ vuttāni “**imehi**”ti vissajjanagāthāyaṃ vuttehi imehi catūhi padehi vissajjitāni. Kathanti āha “**paṭhaman**”ti-ādiṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanāni veditabbānīti dasseti.

Idāni taṃ yathākkamaṃ pucchaṃ vissajjanañca sarūpato dassetuṃ gāthāya ca atthaṃ vivarituṃ “**kenassū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “nīvaraṇehi”ti padena vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**avijjānīvaraṇa hi sabbe satta**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “**yathāhā**”ti-ādinā suttantaradassanena imasmim pañhavissajjanavicaye anugītivicayaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tattha **pariyāyatoti** kāraṇato. Nīvaraṇasaṅkhātānaṃ kāmaccchandādīnampi kāraṇabhāvato paṭicchādanabhāvato ca ekaṃyeva nīvaraṇaṃ vadāmi, na pana aññesaṃ nīvaraṇasabhāvānaṃ abhāvāti attho. Yathā ca avijjāya sati nīvaraṇānaṃ bhāvo, evaṃ avijjāya asati na santi nīvaraṇānīti dassetuṃ “**sabbaso**”ti-ādi vuttaṃ.

Tenāti “avijjāya nivuto loko”ti padena. **Paṭhamassa padassāti** “kenassu nivuto loko”ti padassa. **Yuttāti** yojitā, anurūpāti vā attho. Etena pucchānurūpatā vissajjanassa dassitāti pubbāparavicayo vuttoti veditabbaṃ. “Yo puggalo nīvaraṇehi nivuto”ti-ādinā vivicchāpamādānaṃ avijjāya paccayabhāvaṃ dasseti. Nivuto eva hi nappakāsati. **Vivicchā**ti vicikicchā. Tenevāha “**vivicchā nāma vuccati vicikicchā**”ti. Tatrāyaṃ padasiddhi—yathā micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo “niccaṃ aniccaṃ”ti-ādinā ekaṃsaggāhabhāvena pavattanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana anekāmsaggāhabhāvato “niccaṃ nu kho aniccaṃ nu kho”ti-ādinā vividhaṃ viruddhaṃ vā icchati esatīti vivicchāti. “**So vicikicchanto**”ti-ādinā appakāsanassa vivicchāpamādānaṃ kāraṇabhāvaṃ vivarati. **Sukke dhamme na uppādiyatīti** na samādāya vattati. **Nappakāsantīti** te attano santāne anuppādiyamānā kusalā dhammā taṃ puggalaṃ

pakāsaṃ loke abhiññātaṃ na karontīti attho. **Abhilimpatī**ti makkaṭālepo viya makkaṭaṃ dārusilādīsu purisaṃ rūpādivisaye allīyāpetīti attho. **Āsattibahulassā**ti āsaṅgabahulassa. **Evam abhijappā**ti karitvāti evaṃ pariyuṭṭhānaṭṭhāyinīti iminā kāraṇena. **Tatthā**ti tāya taṇhāya. **Loko abhilitto** silesena makkhito viya hotīti attho.

Bhāyati etasmāti bhayaṃ. Mahantaṃ bhayaṃ **mahabbhayaṃ**. Tenevāha “**dukkhamassa mahabbhayaṃ**”ti. Dukkhaṃ domanassanti dukkhameva vibhattanti sabbaṃ dukkhaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**tisso dukkhatā**”ti-ādi vuttaṃ. **Odhasoti**¹ kadāci attūpakkamamūlāya kadāci parūpakkamamūlāyāti-ādinā vibhāgena dukkhadukkhatāya muccanakā visesena rūpāvacarā. **Tatā**ti odhaso kadāci karahacīti evaṃ ākaḍḍhati. **Vipariṇāmadukkhatāya** muccanakā upekkhāsamāpattibahulā visesena arūpāvacarasattā. **Appābādhā**ti padaṃ² dukkhadukkhatāya muccanassa kāraṇavacanāṃ. **Dīghāyukā**ti vipariṇāmadukkhatāya. Arūpadevā hi loke visesato dīghāyukāti. Idañca muccanamaccantikaṃ. Yasmā ca dukkhā vedanāpi saṅkhatattā aniccatādisaṅkhārādukkhasabhāva eva, tasmā yato muccanamaccantikaṃ, taṃ anavasesapariyādānavasena saṅgaṇhitvā dassetuṃ “**saṅkhārādukkhatāya panā**”ti-ādimāha.

Tattha upādiyatīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Upādissa sesaṃ upādisesaṃ, taṃ natthi etissāti anupādisesā, nibbānadhātu, tāya **anupādisesāya nibbānadhātuyā**, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Nibbānadhātūti ca nibbāyanamattaṃ. **Tasmā**ti yasmā sakalalokabyāpinī sabbasaṅgāhinī ca saṅkhārādukkhatā, tasmā. **Lokassā**ti sambandhe sāmivacanāṃ. Tena “dukkhamassā”ti padassa atthaṃ dasseti. Evamettha lokassa nīvaraṇādīni ajānantena, samayanantarapariyāyena vā tattha saṃsayapakkhandena ekaṃseneva byākātabbattā sattādhīṭṭhānā pucchā katā, sā ca ajānanassa, saṃsayassa vā nīvaraṇādivisayatāya catubbidhā. Pāliyaṃ pana nīvaraṇādīnaṃ loko ādhārābhāvena gāthāyaṃ vuttoti eko pañhoti dassitanti. Ayamettha pucchāvicayo. Vissajjanavicayopi adīṭṭhajotinī vissajjanā vimaticchedinī cāti-ādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditabbo.

1. Omisoti (Sī)

2. Appābādhāti idaṃ (Sī)

Evam ekādhāraṃ puccham dassetvā idāni anekādhāraṃ dassetum “**savanti sabbadhī**”ti-ādi vuttam. Tattha **savantī**ti sandanti. **Sabbadhī**ti sabbesu rūpādīsu āyatanesu. **Sotā**ti taṇhādisotā. **Kim nivāraṇanti** tesam kim āvaraṇam kā rakkhā. **Samvaram brūhī**ti tam nesaṃ nīvaraṇasaṅkhātam samvaram kathehi. **Kena sotā pidhīyareti** kena dhammena taṇhādisotā vidhiyyanti¹ pacchijjantīti ayamettha padattho. Sesam Pāḷivaseneva āvi bhavissati.

Te dve pañhāti yadipi imissā gāthāya pucchāvasena pavattāya cattāri padāni cattāri vākyāni. Nātum icchitassa pana atthassa duvidhattā te dve pañhā. Kasmāti ce? “**Imehi bahvādhivacanena pucchitā**”ti āha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho—ime etāya gāthāya gahitā atthā yasmā bahūni adhikicca pavattavacanena pucchitā, tasmā te dve pañhāti. Ekato upari bahūti hi sāsanaovohāro, tameva pucchāya duvidhatthavisayatam vivaritum “**evan**”ti-ādi vuttam. Tassattho—yāhi nātibyasanādisaṅkhātāhi paṇavadhādīhi eva vā duggatīhetubhūtāhi āpadāhi **samam** saha, sabbathā vā ayaṃ loko āpanno ajjhotthāto. Tamnimittehi dasahi kilesavattūhi saṅkiliṭṭho ca, tassa tam āpannākāram saṅkiliṭṭhākāraṇca buddhiyaṃ katvā āha “**evam samāpannassa evam saṅkiliṭṭhassā**”ti. Vodāyati sujjhati etenāti **vodānam**, samathavipassanā. Vuṭṭhāti etena nimittato pavattato cāti **vuṭṭhānam**, ariyamaggo.

Asamāhitassāti nānārammaṇesu vikkhittacittassa. **Savantī**ti pavattanti. **Abhijjhāti**-ādi asamādhānahetudassanam. Tenevāha “**evam asamāhitassā**”ti. “**Yathāha Bhagavā**”ti-ādinā idhāpi anugītivicayaṃ dasseti. Sotānam savanam yebhuyyena anurodhavasenevāti āha “**savati manāpikesu rūpesū**”ti. Ettha ca cakkhādayo sotānam dvārabhāvena pavattamānā upacāravasena sayam savantā viya vuttā. **Itī**ti evam. **Sabbāti** sabbasmā. **Sabbathāti** sabbappakārena. **Idam vodānanti** idam “pariyuṭṭhānavighātan”ti vuttam pariyuṭṭhānappahānam vodānam.

1. Pithiyanti (Si)

Vissajjanagāthāya **sati tesaṃ nivāraṇanti** vipassanāsampayuttā sati kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā tesaṃ sotānaṃ nivāraṇanti. **Sotānaṃ saṃvaram brūmī**ti tameva satim sotānaṃ saṃvaram brūmi. **Paññāyete pidhiyareti** rūpādīsu aniccatādipaṭivedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso vidhiyyanti, uppajjitum appadānavasena samucchijjantīti attho.

Nāviñchatīti abhiijhādippavattidvārabhāvena cittasantānaṃ, puggalaṃ vā nākaḍḍhati. Anusayappahānaṃ idha pidhānaṃ adhippetanti āha “**paññāya anusayā pahiyanti**”ti. Yasmā anusayanimittaṃ pariyuṭṭhānaṃ anusayābhāve na hotīti āha “**anusayesū**”ti-ādi. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvento “**taṃ yathā khandhavantassā**”ti-ādimāha. Etthāpi sotānaṃ nivāraṇasaṅkhātā saṃvaram pidhānaṃ ajānantena tattha vā saṃsayitena ekaṃsikkatā dhammādhiṭṭhānā pucchā katāti idha pucchāvicayo vuttanayeneva vissajjanavicayo ca veditabbo.

Ettha ca yena adhippāyena “kenassu nivuto loko”ti gāthāya¹ satipi nivāraṇādīnaṃ catunnaṃ pucchitabbabhāve eko pañhoti vuttaṃ. Tena tāva sotānaṃyeva saṃvaro pidhānaṃ pucchitanti sote ekatthavasena gahetvā pucchāya ekādhiṭṭhānabhāvato eko pañhoti vattabbaṃ siyā. Sotānaṃ vā bahubhāvato bahūti yattakā sotā, tattakā pañhāti. Yena pana adhippāyena “savanti sabbadhi sotā”ti gāthāya² sote anāmasitvā saṃvarapidhānānaṃ vasena “dve pañhā”ti vuttaṃ. Tena paṭhamagāthāyaṃ satipi nivāraṇādīnaṃ lokādhārabhāve lokānaṃ anāmasitvā nivāraṇādīnaṃ vibhāgena cattāro pañhāti vattabbanti ayaṃ nayo dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Idāni yasmā pucchanto na kevalaṃ pubbe attanā racitanīyāmeneva pucchati, atha kho desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvāpi pucchati, tasmā tassa anusandhiṃ pucchāya vicetabbākāraṃ dassento “yāni sotāni”ti gāthāya anantaram “**paññā ceva sati cā**”ti gāthamāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho—yāyaṃ Bhagavatā vuttā paññā, yā

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24; Khu 10. 60 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 29; Khu 10. 61 piṭṭhādīsu.

ca sati yañca tadavasesaṃ nāmarūpaṃ, etaṃ sabbampi kattha nirujjhati,
etaṃ me puṭṭho pabrūhīti.

Vissajjanagāthāyaṃ panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ
gacchanti, tasmā tā visuṃ na vuttā. Ayañcetha saṅkhepattho—yaṃ maṃ
tvaṃ Ajita etaṃ pañhaṃ apucchi “katthetaṃ uparujjhati”ti
anantaragāthāyaṃ¹, yattha taṃ asesāṃ uparujjhati, taṃ te vadāmi. Tassa
tassa hi viññāṇassa nirodhena saheva apubbaṃ acarimaṃ etthetaṃ
uparujjhati, ettheva viññāṇassa nirodhena nirujjhati, etaṃ viññāṇanirodhaṃ
tassa nirodho nātivattatīti vuttaṃ hotīti². **Ayaṃ pañhe³ anusandhiṃ
pucchatīti** anantaragāthāyaṃ sotānaṃ pariyuṭṭhānānusayappahānakiccena
saddhiṃ sati paññā ca vuttā, taṃ sutvā tappahāne paññāsatisu tiṭṭhantīsu
tāsaṃ sannissayena nāmarūpena bhavitabbaṃ, tathā ca sati vaṭṭati eva.
Kattha nu kho imāsaṃ sanissayānaṃ paññāsatināṃ asesanirodhoti iminā
adhippāyena ayaṃ pucchā katāti āha “**Ayaṃ pañhe -pa- dhātun**”ti. Tattha
anusandhīyati desanā etāyāti anusandhi.

Yāya paṭipadāya anupādisesaṃ nibbānadhātun adhigacchanti, taṃ
catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātāṃ paṭipadaṃ saha visayena
dassetun “**tīṇi ca saccāni**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhatānīti** samecca
sambhūya paccayehi katānīti saṅkhatāni. **Nirodhadhammānīti**
nirujjhanasabhāvāni. **Dukkhaṃ samudayo** maggoti tesāṃ sarūpadassanaṃ.
Nirodho pana kathanti āha “**nirodho asaṅkhato**”ti. So hi kenaci paccayena
na saṅkhatoti **asaṅkhato**. Saha visayena pahātabbapahāyakasabhāvesu
ariyasaccesu pahāyakavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetun
“**tattha samudayo**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **avijjāvasesāti** dassanamaggena pahīnāvasesā avijjāti attho.
Ayañca sesa-saddo kāmacchando byāpādo māno uddhaccanti etthāpi
yojetabbo. Yathā hi avijjā, evaṃ etepi dhammā apāyagamanīyasabhāvā
paṭhamamaggena pahīyanti evāti. “Avijjāniravasesā”tipi pāṭho, etthāpi
yathāvuttesu kāmacchandādipadesupi niravasesa-saddo

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 32; Khu 10. 14, 61 piṭṭhādīsu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 325 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

3. Pañho (Sī, Ka)

yojetabbo. Sāvasesaṇhi purimamaggadvayena kāmacchandādayo pahīyanti, itarehi pana niravasesanti. **Tedhātuke imāni dasa saṃyojanānī**ti ettha **tedhātuketi** saṃyojanānaṃ visayadassanaṃ. Tattha hi tāni saṃyojanavasena pavattanti.

12. **Anaññātaññassāmītindriyaṃ adhiṭṭhāyāti** taṃ pahāyakaṃ patvā. **Yaṃ panāti** ettha **yanti** hetu-atthe nipāto. **Idaṃ khaye ñāṇanti** yena ñāṇena hetubhūtena “khīṇā me jātī”ti attano jātiyā khīṇabhāvaṃ jānāti, idaṃ evaṃ paccavekkhaṇassa nimittabhūtaṃ arahattaphalañāṇaṃ khaye ñāṇaṃ nāma. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātī**ti etthāpi **yanti** ānetabbaṃ “yaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānātī”ti. **Idaṃ anuppāde ñāṇanti** idhāpi pubbe vuttanayeneva arahattaphalañāṇavasena attho yojetabbo. **Aṭṭhasālīniyaṃ**¹ pana “khaye ñāṇaṃ kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇanti vuttaṃ. Anuppāde ñāṇaṃ paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇaṃ”ti vuttaṃ. Idha pana ubhayampi arahattaphalañāṇavaseneva vibhattaṃ. Tenevāha “**imāni dve ñāṇāni aññātāvindriyaṃ**”ti, “**ārammaṇasaṅketena dve nāmāni labbhanti**”ti ca.

Aññindriyaṃ heṭṭhimesu tīsu phalesu, uparimesu ca tīsu maggesu uppattiyā punappunaṃ uppannamānampi anaññātaññassāmītindriyaṃ viya paṭhamaphaluppattiyā aggaphaluppattiyā anuppādanīrodhena nirujjhatīti āha “**yañca anaññātaññassāmītindriyaṃ**”ti-ādi. Etena pahātabbadhammā viya dassanabhāvanāhi aggaphaluppattiyā tadavasesaphaladhammāpi anuppādanīrodhena nirujjhanti. Ko pana vādo tebhūmakadhammānanti dasseti, ekā paññā aññātāvindriyattā. Yadi ekā, kathaṃ dvidhā vuttāti āha “**api cā**”ti-ādi. **Ārammaṇasaṅketenāti** khaye anuppādeti imāya ārammaṇasamaññāya. **Sā pajānanatṭhena paññāti** yā pubbe sotānaṃ pidhānakiccā vuttā paññā, sā pajānanasabhāvena paññā. Itarā pana **yathādiṭṭhaṃ** yathāgahitaṃ ārammaṇaṃ **apilāpanatṭhena** ogāhanatṭhena satīti.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 96 piṭṭhe.

13. Evaṃ “paññā ceva sati cā”ti padassa atthaṃ vivaritvā idāni “nāmarūpan”ti padassa atthaṃ vivaranto **“tattha ye pañcupādānakkhandhā, idaṃ nāmarūpan”**ti āha. Nāmarūpañca vibhāgena dassento sukhaggahaṇatthaṃ pākaṭanāmarūpameva vibhāvetum **“tattha ye”**ti-ādimāha. Taggahaṇeneva hi sahacaraṇādinā tadaññe cittacetasikā rūpadhammā ca gahitā hontīti. Nāmaggahaṇena cettha khandhattayameva gahitanti **“nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttan”**ti vuttaṃ. Taṃ pana rūpaṃ sampayuttanti? Nayidaṃ sampayuttapaccayavasena vuttaṃ. Pacurajanassa pana avibhāgena gahaṇīyasabhāvaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbam.

Gāthāya anupādisesā nibbānadhātu pucchitāti taṃ caturiddhipādāmukhena ariyamaggādhigamena pattabbanti dassento iddhipādabhāvanāmūlabhūtāni indriyāni satipaññāhi niddhāretum **“tattha sati ca paññā ca cattāri indriyāni”**ti āha. Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati sijjhaṇṭi ekantena samādhim nippādeti. Satiggahaṇena cettha pariyuṭṭhānappahānaṃ idhādhippetanti āha **“sati dve indriyāni, satindriyañca samādhindriyañcā”**ti. Tathā anusayasamugghātavidhāyinī paññā sijjhamānā na vinā catubbidhasammappadhānavīriyaṃ sijjhaṇṭi vuttaṃ **“paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañcā”**ti.

Yā imesu catūsu indriyesūti imesu sati-ādisu catūsu indriyesu nissayapaccayatāya adhiṭṭhānabhūtesu taṃsahajātā eva yā saddahanā. “Imehi catūhi indriyehi”tipi Pāḷi, tassā imehi catūhi indriyehi sampayuttāti vacanaseso, ārammaṇe abhippasādalakkhaṇā saddhā kattukāmatāsabhāvassa chandassa visesapaccayo hotīti āha **“yā saddhādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ chandasamādhī”**ti. **Samāhite citteti vipassanāsamādhinā samāhite citte. Idaṃ pahānanti vikkhambhanappahānasādhako samādhī pahānanti vutto pajahati etenāti katvā.** “Padhānan”tipi pāṭho, aggoti attho. Tathā hi “samādhī ekodī”ti vuccati.

“Assāsapassāsā”ti-ādinā kāyavacīcittasaṅkhārasīsenā taṃsamuṭṭhāpakā vīriyasaṅkhārāva gahitā. Tehi yāva bhāvanānipphatti tāva ekarasena saraṇato saṅkappetabbato ca **“sarasaṅkappā”**ti vuttā

“evaṃ me bhāvanā hotū”ti yathā icchitā, tathā pavattiyā hetubhāvato.

Tadubhayanti chandasamādhisaṅkhātāṇca padhānasāṅkhārasaṅkhātāṇca vīriyanti taṃ ubhayaṃ. Ubhayameva hi upacāravasena aññaṃ viya katvā “**chandasamādhippadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādan**”ti vuttaṃ. Abhinnaṃpi hi upacāravasena bhinnaṃ viya katvā voharanti, yathā “silāputtakassa sarīraṃ”ti.

Tattha ijjhatīti iddhi, samijjhati nippahajjati attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, pajjati etenāti pādo, paṭhamena atthena iddhi eva pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo paṭiṭṭhā adhigamūpāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. **Vivekanissitanti** tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitaṇca iddhipādaṃ bhāvetīti attho. Tathā hi ayaṃ iddhipādabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ. Maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ iddhipādaṃ bhāvetīti. Esa nayo **virāganissitanti**-ādisu.

Vivekattā¹ eva hi virāgādayo, kevalaṇcettha vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha pariccāgavossaggo vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṃ. Pakkhandanavossaggo vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇavasena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthasaṃvaṇṇanānaye yujjati. Tathā hi ayaṃ paṭhamiddhipādo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati nibbānaṇca pakkhandati. **Vossaggapariṇāmi**nti iminā pana vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇataṇca paripaccantaṃ paripakkaṇcāti attho. Ayaṃhi iddhipādabhāvanānuyutto yogī yathā paṭhamo iddhipādo kilesapariiccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthaṇca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Sesiddhipādesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—yathā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī **chandasamādhī**. Evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhī **vīmaṃsāsamādhī**.

14. Na kevalaṃ catuttha-iddhipādo eva samādhināṇamūlako, atha kho sabbopīti dassetuṃ “**sabbo samādhi nāṇamūlako nāṇapubbaṅgamo nāṇānuparivatti**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā so eva vīmaṃsāsamādhīti vuttoti? Vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattitattāti vuttovāyamattho. Tattha pubbabhāgapaññāya **nāṇamūlako**. Adhigamapaññāya **nāṇapubbaṅgamo**. Paccavekkhaṇapaññāya **nāṇānuparivatti**. Atha vā pubbabhāgapaññāya **nāṇamūlako**. Upacārapaññāya **nāṇapubbaṅgamo**. Appanāpaññāya **nāṇānuparivatti**. Upacārapaññāya vā **nāṇamūlako**. Appanāpaññāya **nāṇapubbaṅgamo**. Abhiññāpaññāya **nāṇānuparivatti**ti veditabbaṃ.

Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatināṇānuparivattibhāvena pure pubbe atītāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresaṅca khandhaṃ khandhūpanibaddhaṅca duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pacchā samādhissa anāgataṃsaññānuparivattibhāvena anāgatāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresaṅca khandhaṃ khandhūpanibaddhaṅca duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho.

Yathā pacchāti yathā samādhissa cetopariyaññānuparivattibhāvena anāgatesu sattaṃ divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pure atītesu sattaṃ divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho. **Yathā divāti** yathā divasabhāge sūriyālokena andhakārassa vidhamitattā cakkhumantānaṃ sattānaṃ āpāthagataṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ suviññeyyaṃ. **Tathā rattinti** tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre vattamāne samādhissa dibbacakkhuññānuparivattitāya duppaṭivijjhaṃ rūpāyatanaṃ natthi.

Yathā rattim tathā divāti yathā ca rattiyaṃ tathā divāti atisukhumanā kenaci tirohitaṃ yaṅca atidūre, taṃ sabbarūpaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi. Yathā ca rūpāyatane vuttaṃ, tathā samādhissa dibbasotaññānuparivattitāya saddāyatane ca netabbaṃ. Tenevāha “**iti vivaṭṭena cetasā**”ti-ādi. Tattha **apariyonaddhenāti** abhiññāññāṇassa pāribandhakakilesehi anajjhotthaṭṭena, apariyonaddhattā eva sappabhāsaṃ cittaṃ. Eteneva samādhissa iddhividhaññānuparivattitāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Pañcīndriyānīti** iddhipādasampayuttāni sekkhassa pañcīndriyāni adhippetānīti

āha “**kusalānī**”ti. **Cittasahabhūnī**ti-ādi tesaṃ viññāṇanirodhena nirodhadassanattamaṃ āradhmaṃ. Tathā “**nāmarūpañcā**”ti-ādi. Tenetaṃ dasseti “na kevalaṃ pañcendriyāni eva, atha kho nāmarūpañca viññāṇahetukaṃ viññāṇassa nirodhā nirujjhati”ti.

Tassāti viññāṇassa. **Hetū**ti taṇhā-avijjādiko. **Anāhāra**nti padassa atthavivaraṇaṃ. **Anabhinandita**nti abhinandanabhūtāya taṇhāya pahīnattā eva apatthitaṃ. Tato eva **appaṭisandhikaṃ** viññāṇaṃ taṃ nirujjhati. Yathā ca viññāṇaṃ, evaṃ nāmarūpampi viññāṇasaṅkhātassa hetuno paccayassa ca abhāvā tappaccayānaṃ saṅkhārādīnaṃ abhāvā **ahetu appaccayaṃ**. Sesaṃ pākaṭameva. Pucchāvissajjanavicayopi vuttanayānusārena veditabbo.

Evaṃ anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ca pucchā visum visum dassitāti idāni tā saha dassetuṃ “**ye ca saṅkhātadhammāse**”ti-ādi āradhmaṃ. Tatthāyaṃ padattho—**saṅkhātadhammā**ti aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahataṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sekkhā**ti silādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. **Puthū**ti bahū satta janā. **Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhī**ti tesaṃ sekhāsekhānaṃ nipako paṇḍito tvaṃ Bhagavā paṭipattiṃ puṭṭho me brūhīti. Sesaṃ Pāḷivaseneva viññāyati.

15. **Kissā**ti kissa hetu, kena kāraṇenāti attho. **Sekhāsekhavipassanā pubbaṅgamappahānayo**genāti sekhe asekkhe vipassanāpubbaṅgamappahāne ca pucchana yogena, pucchāvidhināti attho.

Vissajjanagāthāyaṃ **kāmesu nābhigijjheyyā**ti vatthukāmesu kilesakāmena na abhigijjheyya. **Manasā’nāvalo siyā**ti byāpādavittakkādayo kāyaduccaritādayo ca manaso āvilabhāvākare dhamme pajahanto cittaṃ anāvalo bhaveyya. Yasmā pana asekkho aniccatādivasena sabbadhammānaṃ paritullitattā kusalo sabbadhammesu kāyānupassanāsati-ādīhi ca sato sabbakilesānaṃ bhinnattā uttamabhikkhubhāvaṃ patto ca hutvā sabba-iriyāpathesu pavattati, tasmā “**Kusalo -pa- paribbaje**”ti āhāti ayaṃ saṅkhepattho.

Tattha yaṃ pucchāgāthāyaṃ “nipako”ti padaṃ vuttaṃ, taṃ Bhagavantam sandhāya vuttaṃ, Bhagavato ca nepakkam ukkaṃsapāramippattam anāvaraṇaññāḍassanena dīpetabbanti anāvaraṇaññāḍam tāva kammadvārabhedehi vibhajitvā sekhāsekhapaṭipadam dassetuṃ **“Bhagavato sabbam kāyakamman”**ti-ādi vuttaṃ. Tena sabbattha appaṭihataññāḍassanena Tathāgatassa sekhāsekhapaṭipatti-desanākosallameva vibhāveti. Tattha **ko cāti** kva ca, kasmim visayeti attho. Tam visayaṃ dasseti **“yaṃ anicce dukkhe anattani cā”**ti. Idam vuttaṃ hoti—ñāḍassanam nāma uppajjamānam “sabbam saṅkhataṃ aniccaṃ dukkham sabbe dhammā anattā”ti uppajjati, tassa pana tasmim visaye yena appavatti, so paṭighātoti, etena lakkhaṇattayappaṭivedhassa durabhisambhavataṃ anaññasādhāraṇatañca dasseti. Lakkhaṇattayavibhāvanena hi Bhagavato catusaccappaṭivedham sammāsambodhiñca paṇḍitā paṭijānanti.

Aññāṇam adassananti tam paṭighātam sarūpato dasseti. Chaḷārammaṇasabhāvappaṭicchādako hi sammoho ñāḍassanassa paṭighātoti. Yasim visaye ñāḍassanam uppattiraham, tattheva tassa paṭighātena bhavitabbanti āha “yaṃ anicce dukkhe anattani cā”ti. **Yathā idha purisoti**-ādi upamāḍassanam. Tatrīdam opammasaṃsandanam—puriso viya sabbo loko, tārakarūpāni viya cha ārammaṇāni, tassa purisassa tārakarūpānam dassanam viya lokassa cakkhuvīññāḍādīhi yathāraham chaḷārammaṇajānanam, tassa purisassa tārakarūpāni passantassāpi “ettakāni satāni, ettakāni sahaṣṣāni”ti-ādinā gaṇanasāṅketena ajānanam viya lokassa rūpādi-ārammaṇam kathañci jānantassāpi aniccādilakkhaṇattayānavabodhoti. Sesam pākāṭameva.

Idāni yehi padehi Bhagavatā āyasmato Ajitassa sekhāsekhapaṭipadā vuttā, tesam padānam attham vibhajitum **“tattha sekhenā”**ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** nipātamattam, tasmim vā vissajjane. **Sekhenāti** sikkhā etassa sīlanti sekho, tena sekkena. **Dvīsu dhammesūti** duvidhesu dhammesūti adhippāyo. **Pariyuṭṭhānīyesūti** dosena pariyuṭṭhitena yattha parivattitabham, tesu āghātavatthūsūti attho. “Paṭighaṭṭhānīyesū”tipi pāṭho, soyevattho.

Ettha ca gedhapaṭisedhacodanāyaṃ gedhanimitto doso gedhe sati hotīti tatopi cittassa rakkhitaḥḥatā niddhāretvā vuttā. Yasmā pana Bhagavatā “kāmesu nābhigijjheyyā”ti¹ vuttaṃ, tasmā “tattha yā icchā”ti-ādinā gedhavasena niddeso kato. Atha vā dosato cittassa rakkhitaḥḥatā gāthāya dutiyapādena vuttāyevāti daṭṭhabbā. Dutiyapādena hi sesakilesavodānadhammā dassitā. Tathā hi uppannānuppannabhedato sammāvāyāmassa visayabhāvena sabbe saṅkilesavodānadhamme catudhā vibhajitvā sammappadhānamukhena sekhaḥḥatipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ “**sekhā abhigijjhanto**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anāvilasaṅkappoti** āvilānaṃ kāmasaṅkappādīnaṃ abhāvena anāvilasaṅkappo. Tato eva ca **anabhigijjhanto vāyamaṭi**, vīriyaṃ pavatteti. Kathaṃ vāyamaṭi āha “**so anuppannānaṃ**”ti-ādi.

Tattha **soti** uttarivisesatthāya paṭipajjamāno sekkho. **Anuppannānanti** anibbattānaṃ. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetīti** kattukamyatāsaṅkhātāṃ kusalacchandaṃ uppādeti. **Vāyamaṭi**ti payogaparakkamaṃ karoti. **Vāriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** teneva sahaḥḥatavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahaṭīti** padhānavīriyaṃ karoti. Vāyamaṭi-ādīni pana cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṣāṭaccakiriyaḥḥi yojetabbāni. **Uppannānaṃ pāpakānanti** anuppannāti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānanti** anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitattham. **Asammosāyāti** anassanattham. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vaḍḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāyāti ayaṃ tāva padattho.

16. “**Katame anuppannā**”ti-ādi akusaladhammā kusalaḥḥammā ca yādisā anuppannā yādisā ca uppannā, te dassetuṃ āradḥḥam. Tattha **ime anuppannāti** ime kāmavitakkādayo asamudācāravasena vā

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 36, 40; Khu 10. 16, 19 piṭṭhādisu.

ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannā nāma. Aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā nāma akusalā dhammā natthi.

Vitakkattayaggahāṇācettha¹ nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. **Akusalamūlānī**ti anusayā eva sabbesaṁ akusalānaṁ mūlabhāvato evaṁ vuttā, na lobhādayo eva. Ime uppannā anusayā bhūmiladdhuppannā asamugghāṭituppannāti-ādi uppannapariyāyasabbhāvato nāmasena uppannā nāma, na vattamānabhāvenāti attho. **Ime anuppannā kusalā dhammā**ti ime sotāpannassa saddhādayo sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipannassa anuppannā kusalā dhammā nāma, ko pana vādo puthujjanānanti dasseti. **Kusalasaddo** cettha **bāhitikasutte**² viya anavajjapariyāyo daṭṭhabbo. **Ime uppannā kusalā dhammā**ti ime paṭhamamagge saddhādayo sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipannassa uppannā kusalā dhammā nāma.

Satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakkoti āha “**yena kāmavitakkaṁ vāreti, idaṁ satindriyaṁ**”ti. Anavajjasukhapadaṭṭhānena avikkhepena cetodukkhasannissayo vikkhepapaccayo byāpādavitakko suniggahitoti vuttaṁ “**yena byāpādavitakkaṁ vāreti, idaṁ samādhindriyaṁ**”ti. Kusalesu dhammesu āraddhavīriyo parāparādham sukkena sahatīti vīriyena vihiṁsāvitakko suniggahitoti³ āha “**yena vihiṁsāvitakkaṁ vāreti, idaṁ vīriyindriyaṁ**”ti. Samādhi-ādīnampi yathāsakaṁ paṭipakkhappahānaṁ paññavantasappa ijjhatīti imamatthaṁ dassento āha “**yena uppannuppanne**”ti-ādi.

Etesaṁ yathāniddhāritānaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ savisaṇṇaṁ jeṭṭhakabhāvaṁ dassetuṁ “**saddhindriyaṁ kattha daṭṭhabbaṁ**”ti-ādi vuttaṁ. Taṁ suviññeyyameva. Imesañca saddhādīnaṁ sekhānaṁ indriyānaṁ nibbattiya sabbepi sekhā dhammā matthakappattā hontīti dassento “**evaṁ sekho**”ti-ādīnaṁ sekhapaṭipadaṁ nigameti.

17. Evaṁ sekhapaṭipadaṁ vibhajitvā idāni asekhapaṭipadaṁ vibhajitūṁ “**kusalo sabbadhammānan**”ti-ādimāha. Tattha **sabbadhammānanti** iminā padena vuttadhamme tāva vibhajitvā tattha asekkhassa kosallaṁ dassetuṁ “**loko**

1. Vitakkattayapahāṇācettha (Sī) 2. Ma 2. 314 piṭṭhādīsu. 3. Suniggahoti (Sī, Ka)

nāmā”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. **Kilesalokena bhavaloko samudāgacchatīti** kāmāvacaradhammaṃ nissāya rūpārūpāvacaradhamme samudāgacetīti attho. **Soti** so mahaggaṭṭhadhammesu, parittamahaggaṭṭhadhammesu vā ṭhito. **Indriyāni nibbattetīti** sīlasamādhayo nibbedhabhāgiye katvā vimuttiparipācanīyāni saddhādāni indriyāni uppādeti. **Indriyesu bhāviyamānesūti** yathāvutta-indriyesu vaḍḍhiyamānesu rūpārūpapariggahādivasena neyyassa pariññā bhavati.

Dassanapariññāti ñātapariññā. **Bhāvanāpariññāti** tīraṇapariññāpahānapariññā ca. “**Sā duvidhena**”ti-ādinā saṅkhepatō vuttamatthaṃ “**yadā hi sekho**”ti-ādinā vivarati. Tattha “**nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi**”ti iminā balavavipassanaṃ dasseti. Yadā hi sekhoti cettha sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjanopi sekhapadena saṅgahitoti katvā “**dve dhammā kosallaṃ gacchanti dassanakosallaṃcā**”ti-ādi vuttaṃ. Ayamettha adhippāyo—yadā kalyāṇaputhujjano pubbabhāgasikkhaṃ sikkhanto nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi ñe yyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā dassanakosallaṃ paṭhamamaggañāṇaṃ gacchanti sampāpuṇanti tena saddhiṃ ghaṭenti. Yadā pana sotāpannādisekho vuttanayena neyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā bhāvanākosallaṃ gacchantīti.

Taṃ ñāṇanti yā pubbe neyyassa pariññā vuttā, taṃ neyyaparijānanañāṇaṃ. **Pañcavidhena veditabbanti** visayabhedena tassa bhedaṃ dasseti. **Dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇanti** rūpārūpadhammānaṃ kakkhaḷaphusaṇādisalakkhaṇe ñāṇaṃ. Taṃ pana yasmā sabbaṃ neyyaṃ¹ hetuhetuphalabhedato duvidhameva hoti, tasmā “**dhammapaṭisambhidā ca atthapaṭisambhidā cā**”ti niddiṭṭhaṃ.

Pariññāti tīraṇapariññā adhippetā. Yasmā panassa rūpārūpadhamme salakkhaṇato paccayato ca abhijānitvā kusalādivibhāgehi te pariggahetvā aniccādivasena jānanaṃ hoti, tasmā “**evaṃ abhijānitvā yā parijānanaṃ, idaṃ kusalan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evaṃgahitāti** evaṃ aniccādito kalāpasammasanādivasena gahitā sammasitā. **Idaṃ phalaṃ nibbattenti** idaṃ udayabbayañāṇādikāṃ phalaṃ paṭipāṭiyā

1. Ñe yyaṃ (Sī)

uppādentī, nimittassa kattubhāvena upacaraṇato yathā ariyabhāvakarāṇi saccāṇi ariyasaccāṇīti. **Tesanti** udayabbayañāṇādīnaṃ. **Evamgahitānanti** evaṃpavattitānaṃ. **Ayaṃ atthoti** ayaṃ saccānaṃ anubodhapaṭivedho attho. Yathā hi pariññāpañña sammāsītābaddhamme sammasanadhamme tattha sammasanākāraṃ parijānāti, evaṃ sammasanaphalampi parijānātīti katvā ayaṃ nayo dassito.

Ye akusalāti samudayasaccamāha. Sabbe hi akusalā samudayapakkhīyāti. **Ye kusalā**ti maggadhammā sammādiṭṭhi-ādayo. Yādipi phaladhammāpi sacchikātabbā, catusaccappaṭivedhassa pana adhippetattā “**katame dhammā sacchikātabbā, yaṃ asaṅkhatan**”ti vuttaṃ. **Atthakusaloti** paccayuppannesu atthesu kusalo. **Dhammakusaloti** paccayadhammesu kusalo. Pāli-atthapāḷidhammā vā atthadhammā. **Kalyāṇatākusaloti** yuttatākusalo, catunayakovidoti attho, desanāyuttikusalo vā. **Phalatākusaloti** khīṇāsavaphalakusalo. “**Āyakusalo**”ti-ādīsu āyoti vaddhi. Sā anattahānito aṭṭhuppattito ca duvidhā. **Apāyāti** avaddhi. Sāpi atthahānito anaṭṭhuppattito ca duvidhā. **Upāyoti** sattānaṃ accāyike kicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanasamatthaṃ ṭhānuppattikāraṇaṃ, tattha kusaloti attho. Khīṇāsavo hi sabbaso avijjāya pahīnattā paññāvepullappatto etesu āyādīsu kusaloti. Evaṃ asekhassa kosallaṃ ekadesena vibhāvetvā puna anavasesato dassento “**mahatā kosallena samannāgato**”ti āha.

Pariniṭṭhitasikkhassa asekhassa satokāritāya aññaṃ payojanaṃ natthīti vuttaṃ “**diṭṭhadhammasukhavihāratthan**”ti. Idāni yathānidḍiṭṭhaṃ sekhāsekhapaṭipadaṃ nigamento “**imā dve cariyā**”ti-ādimāha. Tattha **bojjhanti** bujjhitabbarā. **Tāṃ catubbidhanti** tāṃ bojjhaṃ catubbidhaṃ, catusaccabhāvato. **Evaṃ jānātīti** evaṃ pariññābhisamayādivasena yo jānāti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ asekho sativepullappatto nippariyāyena “**sato abhikkamatī**”ti-ādinaṃ vuccatīti. Sesāṃ uttānatthameva. Idhāpi pucchāvissajjanavicayā pubbe vuttanayānusārena vedītabbā.

Ettāvata ca mahāthero vicayahāraṃ vibhajanto **Ajitasuttavasena**¹ pucchāvicayaṃ vissajjanavicayaṇca dassetvā idāni suttanta-resupī pucchāvissajjanavicayaṇaṃ nayaṃ dassetto “**evaṃ pucchitabbam, evaṃ vissajjitabbam**”ti āha. Tattha **evanti** iminā nayena. **Pucchitabbanti** pucchā kātabbā, ācikkhitabbā vā, vivecetabbāti attho. **Evaṃ vissajjitanti** etthāpi eseṇa nayo. **Suttassa cāti**-ādi anugītivicayanidassanaṃ. **Anugīti atthato ca byañjanato ca samānetabbāti** suttantaradesanāsāṅkhātā anugīti atthato byañjanato ca saṃvaṇṇiyamānena suttena samānā sadisī kātabbā, tasmiṃ vā sutte sammā ānetabbā. **Atthāpagatanti** atthato apetaṃ, asambandhatthaṃ vā dasadāḷimādivacanaṃ viya. Tenevāha “**samphappalāpaṃ bhavati**”ti. Etena atthassa samānetabbatāya kāraṇamāha. **Dunnikkhitassāti** asammāvuttassa. **Dunnayoti** dukkheṇa netabbo, netuṃ vā asakkuṇeyyo. **Byañjanupetanti** sabhāvaniruttisamupetaṃ.

Evaṃ anugītivicayaṃ dassetvā niddesavāre “suttassa yo pavicayo”ti saṅkhittena vuttamatthaṃ vibhajitum “**suttaṇca pavicinittabbam**”ti vatvā tassa vicinanākāraṃ dassetto “**kiṃ idaṃ suttaṃ āhacca vacanaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **āhacca vacananti** Bhagavato ṭhānakaraṇāni² āhacca abhiantvā pavattavacanaṃ, Sammāsambuddheṇa sāmaṃ desitasuttanti attho. **Anusandhivacananti** sāvakabhāsitaṃ. Tañhi Bhagavato vacanaṃ anusandhetvā pavattanato “anusandhivacanaṃ”ti vuttanti. **Nītatthanti** yathārutavasena nītabbatthaṃ. **Neyyatthanti** niddhāretvā gahetabbatthaṃ. **Saṃkilesabhāgiyanti**-ādīnaṃ padānaṃ attho paṭṭhānavāraṇṇanāyaṃ āvi bhavissati. Yasmā pana Bhagavato desanā soḷasavidhe sāsana-paṭṭhāne ekaṃ bhāgaṃ abhajanāti nāma natthi, tasmā sopi nayo vicetabbabhāvena idha nikkhitto.

Kuhiṃ imassa suttassāti imassa suttassa kasmim padese ādimajjhapiyosānesu. **Sabbāni saccāni passitabbāni**ti dukkhasaccaṃ suttassa “kuhiṃ kasmim padese kasmim vā pade passitabbam niddhāretvā vicetum, samudayasaccaṃ nirodhasaccaṃ maggasaccaṃ kuhiṃ passitabbam daṭṭhabbam niddhāretvā vicetun”ti evaṃ sabbāni saccāni uddharitvā vicetabbāni adhippāyo. **Ādimajjhapiyosāneti** evaṃ suttaṃ pavicetabbanti-ādito majjhato

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24 piṭṭhesu.

2. Karaṇādīm (Sī)

pariyosānato ca evaṃ iminā pucchāvicayādinayena suttaṃ pavicitabbanti attho. Ettha ca pucchāvissajjanapubbāparānugītivicayā Pāliyaṃ sarūpeneva dassitā. Assādādivicayo pana saccaniddhāraṇamukhena nayato dassito, so niddesavāre vuttanayeneva vedītabbo, tabbicayeneva ca padavicayo siddhoti.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. **Tattha katamo yuttihāro**ti-ādi Yuttihāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ yojayatī**ti yuttihārassa visayaṃ pucchati. Ko panetassa visayo? Atathākārena gayhamānā suttatthā visayo, tehi tena sātisaṃsaṃ yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbā. Itaresupi ayaṃ hāro icchito eva. Taṃ pana bhūtakathanamattam hoti. Yasmā paṇāyaṃ yuttigavesanā nāma na mahāpadesena vinā, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa lakkhaṇaṃ tāva upadisitum **“cattāro mahāpadesā”**ti-ādimāha.

Tattha **mahāpadesā**ti mahā-apadesā, Buddhādayo mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho. Atha vā **mahāpadesā**ti mahā-okāsā, mahantāni dhammassa paṭiṭṭhānānīti vuttaṃ hoti. Tatrāyaṃ vacanattho—apadissatīti apadeso, Buddho apadeso etassāti **Buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. “Sammukhā metāṃ Bhagavato sutan”ti-ādinā kenaci ābhatassa ganthassa dhammoti vā adhammoti vā vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa tathā ābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Apadisitabbabhedato. Dhammassa hi dve sampadāyo Bhagavā sāvakā ca. Tesu sāvakā saṃghaṇapuggalavasena tividhā. “Evamamumhā mayāyaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha “Buddhāpadeso -pa- ekattherāpadeso”ti. **Tāni padabyañjanānī**ti kenaci ābhatasuttassa padāni byañjanāni ca, atthapadāni ceva byañjanapadāni cāti attho. Saṃvaṇṇakena vā saṃvaṇṇanāvasena

āhariyamānāni padabyañjanāni. **Sutte otārayitabbānī**ti sutte anuppavesitabbāni. **Sandassayitabbānī**ti saṁsandetabbāni. **Upanikkhipitabbānī**ti pakkhitabbāni.

Suttādīni dassetuṁ “**katamasmin**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha yasmā Bhagavato vacanaṁ ekagāthāmatampi saccavinimuttaṁ natthi, tasmā suddeti padassa atthaṁ dassetuṁ “**catūsu ariyasaccesu**”ti vuttaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana tīṇi piṭakāni suddanti vuttaṁ, taṁ iminā nettivacanena aññadatthu saṁsandati ceva sameti cāti daṭṭhabbaṁ. Yāvadeva anupādāparinibbānatthā Bhagavato desanā, sā ekantena rāgādikilesavūpasamaṁ vadatīti **vinayetipadassa** atthaṁ dassento “**rāgavinaye**”ti-ādimāha. Vinayoti hi kāraṇaṁ rāgādivūpasamanimittaṁ idhādhippettaṁ. Yathāha—

“Ye kho tvaṁ Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṁvattanti no virāgāya, saññogāya saṁvattanti no visaññogāya, ācayāya saṁvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṁvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṁvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṁvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṁvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṁvattanti no subharatāya, ekaṁsena Gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, etaṁ Satthusāsanā’ti. Ye ca kho tvaṁ Gotami dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṁvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṁvattanti no saññogāya, apacayāya saṁvattanti no ācayāya, appicchatāya saṁvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṁvattanti no asantuṭṭhiyā, pavivekāya saṁvattanti no saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṁvattanti no kosajjāya, subharatāya saṁvattanti no dubbharatāya, ekaṁsena Gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṁ Satthusāsanā’ti”¹.

Dhammatāyantipadassa atthaṁ dassetuṁ “**paṭiccasamuppāde**”ti vuttaṁ. Paṭiccasamuppādo hi tītiṭṭhāva sā dhātu dhammatṭhitatā dhammaniyāmatātī² vutto.

1. Vi 4. 449, 450 piṭṭhesu.

2. Am 1. 289 piṭṭhe.

“Dhammatāyaṃ upanikkhipitabbānī”ti idaṃ **Pāḷiyaṃ** natthi,
 atthadassanavasena pana idha vuttanti daṭṭhabbāṃ. Ettha ca pavattiṃ
 nivattiṃ tadupāyaṅga bādhakādibhāve niyataṃ paridīpento sutte otarati
 nāma. Ekantena rāgādikilesavinayaṃ vadanto vinaye sandissati nāma. Tathā
 sassataṃ ucchedaṅga vajjetvā ekattanayādiparidīpanena
 sabbhāvadhammānaṃ paccayapaccayuppannabhāvaṃ vibhāvento
 dhammataṃ na vilometi nāma.

Evamvidho ca kāmāsavādikaṃ āsavaṃ na uppādetīti imamattham
 dassento “**yadi catūsu ariyasaccesu**”ti-ādimāha. Nanu ca anulomato
 paṭiccasamuppādo pavatti, paṭilomato nivattīti so cattāri ariyasaccāni
 anupavittīho kasmā idha visum gahitoti? Saccametaṃ. Idha pana visum
 gahaṇaṃ dhammānaṃ paccayāyattavuttidassanena aniccapaccayalakkhaṇaṃ
 asamatthapaccayalakkhaṇaṃ nirīhapaccayalakkhaṇaṅga vibhāvetvā tesam
 udayavantatā tato eva vayavantatā tadubhayena aniccatā
 udayabbayapaṭipīlanena dukkhatā anattatāti tilakkhaṇasamāyogaparidīpanī
 sabbadiṭṭhigatakumatividhamānā anaññasādhāraṇā sāsanasampatti pakāsītā
 hotīti dassanattham.

Ettha ca suttam suttānulomaṃ ācariyavādo attanomatīti idaṃ catukkaṃ
 veditabbaṃ—tatha **suttam** nāma tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīṇi piṭakāni.
Suttānulomaṃ nāma mahāpadesā, yaṃ “anulomakappiyan”ti vuccati.
Ācariyavādo nāma Aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā
 attano paṭibhānaṃ. Tattha suttam appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena satthāva
 paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttana samentameva gahetabbaṃ,
 na itaraṃ. Ācariyavādopi suttana samento eva gahetabbo, na itaro. Tathā
 attanomati, sā pana sabbadubbalāti.

Idāni yadattham idha cattāro mahāpadeso ābhatā, taṃ dassetuṃ “**catūhi
 mahāpadesehi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yaṃ yanti** yaṃ yaṃ atthajātaṅga
 dhammajātaṅga. **Yujjati**ti yathāvuttehi catūhi mahāpadesehi yujjati. **Yena
 yenāti** yena yena kāraṇena. **Yathā yathāti** yena yena pakārena. **Tam tam
 gahetabanti** samvaṇṇiyamāne sutte ābhatena kāraṇena pasaṅgena pakārena
 ca suddharitvā samvaṇṇanāvasena

gahetabbanti attho. Tena catumahāpadesāviruddhāya yuttiyā suddato atthe niddhāretvā yuttihārayojanā kātabbāti dasseti.

19. Idāni taṃ yuttiniddhāraṇaṃ dassetuṃ “**pañhaṃ pucchitenā**”ti-ādi āradham. Tattha **kati padānīti** kittakāni padāni. **Pariyogāhitabbanti** padassa atthaṃ dassetuṃ “**vicetabban**”ti vuttaṃ. Yattakāni padāni yathādhippetam atthaṃ abhivadanti, tattakāni padāni tadatthassekassa nātuṃ icchitattā “eko pañho”ti vuccati, tāni pana ekagāthāyaṃ yadi vā sabbāni padāni yāva yadi vā ekaṃ padaṃ ekaṃ atthaṃ abhivadati, ekoyeva so pañhoti imamatthaṃ dasseti “**yadi sabbānī**”ti-ādinā. **Tanti** taṃ pañhaṃ. **Aññātabbanti** ājānitabbaṃ. **Kiṃ ime dhammāti**-ādi ājānanākāradassanaṃ. Tattha **dhammāti** pariyattidhammā. **Nānatthāti** nānā atthā.

Pucchāgāthāyaṃ ayaṃ padattho—**kenassubbhāhato lokoti** ayaṃ sattaloko coro viya coraghātakena kena abhihato vadhīyatīti attho. **Kenassu parivāritoti** māluvalatāya viya nissitarukkho kena loko ajjhotthaṇo. **Kena sallena otiṇṇoti** kena visapītadhurappena viya sarīrabbhantaranimuggena sallena anupaviṭṭho. **Kissa dhūpāyitoti** kissa kena kāraṇena dhūpāyito santāpito loko. **Sadāti** padaṃ sabbattha yojetabbaṃ. **Teti** cattāri padāni. Pañhasaddāpekkhāya pulliṅganiddeso. “Vissajjetī”ti etena vissajjanato tayo pañhāti nāyatīti dasseti.

20. **Tatthāti** vissajjanagāthāyaṃ dutiyapāde vuttā **jarā ca** paṭhamapāde vuttaṃ **marañāñcāti imāni dve saṅkhatassa** pañcakkhandhassa “saṅkhato”ti lakkhīyati etehīti **saṅkhatalakkhaṇāni**. Vuttañhetam Bhagavatā “tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”ti¹. Tena vuttaṃ “**jarāyaṃ ṭhitassa aññathattaṃ, maraṇaṃ vayo**”ti. Ettha ca “ṭhitassa aññathattaṃ”ti etena khandhappabandhassa pubbāparaviseso idha jarā, na khaṇaṭṭhitīti dasseti. “Maraṇaṃ vayo”ti iminā ca “Tisso mato,

1. Am 1. 150; Abhi 4. 54 piṭṭhesu.

Phusso mato”ti evaṃ loko vuttaṃ sammutimaraṇaṃ dasseti, na khaṇikamaraṇaṃ, samucchadamaraṇaṃ vā.

Idāni “te tayo pañhā”ti vuttamatthaṃ yuttivasena dassetuṃ **“jarāya cā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yebhuyyena jiṇṇassa maraṇadassanato jarāmaraṇaṇaṃ nānattaṃ asampaṭicchamānaṃ pati tesāṃ nānattadassanatthaṃ **“gabbhagatāpi hi mīyanti”**ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathādhippetajarāviraḥitassa maraṇassa dassanato aññā jarā aññaṃ maraṇanti. Tenevāha **“na ca te jiṇṇā bhavanti”**ti. Kiñca bhiyyo? Kevalassa maraṇassa diṭṭhattā aññāva jarā aññaṃ maraṇaṃ, yathā taṃ devānanti imamatthaṃ dasseti “atthi ca devānaṃ”ti-ādinā. Anuttarimanussadhammena ca tikicchanena sakkā jarāya paṭikāraṃ kātuṃ, na tathā maraṇassāti evampi jarāmaraṇaṇaṃ atthato nānattaṃ sampāṭicchitabbanti dassetuṃ **“sakkatevā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sakkateti** sakyate, sakkāti attho. **Paṭikamanti** paṭikaraṇaṃ. Nanu ca maraṇassāpi paṭikāraṃ kātuṃ sakkā iddhipādabhāvanāya vasibhāve satīti codanaṃ manasi katvā āha **“aññātreva iddhimantānaṃ iddhivisayā”**ti. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappam vā tiṭṭheyya kappāvasesam vā”ti¹.

Ko panettha kappo, ko vā kappāvasesoti? Kappoti āyukappo, yasmim tasmiṇhi kāle² yaṃ manussānaṃ āyuppaṃ māṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto kappam tiṭṭhati nāma. “Appam vā bhiyyo”ti³ vuttaṃ pana vassasatādito atirekaṃ tiṭṭhanto kappāvasesam tiṭṭhati nāma. Yadi evaṃ kasmā iddhimanto cetovasippattā khīṇāsavā lokahitatthaṃ tathā na tiṭṭhantīti? Khandhasaṅkhātassa dukkhabhāraṇassa pariññātattā anussukkatāya ca. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisāti. Vuttañhetam Dhammasenāpatinā—

“Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ.
Kālāñca paṭikaṅkhāmi, vetanaṃ bhatako yathā”ti⁴.

1. Dī 2. 86, 99; Saṃ 3. 227; Abhi 4. 331; Khu 1. 151, 152 piṭṭhādīsu.

2. Tasmiṃ tasmiṇhi kāle (Ka)

3. Dī 2. 3; Am 2. 503 piṭṭhesu.

4. Khu 2. 314; Khu 11. 45 piṭṭhādīsu.

Yathā jarāmarañānaṃ aññamaññaṃ atthato nānattaṃ, evaṃ tehi taṇhāya ca nānatte dassite “tayo pañhā”ti idaṃ sijjhatīti taṃ dassetuṃ “**yaṃ panā**”ti-ādimāha.

Tattha yasmā taṇhāya abhāvepi sati jarāmarañānaṃ labbhati khīṇāsavasantāne, tasmā aññaṃ jarāmarañānaṃ aññā taṇhāti imamatthamāha “**dissanti vītarāgā jīrantāpi mīyantāpi**”ti. Nanu ca taṇhāpi jīraṇabhijjanasabhāvāti? Saccam, na idaṃ jarāmarañānaṃ idhādhippetanti vuttovāyamatto. “Yadi cā”ti-ādinā jarāmarañato taṇhāya anaññatte dosam dasseti. Yobbanatṭhāpi vigatataṇhā siyūṃ, na idaṃ yuttanti adhippāyo. Jarāmarañampi siyā dukkhassa samudayo taṇhāya anaññatte satīti adhippāyo. Na ca siyā taṇhā dukkhassa samudayo jarāmarañato anaññatte satīti bhāvo. Na hi jarāmarañānaṃ dukkhassa samudayo taṇhā dukkhassa samudayo, tasmā veditabbaṃ etesamatthato nānattanti adhippāyo. Yathā ca taṇhā maggavajjhā, evaṃ jarāmarañampi siyā maggavajjhaṃ taṇhāya anaññatte sati. Yathā ca jarāmarañānaṃ na maggavajjhaṃ, tathā taṇhāpi siyāti ayampi nayo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. **Imāya yuttiyāti** imāya yathāvuttāya upapattiyā. **Aññamaññehīti** aññāhi aññāhi kārāṇūpapattihi atthato ce aññattaṃ tadaññampi byañjanato gavesitabbanti attho.

Imesaṃ dhammānaṃ atthato ekattanti imamevattham “**na hi yujjati**”ti-ādinā vivarati. **Taṇhāya adhippāye aparipūramāneti** icchitālābhamāha. Tena icchātaṇhānaṃ atthato ekattaṃ vuttaṃ hotīti. Etena na hi yujjati icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattanti. Yathā idaṃ vacanaṃ samatthanaṃ hoti, evaṃ icchāvipariyāye āghātavattḥsu kodho ca upanāho ca uppajjatīti idampi samatthanaṃ hoti, na tathā jarāmarāṇavipariyāyeta jarāmarāṇataṇhānaṃ atthato aññattampi samatthitaṃ hotīti etamattham dasseti “imāya yuttiyā”ti-ādinā.

Yadi icchātaṇhānaṃ atthato anaññattaṃ, atha kasmā Bhagavatā imissā gāthāya dvidhā vuttāti? Tattha parihāramāha “**yaṃ panidan**”ti-ādinā. Tattha **yanti** kiriyāparamasanaṃ. **Abhilapitanti** vuttaṃ yaṃ idaṃ

abhilapanam, idam bāhirānam rūpādīnam vatthūnam ārammaṇavasena, ārammaṇakaraṇavasena vā yojetabban. **Dvīhi dhammehīti**¹ dvīhi pakatīti. Kā pana tā pakatīyoti? Appattassa visayassa esanavacasena icchā, pattassa appattassa vā pātukāmatāvasena taṇhā, ayametāsam viseso. Yadi pi evam, tathāpi sabbā taṇhā rūpādivisayam gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇena ekasabhāvā evāti dassento “**sabbā hi taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā**”ti āha. Idāni tamattham upamāya pakāsento “**sabbo aggī**”ti-ādimāha, tam suviññeyyameva.

Ayam pana na kevalam taṇhā ārammaṇe pavattivisesena dvīhi eva nāmeti vuttā, atha kho anekehipi pariyāyehīti dassanattham “**icchā-itipī**”ti-ādi vuttam.

Tattha icchanti tāya ārammaṇānīti **icchā**. Taṇhāyanatṭhena **taṇhā**. Piḷājananato duruddhāraṇato ca visapītam sallam viyāti **sallam**. Santāpanatṭhena **dhūpāyanā**. Ākaḍḍhanatṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā**, allatṭhena vā **saritā**, “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”ti² hi vuttam. Allāni ceva siniddhāni cāti ayamettha attho. **Visattikā**ti visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visamāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visamvādikāti visattikā. Visamharatīti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visatā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā.

Sinehanavasena **sineho**. Nānāgatīsu kilamathuppādanena **kilamatho**. Paliveṭhanatṭhena latā viyāti **latā**. “Latā uppajja³ tiṭṭhatī”ti⁴ hi vuttam. Mamanti maññanavasena **maññanā**. Dūragatampi ākaḍḍhitvā bandhanatṭhena **bandho**. Āsīsanatṭhena **āsā**. Ārammaṇarasam pātukāmatāvasenenena **pipāsā**. Abhinandanatṭhena **abhinandanā**. Itīti evam ārammaṇe pavattivisesena anekehi nāmehi gayhamānāpi sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yathāvuttamattham nigameti.

1. Dvīhi nāmeḥīti (Ka)

2. Ubbhijja (Sī, Ka)

3. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

Puna taṇhāya anekehi nāmehi gahitabhāvameva “**yathā cā**”ti-ādinā upacayena dasseti. Tattha **vevacaneti** Vevacanahāravibhaṅge. “Āsā ca piḥā”ti gāthāya¹ attham tattheva vaṇṇayissāma. **Avigatarāgassāti**-ādīsu rañjanaṭṭhena **rāgo**, chandanaṭṭhena **chando**, piyāyanaṭṭhena **pemaṃ**, paridhanaṭṭhena **paridāho**ti taṇhāva vuttā. Tenevāha “**taṇhāyetaṃ vevacanan**”ti. **Evam yujjati**ti evaṃ icchātaṇhānaṃ atthato anaññattā “tayo pañhā”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ yujjati yuttiyā saṃgacchatīti attho.

21. Evaṃ “kenassubbhāhato loko”ti² gāthāya “tayo pañhā”ti pañhattayabhāve yuttim dassetvā idāni aññehi pakārehi yuttigavesanaṃ dassento “**sabbo dukkhūpacāro**”ti-ādimāha. Tattha **dukkhūpacāro**ti dukkhappavatti. **Kāmatanḥāsāṅkhāramūlakoti** kāmatanḥāpaccayaśāṅkhārahetukoti yujjati adhippāyo. **Nibbidūpacāro**ti nibbidāpavatti kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā uppajjamānā anabhirati ñāṇanibbidā ca. **Kāmatanḥāparikkhāramūlakoti** kāmatanḥāya parikkhārabhūtavatthukāmahetuko. Tattha anabhiratisāṅkhātā nibbidā kāmatanḥāparikkhāramūlikā, na ñāṇanibbidāti sabbo nibbidūpacāro kāmatanḥāparikkhāramūlakoti na pana yujjati vuttaṃ. **Imāya yuttiyāti** nayaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā pañhattayabhāve yutti vuttā, yathā ca dukkhūpacāranibbidūpacāresu, evaṃ imāya yuttiyā iminā yogena nayena aññamaññehi kāraṇehi taṃtaṃpālippadese anurūpehi aññathā aññehi hetūhi yutti gavesitabbāti.

Idāni taṃ nayadassanaṃ saṃkhittanti vitthārato vibhajitvā dassetum “**yathā hi Bhagavā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tatthāyaṃ saṅkhepattho—rāgadosamohacaritānaṃ yathākkamaṃ asubhamettāpaccayākāraṇakathā rāgādivinayanato sappāyāti ayaṃ sāsana yutti. Evamavatthite yadi rāgacaritassa mettācetovimuttiṃ deseyya, sā desanā na yujjati asappāyabhāvato. Tathā sukhāpaṭipadādayoti. Nanu ca sukhāpaṭipadādayo paṭipattiyā sambhavanti, na desanāyāti? Saccametaṃ, idha pana rāgacaritoti tibbakilesa rāgacaritoti adhippeto. Tassa dukkhāya paṭipadāya

1. Khu 10. 45, 180 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 37 piṭṭhe.

bhāvanā samijjhati. Yassa ca dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati, tassa garutarā asubhadesanā sappāyā, yassa garutarā asubhadesanā sappāyā, na tassa mandakilesassa viya lahukatarāti imamattam dassento āha **“Sukham vā paṭipadam -pa- deseyya na yujjati desanā”**ti. Iminā nayena sesapadesupi yathāsambhavam attho vattabbo. Ettha ca ayuttaparihārena yuttisamadhigamoti yuttivicāraṇāya ayuttipi gavesitabbāti vuttam **“Yadi hi -pa- na yujjati desanā”**ti. Sesusupi eseva nayo. **Evam yam kiñcīti**-ādi yuttihārayojanāya nayadassanameva.

Tattha **evanti** iminā nayena. **Yam kiñcīti** aññampi yam kiñci. **Anulomappahānanti** pahānassa anurūpam, pahānasamattanti attho. Sutte anavasesānam padatthānam anupadavicāraṇā vicayo hāro vicayahārasamvaṇṇanāya niddhāritesu atthesu yuttigavesanam sukaranti āha **“sabbam tam vicayena hārena vicitvā yuttihārena yojetabban”**ti. **Yāvatikā ñāṇassa bhūmīti** samvaṇṇentassa ācariyassa yam ñāṇam yam paṭibhānam, tassa yattako visayo, tattako yuttihāravacāroti attho. Tam kissa hetu? Anantanayo samantabhaddako vimaddakkhamo vicittadesano ca saddhammoti.

Evam nayadassanavaseneva yuttihārayojanā dassitāti tam brahmavihāraphalasamāpatti navānupubbasmāpattivasibhāvehi vibhajitvā dassetuṃ **“mettāvihārissa sato”**ti-ādi āraddham. Tattha **mettāvihārissāti** mettāvihāralābhino. **Satoti** samānassa, tathābhūtassāti attho. **Byāpādoti** padoso. **Cittam pariyādāya ṭhassatīti** cittam abhibhavissati. Yasmā pana kusalākusalānam dhammānam apubbam acarimam pavatti nāma natthi, tasmā samāpattito vuṭṭhānassa aparabhāgeti dassanattam **“ṭhassatī”**ti vuttam. **Na yujjati desanāti** byāpādapaṭipakkhattā mettāya tādīsī kathā na yuttāti attho. **Byāpādo pahānam abbattham gacchatīti yujjati desanāti** yathāvuttakāraṇato eva ayam kathā yuttāti. Sesavāresupi imināva nayena attho veditabbo. Anuttānam eva vaṇṇayissāma.

Animittavihārissāti aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalasamāpattivihārassa. **Nimittānusārīti** saṅkhāranimittānusārī. **Tena tenevāti**

niccādisu yaṃ yaṃ pahīnaṃ, tena teneva nimittena. **Asmīti vigatanti** pañcasu upādānakkhandhesu diṭṭhimānavasena yaṃ asmīti maññitaṃ, taṃ vigataṃ. Tamevatthaṃ vivarati “**ayamahamasmīti na samanupassamī**”ti. **Vicikicchā kathamkathāsallanti** vinayakukkuccassāpi kathaṃ kathanti pavattisabbhāvato vicikicchāpadena visesitaṃ. **Na yujjati desanāti** vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato na yuttāyaṃ kathā.

Paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassāti paṭhamajjhānasamaṅgino. **Kāmarāgabyāpādā visesāya saṃvattantīti na yujjati**ti yasmā nīvaraṇesu appahīnesu paṭhamajjhānassa upacārampi na sampajjati, pageva jhānaṃ, tasmā kāmarāgabyāpādā visesāya dutiyajjhānāya saṃvattantīti na yuttāyaṃ kathā. Yathāladdhassa pana paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā pariyuṭṭhānappattā hānāya saṃvattantīti yujjati desanā yuttā kathāti, evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā nāma saha upacārena dutiyajjhānadhammā, ārammaṇakaraṇattho hettha sahagata-saddo. **Hānāyāti** paṭhamajjhānato parihānāya. **Visesāyāti** dutiyajjhānāya. Iminā nayena tattha tattha hānanti, visesoti ca vuttadhammā veditabbā. **Vitakkavicārasahagatāti** paṭhamajjhānadhammā, kāmāvacaradhammā eva vā. **Upekkhāsukhasahagatāti** upacārena saddhiṃ dutiyajjhānadhammā, tatramajjhattupekkhā hi idha upekkhāti adhippetā. **Pītisukhasahagatāti** saha upacārena tatiyajjhānadhammā. **Upekkhāsati**parisuddhisahagatāti catutthajjhānadhammā.

Saññūpacārāti paṭusaññākiccaṃ karontā eva ye keci cittuppādā, “ākiñcaññāyatanadhammā”tipi vadanti. **Saññāvedayitanirodhasahagatāti** “saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharissāmī”ti tassa parikammavasena pavattadhammā. Te pana yasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyaṃ ṭhiteneva sakkā saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharitum, na tato parihīnena, tasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā hānāya saṃvattantīti na yuttā kathā. Visesāya saṃvattantīti pana yuttā kathāti āha “**hānāya -pa-desanā**”ti. **Kallatāparicīti**ti samatthabhāvena paricītiṃ, yathāvuttasamāpattisu vasibhāvena paricītiṃ attho. Tenevāha “**abhinīhāraṃ khamatī**”ti. Sesāṃ sabbaṃ uttānameva.

Api cettha appaṭikkūlasaññāmukhena kāmacchando vañcetīti yujjati.
 Paṭikkūlasaññāpatirūpatāya byāpādo vañcetīti yujjati. Samādhimukhena
 thinamiddham vañcetīti yujjati. Vīriyārambhamukhena uddhaccaṃ vañcetīti
 yujjati. Sikkhākāmatāmukhena kukkuccaṃ vañcetīti yujjati.
 Ubhayapakkhasantīraṇamukhena vicikicchā vañcetīti yujjati.
 Itthāniṭṭhasamupekkhanamukhena sammoho vañcetīti yujjati.
 Attaññutāmukhena attani aparibhavana māno vañcetīti yujjati.
 Vīmaṃsāmukhena hetupatirūpakapariggahena micchādīṭṭhi vañcetīti yujjati.
 Virattatāpatirūpakena sattesu adayāpannatā vañcetīti yujjati.
 Anuññātapāṭisevanapatirūpatāya kāmasukhallikānuyogo vañcetīti yujjati.
 Ājīvapārisuddhipatirūpatāya asaṃvibhāgasīlatā vañcetīti yujjati.
 Saṃvibhāgasīlatāpatirūpatāya micchājīvo vañcetīti yujjati.
 Asaṃsaggavihārītāpatirūpatāya asaṅgahasīlatā vañcetīti yujjati.
 Saṅgahasīlatāpatirūpatāya ananulomikasaṃsaggo vañcetīti yujjati.
 Saccavāditāpatirūpatāya piṣuṇavācā vañcetīti yujjati.
 Apisuṇavāditāpatirūpatāya anattakāmatā vañcetīti yujjati.
 Piyavāditāpatirūpatāya cātukamyatā vañcetīti yujjati.
 Mitabhāṇītāpatirūpatāya asaṃmodanasīlatā vañcetīti yujjati.
 Saṃmodanasīlatāpatirūpatāya māyā sāṭṭheyyaṇca vañcetīti yujjati.
 Niggayhavāditāpatirūpatāya pharusavācatā vañcetīti yujjati.
 Pāpagarahitāpatirūpatāya paravajjānupassitā vañcetīti yujjati.
 Kulānuddayatāpatirūpatāya kulamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.
 Āvāsaciraṭṭhitikāmatāmukhena āvāsamacchariyaṃ vañcetīti yujjati.
 Dhammaparibandhapariharaṇamukhena dhammacchariyaṃ vañcetīti
 yujjati. Dhammadesanābhīratimukhena bhassārāmatā vañcetīti yujjati.
 Apharusavācatāgaṇānuggahakaraṇamukhena saṅgaṇikārāmatā vañcetīti
 yujjati. Puññakāmatāpatirūpatāya kammārāmatā vañcetīti yujjati.
 Saṃvegapatirūpena cittasantāpo vañcetīti yujjati. Saddhālūtāpatirūpatāya
 aparikkhatā vañcetīti yujjati. Vīmaṃsanāpatirūpena assaddhiyaṃ vañcetīti
 yujjati. Attādhīpateyyapatirūpena garūṇaṃ anusāsaniyā
 appadakkhiṇaggāhitā vañcetīti yujjati. Dhammādhīpateyyaparirūpena
 sabrahmacārīsu agāravaṃ vañcetīti yujjati. Lokādhīpateyyapatirūpena attani
 dhamme ca paribhavo vañcetīti yujjati. Mettāyanāmukhena rāgo vañcetīti
 yujjati. Karuṇāyanāpatirūpena soko vañcetīti yujjati.
 Muditāvihārapatirūpena

pahāso vañcetīti yujjati. Upekkhāvihārapatirūpena kusalesu dhammesu nikkhattachandatā vañcetīti yujjati. Evaṃ āgamatirūpaka-adhigamapatirūpakādīnampi tathā tathā vañcanasabhāvo yuttito veditabbo. Evaṃ āgamānusārena yuttigavesanā kātabbāti.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. **Tattha katamo padaṭṭhāno hāro**ti-ādi Padaṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha yasmā “idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ, idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ”ti tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ padaṭṭhānabhūtaadhammavibhāvanalakkhaṇo padaṭṭhāno hāro, tasmā pavattiyā mūlabhūtaṃ avijjāṃ ādiṃ katvā sabhāvadhammānaṃ padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ niddhārento avijjāya sabhāvaṃ niddisati “**sabbadhammayāthāva-asampañivedhalakkhaṇā avijjā**”ti. Tassattho—sabbesaṃ dhammānaṃ aviparītasabhāvo na sampañivijjhīyati etenāti sabbadhammayāthāva-asampañivedho. So lakkhaṇaṃ etissāti sā tathā vuttā. Etena dhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇā avijjāti vuttaṃ hoti. Atha vā sammā paṭivedho sampañivedho. Tassa paṭipakkho asampañivedho. Kattha pana so sampañivedhassa paṭipakkhoti āha “sabba -pa- lakkhaṇā”ti. Yasmā pana asubhe subhanti-ādi vipallāse sati tattha sammoho uparūpari jāyatiyeva na hāyati, tasmā “**tassā vipallāsā padaṭṭhānaṃ**”ti vuttaṃ.

Piyarūpaṃ sātārūpanti piyāyitabbajātiyaṃ iṭṭhajātiyañca padaṭṭhānaṃ. “Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti¹ hi vuttaṃ. **Adinnādānanti** adinnādānacetanā. Sā hi ekavāraṃ uppannāpi anādīnavadassitāya lobhassa uppattikāraṇaṃ hotīti tassa padaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Dosassa pāṇātipāto padaṭṭhānaṃ, mohassa micchāpaṭipadā padaṭṭhānanti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Vaṇṇasaṇṭhānabyañjanaggahaṇalakkhaṇāti

nimittānubyañjanaggahaṇalakkhaṇā. Sukhasaññāya phassassa upagamanalakkhaṇatā phassapaccayatāva vuttā. “Phuṭṭho sañjānāti”ti² hi

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 292 piṭṭhe.

vuttaṃ. **Assādoti** taṇhā. Saṅkhatalakkhaṇāni uppādavayaññathattāni yebhuyyena niccaggahaṇaṃ viññāṇadhīnanti niccasaññāya viññāṇapadaṭṭhānatā vuttā. Tathā hi so bhikkhu taṃyevaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsaratīti viññāṇavisayameva attano niccaggāhaṃ pavedesi. Pañcannaṃ khandhānaṃ yadi aniccataṃ dukkhatā ca sudiṭṭhā, attasaññā sukhasaññā anavakāsati āha “**aniccasaññādukkhasaññā-asamanupassanalakkhaṇā attasaññā**”ti. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti¹ hi vuttaṃ.

Yebhuyyena attābhiniveso arūpadhammesūti āha “**tassā nāmakāyo padaṭṭhānan**”ti. **Sabbaṃ neyyanti**² cattāri saccāni catusaccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. **Cittavikkhepaṭisaṃharaṇaṃ** uddhaccavikkhambhanaṃ. **Asubhāti** asubhānupassanā, paṭibhāganimittabhūtā asubhā eva vā, taṇhāpaṭipakkhattā samathassa asubhā padaṭṭhānanti vuttaṃ. Abhiṃjāya tanukaraṇato adinnādānāveramaṇi alobhassa padaṭṭhānanti vuttā. Tathā byāpādassa tanukaraṇato pāṇātipātāveramaṇi adosassa padaṭṭhānanti vuttā. **Vatthu-avippaṭipatti** visayasabhāvaṭipattivedho, **sammāpaṭipatti** sīlasamādhisampadānaṃ nibbidāññena anabhiratiññānameva vā tathā pavattaṃ. Sabbāpi vedanā dukkhadukkhatādibhāvato dukkhanti katvā vuttaṃ “dukkhasaññāya vedanā padaṭṭhānan”ti. **Dhammasaññāti** dhammamattanti saññā.

Sattānaṃ kāye avītarāgatā pañcannaṃ ajjhakkāyatanānaṃ vasena hotīti āha “**pañcindriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhānan**”ti. Kāyo hi idha rūpanti adhippeto. Visesto jhānaṇissayabhūte manāyatane ca nikanti hotīti āha “**chaṭṭhāyatanāni bhavarāgassa padaṭṭhānan**”ti. Edisaṃ mā rūpaṃ nibbattatu, mā edisī vedanāti evaṃ pavattā rūpādi-abhinandanā **nibbattabhavānupassitā**. **Ñāṇadassanassāti** kammassakataññāṇadassanassa. Yonisomanasikāravato hi pubbenivāsānussati kammassakataññāṇassa kāraṇaṃ hoti, na ayoniso ummujjantassa. Imassa ca atthassa vibhāvanatthaṃ **Mahānārada-kassapa-jātakaṃ**,³ **Brahmajāle**⁴ ekaccasassatavādo ca udāharitabbo. “**Okappanalakkhaṇā**”ti-ādinaṃ saddhāpasādānaṃ visesaṃ dasseti. So pana saddhāyayeva avatthāviseso daṭṭhabbo. Tattha **okappanaṃ** saddahanavasena ārammaṇassa ogāhaṇaṃ nicchayo.

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe. 2. Ñeyyanti (Sī) 3. Khu 6. 257 piṭṭhe. 4. Dī 1. 16 piṭṭhe.

Anāvilatā assaddhiyāpagamena cittassa akālussiyatā. **Abhipatthiyanā** saddahanameva. **Aveccapasādo** paññāsahito āyatanagato abhippasādo. **Apilāpanam** asammoso¹ nimujjitvā viya ārammaṇassa ogāhaṇam vā, ettha ca saddhādīnam pasādasaddhāsammappadhānasatipaṭṭhānajhānaṅgāni yathākkamaṇi padaṭṭhānanti vadantena avatthāvisesavasena padaṭṭhānabhāvo vuttoti daṭṭhabbāni. Satisamādhīnam vā kāyādayo satipaṭṭhānāti. Vitakkādayo ca jhānānīti padaṭṭhānabhāvena vuttā.

Assādamanasikāro saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitā. **Punabbhavavirohaṇāti** punabbhavāya virohaṇā, punabbhavanibbattanārahataṃ vipākadhammatāti attho. **Opapaccayikanibbattilakkhaṇanti** upapattibhavabhāvena nibbattanasabhāvaṇi. **Nāmakāya rūpakāyasaṅghātalakkhaṇanti** arūparūpakāyānaṃ samūhiyabhāvaṇi. **Indriyavavatthānanti** cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ vavatthitabhāvo. **Opapaccayikanti** upapattikkhandhanibbattakam. **Upadhīti** attabhāvo. Attano piyassa maraṇaṃ cintentassa bālassa yebhuyyena soko uppajjati maraṇaṃ sokassa padaṭṭhānanti vuttaṃ. **Ussukkam** cetaso santāpo. **Odahananti** avadahanam. Attano nissayassa santapanameva bhavassāti vuttaṃ bhavaṃ dassetuṃ “**imānī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha bhavassa aṅgāni bhavasāṅkhātāni ca aṅgāni bhavaṅgāni. Tesu kilesā bhavassa aṅgāni. Kammavipākavattaṃ bhavasāṅkhātāni aṅgāni. **Samaggānīti** sabbāni. Khandhāyatanādīnaṃ aparāparuppattisaṃsaraṇaṃ saṃsaro. Tassa purimapurimajātinipphannaṃ kilesādivattaṃ kāraṇanti āha “**bhavo saṃsārassa padaṭṭhānan**”ti. Sampāpakahetubhāvaṃ sandhāya “maggo nirodhassa padaṭṭhānan”ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānogāhakassa otaraṇaṭṭhānatāya bahussuto tithaṃ nāma, tassa sammāpayirupāsanaṃ **tithaṇṇutā**. Dhammūpasaṇhitaṃ pāmojjaṃ pītaṃ nāma, sappāyadhammassavanena taṃ uppādetvā kammaṭṭhānassa brūhanā **pītaṇṇutā**, bhāvanāya thokampi layāpattiyā uddhaṃpattiyā ca jānaṇā **pattaṇṇutā**. Attano pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa jānaṇā **attaṇṇutā**, tesu purimānaṃ purimānaṃ pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānabhāvo suviññeyyo eva. Katapuññasseva patirūpadesavāso

1. Asammoho (Sī)

sambhavati, na itarassāti “**pubbekatapūññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhānan**”ti vuttaṃ. **Yathābhūtaññadassanaṃ** saha adhiṭṭhānena taruṇavipassanā. **Nibbadāti** balavavipassanā. **Virāgoti** maggo. **Vimuttīti** phalaṃ. **Evanti** yadidaṃ “tassā vipallāsā padaṭṭhānan”ti-ādinā avijjādīnaṃ padaṭṭhānaṃ dassitaṃ, iminā nayena athāpi yo koci upanissayo balavapaccayoti yo koci avasesapaccayo, **sabbo so padaṭṭhānaṃ** kāraṇanti veditabbaṃ. “Evaṃ yā kāci upanisā yogato ca paccayato cā”tipi paṭhanti. Tattha **upanisāti** kāraṇaṃ, **yogatoti** yuttito **paccayatoti** paccayabhāvamattatoti attho veditabbo. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. **Tattha katamo lakkhaṇo** hāroti-ādi Lakkhaṇahāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ lakkhayatīti** lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchati. “**Ye dhammā**”ti-ādinā lakkhaṇahāraṃ saṅkhepato dassetvā taṃ udāharaṇehi vibhajitum “**cakkhun**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “**vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇānī**”ti iminā anavaṭṭhitabhāvādināpi ekalakkhaṇatā vuttā evāti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ āyatanavasena ekalakkhaṇataṃ dassetvā idāni khandhādivasena dassetum “**atīte rādha rūpe anapekkho hohī**”ti-ādi suttaṃ ābhataṃ. **Yamakovādasutte**¹ **vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇā vuttāti** tasmim sutte “vadhakaṃ rūpaṃ vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādinā āgatattā vuttaṃ. **Itīti** evaṃ, imissaṃ gāthāyaṃ kāyagatāya satiyā vuttāya sati vedanāgatā sati cittagatā sati dhammagatā ca sati vuttā bhavati satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Diṭṭhanti**-ādināṃ atthaṃ parato vaṇṇayissāma.

1. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

Kāye kāyānupassī viharāhīti ettha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca samūhaṭṭhena kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo**, **āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto—āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. “Kāye”ti ca vatvā puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanatto. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī evāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī.

Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujjako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassī evāti nānappakārato samūhavasenega kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatte eva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”ti¹.

Ghanavinibbhogādīdassanattanti-ādisaddena ayamatto veditabbo. Ayaṃhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī.

Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūte eva imasmiṃ kāye

1. Dī-Ṭṭha 2. 347; Ma-Ṭṭha 1. 247; Abhi-Ṭṭha 2. 207; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 161; Mahāniddeśa-Ṭṭha 39 piṭṭhādīsu.

niccasukha-attasubhabbhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkha-anatta-asubhākārasamūhānupassīti attho. Atha vā yvāyaṃ

Mahāsatiṭṭhāne¹ assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ -pa- aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti **paṭisambhidāyaṃ**² kāyo vutto, tassa sabbassa imasmim yeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasanūhasaṅkhāte kāyānupassīti attho daṭṭhabbo. Api ca “imasmim kāye aniccato anupassati no niccato”ti-ādinā anukkamena **paṭisambhidāyaṃ**² āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādikassa ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato kāye kāyānupassīti attho.

Viharāhīti vattāhi. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, so assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajāññasāṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitā anupassanā atthi, tenevāha “satim ca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti³. Anātāpino ca anto saṅkoco antarāyakaro hoti, kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, taṃ dassanatthaṃ “ātāpī”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **vineyyāti** tadanāgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmiṃyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanatṭhena lokoti adhippeto. Abhiṃhāggahaṇena cettha kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo gahitoti nīvaraṇesu balavadhammadvayappahānadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttanti kāyānupassanāsatiṭṭhānassa

1. Dī 2. 231 piṭṭhādīsu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

pahānaṅgaṃ dassitaṃ. “Ātāpī”ti-ādinā pana sampayogaṅgaṃ dassitanti imamatthaṃ dassetuṃ “ātāpī”ti-ādi vuttaṃ. Tattha abhiijhādomanassānaṃ samatho ujupaṭipakkkhoti abhiijhādomanassavinayo vuccamāno samādhindriyaṃ dīpetīti āha **“vineyya loke abhiijhādomanassanti samādhindriyaṃ”**ti¹. **Ekalakkhaṇattā catunnaṃ indriyānanti** yathā vīriyapaññāsamādhindriyehi kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ ijjhati, evaṃ vedanācittadhammānupassanāsatiṭṭhānānipi tehi ijjhantīti catusatiṭṭhānasādhane imesaṃ indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato samānalakkhaṇattā itarāni satipaṭṭhānānipi vuttāni eva hontīti attho.

24. Idāni satipaṭṭhānesu gahitesu sabbesaṃ bodhipakkkhiyadhammānaṃ gahitabhāvaṃ dassetuṃ **“catūsu satipaṭṭhānesū”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **bodhaṅgamāti** bodhaṃ ariyamaggañāṇaṃ gacchantīti bodhaṅgamā.

Yathāvuttassa bodhassa pakkhe bhavāti **bodhipakkkhiyā**.

Neyyāṇikalakkhaṇenāti ettha nimittato pavattato ca vuṭṭhānaṃ niyyānaṃ, niyyāne niyuttāti neyyāṇikā, yathā dovārikoti. Niyyānasāṅkhātāṃ vā phalaṃ arahantīti neyyāṇikā. Niyyānaṃ payojanaṃ etesanti vā neyyāṇikā.

“Niyāṇikā”tipi pāṭho, tattha niyyānaṃ etesaṃ atthīti niyyāṇikāti attho.

“Niyāṇiyā”tipi pāṭho, tassa niyyantīti niyyāṇiyāti attho daṭṭhabbo.

Niyyāṇikalakkhaṇenāti niyyāṇikasabhāvena.

Evaṃ akusalāpi dhammāti yathā kusalā dhammā ekalakkhaṇabhāvena niddhāritā, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇaṭṭhena niddhāretabbā.

Kathaṃ? Pahānekaṭṭhatāvasenāti dassento **“pahānaṃ abbattham**

gacchanti”ti āha. Idāni taṃ pahānaṃ dassetuṃ **“catūsu satipaṭṭhānesū”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha kāyānupassanādīsu catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu asubhe subhanti-ādayo cattāro vipallāsā pahīyanti, kabalīkārāhārādayo cattāro āhārā cassa pariññaṃ gacchanti, tesaṃ pariājananassa paribandhino kāmarāgādayo byantīkatā hontīti attho, kasmā? Tehi pahātabbabhāvena ekalakkhaṇattāti. Evaṃ sabbattha attho yojetabbo. Tenevāha “eva akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbattham gacchanti”ti.

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 215 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Idāni aññenapi pariyāyena lakkhaṇahārassa udāharaṇāni dassetuṃ “**yattha vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yatthā**ti yassaṃ desanāyaṃ. **Vā**-saddo vikappattho. **Panā**ti padapūraṇo. **Rūpindriyanti** ruppanasabhāvaṃ aṭṭhavidhaṃ indriyaṃ. **Tatthā**ti tassaṃ desanāyaṃ. **Rūpadhātū**ti ruppanasabhāvā dasa dhātuyo. **Rūpāyatananti** ruppanasabhāvaṃ dasāyatanāṃ, rūpīni dasāyatanānīti attho. Ruppanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā imāni desitānīti adhippāyo. Desitaṃ tattha sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ sukhavedanābhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo.

Dukkhasamudayo ca ariyasaccanti idaṃ akusalassa somanassassa vasena vuttaṃ, sāsavakusalassāpi vasena yujjati eva. Sabbo ca paṭiccasamuppādo desitoti sambandho. Avijjānusayitattā adukkhamasukhāya vedanāya. Vuttañhetuṃ “adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anuseṭi”ti¹. Tathā ca vuttaṃ “**adukkhamasukhāya hi vedanāya avijjā anuseṭi**”ti. Etena adukkhamasukhāvedanāggahaṇena avijjā gahitāti dasseti. Sati ca avijjāggahaṇe sabbo paṭiccasamuppādo desitoti dassetuṃ “**avijjāpaccayā saṅkhārā**”ti-ādi vuttaṃ. **So cāti** ettha **ca**-saddo byatirekattho, tena so paṭiccasamuppādo anulomapaṭilomavasena duvidhoti imaṃ vakkhamānavisesaṃ joteti. Tesu anulomato paṭiccasamuppādo yathā dassito sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabboti vutto, paṭilomato pana paṭiccasamuppādo yo “avijjāya tveva asesavirāganirodhā”ti-ādinā **Pāliyaṃ**² vutto, taṃ sandhāya “**vītarāgavītaḍḍhosavītamoha-ariyadhammehi hātabbo**”ti vuttaṃ.

Idāni ekalakkhaṇatāvibhāvanena lakkhaṇahārayojanāya nayaṃ dassetuṃ “**evaṃ ye dhammā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kiccatoti** pathavī-ādīnaṃ phassādīnaṃ rūpārūpadhammānaṃ sandhāraṇasaṅghaṭṭanādikiccatto, tesaṃ tesaṃ vā paccayadhammānaṃ taṃtaṃpaccayuppannadhammassa paccayabhāvasaṅkhātakiccatto. **Lakkhaṇatoti** kakkhaḷaphusaṇādisabhāvato. **Sāmaññatoti** rūppanāmanādito aniccatādito khandhāyatanādito ca. **Cutūpapātati** saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgato uppādato ca, samānanīrodhato samānupādato

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Ma 3. 109; Vi 3. 1 piṭṭhādīsu.

cāti attho. Ettha ca saḥacaraṇaṃ samānahetutā samānaphalatā
samānabhūmitā samānavisayatā samānārammaṇatāti evamādayopi ca-
saddena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Sesam uttānatthameva.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. **Tattha katamo catubyūho hāroti** Catubyūhahāravibhaṅgo. **Tattha byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparasandhi ca gavesitabboti** saṅkhepena tāva catubyūhaṃ dasseti. **“Byañjanenā”**ti iminā hārānaṃ suttassa byañjanavicayabhāvato byañjanamukheneva ete catubyūhahārapadatthā niddhāretabbāti dasseti. **Neruttanti** niruttaṃ nibbacananti attho. Niruttameva neruttaṃ. Tenevāha **yā niruttipadasaṃhitā**”ti. Tassattho—yā nirutti, idaṃ neruttaṃ. Kā pana sā nirutti? Padasaṃhitāti padesu saṃhitā yuttā, liṅgavacanakālasādhanaapurisādi visesayogena yo yo attho yathā yathā vattabbo, tathā tathā pavattasabhāvaniruttīti attho. Tathā hi vuttaṃ **“yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇaṃ”**ti.

Tattha **yanti** hetu-atthe nipāto, yāya kāraṇabhūtāyāti attho. **Dhammānanti** ñeyya dhammānaṃ. **Nāmasoti** pathavī phasso khandhā dhātu Tisso Phussoti evamādināmavisesena ñāṇaṃ pavattati, yaṃ sabbhāvanirutti nāma. Pathavīti hi evamādikaṃ saddaṃ gahetvā tato paraṃ saṅketadvārena tadatthapaṭipatti taṃtaṃmaniyatanāmapaññattiggahaṇavaseneva hotīti. Atha vā padasaṃhitāti padena saṃhitā. Padato hi padatthāva bodho. So panassa atthe pavattinimittabhūtāya paññattiyā gahitāya eva hotīti sā pana paññatti niruttisaṅkhātapadena saṃhitā padatthaṃ bodhetīti padasaṃhitāti vuttaṃ. **“Yadā hi bhikkhū”**ti-ādinā **“dhammānaṃ nāmaso ñāṇaṃ”**ti padassa atthaṃ vivarati.

Tattha **atthassāti** saddābhidheyyassa atthassa. **Nāmaṃ jānātīti** nāmapaññattivāsena yaṃ nāmāti nāmaṃ jānāti. **Dhammassāti** sabbhāvadhammassa.

Tathā tathā naṃ abhiniropetīti yo yo attho dhammo ca yathā yathā ca voharitabbo, tathā tathā naṃ nāmaṃ vohāraṃ abhiniropeti desetīti attho. Etthāvatā ca ayaṃ bhikkhu atthakusalo yāva anekādhivacanakusalo vuccatīti sambandhitabbaṃ.

Tattha **atthakusalo**ti Pāli-atthe kusalo. **Dhammakusalo**ti Pāliyaṃ kusalo. **Byañjanakusalo**ti akkharesu ca vākyesu ca kusalo. **Niruttikusalo**ti nibbacane kusalo. **Pubbāparakusalo**ti desanāya pubbāparakusalo. **Desanākusalo**ti dhammassa desanāya kusalo. **Atītādhivacanakusalo**ti atītapaññattikusalo. Esa nayo sesesupi. **Evaṃ sabbāni kātabbāni. Janapadaniruttānī**ti yattakāni sattavohārapadāni, tāni sabbāni yathāsambhavaṃ sutte nibbacanavasena kātabbāni vattabbānīti attho. **Sabbā ca janapadaniruttiyoti** sabbā ca lokasamaññāyo yathārahaṃ kātabbā. “Samaññaṃ nātidhāveyyā”ti hi vuttaṃ. Tathā hi sammutisaccamukheneva paramatthasaccādhigamo hotīti.

26. Adhippāyakaṇḍe anuttānaṃ nāma natthi.

27. Nidānakaṇḍe **iminā vatthunā**ti iminā puttagavādikittanasāṅkhātena kāraṇena. Kāraṇaṇhettha vatthu nidānanti ca vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha nidānaniddhāraṇaṃ veditabbaṃ.

Kāmandhāti kilesakāmena andhā. **Jālasañchannā**ti taṇhājālapaliguṇṭhitā. **Taṇhāchadanachādītā**ti taṇhāsaṅkhātena andhakārena pihitā. **Bandhanābaddhā**ti kāmaguṇasaṅkhātena bandhanena baddhā. “Pamattabandhanā”tipi pāṭho, pamādenāti attho. **Pubbāparenā**ti pubbena vā aparena vā desanantarenāti adhippāyo. **Yujjātī**ti yogaṃ upeti, sametīti attho. **Imehi padehi pariyuṭṭhānehī**ti imehi yathāvuttehi gāthāpadehi taṇhāpariyuṭṭhānadīpakehi. **Sāyeva taṇhā**ti yā purimagāthāya vuttā, sāyeva taṇhā. “**Yañcāhā**ti-ādinā dvinnampi gāthānaṃ atthasaṃsandanaena pubbāparaṃ vibhāveti. **Payogenā**ti samudācārena. **Tasmāti** yattha sayāṃ uppannā, taṃ santānaṃ nissarituṃ adentī

nānārammaṇehi palobhayamānā kilesehi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Tasmā kilesavasena ca pariyuṭṭhānavasena ca taṇhābandhanaṃ vuttā.

Papañcenti saṃsāre ciraṃ ṭhapentīti **papañcā**. Tiṭṭhanti etāhīti **ṭhiti**. Bandhanaṭṭhena sandānaṃ viyāti **sandānaṃ**. Nibbānanagarappavesassa paṭisedhanato paṇiṇhaṃ viyāti **paṇiṇhaṃ**. Anavasesataṇhāpahānena **nittaṇho**. Attahitaparahitānaṃ idhalokaparalokānañca munanato **munīti** evaṃ gāthāya padattho veditabbo. Papañcādi-attho pana **Pāliyaṃ** vibhattā evāti. Tattha yassete papañcādayo abbhatthaṃ gatā, tassa taṇhāya lesopi na bhavati. Tena vuttaṃ “**yo etaṃ sabbaṃ samatikkanto ayaṃ vuccati nittaṇho**”ti.

28. **Pariyuṭṭhānanti** “taṇhāya pariyuṭṭhānān”ti vuttāni taṇhāvicaritāni. **Saṅkhārāti** “tadabhisāṅkhatā saṅkhārā”ti vuttā taṇhādiṭṭhimānahetukā saṅkhārā. Te pana yasmā sattasu javanacetanāsu paṭhamacetanā sati paccayasamavāye imasmiṃyeva attabhāve phalaṃ deti. Pacchimacetanā anantare attabhāve. Ubhinnaṃ vemajjhacetanā yattha katthaci phalaṃ deti, tasmā vipaccanokāsavasena vibhajitvā dassetuṃ “**diṭṭhadhammavedanīyā vā**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā pana taṃtaṃcetanāsampayuttā taṇhāpi cetanā viya diṭṭhadhammavedanīyādivasena tidhā hoti, tasmā vuttaṃ “**evaṃ taṇhā tividhaṃ phalaṃ deti**”ti. **Pubbāparena yujjati**ti yaṃ pubbaṃ purimaṃ saṅkhārānaṃ diṭṭhadhammavedanīyatādivacanāṃ vuttaṃ, taṃ iminā aparena kammaṃsa diṭṭhadhammavedanīyabhādivacanena yujjati, Gaṇḍodakaṃ viya Yamunodakena saṃsandati sametīti attho.

Saṅkhārā dassanabalenāti catūsu diṭṭhigatasampayuttesu vicikicchāsampayutte cāti pañcasu cittuppādesu saṅkhārā paṭhamamaggapaññābalena. **Chattimsa taṇhāvicaritāni bhāvanābalenāti** paṭhamamaggena pahīnāvasesavasena vuttaṃ, na sabbesaṃ vasena.

Anubandhoti taṇhādīnaṃ anuppabandhena pavatti. **Yo cāpi papañcoti-**ādinā “papañceti”ti-ādinā vuttaṃ **Rādhasuttañca**¹ saṃsandati. Tenevāha “**idaṃ ekatthan**”ti. Yadiapi atthato ekaṃ, desanāya pana

1. Rāmasuttañca (Ka)

viseso vijjatīti dassetuṃ “**api cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evanti** iminā vuttappakārena. **Suttenā**ti saṃvaṇṇiyamānena suttena. **Suttanti** suttantaraṃ. **Saṃsandayitvā**ti vimissitvā atthato abhinnaṃ katvā. **Pubbāparena saddhiṃ yojayitvā**ti pubbena vā aparena vā suttena saddhiṃ atthato sambandhaṃ yojetvā. Vuttamevatthaṃ pākaṃ karoti tena suttassa attho niddiṭṭho hoti vitthārito suttantaradassanena.

Na kevalaṃ suttantarasaṃsandanaṃ eva pubbāparasandhi, atha kho aññopi atthīti dassetuṃ “**so cāyan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **atthasandhī**ti kiriyākāra-kādivasena atthassa sambandho. So pana yasmā saṅkāsa-nādināṃ channaṃ atthapadānaṃ yeveva hoti, sabbassāpi padatthassa tadavarodhato.

Sambandho ca nāma na koci attho. Tasmā “**atthasandhi chappadānī**”ti-ādi vuttaṃ. **Byañjanasandhī**ti padassa padantarena sambandho. Yasmā pana sabbampi nāmadipadaṃ chahi byañjanapadehi asaṅgahitaṃ nāma natthi, tasmā “**byañjanasandhi chappadānī**”ti-ādi vuttaṃ.

Desanāsandhīti yathāvuttadesanantarena desanāya saṃsandanaṃ. **Na ca pathaviṃ nissāyāti** pathaviṃ visayasāṅkhātāṃ nissayaṃ katvā, pathaviṃ ālambhitvāti attho. **Jhāyī**ti phalasaṃpattijhānena jhāyī. So hi sabbasaṅkhāra-nissattaṃ nibbānaṃ ālambhitvā saṃpajjanavasena jhāyati, na pathaviṃ nissāya jhāyatīti vutto. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca catūhi mahābhūtehi rūpappaṭibaddhavuttitāya sabbo kāmabhavo rūpabhavo ca gahitā. Arūpabhavo pana sarūpeneva gahitoti sabbaṃ lokaṃ pariyādiyitvā puna aññenapi pariyāyena taṃ dassetuṃ “**na ca imaṃ lokaṃ**”ti-ādimāha. Sabbo hi loko idhaloko paraloko cāti dveva koṭṭhāsā honti. Yasmā pana “idhaloko”ti visesato diṭṭhadhammabhūto sattasantāno vuccati. “Paraloko”ti bhavantarasaṅkhepagato sattasantāno tadubhayavinimutto anindriyabaddho rūpasantāno. Tasmā taṃ sandhāya “**yamidaṃ ubhayamantarenā**”ti-ādi vuttaṃ.

Ye pana “ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesaṃ taṃ micchā. Antarābhavo hi abhidhamme paṭikkhittoti. **Diṭṭhanti**

rūpāyatanam. **Sutanti** saddāyatanam. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanam rasāyatanam phoṭṭhabbāyatanañca. **Viññātanti** avasiṭṭham dhammāraṇapariyāpannarūpaṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā अपariyesitvā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Vitakkitam vicāritanti** vitakkanavasena anumajjanavasena ca ālambitam. **Manasānucintitanti** cittena anu anu cintitam. **Ayam sadevake -pa- anissitena cittena na ñāyati jhāyantoti** ayam khīṇāsavo phalasamāpattijhānena jhāyanto pubbeva taṇhādīṭṭhinissayānam suṭṭhu pahīnattā sadevake loka -pa- manussāya yattha katthacipi anissitena cittena jhāyati nāma. Tato eva loka kenacipi na ñāyati “ayam idam nāma nissāya jhāyati”ti. Vuttañhetam—

“Namo te purisajāñña, namo te purisuttama.

Yassa te nābhijānāma, kim tvaṃ nissāya jhāyasi”ti¹.

Idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ **Godhikasuttena**² **Vakkalisuttena**³ ca vibhāvetuṃ “yathā māro”ti-ādi vuttam. **Viññāṇam samanvesantoti** parinibbānato uddham viññāṇam pariyesanto. “**Papañcātīto**”ti-ādinā adassanassa āraṇamāha. **Anissitacittā na ñāyanti jhāyamānāti** na kevalam anupādisesāya nibbānadhātuyā khīṇāsavassa cittagatim mārādayo na jānanti, api ca kho sa-upādisesāyapi nibbānadhātuyā tassa tam na jhānantīti attho. **Ayam desanāsandhīti Godhikasuttavakkalisuttānam** viya suttantānam aññamañña-atthasaṃsandanā desanāsandhi nāma.

Niddesasandhīti niddesassa sandhi niddesasandhi, niddesena vā sandhi niddesasandhi. Purimena suttassa niddesena tasseeva pacchimassa niddesassa, pacchimena vā purimassa sambandhananti attho. Tam dassetuṃ yasmā Bhagavā yebhuyyena paṭhamam vaṭṭam dassetvā pacchā vivaṭṭam dasseti, tasmā “**nissitacittā**”ti-ādi vuttam. Tattha nissitam cittam etesanti **nissitacittā**, puggalā, niddisitabbā puggalādhiṭṭhānāya desanāyāti adhippāyo. Dhammādhiṭṭhānāya pana nissitam cittam etthāti **nissitacittā**, nissitacittavanto taṇhādīṭṭhinissayavasena pavattā suttapadesā. Sesamettha sabbam pākaṭameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 10. 130 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 121 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 97 piṭṭhe.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. **Tattha katamo āvaṭṭo hāroti** Āvaṭṭahāravibhaṅgo. Tattha **ārambhathāti** ārambhādhātusaṅkhātāṃ vīriyaṃ karoṭha. **Nikkamathāti** kosajjapakkhato nikkhantattā nikkamadhātusaṅkhātāṃ taduttarivīriyaṃ karoṭha. **Yuñjatha Buddhasāsaneti** yasmā silasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā satisampajaññanti imesu dhammesu paṭiṭṭhitānaṃ jāgariyānuyogavasena ārambhanikkamadhātuyo sampajjanti, tasmā tathābhūtasamathavipassanāsāṅkhāte Bhagavato sāsane yuttappayuttā hoṭha. **Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaroti** evaṃ paṭipajjantā ca tedhātu-issarassa maccurājassa vasaṃ satte netīti tassa senāsāṅkhātāṃ abalaṃ dubbalaṃ yathā nāma balūpapanno kuñjaro naḷehi kataṃ agāraṃ khaṇeneva viddhamseti, evameva kilesagaṇaṃ dhunātha vidhamatha viddhamsethāti attho¹.

Idāni yadatthaṃ ayaṃ gāthā nikkhittā, taṃ yojetvā dassetuṃ “**ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhānan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ārambhatha nikkamathāti** idaṃ vacanaṃ **vīriyassa padaṭṭhānaṃ** vīriyapayogassa kāraṇaṃ vīriyārambhe niyojanato, “yogā ve jāyatī bhūrī”ti² vacanato yogo bhāvanā. Tattha vipassanābhāvanāya vakkhamānattā samādhībhāvanā idhādhippetāti vuttaṃ “**yuñjatha Buddhasāsaneti samādhissa padaṭṭhānan**”ti. “Maccuno senaṃ”ti vuttāya kilesasenāya sammā dhunanaṃ ñāṇeneva hotīti āha “**Dhunātha -pa- padaṭṭhānan**”ti. Puna yathāvuttavīriyasamādhipaññāsampayuttesu ādhipaccakiccatāya papañcappahānasamatthā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpenti cāti dassanatthaṃ “**ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhānan**”ti-ādi vuttaṃ. **Imāni padaṭṭhānāni desanāti** “yānimāni vīriyassa padaṭṭhānan”ti-ādinā vīriyādināṃ padaṭṭhānāni vuttāni, sā ārambhatha nikkamathāti-ādidesanā, na vīriyārambhavattu-ādinīti attho. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Evaṃ yathānikkhittāya desanāya padaṭṭhānavasena atthaṃ niddhāretvā idāni taṃ sabhāgavisabhāgadhamavasena āvaṭṭetukāmo tassa bhūmiṃ

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 203 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

dassetum “**ayūñjantānaṃ vā sattānaṃ yoge yuñjantānaṃ vā ārambho**”ti-
ādimāha. Tassattho—yoge bhāvanāyaṃ taṃ ayūñjantānaṃ vā sattānaṃ
aparipakkaññānaṃ vāsanābhāgena āyatiṃ vijānanatthaṃ ayaṃ
desanārambho yuñjantānaṃ vā paripakkaññānanti.

So pamādo duvidhoti yena pamādena bhāvanaṃ nānuyuñjanti, so
pamādo attano kāraṇabhedena duvidho. **Aññānenāti** pañcannaṃ
khandhānaṃ salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapaṭicchādakena sammohena.
Nivutoti chādito. Ñe yyatṭhānanti ñeyyañca taṃ “iti rūpaṃ, iti rūpassa
samudayo”ti-ādinā ñāṇassa pavattanaṭṭhānañcāti ñe yyatṭhānaṃ.
Anekabhedattā pāpadhammānaṃ tabbasena anekabhedopi pamādo
mūlabhūtāya avijjāya vasena eko evāti āha “**ekavidho avijjāyā**”ti.
Lābhavinicchayapariggahamacchariyāni pariyesanā-ārakkhāparibhogesu
antogadhāni. Chandarāgajjhosānā taṇhā evāti taṇhāmūlakepi dhamme
ettheva pakkhipitvā “**tividho taṇhāyā**”ti vuttaṃ.

Rūpīsu bhavesūti rūpadhammesu. **Ajjhosānanti** taṇhābhiniveso. Etena
“**taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhānan**”ti padassa atthaṃ vivarati. Anādimati hi
saṃsāre itthipurisā aññamaññārūpābhirāmā, ayañcattho
Cittapariyādānasuttena¹ dīpetabbo. **Arūpīsu sammohoti** phassādīnaṃ
atisukhumasabhāvattā santatisamūhakkiccārammaṇaṇaṇavinibbhogassa
dukkarattā ca arūpadhammesu sammoho, sattānaṃ patiṭṭhitoti vacanaseso.
Evaṃ niddhārite rūpakāyanāmakāyasaṅkhāte upādānakkhandhapañcake
ārammaṇakaraṇavasena pavattaṃ taṇhañca avijjañca avisesena vuttaṃ
catupādānānaṃ vasena vibhajitvā tesaṃ khandhānaṃ upādānānañca
dukkhasamudayabhāvena sahapariññeyyapahātābbabhāvaṃ dasseti “**tattha
rūpakāyo**”ti-ādinā.

30. Evaṃ pamādamukhena purimasaccadvayaṃ niddhāretvā
pamādamukheneva aparaṃpi saccadvayaṃ niddhāretum “**tattha yo**”ti-ādi
vuttaṃ. Tattha **tassāti** tassa pamādassa. **Sampaṭivedhenāti** sammā
parijānanena assādādīnaṃ jānanena. **Rakkhaṇā paṭisaṃharaṇāti** attano
cittassa rakkhaṇasaṅkhātā pamādassa paṭisaṃharaṇā, tappaṭipakkhena
saṅkocanā appamādānuyogena

1. Am 1. 1 piṭṭhādīsu.

yā khepanā. **Ayaṃ samathoti** kiccena samādhim dasseti. Ayaṃ vodānapakkhavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanā. “**Yadā jānāti kāmānaṃ -pa- ānisaṃsan**”ti iminā samathādhigamassa upāyaṃ dasseti.

Tattha **kāmānanti** vatthukāmānaṃ kilesakāmānaṃ. **Assādaṇca assādatoti** kāme paṭicca uppajjamānaṃ sukhassomanassasaṅkhātāṃ assādaṃ assādatāya assādamattato. **Ādīnavanti** “appassādā kāmā bahudukkhā”ti- ādīnā¹ vuttaṃ ādīnavāṃ dosaṃ. **Nissaraṇanti** paṭhamajjhānaṃ. Vuttañhetāṃ “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamman”ti². **Okāraṇti** lāmakabhāvaṃ. **Samkilesanti** saṃkilissanaṃ. Kāmahetu hi sattā saṃkilissanti. **Vodānanti** visujjhaṇaṃ. **Nekkhamme ca ānisaṃsanti** nīvaraṇappahānādiguṇavisesayogaṃ. **Tatthāti** tasmaṃ yathāvutte samathe sati. **Yā vīmaṃsāti** yā paññā. “Samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti³ hi vuttaṃ. Yathā taṇhāsahitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsahitāva taṇhā upādānānaṃ paccayo. Tāsu niruddhāsu upādānādīnaṃ abhāvo evāti taṇhā-avijjāpahānena sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento “**imesu dvīsu dhammesu pahīnesū**”ti- ādimāha. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Evaṃ vodānapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetvā idāni saṃkilesapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetuṃ “**yathāpi mūle**”ti gāthamāha. Tassattho—yathā nāma paṭiṭṭhāhetubhāvena mūlanti laddhavohāre bhūmigata rūkkhassa avayave pharasuchedādi-antarāyābhāvena anupaddave tato eva daḷhe thire sati khandhe chinnepi assatthādirukkho ruhati, evameva taṇhānusayasaṅkhāte attabhāvarukkhassa mūle maggañāṇapharasunā anupacchinne tayidaṃ dukkhaṃ punappunaṃ aparāparabhāvena nibbattati na nirujjhatīti. Kāmataṇhādinivattanatthaṃ “**bhavataṇhāyā**”ti vuttaṃ. **Etassa dhammassa paccayoti** etassa bhavataṇhāsāṅkhātassa dhammassa bhavesu ādīnavappaṭicchādanādivasena assādaggaṇassa paccayo. Vuttañhetāṃ “saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu

1. Ma 1. 184 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 237 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 363 piṭṭhe.

assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati”¹. Tenevāha “**avijjāpaccayā hi bhavataṇhā**”ti. Idha samatho vipassanā ca maggasaṃādhi maggapaññā ca adhippetāti āha “**yena taṇhā nusayam samūhanati**”ti-ādi. **Imāni cattāri saccāni**ti visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni. Sesam vuttanayameva.

Idāni na kevalam niddhāriteheva visabhāgasabhāgadhammehi āvaṭṭanam, atha kho Pāli-āgatehipi tehi āvaṭṭanam āvaṭṭahāroti dassanattham “**sabbapāpassa akaraṇam**”ti gāthamāha. Tattha **sabbapāpassāti** sabbākusalassa. **Akaraṇanti** anuppādanam. **Kusalassāti** catubhūmakakusalassa. **Upasampadāti** paṭilābho. **Sacittapariyodāpananti** attano cittavodānam, tam pana arahattena hoti. Iti sīlasamvarena sabbapāpam pahāya samathavipassanāhi kusalam sampādetvā arahattaphalena cittam pariyodapetabbanti **etaṃ Buddhāna sāsanaṃ** ovādo anusīṭṭhīti ayam saṅkhepattho, vitthārato pana attho Pālito eva viññāyati.

Tattha “**sabbapāpam nāmā**”ti-ādīsu **dosasamuṭṭhānanti** doso samuṭṭhānameva etassāti dosasamuṭṭhānam, na doso eva samuṭṭhānanti. Lobhasamuṭṭhānāyapi pīṣaṇavācāya sambhavato. Kāyaduccaritanti padam apekkhitvā “dosasamuṭṭhānam”ti napumsakaniddeso. **Lobhasamuṭṭhānam mohasamuṭṭhānanti** etthāpi eseva nayo. Samphappalāpo uddhaccacittena pavattayatīti adhippāyena tassa mohasamuṭṭhānatā vuttā.

Evam duccarita-akusalakammamāpathakammavibhāgena “sabbapāpan”ti ettha vuttapāpam vibhajitvā idāni akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi dassetum “**akusalamūlan**”ti-ādi vuttam. Tattha **akusalamūlam payogaṃ gacchantanti** lobhādi-akusalāni kāyavacīpayogaṃ gacchantāni, kāyavacīpayogaṃ samuṭṭhāpentāni attho. **Chandāti** chanda hetu. **Yam chandā agatiṃ gacchati, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti** chandā agatiṃ gacchatīti yadetaṃ agatigamanam, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti. Evam sesesupi attho daṭṭhabbo. Ettāvata “sabbapāpassa akaraṇam”ti ettha pāpam dassetvā idāni tassa akaraṇam dassento “**lobho -pa- paññāyā**”ti tīhi

1. Sam 1. 316 piṭṭhe.

kusalamūlehi tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena sabbapāpassa akaraṇaṃ anuppādanamāha. Tathā **lobho upekkhāyāti**-ādinaṃ brahmavihārehi. Tattha aratiṃ vūpasamenti muditā tassā mūlabhūtaṃ moham pajahatīti katvā vuttaṃ **“moho muditāya pahānaṃ abbattham gacchatī”**ti.

31. Idāni aññenapi pariyāyena pāpaṃ tassa akaraṇaṃ dassetvā sesapadānaṃ atthavibhāvanamukhena sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanaṃ dassetum **“sabbapāpaṃ nāma attha micchattānī”**ti-ādi vuttaṃ. **Akiriya akaraṇaṃ anajjhācāro**ti tīhipi padehi micchattānaṃ anuppādanameva vadati. Tathā **kiriya karaṇaṃ ajjhācāro**ti tīhipi padehi uppādanameva vadati. **Ajjhācāro**ti adhiṭṭhahitvā ācaraṇaṃ. **Atītassāti** cirakālappavattivasena purāṇassa. **Maggassāti** ariyamaggassa. Vuttañhetam **“purāṇamaggaṃ purāṇaṃ añjasanti kho ariyassetam atthaṅgikassa maggassa adhivacanan”**ti¹. Atītena vā vipassinā Bhagavatā yathādhigataṃ desitabhāvaṃ sandhāya **“atītassa maggassā”**ti vuttaṃ. Vipassino hi ayaṃ Bhagavato Sammāsambuddhassa pātimokkhuḍdesagāthāti.

Yaṃ paṭivedhenāti yassa pariññābhisaṃmayena. **Yaṃ pariyodāpitaṃ, ayaṃ nirodhoti** yadipi asaṅkhatā dhātu kenaci saṅkilesena na saṅkilissati, adhigacchantassa pana puggalassa vasena evaṃ vuttaṃ. Tassa hi yāva saṅkilesā na vigacchanti, tāva asaṅkhatā dhātu apariyodāpitāti vuccati. Yathā nibbānādhigamena ye khandhā vūpasametabbā, tesam sesabhāvena asesabhāvena ca **“sa-upādisesā”**ti ca, **“anupādisesā”**ti ca vuccati, evaṃsappadamidaṃ daṭṭhabbam.

Imāni Pāli-āgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni cattāri saccāni punapi Pāli-āgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanena āvaṭṭahāraṃ dassetum **“dhammo have rakkhati”**ti gāthamāha. Tassā padattho pubbe vutto eva. **Dhammoti** puññadhammo idhāhippeto. Tam vibhajitvā dassento **“dhammo nāma duvidho indriyaṃ varo maggo cā”**ti āha. Indriyaṃ varasīsena cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti

1. Saṃ 1. 329 piṭṭhe atthato samānaṃ.

daṭṭhabbam. Sabbā upapattiyo **duggati** dukkhadukkhatādiyogena dukkhā gatiyoti katvā. Yathāvutte duvidhe dhamme paṭhamo dhammo yathā suciṇṇo hoti, yato ca so rakkhati, yattha ca paṭiṭṭhāpeti, taṃ sabbam dassetuṃ “**tattha yā saṃvarasīle akhaṇḍakāritā**”ti-ādi vuttaṃ. Idāni tassa dhammassa apāyato rakkhaṇe ekantikabhāvaṃ vibhāvetuṃ Gāmaṇisaṃyutte¹ **Asibandhakaputtasuttaṃ** ābhataṃ.

Tattha **evanti** pakārena. **Ca**-saddo sampiṇḍane, imināpi pakārena ayamatto veditabboti adhippāyo. **Asibandhakaputtoti** Asibandhakassa nāma putto. Gāme jeṭṭhakatāya **gāmaṇī**. **Pacchābhūmakāti** pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukāti** sakamaṇḍaluno. **Sevālamālikāti** pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhibhāvajānanatthaṃ mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakāti** sāyaṃ pātāṃ udakaṃ orohaṇakā. **Uyyāpentīti** upariyāpenti. **Saññāpentīti** sammā yāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentīti** parivāretvā ṭhitāva “gaccha bho brahmalokaṃ, gaccha bho brahmalokaṃ”ti vadantā saggaṃ pavesenti.

Anuparisakkeyyāti anuparigaccheyya. **Ummujjāti** uṭṭhaha. **Uplavāti** jalassa upari plava. **Thalamuplavāti** thalaṃ abhiruha. **Tatra yāssāti** tatra yaṃ assa, yaṃ bhaveyya. **Sakkharakaṭṭhalanti** sakkharā vā kaṭṭhalā vā. **Sā adhogāmī assāti** sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. **Adho gaccheyyāti** heṭṭhā gaccheyya. **Maggassāti** ariyamaggassa. **Tikkhatāti** tikkhatā. Sā ca kho na satthakassa viya nisitakaraṇatā, atha kho indriyānaṃ paṭubhāvoti dassetuṃ “**adhimattatā**”ti āha. Nanu ca ariyamaggo attanā pahātabbakilese anavasesaṃ samucchindatīti atikhiṇo nāma natthīti? Saccametaṃ, tathāpi no ca kho “yathā diṭṭhippattassā”ti vacanato saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ kilesappahānaṃ pati atthi kāci visesamattāti sakkā vattuṃ. Ayaṃ pana viseso na idhādhippeto, sabbupapattisamatikkamanassa adhippetattā. Yasmā pana ariyamaggena odhiso kilesā pahīyanti, taṅca nesaṃ tathāpahānaṃ maggadhammesu

1. Saṃ 2. 498 piṭṭhe.

indriyānaṃ apāṭavapāṭavatarapāṭavatamabhāvena hotīti yo vajirūpamadhammesu matthakappattānaṃ aggamaggadhammānaṃ paṭutamabhāvo. Ayaṃ idha maggassa tikkhatāti adhippetā. Tenevāha “**ayaṃ dhammo suciṇṇo sabbāhi upapattīhi rakkhatī**”ti. “**Tasmā rakkhitacittassā**”ti-ādinā **suttantarena**¹ sugatisaññitānampi upapattīnaṃ duggatibhāvaṃ sādheti.

32. Idāni yathāvuttassa dhammassa visabhāgadhammānaṃ taṇhāvijjādīnaṃ sabhāgadhammānaṃca samathavipassanādīnaṃ niddhāraṇavasena āvaṭṭahāraṃ yojetvā dassetuṃ “**tattha duggatīnaṃ hetu taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādimāha. Taṃ pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. **Idaṃ vuccati brahmacariyanti** idaṃ ariyaṃ samathavipassanāsaṅkhātāṃ maggabrahmacariyanti vuccati. **Yaṃ rakkhatīti** sabbāhi duggatīhi rakkhantassa ariyamaggassa ārammaṇabhūto nirodho rakkhanto viya vutto, nimittassa kattubhāvena upacaritattā. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. **Tattha katamo vibhattihāro**ti Vibhattihāravibhaṅgo. Tattha dhammavibhattibhūmivibhattipadaṭṭhānavibhattīti tividhā vibhatti. Tāsu yasmā dhammesu vibhāgato niddiṭṭhesu tattha labbhamāno bhūmivibhāgo padaṭṭhānavibhāgo ca niddisiyamāno suviññeyyo hoti, tasmā dhammavibhattim tāva niddisanto soḷasavidhe paṭṭhāne yesaṃ suttānaṃ vasena visesato vibhajitabbā, tāni suttāni dassetuṃ “**dve suttāni vāsanābhāgiyaṃca nibbedhabhāgiyaṃcā**”ti vuttam. Tattha vāsanā puññabhāvanā, tassā bhāgo koṭṭhāso vāsanābhāgo, tassa hitanti **vāsanābhāgiyaṃ**, suttam. Nibbijjhaṇaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padālanam nibbedho, tassa bhāgoti sesaṃ purimasadisameva. Yasmiṃ sutte tīṇi puññakiriyavatthūni desitāni, taṃ suttam vāsanābhāgiyaṃ. Yasmiṃ pana sekkhāsekkhā desitā, taṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Ayaṃca attho **Pāḷiyaṃ**eva āgamissati.

1. Khu 1. 121 piṭṭhe.

Puññabhāgiyāti puññabhāge bhavā. Tathā **phalabhāgiyā** veditabbā. **Phalanti** pana sāmāññaphalaṃ. **Samvarasīlanti** pātimokkhasamvaro satisamvaro ñāṇasamvaro khantisamvaro vīriyasamvaroti pañca samvarā samvarasīlaṃ. **Pahānasīlanti** tadanāgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcappahānāni. Tesu nissaraṇappahānavajjāna pahānānaṃ vasena pahānasīlaṃ veditabbaṃ. **Soti** yo vāsanābhāgiyasuttasamapaṭiggāhako, so. **Tena brahmacariyenā**ti tena samvarasīlasaṅkhātena seṭṭhacariyena kāraṇabhūtena brahmacārī bhavati. Ettha ca aṭṭhasamāpattibrahmacariyassa na paṭikkhepo, keci pana “teneva brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesam matena siyā tassa paṭikkhepo.

Pahānasīle ṭhitoti samucchedapaṭippassaddhippahānānaṃ vasena pahānasīle ṭhito. **Tena brahmacariyenā**ti tena pahānasīlena visesabhūtena maggabrahmacariyena. Ye pana “teneva brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesam ayaṃ pāṭho “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā sīlakathā saggakathā puññavipākakathā”ti. Ye pana “tena brahmacariyenā”ti paṭhanti, tesam ayaṃ pāṭho¹ “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā sīlakathā saggakathā kāmānaṃ ādīnavo nekkhamme ānisaṃso”ti. Tattha katamo pāṭho yuttataroti? Pacchimo pāṭhoti niṭṭhaṃ gantabbaṃ. Yasmā “nibbedhabhāgiyaṃ nāma suttaṃ yā catusaccappakāsanā”ti vakkhati, na hi mahāthero sāvasesaṃ katvā dhammaṃ desesīti.

“**Natthi pajānanā**”ti-ādinā ubhinnaṃ suttānaṃ sātisaṃyaṃ asaṅkarakāraṇaṃ dasseti. Tattha **pajānanā**ti ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā vuṭṭhānagāmini vipassanāpaññā. **Imāni cattāri suttāni**ti imesaṃ suttānaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyānaṃ vakkhamānānañca saṃkilesabhāgiya-asekkhabhāgiyānaṃ vasena cattāri suttāni. **Desanāyā**ti desanāyena. **Sabbato vicayena hārena vicitvā**ti sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā vicayena hārena vicitvā. “**Yuttihārena yojetabbāni**”ti etena vicayahārayuttihārā vibhattihārassa parikammaṭṭhānanti dasseti. “**Yāvaticā ñāṇassa bhūmi**”ti iminā vibhattihārassa mahāvisayataṃ dasseti.

1. Tesaṇcayam paṭho (Si)

34. Evaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesāṃ kilesabhāgiya-asekkhabhāgiyabhāvehi sādharmaṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajitum **“tattha katame dhammā sādharmaṇā”**ti-ādi āradham. Tattha **katame dhammā**ti katame sabhāvadhammā. **Sādhāraṇā**ti avariṭṭhā, samānāti attho. **Dve dhammā**ti dve pakatiyo. Pakati-attho hi ayaṃ dhamma-saddo **“jātidhammānaṃ sattānaṃ”**ti-ādisu¹ viya. **Nāmasādhāraṇā**ti nāmena sādharmaṇā, kusalākusalāti samānanāmāti attho. **Vatthusādhāraṇā**ti vatthunā nissayena sādharmaṇā, ekasantatipatitāya samānavatthukāti attho. Visesto saṃkilesapakkhe pahānekaṭṭhā nāmasādhāraṇā, sahajekaṭṭhā vatthusādhāraṇā. **Aññampi evaṃ jātiyanti** kiccapaccayapaṭipakkhādīhi samānaṃ saṅgaṇhāti. **Micchattaniyatānaṃ aniyatānanti** idaṃ puthujjanānaṃ upalakkhaṇaṃ. Tasmā sassatavādā ucchedavādāti-ādiko sabbo puthujjanabhedo āharitvā vattabbo. Dasanappahātābā kilesāsādhāraṇā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ eva ca sambhavato sammattaniyatānaṃ asambhavato ca. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ariyasāvakoti sekkhaṃ sandhāya vadati. **Sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇā**ti lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavihāro brahmavihāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādīhi pariyāyehi sādharmaṇā. Kusalasamāpatti pana iminā pariyāyena siyā asādhāraṇā, imaṃ pana dosaṃ passantā keci **“yaṃ kiñci -pa- sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇā”**ti paṭhanti. Kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādharmaṇāti? Anuyogaṃ manasikatvā taṃ visodhento āha **“sādhāraṇā hi dhammā evaṃ aññamaññaṃ”**ti-ādi. Tassattho—yathā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃca sādharmaṇāti vuttaṃ, evaṃ sādharmaṇā dhammā na sabbasattānaṃ sādharmaṇatāya sādharmaṇā, kasmā? Yasmā **aññamaññaṃ param param sakaraṃ sakaraṃ visayaṃ nātivattanti**. Paṇiniyatañhi tesāṃ pavattiṭṭhānaṃ, itarathā tathā vohāro eva na siyāti adhippāyo. Yasmā ca ete eva dhammā

1. Khu 9. 38 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

evaṃ niyatā visayā, tasmā **“yopi imehi dhammehi samannāgato na so taṃ dhammaṃ upātivattati”**ti āha. Na hi micchattaniyatānaṃ aniyatānañca dassanena pahātabbā kilesā na santi, aññesaṃ vā santīti evaṃ sesepi vattabbaṃ.

Asādhāraṇo nāma dhammo tassa tassa puggalassa paccattaniyato ariyesu sekkhāsekkhadhammavasena anariyesu bhabbātabbapahātabbavasena gavesitabbo, itarassa tathā niddisittabbabhāvābhāvato. So ca kho sādharmaṇāvidhuratāya taṃ taṃ upādāya tathāvuttadesanānusārenāti imamatthaṃ dasseti **“katame dhammā asādhāraṇā yāva desanaṃ upādāya gavesitabbā sekkhāsekkhā bhabbābhabbā”**ti iminā. **Aṭṭhamakassā**ti sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipannassa. **Dhammatāti** dhammasabhāvo paṭhamassa maggaṭṭhatā dutiyassa phalaṭṭhatā. Paṭhamassa vā pahīyamānakilesatā. Dutiyassa pahīnakilesatā. Puna **aṭṭhamakassā**ti anāgāmimaggaṭṭhassa. **Nāmanti** sekkhāti nāmaṃ. **Dhammatāti** taṃtaṃmaggaṭṭhatā heṭṭhimaphalaṭṭhatā ca. **Paṭipannakānanti** maggasamaṅgīnaṃ. **Nāmanti** paṭipannakāti nāmaṃ. Evaṃ **“aṭṭhamakassā”**ti-ādinā ariyapuggalesu asādhāraṇadhammaṃ dassetvā itaresu nayadassanattam **“evaṃ visesānupassinā”**ti-ādi vuttaṃ. Lokiyadhammesu eva hīnādi bhāvo. Tattha **visesānupassināti** asādhāraṇadhammānupassinā. Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā micchattaniyatā dhammā asādhāraṇā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādiṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā. Niyatamicchādiṭṭhi asādhāraṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā.

Evaṃ nānāyehi dhammavibhattiṃ dassetvā idāni bhūmivibhattiṃ padaṭṭhānavibhattiñca vibhajitvā dassetuṃ **“dassanabhūmī”**ti-ādimāha. Tattha **dassanabhūmī**ti paṭhamamaggo. Yasmā pana paṭhamamaggakkhaṇe ariyasāvako sammattaniyāmaṃ okkamanto nāma hoti, tato paraṃ okkanto, tasmā **“dassanabhūmi niyāmāvakkantiyā padaṭṭhānan”**ti vuttaṃ. Kiñcāpi heṭṭhimo heṭṭhimo maggo upari-uparimaggaḍdhigamassa kāraṇaṃ hoti, sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahāya kāmarāgabyāpādādippahānassa asakkuṇeyyattā. Tathāpi ariyamaggo attano phalassa visesakāraṇaṃ āsannakāraṇaṇcāti dassetuṃ

“bhāvanābhūmi uttarikānaṃ phalānaṃ pattiyaṃ padaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Sukhā paṭipadā khippābhīṇṇā nāṇuttarassa tathāvidhapaccayasamāyoge ca hotīti sā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā. Itarā pana tissopi paṭipadā samatham āvahanti eva. Tāsu sabbamudutāya sesāpi dassitā evāti āha “**dukkhā paṭipadā dandhābhīṇṇā samathassa padaṭṭhānaṃ**”ti.

Dānamayaṃ puñṇakiriyavatthūti dānameva dānamayaṃ, pujjaphalanibbattanaṭṭhena¹ puñṇam, tadeva kattabbato kiriyā, payogasampattiyaḍḍānaṃ adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti dānamayapuñṇakiriyavatthu. **Paratoghossā**ti dhammassavanassa. **Sādhāraṇanti** na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmi-ādayo viya vā niyamāvakkanti-āḍḍānaṃ āveṇikaṃ, atha kho sādhāraṇam, tadanñakāraṇehipi paratoghossassa pavattanatoti adhippāyo. Tattha keci dāyakaṃ dānānumodanaṃ āciṇṇanti dānaṃ paratoghossassa kāraṇanti vadanti. Dāyako pana dakkhiṇāvisuddhiṃ ākaṅkhanto dānasīlādiguṇavisesānaṃ savane yuttappayutto hotīti dānaṃ dhammassavanassa kāraṇam vuttaṃ.

Sīlasampanno vipaṭṭisārābhāvena samāhito dhammacintāsamatto hotīti sīlaṃ cintāmayānāṇassa kāraṇanti āha “**sīlamayaṃ**”ti-ādi. **Bhāvanāmayanti** samathasaṅkhātāṃ bhāvanāmayam. **Bhāvanāmayiyāti** uparijānasaṅkhātāya vipassanāsaṅkhātāya ca bhāvanāmayiyā. Purimaṃ purimaṃ hi pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānaṃ. Idāni yasmā dānaṃ sīlaṃ lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ yathāvuttaparatoghossāḍḍānaṃyeva, atha kho yathākkamaṃ pariyattibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna “**dānamayaṃ**”ti-ādinā desanaṃ vaḍḍhesi. Tathā patirūpadesavāsādayo kāyavivekacittavivekāḍḍānaṃ kāraṇam hotīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ “**patirūpadesavāso**”ti-ādimāha. Tattha **kusalavīmaṃsāyāti** paṭisaṅkhānupassanāya. **Akusalapariccāgoti** iminā pahānapariṇṇā vuttāti. **Samādhindriyassāti** maggasamādhindriyassa. Sesam suviññeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Puñṇaphalanibbattanaṭṭhena (Sī)

9. Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā

35. **Tattha katamo parivattano hāroti** Parivattanahāravibhaṅgo. Tattha yasmā saṁvaṇṇiyamāne sutte yathāniddiṭṭhānaṃ kusalākusaladhammānaṃ paṭipakkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbabbhāvādivasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ, tasmā “**sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjinṇā bhavati**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha sammā pasatthā, sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, tassa. Sā panassa sammādiṭṭhitā pubbabhāgasammādiṭṭhiyā vā lokuttarasammādiṭṭhiyā vā veditabbā. **Micchādiṭṭhi nijjinṇā bhavatīti** purimanaye vipassanāsammādiṭṭhiyā pahīnā hoti, vikkhambhi tāti attho. Pacchimanaye paṭhamamaggasammādiṭṭhiyā pahīnā samucchināti attho.

Ye cassa micchādiṭṭhipaccayāti micchābhinivesahetu ye ariyānaṃ adassanakāmatādayo lobhādayo pāṇātipātādayo ca **aneke** lāmakatṭhena **pāpakā** akosallasambhūtatṭhena **akusalā** dhammā uppajjeyyūṃ. Imassa āraddhavipassakassa ariyassa ca. **Dhammāti** samathavipassanādhammā, sattattiṃsabodhipakkhiyadhammā vā anuppannā vā sambhavanti uppannā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. **Sammāsaṅkappassāti**-ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viśeso—sammāvimutti-ādīnaṃ micchāvimutti avimuttāva samānā “vimuttā mayan”ti evaṃsaññino avimuttiyaṃ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṃ vacanatto—micchā pāpikā vimutti vimokkho etassāti **micchāvimutti**. Aṭṭhaṅgā ca micchāvimutti yathāvuttenākārena micchābhinivesavasena ca pavattā antadvayalakkhaṇā. **Sammāvimutti** pana phaladhammā, micchādiṭṭhike samāsevato micchāvimokkho vā micchāvimutti. **Micchāvimuttiñāṇadassanaṃ** pana micchāvimokkhe micchādiṭṭhiyā ca sāranti gahaṇavasena pavatto akusalacittuppādo antamaso pāpaṃ katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhato uppannamoho ca. **Sammāvimuttiñāṇadassanassāti** ettha sekkhānaṃ paccavekkhaṇañānaṃ sammāvimuttiñāṇadassananti adhippetāṃ. Tañhi uttaribhāvanāpāripūriyā saṁvattati.

36. Evaṃ sammādiṭṭhi-ādimukhena micchādiṭṭhi-ādīnaṃ dassetvā puna pāṇātipāta-adinnādānakāmesumicchācārādito veramaṇiyādīhi pāṇātipātādīnaṃ parivattanaṃ dassetuṃ “**yassā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha

kālavādissāti lakkhaṇavacanāṃ. Kālena sāpadesaṃ pariyantavatim atthasañhanti so samphappalāpassa pahānāya paṭipanno hotīti vuttaṃ.

Puna “**ye ca kho kecī**”ti-ādinā sammādiṭṭhi-ādimukheneva micchādiṭṭhi-ādīhi eva parivattanaṃ pakārantarena dasseti. Tattha **sandiṭṭhikā**ti paccakkhā. **Sahadhammikā**ti sakāraṇā. **Gārayhā**ti garahitabbayuttā. **Vādānuvādā**ti vādā ceva anuvādā ca. “Vādānupātā”tipi paṭho, vādānupavattiyoti attho. **Pujjā**ti pūjanīyā. **Pāsaṃsā**ti pasaṃsitabbā.

Puna “**ye ca kho kecī**”ti-ādinā majjhimāya paṭipattiyā antadvayaparivattanaṃ dasseti. Tattha **bhuñjitabbā**ti-ādīni cattāri padāni vatthukāmasena yojetabbāni. **Bhāvayitabbā bahulīkātabbā**ti padadvayaṃ kilesakāmasena. **Tesaṃ adhammoti** bhāvetabbo nāma dhammo siyā, kāma ca tesaṃ bhāvetabbā icchitā, kāmehi ca veramaṇī kāmānaṃ paṭipakkho¹, iti sā tesaṃ adhammo āpajjatīti adhippāyo.

Niyyāniko dhammoti saha vipassanāya ariyamaggo. **Dukkhoti** pāpaṃ nijjarāpessāmāti pavattitaṃ sarīratāpanaṃ vadati. **Sukhoti** anavajjapaccayaparibhogasukhaṃ. Etesupi vāresu vuttanayeneva adhammabhāvāpatti vattabbā. Idāni asubhasaññādimukhena subhasaññādi-parivattanaṃ dassetuṃ “**yathā vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Āraddhavipassakassa kilesāsucipaggharaṇavasena tebhūmakasaṅkhārā asubhato upaṭṭhahantīti katvā vuttaṃ “**sabbasaṅkhāresu asubhānupassino viharato**”ti. “**Yaṃ yaṃ vā panā**”ti-ādinā paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāveti. Tattha **ajjhāpannoti** adhi-āpanno, abhi-upagato pariññātoti attho.

Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā

37. **Tattha katamo vevacano hāroti** Vevacanahāravibhaṅgo. Tattha yathā vevacananiddeso hoti, taṃ dassetuṃ **“ekaṃ Bhagavā dhammaṃ aññamaññehi vevacanehi niddisati”**ti vuttaṃ. **Vevacanehīti** pariyāyasaddehīti attho. Padattho pubbe vutto eva. Kasmā pana Bhagavā ekaṃ dhammaṃ anekapariyāyehi niddisatīti? Vuccate—desanākāle āyatiṇca kassaci kathaṅci tadatthapaṭibodho siyāti pariyāyavacanaṃ, tasmim̐ khaṇe vikkhittacittānaṃ aññavihitānaṃ aññena pariyāyena tadatthāvabodhanattham̐ pariyāyavacanaṃ. Teneva padena puna vacane¹ tadaññesaṃ tattha adhigatatā¹ siyāti mandabuddhīnaṃ punappunaṃ tadatthasallakkhaṇe asammosanattham̐² pariyāyavacanaṃ. Anekepi attho samānabyañjanā hontīti yā atthantaraparikkappanā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyāyavacanaṃ anaññassa vacane anekāhi tāhi tāhi saññāhi tesam̐ tesam̐ atthānaṃ nāpanatthampi pariyāyavacanaṃ seyyathāpi nighaṇṭusatthe. Dhammakathikānaṃ tanti-atthupanibandhanaparāvabodhanānaṃ suhasikkhiyāpi pariyāyavacanaṃ. Attano dhammaniruttipaṭisambhidāppattiyā vibhāvanattham̐, veneyyānaṃ tattha bījāvāpanattham̐ vā pariyāyavacanaṃ Bhagavā niddisati.

Kim bahunā yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā Sammāsambuddhā yathā sabbasmiṃ atthe appaṭihatañāṇācārā, tathā sabbasmiṃ saddavohāreti ekampi attham̐ anekehi pariyāyehi bodheti, na tattha dandhāyitattaṃ vitthāyitattaṃ atthassa. Nāpi dhammadesanāhāni, āveṇikovāyaṃ Buddhadhammoti pariyāyadesanaṃ dassento **“āsā”**ti-ādimāha. Tattha attham̐ dassento **“āsā nāma vuccati yā bhavissassa atthassā”**ti-ādimāha. Tattha **bhavissassa atthassā**ti anāgatassa icchitabbassa atthassa. **“Avassaṃ āgamissati”**ti-ādinā tassā pavattiyākāraṃ dasseti. Anāgatatthavisayā taṇhā **āsā**. Anāgatapaccuppannatthavisayā taṇhā **pihāti** ayametāsaṃ viseso.

Atthanipphattipaṭipālanāti yāya icchitassa atthassa nipphattiṃ paṭipāleti āgāmeti, yāya vā nipphannaṃ attham̐ paṭipāleti rakkhati. Ayam̐

1-1. Tattha tadaññesaṃ adhigatatā (Sī)

2. Asammohanattham̐ (Sī)

abhinandanā nāma, yathāladdhassa atthassa kelāyanā nāmāti attho. Taṃ atthanipphattiṃ sattasaṅkhāravasena vibhajitvā dassento “**piyaṃ vā ñātin**”ti-ādimāha. Tattha **dhammanti** rūpādi-ārammaṇadhammaṃ, ati-itthārammaṇaṃ abhinandati, anitthārammaṇehipi taṃ dassetuṃ “**appaṭikkūlato vā abhinandati**”ti vuttaṃ. Paṭikkūlepi hi vipallāsavasena sattaṃ, saṅkhāraṃ vā appaṭikkūlato abhinandati.

Yāsu anekadhātūsu pavattiyā taṇhā “anekadhātūsu sarā”ti vuttā, tā dhātuyo vibhāgena dassetuṃ “**cakkhudhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Kiñcāpi **Dhātuvibhaṅgā**dīsu¹ kāmādhātu-ādayo aññāpi anekadhātuyo āgatā, tāsampi ettheva samavarodhoti dassanatthaṃ atthārasevettha dassitā. **Keci rūpādhimuttā**ti-ādi tāsu dhātūsu taṇhāya pavattidassanaṃ. Tattha yasmā pañca ajjhattikā dhātuyo satta ca viññāṇadhātuyo dhammadhātu ca dhammārammaṇeneva saṅgahitā, tasmā atthārasa dhātuyo uddisitvā chaḷeva taṇhāya pavattiitthānāni vibhattānīti daṭṭhabbaṃ. Taṇhāpakkhā nekkhammassitāpi domanassupavicārā tassa anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upatthāpayato uppajjati “pihapaccayā domanassan”ti vacanato, ko pana vādo gehassitesu domanassupavicāresūti imāni catuvīsati padāni “**taṇhāpakkho**”ti vuttaṃ. Gehassitā pana upekkhā aññāṇupekkhatāya yathābhinivesassa paccayo hotīti “**yā cha upekkhā gehassitā, ayaṃ diṭṭhipakkho**”ti vuttaṃ.

38. Idāni tesāṃ upavicārānaṃ taṇhāpariyāyaṃ dassento “**sāyeva patthanākārena dhammanandī**”ti-ādimāha. Puna cittaṃ paññā Bhagavā dhammo saṅgho sīlaṃ cāgoti imesaṃ pariyāyavacananiddhāraṇena vevacanaḥāraṃ vibhajitvā dassetuṃ “**cittaṃ mano viññāṇan**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “**aññampi evaṃ jātiyan**”ti iminā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsattaṃ paññāpāsādo paññā-āloko paññā-obhāso paññāpajjoto paññāratanāṃ amohotī² evamādīnampi paññāya pariyāyasaddānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Ma 3. 218; Abhi 2. 84 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 19, 20; Khu 7. 260 piṭṭhādīsu.

Pañcindriyāni lokuttarānīti khaye nāṇanti-ādīni pañcindriyāni lokuttarāni, lokuttarapaññāya vevacanānīti attho. **Sabbā paññāti** itarehi vevacanehi vuttā sabbā paññā lokiyalokuttaramissikāti attho. “**Api cā**”ti-ādina imināpi pariyāyena vevacanam vattabbanti dasseti.

Ādhipateyyaṭṭhenāti adhimokkhalakkhaṇe ādhipateyyaṭṭhena. **Yathā ca Buddhānussatiyaṃ vuttanti** yathā **Buddhānussatiniddese**¹ “itipi so Bhagavā”ti-ādina Pāliya so Bhagavā itipi Arahā -pa- itipi Bhagavāti anekehi vevacanehi Bhagavā anussaritabboti vuttaṃ. Imināva nayena balanipphattigato vesārajjappatto yāva dhammobhāsapajjotakaroti, etehi pariyāyehi Buddhassa Bhagavato vevacanam Buddhānussatiyaṃ vattabbanti padaṃ āharitvā sambandho veditabbo. Etānapi katipayāni eva Bhagavato vevacanāni. Asaṅkhyeyyā hi Buddhaguṇā guṇanemittakāni ca Bhagavato nāmāni. Vuttañhetam Dhammasenāpatinā—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgheṇa Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyam, api nāma saḥassato”ti².

Dhammānussatiyaṃ “**asaṅkhatan**”ti-ādīsu na kenaci paccayena saṅkhatanti **asaṅkhatam**. Natthi etassa anto vināsoti **anantam**. Āsavānam anārammaṇato **anāsavam**. Aviparītasabhāvattā **saccam**. Saṃsārassa paratīrabhāvato **pāram**. Nipuṇañāṇavisayattā sukhumasabhāvattā ca **nipuṇam**. Anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhum na sakkāti **sududdasam**. Uppādajarāhi anabbhāhatattā **ajajjaram**. Thirabhāvena **dhuvaṃ**. Jarāmarañehi apalujjanato **apalokitam**. Maṃsacakkhunā dibbacakkhunā ca apassitabbattā **anidassanam**. Rāgādipapañcābhāvena **nippapañcam**. Kilesābhisaṅkhārānam vūpasamahetutāya **santam**.

Amatahetutāya bhaṅgābhāvato ca **amataṃ**. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **paṇītam**. Asivānam kammakilesavipākavaṭṭānam abhāvena **sivam**. Catūhi yogehi anupaddavabhāvena **khemaṃ**. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhayo**. Katapuññehipi kadācideva passitabbattā **acchariyam**. Abhūtapubbattā

1. Visuddhi 1. 191 piṭṭhādīsu.

2. Udāna-Ṭīṭha 306 piṭṭhe.

abbhutaṃ. Anantarāyattā **anītikaṃ.** Anantarāyabhāva hetuto **anītikadhammaṃ**¹.

Anibbattisabhāvattā **ajātaṃ.** Tato eva **abhūtaṃ.** Ubhayenāpi uppādarahitanti vuttaṃ hoti. Kenaci anupaddutattā **anupaddavaṃ.** Na kenaci paccayena katanti **akataṃ.** Natthi ettha sokoti **asokaṃ.** Sokahetuvigamena **visokaṃ.** Kenaci anupasajjitabbattā **anupasaggaṃ.** Anupasaggabhāva hetuto **anupasaggadhammaṃ.**

Gambhīrañāṇagocarato **gambhīraṃ.** Sammāpaṭipattiṃ vinā passitum pattum asakkuṇeyyattā **duppassaṃ.** Sabbalokaṃ uttaritvā ṭhitanti **uttaraṃ.** Natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ.** Samassa sadisassa abhāvena **asamaṃ.** Paṭibhāgābhāvena **appaṭisaṃ.** Uttamaṭṭhena **jeṭṭhaṃ,** pāsaṃsatamattā vā **jeṭṭhaṃ.** Saṃsāradukkhaṭṭitehi letabbato **leṇaṃ.** Tato rakkhaṇato **tāṇaṃ.** Raṇābhāvena **araṇaṃ.** Aṇaṇābhāvena **anaṇaṇaṃ.** Niddosatāya **akācaṃ.** Rāgādimalāpagamena **vimalaṃ.** Catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato **dīpo.** Saṃsāravūpasamasukhatāya **sukhaṃ.** Pamāṇakaradhammābhāvato **appamāṇaṃ,** gaṇetum etassa na sakkāti ca **appamāṇaṃ.** Saṃsārasamudde anosīdanaṭṭhānatāya **paṭiṭṭhā.** Rāgādikiñcanābhāvena pariggahābhāvena ca **akiñcanaṃ** evamattho daṭṭhabbo.

Samghānussatiyaṃ **sattānaṃ sāro**ti sīlasārādisāraguṇayogato sattesu sārābhūto. **Sattānaṃ maṇḍo**ti gorasesu sappimaṇḍo viya sattesu maṇḍābhūto. Sāraguṇavaseneva sattesu uddharitabbato **sattānaṃ uddhāro.** Niccalaguṇatāya **sattānaṃ esikā.** Guṇasobhāsura bhibhāvena **sattānaṃ pasūnaṃ** surabhi kusumanti attho.

Guṇesu uttamaṇḍaṃ paññā tassā upasobhāhetutāya sīlaṃ **uttamaṇḍopasobhanaṃ** vuttaṃ. Sīlesu paripūrakārino anijjhantā nāma guṇā natthīti “**nidhānañca sīlaṃ sabbadobhaggasamatikkamanaṭṭhenā**”ti vuttaṃ. Ayañca attho **Ākaṅkheyyasutta**na² dīpetabbo. Aparampi vuttaṃ “ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti³. **Sippanti** dhanusippariṃ. **Dhaññanti** dhanāyitabbariṃ. **Dhammavolokana**tāyāti samathavipassanādidhammassa

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 149 piṭṭhepi passitabbariṃ.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

3. Dī 3. 214; Saṃ 2. 491; Am 3. 71 piṭṭhesu.

volokanabhāvena. **Volokanattthenā**ti sattabhūmakādipāsāde viya sīle thatvā abhiññācakkhunā lokassa¹ voloketuṃ sakkāti vuttam.

Sabbabhūmānuparivatti ca sīlaṃ catubhūmakakusalassāpi tadanuvattanato. Sesaṃ uttānamevāti.

Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. **Tattha katamo paññattihāro**ti Paññattihāravibhaṅgo. Tattha kā panāyaṃ paññattīti? Āha “**yā pakatikathāya desanā**”ti. Idam vuttam hoti—yā desanāhārādayo viya assādādipadatthavisesaniddhāraṇaṃ akatvā Bhagavato sābhāvikadhammakathāya desanā. Yā tassā paññāpanā, ayaṃ paññattihāro. Yasmā pana sā Bhagavato tathā tathā veneyyasantāne yathādhippetamatthaṃ nikkhipatīti nikkhepo. Tassa cāyaṃ hāro dukkhādisaṅkhāte bhāge pakārehi ñāpeti, asaṅkarato vā ṭhapeti, tasmā **nikkhepapaññattī**”ti vutto. Iti pakatikathāya desanāti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajitum “**kā ca pakatikathāya desanā**”ti pucchitvā “**cattāri saccāni**”ti-ādimāha.

Tattha **idam dukkhanti ayaṃ paññattī**ti kakkhaḷaphusaṇādisabhāve rūpārūpadhamme atītādivasena anekabhedabhinne abhinditvā pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhatāsāmaññena yā kucchitabhāvādimukhena ekajjhaṃ gahaṇassa kāraṇabhūtā paññatti, kā pana sāti? Nāmapaññattinibandhanā tajjāpaññatti. “Viññattivikārasahito saddo evā”ti apare. Iminā nayena tattha tattha paññatti-attho veditabbo. “**Pañcannaṃ khandhānaṃ**”ti-ādinā tassā paññattiyā upādānaṃ dasseti. **Dasannaṃ indriyānanti** aṭṭha rūpindriyāni manindriyaṃ vedanindriyanti evaṃ dasannaṃ. Anubhāvanasāmaññena hi vedanā ekamindriyaṃ katā, tathā saddhādayo ca maggapakkhiyāti.

Kaḷaṃ kariyatīti **kabaḷikāro**ti vatthuvaseṇa ayaṃ niddeso. Yāya ojāya sattā yāpenti, tassāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi

ojaṭṭhamakassa rūpassa āharaṇato **āhāro**. **Atthīti** maggena asamucchinnatāya vijjati. **Rāgoti** rañjanaṭṭhena rāgo. Nandanatṭhena **nandī**. Taṇhāyanatṭhena **taṇhā**. Sabbānetāni lobhasseva nāmāni. **Patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāya patiṭṭhitañceva viññāṇaṃ viruḷhañca. **Yatthāti** tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ, sabbattha vā purimapurimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhīti** ye imasmiṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatim vaḍḍhanahetukā saṅkhārā, te sandhāya vuttaṃ “**yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḃbatti**”ti yasmim ṭhāne āyatim punabbhavābhiniḃbatti atthi. **Atthi tattha āyatim jātijarāmaraṇanti** yattha paṭisandhiggahaṇaṃ, tattha khandhānaṃ abhiniḃbattilakkhaṇā jāti, paripākakalakkhaṇā jarā, bhedanalakkhaṇaṃ maraṇaṇca atthi. **Ayaṃ pabhāvapaññatti dukkhassa ca samudayassa cāti** ayaṃ yathāvuttā desanā dukkhasaccassa samudayasaccassa ca samuṭṭhānapaññatti, vipākavaṭṭassa saṅkhārānaṇca taṇhāpaccayaniddesatoti adhippāyo.

Natthi rāgoti aggamaggabhāvanāya samucchinnattā natthi ce rāgo **appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ aviruḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāyābhāvena appatiṭṭhitañceva aviruḷhañcāti vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

“**Ayaṃ pariññāpaññatti**”ti-ādinā ekābhisamayavaseneva maggasammādiṭṭhi catūsu ariyasaccesu pavattatīti dasseti. **Ayaṃ bhāvanāpaññatti**ti ayaṃ dvārārammaṇehi chadvārappavattanadhammānaṃ aniccānupassanā maggassa bhāvanāpaññatti. **Nirodhapaññatti nirodhassāti** rodhasaṅkhātāya taṇhāya maggena anavasesanirodhapaññatti. **Uppādapaññatti**ti uppannassa paññāpanā. **Okāsapaññatti**ti ṭhānassa paññāpanā. **Āḥaṇapaññatti**ti¹ nīharaṇapaññatti. **Āsāṭikānanti** gunnaṃ vaṇesu nīlamakkhikāhi ṭhapita-aṇḍakā āsāṭikā nāma. Ettha yassa uppannā, tassa sattassa anayabyasanahetutāya āsāṭikā viyāti āsāṭikā, kilesā, tesam āsāṭikānaṃ. **Abhinighātapaññatti**ti samugghātapaññatti.

41. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammāsana-upādānakkhandhamukheneva saccesu paññattivibhāgaṃ dassetvā idāni teparivaṭṭavasena dassetuṃ “**idaṃ ‘dukkhaṇ’ti me**

1. Āsāṇapaññattīti (Sī)

bhikkhave”ti-ādi āraddham. Tattha dassanaṭṭhena **cakkhu**. Yathāsabhāvato jānanaṭṭhena **ñāṇam**. Paṭivijjanaṭṭhena **paññā**. Veditakaraṇaṭṭhena **vijjā**. Obhāsanaṭṭhena **āloko**. Sabbaṃ paññāvevacanameva. Ayaṃ vevacanapaññatti. **Sacchikiriyāpaññattī**ti paccakkhakarapaññatti.

Tulamatulañcāti gāthāya pacurajanānaṃ paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulam**, kāmāvacaraṃ. Na tulanti **atulam**, tulaṃ vā sadisaṃmassa aññaṃ lokiyakammaṃ natthīti **atulam**, mahagatakammaṃ. Kāmāvacaraṃ rūpāvacarakammaṃ vā **tulam**, arūpāvacaraṃ **atulam**, appavipākaṃ vā **tulam**. Bahuvipākaṃ **atulam**. Sambhavati etenāti **sambhavam**, sambhavahetubhūtaṃ. **Bhavaśaṅkhāraṃ** punabbhavaśaṅkharaṇakaṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti Buddhamuni. **Ajjhattaratoti** niyakajjhatterato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya bhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—savipākaṭṭhena sambhavaṃ bhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavaśaṅkhāraṇanti ca laddhanāmaṃ tulātulasāṅkhātāṃ lokiyakammaṃca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhatterato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tulati** tulayanto tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva sambhavañca. **Bhavaśaṅkhāraṇanti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munī**ti “pañcakkhandhā aniccā, tesāṃ nirodho nibbānaṃ niccaṃ”ti-ādinā¹ nayena tulayanto Buddhamuni bhava ādinavaṃ nibbāne ānisaṃsaṅka disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhāraṃ kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhatterato. So hi vipassanāvasena **ajjhatterato** samathavasena **samāhito kavacamiva** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ʈhitaṃ attani sambhavattā “**attasambhavan**”tiladdhanāmaṃ sabbaṃ kilesajātaṃ **abhindi**, kilesābhāve kammaṃ appaṭṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hoti, kilesābhāvena kammaṃ jahīti attho².

Saṅkhatāsaṅkhatadhātuviniṃsuttassa abhiññeyyassa abhāvato vuttaṃ “**Tula -pa- dhammānaṃ**”ti. Tena dhammapaṭṭisambhidā vuttā hotīti āha “**nikkhepapaññatti dhammapaṭṭisambhidāyā**”ti. Bhavaśaṅkhāre samudayaṇakkiyaṃ sandhāyāha “**pariccāgapaññatti**”ti. Dukkhasaccapakkhiyavasena “**pariññāpaññatti**”ti.

1. Khu 9. 411 piṭṭhe atthato samānaṃ.

2. Dī-Ṭṭha 2. 147; Udāna-Ṭṭha 299 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

Samādhānavisiṭṭhassa ajjhataratabhāvassa vasena “**bhāvanāpaññatti kāyagatāya satiyā**”ti vuttaṃ. Ajjhataratahā visiṭṭhassa pana samādhānassa vasena “**thitipaññatti cittakaggatāyā**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Abhinibbidāpaññatti cittassāti** āyusaṅkhārossajjanavasena cittassa abhinīharaṇapaññatti. **Upādānapaññattīti** gahaṇapaññatti. **Sabbaññutāyāti** Sammāsambuddhabhāvassa. Etena asammāsambuddhassa āyusaṅkhārossajjanaṃ natthīti dasseti. Kilesābhāvena Bhagavā kammaṃ jahatīti dassento “**padālanāpaññatti avijjaṇḍakosānan**”ti āha.

Yo dukkhamaddakkhi yatonidānanti yo āraddhavipassako sabbaṃ tebhūmakam dukkham adakkhi passi, pañca **yatonidānaṃ** yaṃ hetukam, tampissa kāraṇabhāvena taṇham passi. **Kāmesu so jantu katham nameyyāti** so evaṃ paṭipanno puriso savatthukāmesu kilesakāmesu yena pakārena nameyya abhinameyya, so pakāro natthi. Kasmā? **Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā**. Yasmā imasmiṃ loke kāmasadisam bandhanaṃ natthi. Vuttañhetarṃ Bhagavatā “na taṃ daḷham bandhanamāhu dhīrā”ti-ādi¹, tasmā saṅkhāre āsajjanaṭṭhena saṅgoti veditvā. **Tesaṃ satimā vinayāya sikkheti** kāyagatāsatiyogena satimā tesaṃ kāmānaṃ vūpasamāya tīsupi sikkhāsu appamatto sikkheyyāti attho.

Vevacanapaññattīti khandhādīnaṃ vevacanapaññatti. Adakkhīti pana padena sambandhattā vuttaṃ “**dukkhassa pariññāpaññatti cā**”ti. **Paccatthikato dassanapaññattīti** anattahajananato paccatthikato dassanapaññatti. **Pāvakakappāti** jalita-aggikkhandhasadisā. **Papāta-uragopamāti** papātūpamā uragopamā ca.

Mohasambandhano lokoti ayaṃ loko avijjāhetukehi saṃyojanehi bandho. **Bhabbarūpova dissattīti** vipannajjhāsayopi māyāya sāḷheyena ca paṭicchāditasabhāvo bhabbajātikaṃ viya attānaṃ dasseti. **Upadhibandhano bālo, tamasā parivāritoti** tassa pana bālassa tathā dassane sammohatamasā parivāritattā kāmaguṇesu anādīnavadassitāya kilesābhisāṅkhārehi bandhattā. Tathā bhūto

1. Khu 1. 63; Saṃ 1. 77; Khu 10. 132, 185 piṭṭhādīsu.

cāyaṃ bālo paṇḍitānaṃ **assirī viya khāyati** alakkhiko eva hutvā upaṭṭhāti. Tayidaṃ sabbaṃ bālassa sato rāgādikiñcanato. Paṇḍitassa pana paññācakkhunā passato natthi kiñcananti ayaṃ saṅkhepattho. Mohasīsenā vipallāsā gahitāti āha “**desanāpaññatti vipallāsānaṃ**”ti. **Viparītapaññattīti** viparītākārena upaṭṭhahamānassa paññāpanā.

Atthi nibbānanti samaṇabrāhmaṇānaṃ vācāvatthumattameva. Natthi nibbānanti paramatthato alabbhamānasabhāvattāti vipaṭṭipannānaṃ micchāvādaṃ bhañjituṃ Bhagavatā vuttaṃ “**atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan**”ti. Tattha hetuṃ dassetuṃ “**no cetāṃ bhikkhave**”ti-ādi vuttaṃ. Tassattho—bhikkhave yadi asaṅkhatā dhātu na abhavissa, na idha sabbassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ siyā. Nibbānāñhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo maggadhammā anavasesakilese samucchindanti, tato tividhassapi vaṭṭassa appavattīti.

Tatthāyamadhippāyo—yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhuratāsabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ, yañca taṃ nissaraṇaṃ. Sā asaṅkhatā dhātu. Kiñci bhiyyo? Saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ. Api ca anulomañāṇaṃ kilese na samucchedavasena pajahituṃ sakkoti. Sammutisaccārammaṇampi paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanamattameva karoti, kilesānaṃ na samucchedaṃ, samucchedappahānakarañca ariyamaggañāṇaṃ, tassa saṅkhatadhammasammutisaccaviparītena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā nibbāna-saddo katthaci visaye aviparītattho veditabbo, upacāravuttisabbhāvato, yathā taṃ “sīhasaddo”ti.

Atha vā “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti¹ vacanaṃ aviparītatthaṃ, Bhagavatā bhāsittā. Yañhi Bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītatthaṃ. Yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti², evampi yuttivasena asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato sabbhāvo veditabbo. Kim vā etāya yutticintāya? Yasmā

1. Khu 1. 178 piṭṭhe Udāne.

2. Ma 1. 290, 292; Abhi 4. 385; Khu 8. 30; Khu 9. 36; Ku 10. 7 piṭṭhādīsu.

Bhagavatā “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti¹, appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammāti² ca, asaṅkhatañca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadan”ti-ādinā³ ca anekehi **suttapadehi** nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo desitoti. Tattha **upanayanapaññattīti** paṭipakkhato hetu upanayanassa paññāpanā. **Jotānāpaññattīti** paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññatti. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaṇaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

42. Tattha katamo otaṇo hāroti Otaṇaḥāravibhaṅgo. Tattha **asekkhāvimuttīti** ayaṃ tedhātuke vītarāgatā asekkhāphalavimutti. **Tāniyevāti** tāni asekkhāyaṃ vimuttiyaṃ saddhādīni. **Ayaṃ indriyehi otaṇāti** asekkhāya vimuttiyā niddhāritehi saddhādīhi indriyehi saṃvaṇṇanāya otaṇā.

Pañcandriyāni vijjāti sammāsaṅkappo viya sammādiṭṭhiyā upakārakattā paññākkhandhe saddhādīni cattāri indriyāni vijjāya upakārakattā saṅgaṇhanavasena vuttāni. **Saṅkhārapariyāpannānīti** pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandhe antogadhāni. **Ye saṅkhārā anāsavāti** taṃ saṅkharakkhandhaṃ viseseti. Aggaphalassa adhippetattā. Tato eva ca **no bhavaṅgā. Dhammadhātusaṅgahitāti** aṭṭhārasadhātūsu dhammadhātusaṅgahitā. Yadi pi pubbe vītarāgatā asekkhāvimutti dassitā, tassā pana paṭipattidassanatthaṃ “ayaṃ ahamasmīti anānupassī”ti dassanamaggo idha vuttoti imamatthaṃ dassetuṃ “**ayaṃ ahamasmīti anānupassī**”ti-ādi vuttaṃ. Sabbaṃ vuttanayameva.

43. Nissitassa calitanti taṇhādiṭṭhivasena kammaṃ anavaṭṭhānaṃ. **Cutūpapātoti** aparāparaṃ cavanaṃ upapātanañca. Nissitapade labbhamānaṃ nissayanaṃ uddharanto āha “**nissayo nāmā**”ti. **Taṇhānissayoti** taṇhābhiniveso. So hi taṇhācaritassa patiṭṭhābhāvena tathā vuttho.

1. Khu 1. 178 piṭṭhe Udāne.

2. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 535 piṭṭhādīsu.

Evam **diṭṭhinissayo**pi daṭṭhabbo. **Rattassa cetanā**ti cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāsīsena taṇhaṃ eva vadati. Tenevāha “**ayaṃ taṇhānissayo**”ti. Yasmā pana viparītābhīniveso mohassa balavabhāve eva hoti, tasmā “**yā mūlhasa cetanā, ayaṃ diṭṭhinissayo**”ti vuttaṃ.

Evam cetanāsīsena taṇhādiṭṭhiyo vatvā idāni tattha nippariyāyena cetanaṃyeva gaṇhanto “**cetanā pana saṅkhārā**”ti āha. **Yā rattassa vedanā, ayaṃ sukhā vedanā**ti sukhāya vedanāya rāgo anusetīti katvā vuttaṃ. Tathā adukkhamasukhāya vedanāya avijjā anusetīti āha “**yā sammūlhasa vedanā, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā**”ti. Idha vedanāsīsena cetanā vuttā. **Taṇhāyā**ti taṇhaṃ. **Diṭṭhiyā**ti diṭṭhiṃ. Yathā vā sesadhammānaṃ taṇhāya nissayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccati.

Evam taṇhāya sesadhammānaṃ paccayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccatīti āha “**taṇhāya anissito**”ti. **Passaddhī**ti darathapaṭippassambhānā. **Kāyikā**ti karajakāyasannissitā. **Cetasikā**ti cittasannissitā. Yasmā pana sā darathapaṭippassaddhikāyacittānaṃ sukhe sati pākaṭā hoti, tasmā “**yaṃ kāyikaṃ sukhan**”ti-ādinā phalūpacārena vuttāya passaddhiyā nati-abhāvassa kāraṇabhāvaṃ dassetuṃ “**passaddhakāyo**”ti-ādi vuttaṃ. **Soti** evam vimuttacitto khīṇāsavo. **Rūpasāṅkhaye vimuttoti** rūpānaṃ saṅkhayasāṅkhāte nibbāne vimutto. **Atthītipi na upetīti** sassato attā ca loko cātipi taṇhādiṭṭhi-upayena na upeti na gaṇhāti. **Natthīti** asassatoti. **Atthi natthīti** ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassatanti. **Nevatthi no natthīti** amarāvikkhepavasena. **Gambhīro**ti uttānabhāvahetūnaṃ kilesānaṃ abhāvena gambhīro. **Nibbutoti** atthīti-ādinā upagamanakilesānaṃ vūpasamena parinibbuto sītibhūto.

Idhāgatīti paralokato idha āgati. **Gatīti** idhalokato paralokagamaṇaṃ. Tam pana punabbhavoti āha “**peccabhavo**”ti. Idha **huranti** dvārārammaṇadhammā dassitāti “**ubhayamantarenā**”ti padena dvārappavattadhamme dassento “**phassasamuditesu dhammesū**”ti āha. Tassattho—

phassena saddhiṃ phassena kāraṇabhūtena ca samuditesu sambhūtesu viññāṇavedanāsaññācetanāvitakkavicārādiddhammesu. **Attānaṃ na passatīti** tesaṃ dhammānaṃ anattabhāveneva tattha attānaṃ na passati. Virajjati virāgā vimuccatīti padehi lokuttaradhammānaṃ paṭiccasamuppādabhāvaṃ dassento tadatthatāya sīlādīnampi pariyāyena tabbhāvamāha **“lokuttaro”**ti-ādinā.

44. **Nāmasampayuttoti** nāmena missito. **Sa-upādisesā nibbānadhātūti** arahattaphalaṃ adhippetam. Tañca paññāpadhānanti āha **“sa-upādisesā nibbānadhātu vijjāti**. Sesaṃ sabbaṃ uttānameva.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. **Tattha katamo sodhano hāroti** Sodhanahāravibhaṅgo. Tattha **Bhagavā padaṃ sodhetīti** “avijjāya nivuto loko”¹ti¹ vadanto Bhagavā “kenassu nivuto loko”¹ti¹ āyasmatā Ajitena pucchāvasena vuttaṃ padaṃ sodheti nāma, tadatthassa vissajjanato. **No ca ārambhanti** na tāva ārambhaṃ sodheti, ñātum icchitassa atthassa अपरियositattā. **Suddho ārambhoti** ñātum icchitassa atthassa pabodhitattā sodhito ārambhoti attho. Aññāṇapakkhandānaṃ dvelhakajātānaṃ vā pucchanakāle pucchitānaṃ pucchāvisayo avijaṭaṃ mahāgahanaṃ viya mahāduggaṃ viya ca andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Yadā ca Bhagavatā paṇḍitehi vā Bhagavato sāvakehi apade padaṃ dassentehi nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā pañhe vissajjite mahatā gandhahatthinā abhibhavitvā obhaggapadālito gahanappadeso viya vigatandhakāro vibhūto upaṭṭhahamāno visodhito nāma hoti.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhittā.

1. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 24, 25 piṭṭhādīsu.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. Tattha katamo adhiṭṭhāno hāroti Adhiṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha tathā dhārayitabbāti ekattavemattatāsaṅkhātasāmaññaṇṇavisesamattato dhārayitabbā, na pana tattha kiñci vikappetabbāti adhippāyo. Avikappetabbatāya kāraṇaṃ **niddesavāraṇṇanāyaṃ** vuttameva. Taṃ taṃ phalaṃ maggati gavesatīti **maggo**, tadatthikehi maggīyati gavesīyatīti vā **maggo**. Niratiyaṭṭhena nirassādaṭṭhena ca **nirayo**. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcibhāti tiracchānā. Tiracchānāva **tiracchānayoṇi**. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvoti attho. Petti eva **pettivisayo**. Na suranti na bhāsanti na dibbantīti asurā. Asurā eva **asurayoṇi**. Dibbehi rūpādīhi suṭṭhu aggāti saggā. Manassa ussannatāya **manussā**. Vānaṃ vuccati taṇhā, taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayagāmī**. Sesapadesupi eseva nayo. **Asurayoniyoti** asurayoniyā hito, asurajātinibbattanakoti attho. Saggam gametīti **saggagāmīyo**. **Manussagāmīti** manussalokagāmī. **Paṭisaṅkhānirodhoti** paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhāvanāya nirodho, paṭipakkhe vā tathā appavatte uppajjanāharassa paṭipakkhavuttiyā anuppādo. **Appaṭisaṅkhānirodhoti** saṅkhatadhammānaṃ sarasanirodho, khaṇikanirodhoti attho.

47. Rūpanti ekattatā. Bhūtānaṃ upādāyāti vemattatā. Upādārūpanti ekattatā. Cakkhāyatanam -pa- kabalīkāro āhāroti vemattatā. Tathā bhūtarūpanti ekattatā. Pathavīdhātū -pa- vāyodhātūti vemattatā. Pathavīdhātūti ekattatā. Vīsati ākāra vemattatā. Āpodhātūti ekattatā. Dvādasa ākāra vemattatā. Tejodhātūti ekattatā. Cattāro ākāra vemattatā. Vāyodhātūti ekattatā. Cha ākāra vemattatāti imamattham dassento “**dvīhi ākārehi dhātuyo pariggaṇhātī**”ti-ādimāha.

Tattha **kesāti** kesā nāma upādinnaśarīraṭṭhakā kakkhaḷalakkhaṇā imasmiṃ sarīre pāṭiyekko pathavīdhātukoṭṭhāso. **Lomā** nāma -pa- **matthaluṅgaṃ** nāma śarīraṭṭhakam kakkhaḷalakkhaṇam imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ vemattatā. **Āpodhātūti**-ādikotṭhāsesu

pittādīsu eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—**yena cāti** yena tejodhātunā kupitena. **Santappatīti** ayaṃ kāyo santappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayaṃ kāyo jarīyati. Indriyavekallataṃ balakkhayaṃ valittacapalitādiṇca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayaṃ kāyo ḍayhati, so ca puggalo “ḍayhāmi ḍayhāmī”ti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepanaṃ tālavaṇṭavātāṇca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Uddhaṅgamā vātāti uggārahikkārādipavattakā uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti** antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāsoti** antopavisananāsikavāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā eva. Evaṃ vemattatādassanavasena vibhāgena udāhaṭā catasso dhātuyo paṭikkūlamanasikāravasena upasaṃharanto “**imehi dvācattālīsāya akārehi**”ti-ādimāha. Tattha **na gayhūpaganti** na gahaṇayoggaṃ. **Sabhāvabhāvatoti** sabhāvalakkhaṇato.

Evaṃ paṭikkūlamanasikāraṃ dassetvā puna tattha sammasanacāraṃ Pāḷivaseneva dassetuṃ “**tenāha Bhagavā yā ceva kho panā**”ti-ādimāha. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

48. Evaṃ saccamaggarūpadhamavasena adhiṭṭhānahāraṃ dassetvā idāni avijjāvijjādīnampi vasena taṃ dassetuṃ “**avijjāti ekattatā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**dukkhe aññāṇa**”ti-ādīsu yasmā avijjā dukkhasaccassa

yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā
 pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “dukkhe aññāṇaṃ”ti vuccati. Tathā yasmā
 dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya
 yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā
 pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “**dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya
 aññāṇaṃ**”ti vuccati. **Pubbanto** atītaddhabhūtā khandhāyatanadhātuyo.
Aparanto anāgataddhabhūtā. **Pubbantāparanto** tadubhayaṃ. **Idappaccayatā**
 saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni. **Paṭiccasamuppannā** dhammā avijjādīhi
 nibbattā saṅkhārādīdhammā.

Tatthāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāva
 paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ
 paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā “pubbante
 aññāṇaṃ yāva paṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ”ti vuccati, evāyaṃ
 avijjā kiccato jātītopi kathitā. Ayañhi imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ
 paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu
 uppajjatīti jātito kathitā. Evaṃ kiccato jātito ca kathitāpi lakkhaṇato kathite
 eva sukathitā hotīti lakkhaṇato dassetuṃ “**aññāṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ñāṇaṃ atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ
 pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na
 detīti ñāṇapaccanīkato aññāṇaṃ. Dassanantipi paññā, sā hi taṃ ākāraṃ
 passati. Avijjā pana uppajjitvā passituṃ na detīti **adassanaṃ**.
 Abhisamayotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā
 taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho
 paṭivedhotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati¹.
 Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ² na
 detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Tathā sallakkhaṇaṃ
 upalakkhaṇaṃ paccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇantipi paññā, sā taṃ ākāraṃ
 sallakkhati upalakkhati paccupalakkhati samaṃ sammā ca apekkhati. Avijjā
 pana uppajjitvā tassa tathā kātuṃ na detīti **asallakkhaṇaṃ anupalakkhaṇaṃ
 apaccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇanti** ca vuccati.

 1. Paṭibujjhati (Ka)

2. Paṭibujjhituṃ (Ka)

Nāssa kiñci paccakkhakammaṃ atthi sayañca appaccavekkhitvā katakamanti **appaccakkhakammaṃ**. Dummedhānaṃ bhāvo **dummejjhaṃ**. Bālānaṃ bhāvo **bālyaṃ**. Sampajaññanti paññā, sā atthānattham kārāṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sampajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ kārāṇaṃ pajānitum na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati otaratīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnatthena ceva punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyuṭṭhitacorā viya addhike kusalacittaṃ pariyuṭṭhāti viluppatīti¹ **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya manussānaṃ nagarappaveso pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ nāṇagamanāṃ pacchijjatīti **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti akusalamūlaṃ. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti **moho akusalamūlanti** ayaṃ ekapadiko avijjāya atthuddhāro. **Ayaṃ vemattatāti** ayaṃ avijjāya vemattatā.

Vijjāti vindiyaṃ vindatīti vijjā, vijjanatthena vijjā, viditakaraṇatthena vijjā. “**Dukkhe ñāṇan**”ti-ādīsu dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānāti passati paṭivijjhatīti dukkhe ariyasacce visayabhūte ñāṇaṃ “**dukkhe ñāṇan**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Paññāti** tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇasaṅkhātēna paññāpanatthēna paññā, tena tena vā aniccādīnā pakāreṇa dhamme jānātīti paññā. Pajānanākāro **pajānanā**. Aniccādīni vicinatīti **vicayo**. Pakārehi vicinatīti **pavicayo**. Catusaccadhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Aniccādīnaṃ sallakkhaṇavasena **sallakkhaṇā**. Tesāmyeva pati pati upalakkhaṇavasena **paccupalakkhaṇā**. Paṇḍitabhāvo **paṇḍiccaṃ**. Kusalabhāvo **kosallaṃ**. Nipuṇabhāvo **nepuññaṃ**. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena **vebhabyā**. Tesāmyeva cintanavasena **cintā**. Aniccādīni upaparikkhatīti **upaparikkhā**. **Bhūrīti** pathaviyā nāmaṃ, ayampi saṇuṭṭhena vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena vuttaṃ “**bhūrī vuccati pathavī, tāya pathavisamāya vitthatāya paññāya samannāgatoti**

1. Vilumpatīti (Sī)

bhūripaṇṇo”ti¹. Api ca bhūrīti paṇṇāyevetaṃ amivacanaṃ. Bhūte atthe ramaṭīti **bhūrī**.

Kilese medhati himsatīti **medhā**, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā **medhā**. Yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyaṃ sampayuttaṃ vā yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe pariṇetīti **pariṇāyikā**. Aniccādivasena dhamme vipassatīti **vipassanā**. Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti **sampajaññaṃ**. Uppathapaṭipanne sindhave vīthi-āropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakūṭacittaṃ vīthi-āropanatthaṃ vijjhatīti patodo viyāti **patodo**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paṇṇāsaṅkhātāṃ indriyaṃ **paṇṇīndriyaṃ**. Avijjāya na kampaṭīti **paṇṇābalaṃ**. Kilesacchedanaṭṭhena paṇṇāva satthaṃ **paṇṇāsatthaṃ**. Accuggataṭṭhena paṇṇāva pāsādo **paṇṇāpāsādo**. Ālokanatṭhena paṇṇāva āloko **paṇṇā-āloko**.

Obhāsanatṭhena paṇṇāva obhāso **paṇṇā-obhāso**. Pajjotanaṭṭhena paṇṇāva pajjoto **paṇṇāvajjoto**. Ratikaraṇaṭṭhena ratidāyakaṭṭhena ratijanaṇaṭṭhena cittikataṭṭhena dullabhapaṭubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paṇṇāva ratanaṃ **paṇṇāratanam**. Na tena sattā muyhanti, sayam vā āramaṇe na muyhatīti **amoho**. Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti—yväyaṃ amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa paṭipakkho dhammavicayasaṅkhāto amohova idhādhippetoti. **Sammādiṭṭhī** yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi. Dhammavicayasaṅkhāto pasattho sundaro vā bojjaṅgoti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. **Maggaṅgati** ariyamaggassa aṅgaṃ kāraṇanti maggaṅgaṃ. Ariyamaggassa antogadhattā **maggapariyāpannanti**.

Asaññāsamāpattī saññāvirāgabhāvanāvasena pavattitā asaññābhavūpapattinibbattanasamāpatti. Anuppanne hi Buddhē ekacce tiṭṭhāyatane pabbajitvā vāyokaṣiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya saññāya dosaṃ passanti, saññāya sati hatthacchedādidukkhāṇceva

1. Khu 7. 73 piṭṭhe.

sabbabhayāni ca honti, “alam imāya saññāya, saññābhāvo santo”ti evaṃ saññāya dosam passitvā saññāvirāgavasena catutthajjhānam nibbattetvā aparihīnajjhānā kalam katvā asaññisu nibbattanti. Cittam nesam cuticcitanirodheneva idha nivattati, rūpakkhandhamattameva tattha nibbattati.

Te yathā nāma jiyāvegukkhitto saro yattako jiyāvego, tattakameva ākāse gacchati, evamevaṃ jhānavegukkhittā upapajjitvā yattako jhānavego, tattakameva kalam tiṭṭhanti. Jhānavege pana parikkhīṇe tattha rūpakkhandho antaradhāyati, idha paṭisandhisaññā uppajjati, tam sandhāya vuttam “asaññabhavūpapattinibbattanasamāpatti”ti. **Vibhūtasaññāsamāpatti**ti viññāṇaṇcāyatanasamāpatti. Sā hi paṭhamārūppaviññāṇassa paṭhamārūppasaññāyapi vibhāvanato “vibhūtasaññā”ti vuccati. Keci “vibhūtarūpasaññā”ti paṭhanti, tesam matena vibhūtarūpasamāpatti nāma sesārūppasamāpattiyo. Sesā sammāpattiyo suviññeyyāva.

Nevasekkhanāsekkho jhāyīti jhānalābhī puthujjano. **Ājāniyo jhāyīti** arahā, sabbepi vā ariyapuggalā. **Assakhaluṅko jhāyīti** khaluṅkassasadi so jhāyī. Tathā hi khaluṅko asso damatham na upeti ito cito ca yathāruci dhāvati, evamevaṃ yo puthujjano abhiññālābhī, so abhiññā assādetvā “alamettāvatā, katamettāvatā”ti uttaridamathāya aparissakkanto abhiññācittavasena ito cito ca dhāvati pavattati, so “assakhaluṅko jhāyī”ti vutto. **Diṭṭhuttaro jhāyīti** jhānalābhī diṭṭhigatiko. **Paññuttaro jhāyīti** lakkhaṇūpanijjhānena jhāyī, sabbo eva vā paññādhiko jhāyī.

Saraṇo samādhīti akusalacittekaggatā, sabbopi vā sāsavo samādhī. **Araṇo samādhīti** sabbo kusalābyākato samādhī, lokuttaro eva vā. **Savero samādhīti** paṭighacittesu ekaggatā. **Avero samādhīti** mettācetovimutti. Anantaradukepi ese va nayo. **Sāmisso samādhīti** lokiyasamādhī. So hi anatikkantavaṭṭāmisalokāmisatāya sāmisso. **Nirāmisso samādhīti** lokuttaro samādhī. **Sasaṅkhāro samādhīti** dukkhāpaṭipado dandhābhiñño sukhāpaṭipado ca dandhābhiñño. So hi sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme

kicchena kasirena niggahetvā adhigantabbo. Itaro **asañkhāro samādhi**. **Ekamsabhāvito samādhīti** sukkhavipassakassa samādhi. **Ubhayamsabhāvito samādhīti** samathayānikassa samādhi. **Ubhayato bhāvitabhāvano samādhīti** kāyasakkhino ubhatobhāgavimuttassa ca samādhi. So hi ubhayato bhāgehi ubhayato bhāvitabhāvano.

Āgālahapaṭipadāti kāmānaṃ orohanapaṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmapaṭipadāti** kāmassa nijjhāpanavasena khedanasena¹ pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Akkhamā paṭipadāti**-ādīsu padhānakaraṇakāle sītādīni asahantassa paṭipadā, tāni nakkhamatīti akkhamā. Sahantassa pana tāni khamatīti **khamā**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādina² nayena micchāvitakke sametīti **samā**. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti **damā paṭipadā**.

Evanti iminā vuttanayena. **Yo dhammoti** yo koci jāti-ādidhammo. **Yassa dhammassāti** tato aññassa jarādidhammassa. **Samānabhāvoti** dukkhādhivāhena samānabhāvo. **Ekattatāyāti** samānatāya dukkhādhivāhānaṃ ekībāhena. **Ekī bhavatīti** anekopi “dukkhaṇ”ti-ādina ekasaddābhidheyyatāya ekī bhavati. Etena ekattatāya lakkhaṇamāha. **Yena yena vā pana vilakkhaṇoti** yo dhammo yassa dhammassa yena yena bhāvena visadisso. **Tena tena vemattaṃ gacchatīti** tena tena bhāvena so dhammo tassa dhammassa vemattataṃ visadisattaṃ gacchati, dukkhabhāvena samānopi³ jāti-ādiko abhinibbatti-ādhivāhena jarādikassa viṣiṭṭhataṃ gacchatīti attho. Iminā vemattatāya lakkhaṇamāha.

Idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ “**sutte vā veyyākaraṇe vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pucchitanti** pucchāvasena desitasuttavasena vuttaṃ, na pana adhiṭṭhānahārassa pucchāvisayatāya. Sesāṃ uttānameva.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Chedanavasena (Sī)

2. Ma 1. 14; Am 1. 323; Am 2. 342 piṭṭhādīsu.

3. Samānepi (Sī)

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. **Tattha katamo parikkhāro hāroti** Parikkhārahāvibhaṅgo. **Tattha yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāroti** saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ **“kiṃ lakkhaṇo”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha hinoti attano phalaṃ paṭikāraṇabhāvaṃ gacchatīti **hetu**. Paṭicca etasmā phalaṃ eṭīti **paccayo**. Kiñcāpi hetupaccayasaddehi kāraṇameva vuccati, tathāpi tattha visesaṃ vibhāgena dassetuṃ **“asādhāraṇalakkhaṇo”**ti-ādi vuttaṃ. **Sabhāvo hetūti** samānabhāvo bījaṃ hetu. Nanu ca bījaṃ aṅkurādisadisam na hotīti? No na hoti, aññato hi tādisassa anuppajjanato.

“Yathā vā panā”ti-ādināpi udāharaṇantaradassanena hetupaccayānaṃ visesameva vibhāveti. Tattha **duddhanti** khīraṃ. **Dadhi bhavatīti** ekattanayena abhedopacārena vā vuttaṃ, na aññathā. Na hi khīraṃ dadhi hoti. Tenevāha **“na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa cā”**ti. Atha vā ghaṭe duddhaṃ pakkhittaṃ dadhi bhavati, dadhi tattha kālantare jāyati paccayantarasaṃyogena, tasmā na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa ca rasakhīravipākādīhi bhinnasabhāvattā. **Evamevanti** yathā hetubhūtaṃ khīraṃ phalabhūtena dadhinā na ekakālasamavadhānaṃ, evamaññassāpi hetussa phalena na ekakālasamavadhānaṃ, na tathā paccayassa, na hi paccayo ekantena phalena bhinnakālo evāti, evampi hetupaccayānaṃ viseso veditabboti adhippāyo.

Evam bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ **“ayañhi saṃsāro”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **“avijjā avijjāya hetū”**ti vutte kiṃ ekasmiṃ cittuppāde anekā avijjā vijjantīti? Āya **“purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū”**ti. Tena ekasmiṃ kāle hetuphalānaṃ samāvadhānaṃ natthīti etamevatthaṃ samattheti. Tattha **“purimikā avijjā”**ti-ādinā hetuphalabhūtaṃ avijjānaṃ vibhāgaṃ dasseti. **“Bijaṅkuro viyā”**ti-ādinā imamatthaṃ dasseti—yathā bījaṃ aṅkurassa hetu hontaṃ samanantara hetutāya hetu hoti. Yaṃ pana bījato phalaṃ nibbattati, tassa bījaṃ parampara hetutāya hetu hoti. Evam avijjāyapi hetubhāve daṭṭhabbanti.

Puna “**yathā vā panā**”ti-ādināpi hetupaccayavibhāgameva dasseti.
 Tattha **thālakanti** dīpakapallikā. **Anaggikanti** aggin̄ vinā. **Dīpetunti** jāletum̄.
Iti sabhāvo hetūti evaṃ padīpujjālanādīsu aggi-ādipadīpasadisam̄ kārāṇam̄
 sabhāvo hetu. **Parabhāvo paccayoti** tattheva kapallikāvaṭṭitelādisadisō aggitō
 añño sabhāvo paccayo. **Ajjhattikoti** niyakajjhattiko niyakajjhatte bhavo.
Bāhiroti tato bahibhūto. **Janakoti** nibbattako. **Pariggāhakoti** upatthambhako.
Asādhāraṇoti āveṇiko. **Sādhāraṇoti** aññesampi paccayuppannānam̄ samānā.

Idāni yasmā kārāṇam̄ “parikkhāro”ti vuttam̄, kārāṇabhāvo ca
 phalāpekkhāya, tasmā kārāṇassa yo kārāṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca
 phalam̄ yo ca tassa viseso, yo ca kārāṇaphalānam̄ sambandho, tam̄ sabbam̄
 vibhāvetum̄ “**avupacchedattho**”ti-ādi vuttam̄. Tattha kārāṇaphalabhāvena
 sambandhatā **santati**. Ko ca tattha sambandho, ko kārāṇaphalabhāvo ca? So
 eva avupacchedattho. Yo phalabhūto aññassa akārāṇam̄ hutvā nirujjhati, so
 vupacchinno nāma hoti, yathā tam̄ arahato cuticittam̄. Yo pana attano
 anurūpassa phalassa hetu hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hoti,
 hetuphalasambandhassa vijjamānattāti āha “avupacchedattho santati attho”ti.

Yasmā ca kārāṇato nibbattam̄ phalam̄ nāma, na anibbattam̄, tasmā
 “**nibbatti attho phalattho**”ti vuttam̄. Yasmā pana purimabhavena
 anantarabhavapaṭisandhānavasena pavattā upapattikkhandhā punabbhavo,
 tasmā vuttam̄ “**paṭisandhi attho punabbhavattho**”ti. Tathā yassa puggalassa
 kilesā uppajjanti, tam̄ palibundhenti¹ sammā paṭipajjitum̄ na denti. Yāva ca
 maggena asamugghātītā, tāva anusenti nāma, tena vuttam̄ “**palibodhattho**
pariyuṭṭhānattho, asamugghātattho anusayattho”ti. Pariññābhisamayavasena
 pariññāte na kadāci tam̄ nāmarūpaṅkurassa kārāṇam̄ hessatīti āha
 “**apariññātattho viññāṇassa bījattho**”ti. Yattha avupacchedo tattha santatīti
 yattha rūpārūpappavattiyam̄ yathāvutto avupacchedo, tattha

1. Palibuddhanti (Sī, Ka)

santativohāro. **Yattha santati tattha nibbattī**ti-ādi
paccayaparamparadassanaṃ hetuphalasambandhavibhāvanameva.

“**Yathā vā pana cakkhuñca paṭicca**”ti-ādinā “sabhāvo hetū”ti
vuttamevattham vibhāgena dasseti. Tattha **sannissayatāyā**ti
upanissayapaccayatāya. **Manasikāro**ti kiriyāmanodhātu. Sā hi
cakkhuviññāṇassa viññāṇabhāvena samānajātītāya sabhāvo hetu. **Saṅkhārā**
viññāṇassa paccayo sabhāvo hetūti puññādi-abhisāṅkhārā
paṭisandhiviññāṇassa paccayo, tattha yo sabhāvo, so hetūti. **Saṅkhārā**ti
cettha sabbo lokiyo kusalākusalacittuppādo adhippeto. Iminā nayena
sesāpadesupi attho veditabbo. **Evam yo koci upanissayo sabbo so**
parikkhāroti yathāvuttappabhedo yo koci paccayo, so sabbo attano phalassa
parikkharaṇato abhisāṅkharaṇato parikkhāro. Tassa niddhāretvā kathanam
parikkhāro hāroti.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. Tattha katamo samāropano hāroti Samāropanahāravibhaṅgo. Tattha
ekasmiṃ padaṭṭhāneti yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ kāraṇabhūte dhamme
suttena gahite. **Yattakāni padaṭṭhānāni otarantī**ti yattakāni aññesaṃ
kāraṇabhūtāni tasmīṃ dhamme samosaranti. **Sabbāni tāni**
samāropayitabbāti sabbāni tāni padaṭṭhānāni padaṭṭhānabhūtā dhammā
sammā niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āropetabbā, desanārūḷhe viya
katvā kathetabbāti attho. Yathā āvaṭṭe hāre “ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati
sesakaṃ padaṭṭhānan”ti¹ vacanato anekesaṃ padaṭṭhānānaṃ pariyesanaṃ
vuttā, evamidhāpi bahūnaṃ padaṭṭhānānaṃ samāropanā katabbāti dassento
“**yathā āvaṭṭe hāre**”ti āha. Na kevalaṃ padaṭṭhānavaseneva samāropanā, atha
kho vevacanabhāvanāpahānavasenapi samāropanā katabbāti dassento “**tattha**
samāropanā catubbidhā”ti-ādimāha.

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

Kasmā panettha padaṭṭhānavevacanāni gahitāni, nanu padaṭṭhānavevacanahāre eva ayamattho vibhāvitoti? Saccametaṃ, idha pana padaṭṭhānavevacanaggahaṇaṃ bhāvanāpahānānaṃ adhiṭṭhānavisayadassanatthañceva tesāṃ adhivacanavibhāgadassanatthañca. Evañhi bhāvanāpahānāni suviññeyyāni honti sukarāni ca paññāpetum. **Idaṃ padaṭṭhānanti** idaṃ tividhaṃ sucariṭaṃ Buddhānaṃ sāsanaassa ovādassa visayādhiṭṭhānabhāvato padaṭṭhānaṃ. Tattha “**kāyikan**”ti-ādinā tīhi sucariṭehi silādayo tayo khandhe samathavipassanā tatiyacatutthaphalāni ca niddhāretvā dasseti, taṃ suviññeyyameva. Vanīyatīti **vanarū**, vanati, vanute iti vā **vanarū**. Tattha yasmā pañca kāmaguṇā kāmataṇhāya, nimittaggāho anubyañjanaggāhassa, ajjhattikabāhirāni āyatanāni tappaṭibandhachandarāgādīnaṃ, anusayā ca pariyuṭṭhānānaṃ kāraṇāni honti, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “**pañca kāmaguṇā**”ti-ādi vuttaṃ.

51. **Ayaṃ vevacanena samāropanā**ti yo “rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, anāgāmiaphalaṃ, kāmādhātusamatikkamaṇaṃ”ti etehi pariyāyavacanehi tatiyaphalassa niddeso, tathā yo “avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ, aggaphalaṃ arahattaṃ, tedhātukasamatikkamaṇaṃ”ti etehi pariyāyavacanehi catutthaphalassa niddeso, yo ca “paññindriyaṃ”ti-ādīhi pariyāyavacanehi paññāya niddeso, ayaṃ vevacanehi ca samāropanā.

Tasmātiha tvaṃ bhikkhu kāye kāyānupassī viharāhīti-ādi Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Kevalaṃ tattha ekalakkaṇattā avuttānampi vuttabhāvadassanavaseneva āgataṃ, idha bhāvanāsamāropanavasenaṭi ayameva viseso. Kāyānupassanā visesato asubhānupassanā eva kāmāragatadekaṭṭhakilesānaṃ ekantapaṭipakkhāti asubhasaññā kabalīkārāhārapariññāya paribandhakilesā kāmupādānaṃ kāmāyogo abhiññākāyagantho kāmāsavo kāmāgho rāgasallaṃ rūpadhammapariññāya paṭipakkhakilesā rūpadhammesu rāgo chandāgatigamananti etesaṃ pāpadhammānaṃ pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti “**kāye kāyānupassī viharanto**”ti-ādinā.

Tathā vedanānupassanā visesato dukkhānupassanāti, sā—

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.

Adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato”¹—

ādivacanato sabbaṃ vedanaṃ “dukkhaṃ”^{ti} passantī sukhasaññāya vedanāhetupariññāya paribandhakilesānaṃ gosilādīhi bhavasuddhi hotīti vedanāssādena pavattassa bhavupādānaśaṅkhātassa sīlabbatupādānassa vedanāvasena “anattaṃ me acari”^{ti}² ādinayappavattassa byāpādakāyaganthassa dosasallassa vedanāssādavaseneva pavattassa bhavayoga bhavāsava bhavoghasaṅkhātassa bhavarāgassa bhavapariññāya paribandhakakilesānaṃ vedanāvisayassa rāgassa dosāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti etamattaṃ dasseti “**vedanāsu vedanānupassī**”^{ti}-ādinā.

Tathā cittānupassanā visesato aniccānupassanāti, sā cittaṃ “aniccaṃ”^{ti} passantī tattha yebhuyyena sattā niccasaññinoti niccasaññāya viññāṇāhārapariññāya paribandhakilesānaṃ niccābhinivesapaṭipakkhato eva diṭṭhupādāna diṭṭhiyoga sīlabbataparāmāsa kāyagantha diṭṭhāsava diṭṭhoghasaṅkhātāya diṭṭhiyā niccasaññānimittassa “seyyohamasmi”^{ti}³ ādinayappavattassa mānasallassa saññāpariññāya paṭipakkhakilesānaṃ saññāya rāgassa diṭṭhābhinivesassa appahīnattā uppajjanakassa bhayāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti imamattaṃ dasseti “**citte cittānupassī**”^{ti}-ādinā.

Tattha dhammānupassanā visesato anattasaññāti⁴, sā saṅkhāresu attasaññāya manosañcetanāhārapariññāya paṭipakkhakilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā “idameva saccaṃ”^{ti}⁵ pavattassa micchābhinivesassa micchābhinivesahetukāya avijjāyoga avijjāsava avijjogha mohasallasāṅkhātāya avijjāya saṅkhārapariññāya paribandhakilesānaṃ saṅkhāresu rāgassa

1. Saṃ 2. 409; Khu 1. 227 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 218; Aṃ 3. 208, 375; Abhi 1. 244; Abhi 2. 376, 403 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 245; Abhi 2. 359, 366, 404 piṭṭhādīsu.

4. Anattānupassanāti(?)

5. Ma 2. 150, 166; Ma3. 22 piṭṭhādīsu.

mohāgatigamanassa ca pahānāya saṁvattatīti imamattham dasseti
“dhammesu dhammānupassī viharanto”ti-ādinā. Sesam uttānameva.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

Evam suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni
 pakiranto viya susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālāṅkāresu
 nānāvidharamsijālasamujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya
 mahāpathaviṁ parivattetvā pappāṭakojaṁ khādāpento viya
 yojanikamadhugaṇḍaṁ pīletvā sumadhurasam pāyento viya ca āyasmā
 Mahākaccāno nānāsuttapadesa udāharanto soḷasa hāre vibhajitvā idāni te
 ekasmiṁyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāraṁ ārabhi. Ārabhanto
 ca yāyaṁ niddesavāre—

52. “Soḷasa hārā paṭhamam,
 Disalocanato disā viloketvā.
 Saṅkhipiya aṅkusena hi,
 Nayehi tīhi niddise suttan”ti—

gāthā vuttā. Yasmā taṁ hāravibhaṅgavāro nappayojeti, vippakiṇṇavisayattā,
 nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttapadesehi hārānaṁ
 vibhāgadassanameva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṁ
 payojeti, ekasmiṁ yeva suttapadesa soḷasa hāre yojetvāva tadanantaram
 nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā “soḷasa hārā paṭhamam”ti gātham
 paccāmasitvā **“tassā niddeso kuhiṁ daṭṭhabbo, hārasampāte”**ti āha.
 Tassattho—“tassā gāthāya niddeso kattha daṭṭhabbo”ti. Etena suttesu
 hārānaṁ yojanānayadassanam hārasampātavāroti dasseti.
 Hārasampātapaḍaṇṇassa attho vutto eva.

Arakkhiteṇa cittenāti cakkhudvārādīsu sati ārakkhābhāvena aguttēna cittenā. **Micchādīṭṭhihateṇā**ti sassatādimicchābhīnivesadūsitēna.

Thinamiddhābhībhūteṇāti cittassa kāyassa ca akalyatālakkaṇehi thinamiddhehi ajjhotthaṭṭhena. **Vasaṃ māraṣa gacchatī**ti kilesamārādīnaṃ yathākāmaṃ karaṇīyo hotīti ayaṃ tāva gāthāya padattho.

Pamādanti “arakkhiteṇa cittenā”ti idaṃ padaṃ chasu dvāresu sativosaggaḷakkaṇaṃ pamādaṃ katheti. **Taṃ maccuno padanti** taṃ pamajjanaṃ guṇamāraṇabho maccusaṅkhātassa māraṣa vasavattanaṭṭhānaṃ, tena “arakkhiteṇa cittenā, vasaṃ māraṣa gacchatī”ti paṭhamapādaṃ catutthapādena sambandhitvā dasseti. **So vipallāso**ti yaṃ aniccassa khandhapaṇcākassa “niccaṇ”ti dassanaṃ, so vipallāso vipariyesaggāho. Tenevāha “**viparītaggāhalakkaṇo vipallāso**”ti. Sabbāṃ vipallāsaṣāmañṇēna gaheṭvā tassa adhiṭṭhānaṃ pucchati “**kiṃ vipallāsayatī**”ti. Sāmañṇassa ca viṣeso adhiṭṭhānabhāvena voharīyatīti āha “**sañṇaṃ cittaṃ diṭṭhimitī**”ti. Taṃ “vipallāsayatī”ti padena sambandhitabbaṃ. Tesu sañṇāvipallāso sabbamuduko, aniccādikassa viṣayassa micchāvasena upaṭṭhitākāraggaṇamattaṃ migapotakānaṃ tiṇapurisakesu purisoti uppannaṣaṇṇā viya. Cittapallāso tato balavataro amaṇi-ādike viṣaye maṇi-ādi-ākāreṇa upaṭṭhahante tathā sanniṭṭhānaṃ viya niccādito sanniṭṭhānamattaṃ. Diṭṭhivipallāso pana sabbabalavataro yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā naṃ sassatādivasena “idameva saccaṃ moghamañṇaṇ”ti abhinivisanto pavattati. Tattha sañṇāvipallāso cittavipallāsaṣa karaṇaṃ, cittavipallāso diṭṭhivipallāsaṣa karaṇaṃ hoti.

Idāni vipallāsaṇaṃ pavattiṭṭhānaṃ viṣayaṃ dassetuṃ “**so kuhiṃ vipallāsayati, catūsu attabhāvavattūsū**”ti āha. Tattha **attabhāvavattūsū**ti pañcasu upādānakkhandhesu. Tehi āhito ahaṃ māno etthāti attā, “attā”ti bhavati ettha buddhi vohāro cāti attabhāvo, so eva subhādīnaṃ vipallāsaṣa ca adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti “attabhāvavattū”ti vuccati. “**Rūpaṃ attato samanupassatī**”ti-ādinā tesaṃ sabbavipallāsamūlabhūtāya sakkāyadīṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhāvena attabhāvavattuthaṃ dassetvā puna vipallāsaṇaṃ pavatti-ākāreṇa

saddhiṃ visayaṃ vibhajitvā dassetuṃ **“rūpaṃ paṭhamañ vipallāsavattu asubhe subhaṇ”**ti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ. Puna mūlakāraṇavasena vipallāse vibhajitvā dassetuṃ **“dve dhammā cittassa saṅkilesā”**ti-ādimāha. Tattha kiñcāpi avijjārahitā taṇhā natthi, avijjā ca subhasukhasaññānampi paccayo eva, tathāpi taṇhā etāsaṃ sātisaṃ paccayoti dassetuṃ **“Taṇhānivutaṃ -pa- dukkhe sukhaṇ”**ti vuttaṃ. **Diṭṭhinivutaṃ**ti diṭṭhisīseṇa avijjā vuttāti avijjānivutaṃti attho. Kāmañcettha taṇhārahitā diṭṭhi natthi, taṇhāpi diṭṭhiyā paccayo eva. Taṇhāpi “niccaṃ attā”ti ayoniso ummujjantānaṃ tathāpavattamicchābhinivesassa moho visesapaccayoti dassetuṃ **“Diṭṭhinivutaṃ -pa- attā”**ti vuttaṃ.

Yo diṭṭhivipallāsoti “anicce niccaṃ, anattani attā”ti pavattampi vipallāsadvayaṃ sandhāyāha **“so atītaṃ rūpaṃ -pa- atītaṃ viññāṇaṃ attato samanupassati”**ti. Etena aṭṭhārasavidhopi pubbantānukappikavādo pacchimānaṃ dvinnāṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Taṇhāvipallāsoti** taṇhāmūlako vipallāso. “Asubhe subhaṃ, dukkhe sukhaṇ”ti etaṃ vipallāsadvayaṃ sandhāya vadati. **Anāgataṃ rūpaṃ abhinandatīti** anāgataṃ rūpaṃ diṭṭhābhinandanavasena abhinandatīti. **Anāgataṃ vedanaṃ, saññāṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ abhinandatīti** etthāpi eseṇa nayo. Etena catucattālīsavidhopi aparantānukappikavādo yebhuyyena purimānaṃ dvinnāṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Dve dhammā cittassa upakkilesāti** evaṃ paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇanti visesato dve dhammā cittassa upakkilesā **taṇhā ca avijjā cāti** te sarūpato dasseti. Tāhi visujjhantaṃ cittaṃ visujjhatīti paṭipakkhavasenaṇapi tāsāṃ upakkilesabhāvaṃyeva vibhāveti, na hi taṇhā-avijjāsu pahīnāsu koci saṅkilesadhammo na pahīyatīti. Yathā ca vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ taṇhāvijjā, evaṃ sakalassāpi vaṭṭassa mūlakāraṇanti yathānusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetuṃ **“tesaṇ”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tesanti** yesaṃ arakkhitaṃ cittaṃ micchādiṭṭhihataṇca, tesaṃ. **“Avijjānīvaraṇānaṇ”**ti-ādinā māraṇassa vasagamanena anādimatisaṃsāre saṃsaraṇanti dasseti.

Thinamiddhābhībhūtenāti ettha **“thināṃ nāmā”**ti-ādinā thinamiddhānaṃ sarūpaṃ dasseti. Tehi cittassa abhībhūtataṃ suviññeyyāvāti taṃ anāmasitvā

kilesamāraggaḥaṇeneva taṇnimittā abhisāṅkhāramāra khandhamāra maccumārā gahitā evāti “**kilesamārassa ca sattamārassa cā**”ti ca-saddena vā tesampi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **So hi nivuto saṃsārābhimukhoti** so māravaṣaṃ gato, tato eva nivuto kilesehi yāva na mārabandhanaṃ chijjati, tāva saṃsārābhimukhova hoti, na viśāṅkhārābhimukhoti adhippāyo. Imāni Bhagavatā dve saccāni desitāni. Kathaṃ desitāni?

Tattha duvidhā kathā abhidhammanissitā ca suttantanissitā ca. Tāsu abhidhammanissitā nāma **arakkhiteṇa cittenā**ti rattampi cittaṃ arakkhitaṃ, duṭṭhampi cittaṃ arakkhitaṃ, mūḷhampi cittaṃ arakkhitaṃ. Tattha rattam cittaṃ aṭṭhannaṃ lobhasahagatacittuppadānaṃ vasena veditabbaṃ, duṭṭham cittaṃ dvinnam paṭighacittuppadānaṃ vasena veditabbaṃ, mūḷham cittaṃ dvinnam momūhacittuppadānaṃ vasena veditabbaṃ. Yāva imesaṃ cittuppadānaṃ vasena indriyānaṃ agutti agopāyanā apālanā anārakkhā sativosaggo pamādo cittassa asaṃvaro, evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. Micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ catunnaṃ diṭṭhisampayuttacittuppadānaṃ vasena veditabbaṃ, thinamiddhābhibhūtaṃ nāma cittaṃ pañcannaṃ sasaṅkhārikākusalacittuppadānaṃ vasena veditabbaṃ. Evaṃ sabbe pi aggahitaggahaṇena dvādasa akusalacittuppadā honti. Te “katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti-ādinā **Cittuppadakaṇḍe**¹ akusalacittuppadadesanāvasena vitthārato vattabbā. **Mārassāti** ettha pañca mārā. Tesu kilesamārassa catunnaṃ āsavānaṃ catunnaṃ oghānaṃ catunnaṃ yogānaṃ catunnaṃ ganthānaṃ catunnaṃ upadānānaṃ aṭṭhannaṃ nīvaraṇānaṃ dasannaṃ kilesavattūnaṃ vasena **āsavagocchakādīsu**² vuttanayena, tathā “jātimado gottamado ārobyamado”ti-ādinā **Khuddakavatthuvibhaṅge**³ āgatānaṃ sattanaṃ kilesānaṃ vasena vibhāgo vattabbo. Ayaṃ tāvettha abhidhammanissitā kathā.

Suttantanissitā⁴ pana **arakkhiteṇa cittenā**ti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇameṇaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ,

1. Abhi 1. 90 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 359 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 5, 221 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 282; Am 3. 547 piṭṭhesu.

tassa saṁvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṁ, cakkhundriye na saṁvaraṁ āpajjati. Sotena -pa-. Ghānena, jivhāya, kāyena, manasā -pa- manindriye na saṁvaraṁ āpajjati¹. Evaṁ arakkhitaṁ cittaṁ hoti.

Micchādiṭṭhihata **cāti** micchādiṭṭhihataṁ nāma cittaṁ pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā pubbantāparantakappanavasena vā micchā bhinivisantassa ayoniso ummujjantassa “sassato lokoti vā -pa- neva hoti na na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā”ti² vā yā diṭṭhi, tāya hataṁ upahataṁ. Yā ca kho “imā cattāro sassatavādā -pa- pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā”ti Brahmajāle³ pañcattaye⁴ ca āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, tāsāṁ vasena cittassa micchādiṭṭhihatabhāvo kathetabbo.

Thinamiddhābhūtenāti **thinam** nāma cittassa akammaññatā. **Middham** nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā. Tathā **thinam** anussāhasaṁhananāṁ. **Middham** asattivighāto. Iti thinena middhena ca cittaṁ abhibhūtaṁ ajjhotthaṭaṁ upaddutaṁ saṅkocanappattaṁ layāpannaṁ. **Vasaṁ māra**ssa **gacchatīti** **vaso** nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇatti. **Māro**ti pañca mārā khandhamāro abhisāṅkhāmāro maccumāro devaputtamāro kilesamāroti. **Gacchatīti** tesāṁ vasaṁ icchaṁ -pa- āṇattim gacchati upagacchati upeti vattati anuvattati nātikkamatīti. Tena vuccati vasaṁ mārassa **gacchatī**”ti.

Tattha yathāvuttā akusalā dhammā, taṇhāvijjā eva vā samudayasaccaṁ. Yo so “vasaṁ mārassa **gacchatī**”ti vutto, so ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto, te pañcakkhandhā dukkhasaccaṁ. Evaṁ Bhagavatā idha dve saccāni desitāni. Tenevāha “**dukkham** **samudayo cā**”ti. Tesāṁ Bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṁ desetīti vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ “**dukkhassa** **pariññāya** **samudayassa** **pahānāyā**”ti vuttaṁ. Kathaṁ desetīti ce?—

“Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocarō.
Sammādiṭṭhiṁ purakkhatvā, ñatvāna udayabbayaṁ.
Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe”ti⁵—

1. Ma 1. 282, 336, 340; Ma 2. 371; Ma 3. 13, 53 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

2. Abhi 2. 388; Khu 9. 149 piṭṭhādīsu.

3. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

4. Ma 3. 18 piṭṭhe.

5. Khu 1. 121 piṭṭhe Udāne.

gāthāya. Tassattho—yasmā arakkhiteṇa cittaṇa vasaṃ māraṣṣa gaḇḇati, taṣṡā saṣaṃvarena maṇaḇḇaḇḇhāṇaṃ iṇḇriyāṇaṃ rakḇḇaṇeṇa rakḇḇitaḇḇito aṣṣa. **Sammāsaṇḇkappagocaṛoti** yaṣṡā

kāmaṣaṇḇkappāḇimicḇhāsaṇḇkappagocaṛo taṡhā taṡhā ayoṇiso viḇappetvā ṇāṇāvidhāṇi micḇhāḇassaṇāṇi gaṇḇhāti. Taṡo eva ca micḇhāḇiṡḇhiṡhateṇa cittaṇa vasaṃ māraṣṣa gaḇḇati, taṣṡā yoṇisoṡmaṇasiḇkāreṇa kaṡṡaṃ kaṛoṇto neḇḇkaṡṡaṇḇkappāḇiṣaṡṡāsaṇḇkappagocaṛo aṣṣa. **Sammāḇiṡḇhiṡṡiṃ paṛakḇḇatvāti** saṡṡāsaṇḇkappagocaṛatāya viḇḇutaṡimicḇhāḇassaṇo kaṡṡaṣṡakataḇakḇḇaṇaṃ yaṡhābhūtaṇāṇalakḇḇaṇaṇca saṡṡāḇiṡḇhiṡṡiṃ paḇḇaṇḇamaṃ kaṡvā ṣiḇasaṡādhīṣu yuttaṡṡayutto. Taṡo eva ca **ṇātvaṇa uḇayaḇḇayaṃ** paṇcasu upāḇāṇakḇḇaṇḇheṣu saṡapaṇṇāṣāya āḇāreḇi upḇāḇaṃ ṇiṛoḇḇaṇca ṇātva viṡassaṇaṃ uṣṡuḇḇāpetvā aṇuḇḇaṡeṇa aṛiyaṡagge gaṇḇhanto aḇḇaḇaggeṇa **ṡiṇaṡiddḇhābhībhū bhikkhu saḇḇā duggatiyo** ḇaḇeti evaṃ saḇḇaso bhīṇaḇiḇeṣaṡṡā bhikkhu ḇhīṇāṣavo yaṡhāsaṡbhavaṃ tiṡiḇḇaḇuḇḇatāyogeṇa duggatiṣaṇḇḇatā saḇḇāṡi ḇatiyo ḇaḇeyya, tāṣaṃ paṛabhāge ṇiḇḇāṇe tiṡṡheyyāti atṡho.

Yaṃ taṇḇhāya aviḇḇāya ca paḇāṇaṃ, ayaṃ ṇiṛoḇḇoti paḇāṇaṣṣa ṇiṛoḇḇaṣṣa paḇḇayaḇḇāvato aṣaṇḇḇatadhātupaḇāṇaṃ ṇiṛoḇḇoti ca vutta. **Imāṇi caṡṡāri saḇḇāṇīti** paṛimaḇāṡhāya paṛimaṇi dve, paḇḇimaḇāṡhāya paḇḇimaṇi dveṡi dvīḇi ḇāṡhāḇi bhāṣiṡāṇi imāṇi caṡṡāri aṛiyaṣaḇḇāṇi. Teṣu saṡuḇayaṇe aṣṣāḇo, ḇuḇḇheṇa āḇīṇavo, ṡaggaṇiṛoḇḇheḇi ṇiṣṣaraṇaṃ, saḇḇaḇatiḇaṇaṃ ṡhalaṃ, rakḇḇitaḇḇitaḇāḇiko upāyo, aṛakḇḇitaḇḇitaḇāḇiṣeḇḇaṇaṡuḇḇheṇa rakḇḇitaḇḇitaḇāḇiṣu ṇiyoḇaṇaṃ Bhagavato āṇaṡṡiṡi. Evaṃ ḇeṣaṇāḇāṛapaḇaṡṡhā aṣṣāḇāḇayo ṇiḇḇhāṛetaḇḇā. Teṇevāḇa “**ṇiyutto ḇeṣaṇāḇāṛasaṡṡāṡo**”ṡi.

Deṣaṇāḇāṛasaṡṡāṡaṡaṇṇaṇā ṇiṡṡhiṡā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. Evaṃ desanāhārasampātāṃ dassetvā idāni vicayahārasampātāṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātāṃ dassetuṃ “**tattha taṇhā duvidhā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kusalā**ti kusaladhammārammaṇā. **Kusala**-saddo cettha **Bāhitikasutte**¹ viya anavajjatthe daṭṭhabbo. Kasmā panettha taṇhā kusalapariyāyena uddhaṭā? Heṭṭhā desanāhāre vipallāsahetubhāvena taṇhaṃ uddharitvā tassā vasena saṃkilesapakkho dassito. Vicittapaṭibhānatāya pana idhāpi taṇhāmukheneva vodānapakkhaṃ dassetuṃ kusalapariyāyena taṇhā uddhaṭā. Tattha saṃsāraṃ gametīti **saṃsāragāminī**, saṃsāranāyikāti attho. Apacayaṃ nibbānaṃ gametīti **apacayagāminī**. Kathaṃ pana taṇhā apacayagāminīti? Āha “**pahānataṇhā**”ti. Tadaṅgādippahānassa hetubhūtā taṇhā. Kathaṃ pana ekantasāvajjāya taṇhāya kusalabhāvoti? Sevitabbabhāvato. Yathā taṇhā, evaṃ **mānopi duvidho kusalopi akusalopi**, na taṇhā evāti taṇhāya nidassanabhāvena māno vutto.

Tattha mānassa yathādhippetāṃ kusalādibhāvaṃ dassetuṃ “**yam mānaṃ nissāyā**”ti-ādimāha. Vuttañhetāṃ Bhagavatā “mānamahaṃ Devānaminda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”ti-ādi. **Yam nekkhammassitaṃ domanassanti**-ādi “kusalā”ti vuttataṇhāya sarūpadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma—

“Tattha katamāni cha nekkhammassitāni domanassāni?

Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmaṃ virāgaṃ nirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbete rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato

1. Ma 2. 314 piṭṭhe.

uppajjati pihā, pihāpaccayā domanassam. Yaṃ evarūpaṃ domanassam, idaṃ vuccati nekkhammassitaṃ domanassan”ti¹—

evaṃ chasu dvāresu it̐hārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhāpetvā ussukkāpetum asakkontassa imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ sampāpuṇitum nāsakkhinti anusocato uppannaṃ domanassaṃ nekkhammavasena vipassanāvasena anussativasena paṭha majjhānādivasena paṭipattiyā hetubhāvena uppajjanato nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma. **Ayaṃ taṇhā kusalāti** ayaṃ “pihā”ti vuttā taṇhā kusalā. Kathaṃ? **Rāgavirāgā cetovimutti, tadārammaṇā kusalāti**. Idaṃ vuttaṃ hoti—rāgavirāgā cetovimutti, na sabhāvena kusalā, anavajjaṭṭhena kusalā. Taṃ uddissa pavattiyā tadārammaṇā pana taṇhā kusalārammaṇatāya kusalāti. **Avijjāvirāgā paññāvimutti** anavajjaṭṭhena kusalā. **Tassāti** paññāvimuttiyā. Yāya vasena tasmā rakkhitaṭṭhassā”ti gāthāyaṃ “sabbā duggatiyo jahe”ti vuttaṃ.

Iti cirataraṃ vipassanāparivāsaṃ parivasitvā dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya adhigatāya paññāvimuttiyā vasena vicayahārasampātaraṃ dassetuṃ “**tassā ko pavicayo**”ti-ādi āradharaṃ. Tattha yasmā paññāvimutti ariyamaggamūlikā, tasmā catutthajjhānapāḍake ariyamaggadhamme uddisitvā tesam āgamanapaṭipadaṃ dassetuṃ “**kattha daṭṭhabbo, catutthe jhāne**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pāramitāyāti** ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya. Yehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ catutthajjhānacittaraṃ vuttaṃ, tāni aṅgāni dassetuṃ “**parisuddhan**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha upekkhāsatipārisuddhibhāvena **parisuddham**. Parisuddhattā eva **pariyodātaraṃ**, pabhassaranti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayaghātena vītarāgādi-aṅgaṇattā **anaṅgaṇaraṃ**. Anaṅgaṇattā eva **vigatūpakkilesaṃ**, aṅgaṇena hi cittaraṃ upakkilissati, subhāvitattā mudubhūtaṃ vasibhāvappattanti attho. Vase vattamānañhi cittaraṃ “**mudū**”ti vuccati. Muduttā eva ca **kammaniyaṃ**, kammakkhamaṃ kammayogganti attho. Muduñhi cittaraṃ kammaniyaṃ

hoti, sudhantamiva suvaṇṇaṃ. Tadubhayampi ca subhāvitattā eva. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi yaṃ evaṃ bhāvitāṃ muduṇca hoti kammaniyaṇca, yathayidaṃ bhikkhave cittaṃ”¹. Etesu parisuddhabhāvādīsu t̥hitattā **t̥hitāṃ**. T̥hitattāyeva **āneñjappattāṃ**, acalāṃ niriñjananti attho. Mudukammaññabhāvena vā attano vase t̥hitattā **t̥hitāṃ**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappattāṃ**. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati, samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattāṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya.

Aparo nayo—catutthajjhānasamādhinā samāhitaṃ cittaṃ nīvaraṇadūribhāvena **parisuddhaṃ**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodātaṃ**. Jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena **anaṅgaṇaṃ**. **Ichchāvacarānanti** icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-apaccayānanti attho. Abhijjhādīnaṃ cittupakkilesānaṃ vigamena **vigatūpakkilesaṃ**. Ubhayampi cetāṃ **Anaṅgaṇasuttavattasuttānaṃ**² vasena veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudubhūtaṃ**. Iddhipādabhāvūpagamena **kammaniyaṃ**. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena **t̥hitāṃ āneñjappattāṃ**. Yathā āneñjabhāvappattāṃ āneñjappattāṃ hoti, evaṃ t̥hitanti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ. Tenevāha “so **tattha aṭṭhavidhaṃ adhigacchati cha abhiññā dve ca visese**”^{ti}.

Tattha **soti** adhigatacatutthajjhāno yogī. **Tatthāti** tasmim catutthajjhāne adhiṭṭhānabhūte. **Aṭṭhavidhaṃ adhigacchati**ti aṭṭhavidhaṃ guṇaṃ adhigacchati. Ko pana so aṭṭhavidho guṇoti? Āha “**cha abhiññā dve ca visese**”^{ti}. Manomayiddhi vipassanāññaṇaṇca. **Tam cittaṃ** catutthajjhānacittaṃ. “**Yato parisuddhaṃ, tato pariyodātaṃ**”^{ti}-ādinā purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇavacananti dasseti. **Tadabhayaṃ**ti yesaṃ rāgādi-aṅgaṇānaṃ, abhijjhādi-upakkilesānaṇca abhāvena “anaṅgaṇaṃ

1. Am 1. 4 piṭṭhe.

2. Ma 1. 29, 43 piṭṭhe.

vigatūpakkilesan”ti ca vuttaṃ. Tāni aṅgaṇāni upakkilesā cāti taṃ ubhayaṃ. Tadubhayaṃ taṇhāsabhāvattā taṇhāya anulomanato ca **taṇhāpakkho**. **Yā ca iñjanāti** yā ca cittassa asamādānena phandanā. **Aṭṭhiti**ti anavaṭṭhānaṃ. **Ayaṃ diṭṭhipakkhoti** yā iñjanā aṭṭhiti ca, ayaṃ micchābhinivesahetutāya diṭṭhipakkho.

“**Cattāri indriyāni**”ti-ādinā vedanātopi catutthajjhānaṃ vibhāveti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ upari abhiññādhigamāya abhinīhārakkhamāṃ hoti. Sā ca abhinīhārakkhamatā cuddasahi ākārehi ciṇṇavasibhāvasseva hoti. So ca vasibhāvo aṭṭhasamāpattilābhino, na rūpāvacarajjhānamattalābhinoti āruppasamāpattiyā manasikāraavidhiṃ dassento “**so uparimaṃ samāpattiṃ santato manasikaroti**”ti-ādimāha. Tattha **uparimaṃ samāpattinti** ākāśānañcāyatanasamāpattiṃ. “Santā”ti manasikaroti. Yato yato hi āruppasamāpattiṃ santato manasikaroti, tato tato rūpāvacarajjhānaṃ avūpasantaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tenevāha “**tassa uparimaṃ -pa- saṇṭhahati**”ti. **Ukkaṇṭhā ca paṭighasaññāti** paṭighasaññāsaṅkhātāsu pañcaviññāṇasaññāsu anabhirati saṇṭhahati. “**So sabbaso**”ti-ādinā ekadesena āruppasamāpattiṃ dasseti. **Abhiññābhinihāro rūpasaññāti** rūpāvacarasaññā nāmetā yāvadeva abhiññatthābhinihāramattaṃ, na pana arūpāvacarasamāpattiyo viya santāti adhippāyo. **Vokāro nānattasaññāti** nānattasaññā nāmetā nānārammaṇesu vokāro, tattha cittassa ākulappavattīti attho. **Samatikkamatīti** evaṃ tattha ādinavadassī hutvā tā samatikkamati. **Paṭighasaññā cassa abbattham gacchatīti** assa ākāśānañcāyatanasamāpattiṃ adhigacchantassa yogino dasapi paṭighasaññā vigacchanti. Iminā paṭhamāruppasamāpattimāha.

Evaṃ samāhitassāti evaṃ iminā vuttanayena rūpāvacarajjhāne cittelkaggaṭāyapi samatikkamena samāhitassa. **Samāhitassāti** āruppasamādhinā santavuttinā samāhitassa. **Obhāsoti** yo pure rūpāvacarajjhānobhāso. **Antaradhāyatīti** so rūpāvacarajjhānobhāso arūpāvacarajjhānasamāpajjanakāle vigacchati. **Dassanañcāti**¹

1. Dassanañca antaradhāyatīti (Sī, Ka)

rūpāvacarajjhānacakkhunā dassanañca antaradhāyati. **So samādhī**ti so yathāvutto rūpārūpasamādhī. **Chalaṅgasamannāgatoti** upakāraḥaparikkhārasabhāvabhūtehi chahi aṅgehi samannāgato. **Paccavekkhitabboti** pati avekkhitabbo, punappunam cintetabboti attho. Paccavekkhaṇākāram saha visayena dassetum **“anabhijjhāsahagatan”**ti-ādi vuttam. Tattha **sabbaloketi** sabbasmiṃ piyarūpe sātārūpe sattaloke saṅkhāraloke ca. Tena kāmacchandassa pahānamāha. Tathā **“abyāpannan”**ti-ādinā byāpādakosajja sārambha sāṭheyya vikkhepa sammosānam pahānam. Puna tāni cha aṅgāni samathavipassanāvasena vibhajitvā dassetum **“yañca anabhijjhāsahagatan”**ti-ādi vuttam. Tam sabbam suviññeyyam.

54. Ettāvata **“paññāvimuttī”**ti vuttassa arahattaphalassa samādhimukhena pubbhāgapaṭipadam dassetvā idāni arahattaphalasamādhim dassetum **“so samādhī”**ti-ādi vuttam. Tattha **so samādhī**ti yo so sammāsamādhī. Pubbe vuttassa ariyamaggasamādhissa phalabhūto samādhī **pañcavidhena veditabbo** idāni vuccamānehi pañcahi paccavekkhaṇāṇehi attano paccavekkhitabbākārasaṅkhātena pañcavidhena veditabbo. **“Ayaṃ samādhī paccuppannasukho”**ti-ādīsu arahattaphalasamādhī appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatim sukhavipāko**. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānam abhāvā **nirāmisō**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atittikaraṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesapaṭippassaddhibhāvena vā laddhattā **paṭippassaddhiladdho**. Passaddham passaddhīti hi idam atthato ekaṃ. Paṭippassaddhikilesena vā arahatā laddhattāpi **paṭippassaddhiladdho**. Ekodibhāvena adhigatattā, ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhī viya sasaṅkhārena sappayogena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **nasasaṅkhā raniggayhavāritagatoti**.

Yato yato bhāgato tañca samādhim samāpajjanto, tato vā vuṭṭhahanto sativapullappatto satova samāpajjati satova vuṭṭhahati, yathāparicchinnaḥkalavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati.

Tasmā yadettha “ayaṃ samādhi paccupannasukho ceva āyatiṇca sukhavipāko”ti evaṃ paccavekkhantassa paccattameva aparappaccayaññaṃ uppajjati, ayameko ākāro. Esa nayo sesesupi. Evametesā pañcannaṃ paccavekkhitabbākārānaṃ vasena samādhi pañcavidhena veditabbo.

Puna “yo ca samādhi”ti-ādinā arahattaphale samathavipassanāvibhāgaṃ dasseti. Tattha samādhisukhassa “sukhan”ti adhippetattā “yo ca samādhi paccupannasukho, yo ca samādhi āyatim sukhavipāko, ayaṃ samatho”ti vuttaṃ. Ariyanirāmisādi bhāvo pana paññānubhāvena nippajjatīti āha “yo ca samādhi ariyo -pa-. Ayaṃ vipassanā”ti.

Evaṃ arahattaphalasamādhim vibhāgena dassetvā idāni tassa pubbabhāga paṭipadaṃ samādhivibhāgena dassetuṃ “so samādhi”ti vuttaṃ. Tattha so samādhi ti yo so arahattaphalasamādhissa pubbabhāga paṭipadāyaṃ vutto rūpāvacaracatutthajjhānasamādhi, so samādhi. Pañcavidhenāti vakkhamānena pañcappakārena veditabbo. “Pītipharaṇatā”ti-ādisu pītim pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā nāma. Sukham pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā nāma. Paresā cetopharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā cetopharaṇatā nāma. Ālokapharaṇe uppajjatīti dibbacakkhupaññā ālokapharaṇatā nāma. Paccavekkhaṇānātaṃ paccavekkhaṇānimittam nāma. Vuttampi cetam “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā, paracitte ñāṇaṃ cetopharaṇatā, dibbacakkhu ālokapharaṇatā, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāññaṃ paccavekkhaṇānimittan”ti¹.

Idha samathavipassanāvibhāgaṃ dassetuṃ “yo ca pītipharaṇo”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca paññāsīsenā desanā katāti paññāvasenā samvaṇṇanā katā. Paññāpītipharaṇatāti-ādisu samādhisahagatā evāti tattha samādhivasenā samatho uddhaṭo. Tasmā pītisukhacetopharaṇatā visesato samādhivipphāravasenā ijjhantīti tā “samatho”ti vuttā. Itarāni ñāṇavipphārasenāti tāni “vipassanā”ti vuttāni.

1. Abhi 2. 346 piṭṭhe.

55. Idāni taṃ samādhim ārammaṇavasena vibhajitvā dassetuṃ **“dasa kasiṇāyatanāni”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha kasiṇajjhānasaṅkhātāni kasiṇāni ca tāni yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatana-bhāvato ca āyatanāni cāti **kasiṇāyatanāni**. **Pathavīkasiṇanti** kataparikkammaṃ pathavīmaṇḍalampi, tattha pavattaṃ uggahapaṭibhāganimittampi, tasmim nimitte uppannajjhānampi vuccati. Tesu jhānaṃ idhādhippetam. **Ākāsakasiṇanti** kasiṇugghāṭimākāse pavattapaṭhamārūppajjhānaṃ. **Viññāṇakasiṇanti** paṭhamārūppaviññāṇārammaṇaṃ dutiyārūppajjhānaṃ. Pathavīkasiṇādike suddhasamathabhāvanāvasena pavattite sandhāya **“imāni aṭṭha kasiṇāni samatho”**ti vuttaṃ. Sesakasiṇadvayaṃ vipassanādhīṭṭhānabhāvena pavattaṃ **vipassanā**”ti vuttaṃ.

Evanti iminā nayena. **Sabbo ariyamaggoti** sammādiṭṭhi-ādibhāvena abhinno ariyamaggo satipaṭṭhānādīpubbabbhāgaṭipadābhedenā anekabhedabhinno niravaseso ariyamaggo. **Yena yena ākārenāti** anabhiṭṭhādisu, paccuppannasukhatādisu ca ākāresu yena yena ākārena vutto. **Tena tenāti** tesu tesu ākāresu ye ye samathavasena, ye ca ye ca vipassanāvasena yojetuṃ sambhavanti, tena tena ākārena samathavipassanāhi ariyamaggo vicinitvā yojetabbo. **Teti** samathādhīṭṭhānavipassanādharmā. **Tīhi dhammehi saṅgahitāti** tīhi anupassanādharmehi saṅgahitā, gaṇanaṃ gatāti attho. Katamehi tīhīti? Āha **“aniccatāya dukkhatāya anattatāya”**ti. Aniccatāya sahacaraṇato vipassanā **“aniccatā”**ti vuttā. Esa nayo sesesupi.

So samathavipassanaṃ bhāvayamāno tīpi vimokkhamukhāni bhāvayatīti so ariyamaggādhigamāya yuttappayutto yogī kālena samathaṃ samāpajjanavasena, kālena vipassanaṃ sammasanavasena vaḍḍhayamāno animittavimokkhamukhādisaṅkhātā tisso anupassanā brūheti. **Tayo khandhe bhāvayatīti** tisso anupassanā uparūparivisesaṃ pāpento sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandhoti ete tayō khandhe vaḍḍheti. Yasmā pana tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito, tasmā **“tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayatī”**ti vuttaṃ.

Idāni yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ viśesato niyyānamukhāni, yesaṃ kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīṇi vimokkhamukhāni, tehi saddhim tāni dassetuṃ “**rāgacarito**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **animittena vimokkhamukhenā**ti aniccānupassanāya. Sā hi niccanimittādisamugghāṭanena animitto, rāgādīnaṃ samucchavedavimuttiyā vimokkhoti laddhanāmassa ariyamaggassa mukhabhāvato dvārabhāvato “animittavimokkhamukhan”ti vuccati. **Adhicittasikkhāyā**ti samādhismim. **Sukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchantoti** sukhavedanāya hitaṃ sukhavedanākāraṇato phassaṃ taṇhāya anupagacchanto. **Sukhaṃ vedanaṃ pariṇāntoti** “ayaṃ sukhā vedanā vipariṇāmadīnā dukkhā”ti pariṇānto, saviśayaṃ rāgaṃ samatikkanto. “**Rāgamalaṃ pavāhento**”ti-ādīnā tehi pariyaeyhi rāgasseva pahānamāha. “**Dosacarito puggalo**”ti-ādīsopi vuttanayānusārena attho veditabbo.

Paññādhikassa santatisamūhakiccārammaṇādiḥḥanavinibbhogena saṅkhāresu attasuññatā pākāṭā hotīti viśesato anattānupassanā paññāpadhānāti āha “**suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho**”ti. Tathā saṅkhārānaṃ sarasapabhaṅgutāya ittarakhaṇattā uppannānaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ sammā samāhitasseva pākāṭaṃ hotīti viśesato aniccānupassanā samādhippadhānāti āha “**animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho**”ti. Tathā sīlesu paripūrakārino khantibahulassa uppannaṃ dukkhaṃ aratīṇca abhibhuyya viharato saṅkhārānaṃ dukkhatā vibhūtā hotīti dukkhānupassanā sīlappadhānāti āha “**appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho**”ti. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā vuttaṃ “**so tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayati**”ti. Yaśmā ca tīhi ca khandhehi ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa saṅgahitattā tayo khandhe bhāvayanto “**ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati**”ti vuttaṃ. Tasmā tehi tassa saṅghaṃ dassento “**yā ca sammāvācā**”ti-ādimāha.

Puna tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ “**sīlakkhandho**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sīlakkhandhassa khantipadhānattā, samādhissa bahūpakārattā ca samathapakkhabhajanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhavaṅgānī**ti upapattibhavassa āṅgaṇi. **Dve padānī**ti dve pādā. Yebhuyyena hi pañcadasa caraṇadhammā sīlasamādhisaṅgahitāti.

Bhāvitakāyoti ābhisamācārikasīlassa pāripūriyā bhāvitakāyo. Ādibrahmacariyakasīlassa pāripūriyā **bhāvitasīlo**. Atha vā **bhāvitakāyoti** indriyasamvarena bhāvitapañcadvārakāyo. **Bhāvitasīloti** avasiṭṭhasīlavasena bhāvitasīlo. Sammā kāyabhāvanāya sati accantaṃ kāyaduccaritappahānaṃ anavajjañca uṭṭhānaṃ sampajjati. Tathā anuttare sīle sijjhamāne anavasesato micchāvācāya micchājīvassa ca pahānaṃ sampajjati. Cittapaññāsu ca bhāvitāsu sammāsatisammāsamādhisammādiṭṭhisammāsaṅkappā bhāvanāpāripūriṃ gatā eva honti taṃsabhāvattā tadubhayakāraṇattā cāti imamatthaṃ dasseti “**kāye bhāviyamāne**”ti-ādinā.

Pañcavidhaṃ adhigamaṃ gacchatīti ariyamaggādhigamameva avatthāvisesavasena pañcadhā vibhajitvā dasseti. Ariyamaggo hi khippaṃ sakiṃ ekacittakkhaṇeneva catūsu saccesu attanā adhigantabbaṃ adhigacchatīti na tassa lokiyasamāpattiyaṃ viya vasibhāvanākiccaṃ atthīti **khippādhigamo ca** hoti. Pajahitabbānaṃ accantavimuttivasena pajahanato **vimuttādhigamo ca**. Lokiyehi mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ adhigamanabhāvato **mahādhigamo ca**. Tesāmyeva vipulaphalānaṃ adhigamanato **vipulādhigamo ca**. Attanā kattabbassa kassaci anavasesato¹ **anavasesādhigamo ca hotīti**. Ke panete adhigamā? Keci samathānubhāvena, keci vipassanānubhāvenāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha samathenā**”ti-ādi vuttaṃ.

56. Iti mahāthero “tasmā rakkhitaṇṇaṃ”ti gāthāya vasena arahattaphalavimuttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto desanākusalatāya anekehi suttappadesehi tassā pubbabhāgapapaṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisamsānañca vibhajanavasena nānappakārato vicayahāraṃ dassetvā idāni dasannaṃ Tathāgatabalānampi vasena taṃ dassetuṃ “**tattha yo desayati**”ti-ādimāha. **Ovādena sāvake na visamvādayati**ti attano anusīṭṭhiyā dhammassa savanato “sāvakā”ti laddhanāme veneyye na vippalambheti na vañceti, visamvādanahetūnaṃ pāpadhammānaṃ ariyamaggena bodhimūle eva suppahīnattā. **Tividhanti tippakāraṃ**, tīhi ākārechīti attho. **Idaṃ karoṭhāti** imaṃ saraṇagamaṇaṃ sīlādīṇca

1. Anavasesanato (Sī, Ka)

upasampajja viharatha. **Iminā upāyena karoṭhāti** anenapi vidhinā saraṇāni sodhentā sīlādīni paripūrentā sampādettha. **Idaṃ vo kurumānānanti** idaṃ saraṇagamanam sīlādīnca tumhākaṃ anutiṭṭhantānam diṭṭhadhammasamparāyanibbānānam vasena hitāya sukhāya ca bhavissati, tāni sampādetthāti attho.

Evam ovadanākāram dassetvā yaṃ vuttam “ovādena sāvake na visamvādayatī”ti, tam Tathāgatabalehi vibhajitvā dassetum “**so tathā ovadito**”ti-ādimāha. Tattha **tathāti** tena pakārena “idaṃ karoṭha, iminā upāyena karoṭhā”ti-ādinā vuttappakārena. **Ovaditoti** dhammadesanāya sāsito. **Anusiṭṭhoti** tasseva vevacanam. **Tathā karontoti** yathānusiṭṭham tathā karonto. **Tambhūminti** yassā bhūmiyā adhigamattāya ovadito, tam dassanabhūmiṇca bhāvanābhūmiṇca. **Netam ṭhānam vijjatīti** etam kāraṇam na vijjati. Kāraṇāñhi tiṭṭhati ettha phalam tadāyatthavuttitāyāti “ṭhānan”ti vuccati. Dutiyavāre **bhūminti** sīlakkhandhena pattabbanam sampattibhavasāṅkhātam bhūmim.

Idāni yasmā Bhagavato catuvesārajjānīpi aviparītasabhāvatāya paṭhamaphalañāṇassa visayaviseso hoti, tasmā tānīpi tassa visayabhāvena dassetum “**Sammāsambuddhassa te sato**”ti-ādi vuttam. Tattha **Sammāsambuddhassa te sato**”ti-ādi vuttam. Tattha **Sammāsambuddhassa te satoti** aham Sammāsambuddho, mayā sabbe dhammā abhisambuddhāti paṭijānanena Sammāsambuddhassa te sato. **Ime dhammā anabhisambuddhāti netam ṭhānam vijjatīti** “ime nāma tayā dhammā anabhisambuddhā”ti koci sahadhammena sahetunā sakāraṇena vacanena, **sunakkhatto**¹ viya vippalapantā pana appamāṇam. Tasmā sahadhammena paṭicodessatīti etam kāraṇam na vijjati. Esa nayo sesapadesupi. **Yassa te atthāya dhammo desitoti** rāgādīsu yassa yassa pahānatthāya asubhabhāvanādidhammo kathito. **Takkarassāti** tathā paṭipannassa. **Visesādhigamanti** abhiññāpaṭisambhi dādivisesādhigamam.

Antarāyikāti antarāyakaraṇam antarāyo, so sīlam etesanti antarāyikā. Antarāye niyuttā, antarāyam vā phalam arahanti,

1. Dī 3. 1; Ma 1. 98 piṭṭhesu vitthāro.

antarāyappayojanāti vā antarāyikā. Te pana kammakilesādibhedena pañcavidhā. **Aniyyānikā**ti ariyamaggavajjā sabbe dhammā.

Diṭṭhisampannoti maggaditṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Suhatanti** ativadhitam. Idampi ekadesakathanameva. Matakapetādidānampi so na karoti eva. **Puthujjanoti** puthūnaṃ kilesābhisāṅkhārādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano. Vuttañhetam—

“Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano itī”¹.

“**Mātaran**”ti-ādīsu janikā **mātā**. Janako ca **pitā**. Manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññe jīvitā² voropeyyāti? Evampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “idaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī”ti, neva so naṃ jīvitā voropeyya. Athāpi evaṃ vadeyyuṃ “sace imaṃ na ghāteyya, sīsaṃ te chindissāmā”ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyabhāvassa ca baladīpanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—sāvajjo vata puthujjanabhāvo. Yatra hi nāma mātughākādīnīpi ānantariyāni karissati, mahābalova ariyabhāvo, yo etāni kammāni na karotīti.

Samghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitam pañcahi kāraṇehi samghaṃ bhindeyya. Vuttañhetam “pañcahupāli ākārehi saṃgho bhijjati kammaṇa uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”³.

Tattha **kammenāti** apalokaṇādīsu catūsu kammaṇa aññatarakammaṇa. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena.

1. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 21; Saṃ-Ṭṭha 1. 245; Aṃ-Ṭṭha 1. 46; Abhi-Ṭṭha 1. 383; Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 50; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 69 piṭṭhesu.

2. Aññepi jīvitā (Sī, Ma-Ṭṭha 4. 74); Aṃ-Ṭṭha 1. 353; Abhi-Ṭṭha 2. 406 piṭṭhesu piṭṭhesu.

3. Vi 5. 349 piṭṭhesu.

Voharantoti kathayanto tāhi tāhi upapattīti “adhammaṃ dhammo”ti-ādīni aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpayanto. **Anussāvanenāti** “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccakulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ Satthusāsanaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī”ti-ādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenāti** evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhammaṃ katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhāpanaṃ pana pubbabhāgo. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinno eva hoti saṃgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṃgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṃghaṃ bhindeyya saṃgharājīm vā janeyyāti netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti.

Diṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Ettāvata hi mātughātādīni pañcānantariyakammāni dassitāni honti. Yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. **Duṭṭhacittoti** vināsacittena paduṭṭhacitto. **Thūpanti** cetiyaṃ. **Bhindeyyāti** nāseyya.

Aññaṃ Satthāranti “ayaṃ me Satthā Satthu kiccaṃ kātuṃ samattho”ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ. **Apadiseyyāti** “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti netāṃ ṭhānaṃ vijjati. **Ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariye-seyyāti** sāsanaṭo bahiddhā aññaṃ bāhiraṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā “ayaṃ dakkhiṇāraho, imasmim katā kārā mahapphalā bhavissanti”ti adhippāyena tasmiṃ paṭipajjeyyāti attho. **Kutūhalamaṅgalena suddhiṃ pacceyyāti** “iminā idaṃ bhavissati”ti evaṃ pavattattā kutūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena attano suddhiṃ vodānaṃ saddaheyya.

57. **Itthī rājā cakkavattī siyāti netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti** yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūranti,

itthiratanābhāvena ca sattaratanasamaṅgitā na sampajjati.
 Sabbamanussānampi ca na adhiko attabhāvo hoti, tasmā “itthī -pa- vijjati”¹ti
 vuttam. Yasmā sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgañca hīnam, tasmā
 tassā sakkattādīnipi paṭisiddhānīti. Nanu ca yathā itthiliṅgam, evaṃ
 purisaliṅgampi brahmaloke natthi, tasmā puriso mahābrahmā siyāti na
 vattabbanti? No na vattabban. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato.
 Itthiyo hi idha jhānam bhāvetvā kālam katvā brahmapārisajjānam
 saḥabyataṃ upapajjanti, na mahābrahmānam. Puriso pana katthaci na
 uppajjatīti na vattabbo. Samānepi tattha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva
 tattha brahmāno, na itthisaṇṭhānā, tasmā suvuttametam. **Itthī Tathāgatoti**
 ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuṇe nibbattetvā lokānam tāraṇasamattho
 Buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanam.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”¹—

imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānamattampi sampādetum
 asamatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvoti **“itthī Tathāgato Araham**
Sammāsambuddho siyāti netam ṭhānam vijjati”ti vuttam. Sabbākāraparipūro
 puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova
 Araham hoti Sammāsambuddho.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā, yā **jātikhettanti** vuccati.
 Sā hi Tathāgatassa gabbhokkantikālādīsu kampati. **Āṇākhettam** pana
 koṭṭisatasahassacakkavāḷam. Yā ekato samvattati ca vivaṭṭati ca, yattha ca
Āṭānāṭiyaparittādīnam² āṇā pavattati. **Visayakhettassa** parimāṇam natthi.
 Buddhānañhi “yāvatakaṃ ṇāṇam tāvatakaṃ neyyam, yāvatakaṃ neyyam
 tāvatakaṃ ṇāṇam, neyyapariyantikaṃ ṇāṇam, ṇāṇapariyantikaṃ neyyam”³
 vacanato avisayo nāma natthi. Iti imesu tisu khettesu tisso saṅgītiyo āruḷhe
 tepītake Buddhavacane “ṭhapetvā imam cakkavāḷam aññasmim cakkavāḷe
 Buddhā uppajjantī”ti suttam natthi, na uppajjantīti pana atthi.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Dī 3. 159 piṭṭhe.

3. Khu 7. 139; Khu 8. 175; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha gabbhokkantito pubbe pureti veditabbaṃ. Tato paṭṭhāya hi dasasahassicakkavāḷakampanena khetta-pariggaho kato nāma hoti, aññassa Buddhassa uppatti natthi. Dhātuparinibbānato paraṃ pana pacchā, tato heṭṭhāpi aññassa Buddhassa uppatti natthi, uddhaṃ na vāritā.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Acchariyamanussā hi Buddhā Bhagavanto. Yathāha “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso”¹ ādi. Yadi ca aneke Buddhā ekato uppajjeyyūṃ, anacchariyā bhaveyyūṃ. Desanāya ca viśesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññenapi so eva desetabbo siyā, vivādabhāvato ca. Bahūsu hi Buddhesu ekato uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ Buddho pāsādiko”² ti-ādinā tesaṃ sāvakaṃ vivadeyyūṃ. Kiṃ vā etena kāraṇagavesanena, dhammatāvesā yaṃ ekissā lokadhātuyā dve Tathāgatā ekato na uppajjantīti².

Yathā nimbabījakosātakibījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva phalaṃ nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālībījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti na asātaṃ kaṭukaṃ. Evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti na amadhuraṃ. Vuttampi cetam—

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ.
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”³.

Tasmā “**tiṇṇaṃ duccaritānaṃ**”⁴ ti-ādi vuttaṃ.

Aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vā ti yo koci pabbajjāmatteṇa samaṇo vā jātimatteṇa brāhmaṇo vā. Pāpiccho sambhāvanādhīppāyena vimhāpanato **kuhako**. Paccayasannissitāya payuttavācāya vasena **lapako**. Paccayanibbattakanimittāvacarato⁴ **nemittako**. **Kuṇalapananemittakattaṃ pubbaṅgamaṃ katvā** ti kuṇanādibhāvameva purakkhatvā

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 229; Khu 10. 159 piṭṭhesu.

2. Khu 11. 231 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

4. Nimittacaraṇato (Sī)

santindriyo santamānaso viya caranto. **Pañca nīvaraṇeti** kāmaccchandādi-
ka pañca nīvaraṇe. **Appahāya** asamucchinditvā, **cetaso upakkileseti** nīvaraṇe.
Nīvaraṇā hi cittaṃ upakkilesenti kiliṭṭhaṃ karonti vibādhenti upatāpenti ca.
Tasmā “cetaso upakkilesā”ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** nīvaraṇe.
Nīvaraṇā hi uppajjamānā anuppannāya paññāya upajjitum na denti. Tasmā
“paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. **Anupaṭṭhitassatīti** catūsu satipaṭṭhānesu
na upaṭṭhitassati. **Abhāvayitvāti** avaḍḍhayitvā. **Anuttaram**
sammāsambodhinti arahattapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññānaṃ.

Pacchimavāre **aññatāro samaṇo vā brāhmaṇo vāti** sabbaññubodhisattaṃ
sandhāya vadati. Tattha **sabbadosāpagatoti** sabbehi
pāramitāpaṭipakkhabhūtehi dosehi apagato. Etena paripūritapāramibhāvaṃ¹
dasseti. Satipaṭṭhānāni vipassanā, bojjhaṅgo maggo, anuttarā
sammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāni vā vipassanā, bojjhaṅgā missakā,
sammāsambodhi arahattameva. Sesam anantaravāre vuttapaṭipakkhato
veditabbaṃ. **Yaṃ ettha ñāṇanti** yaṃ etasmiṃ yathāvutte ṭhāne ca ṭhānaṃ,
aṭṭhāne ca aṭṭhānanti pavattaṃ ñāṇaṃ. **Hetusoti** tassa ṭhānassa aṭṭhānassa ca
hetuto. **Ṭhānasoti** taṅkhaṇe eva āvajjanasamanantaraṃ. **Anodhisoti** odhi-
abhāvena, kiñci anavasesetvāti attho.

Iti ṭhānāṭṭhānagatāti -ādīsu evaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatā. **Sabbeti**
khayavayavirajjananirujjhanasabhāvā saṅkhatadhammā, te eva ca
sattapaññattiyā upādānabhūtā **keci saggūpagā** ye dhammacārino, **keci**
apāyūpagā ye adhammacārino, **keci nibbānūpagā** ye kammakkhayakaraṃ
ariyamaggaṃ paṭipannā.

58. Idāni yathāvuttamatthaṃ vivaranto”**sabbe sattā marissantī**”ti
gāthādvayamāha. Tassa atthaṃ “**sabbe sattāti ariyā ca anariyā cā**”ti-ādina
sayameva niddisati. Tattha **jīvitapariyanto maraṇapariyantoti** jīvitassa
pariyanto nāma maraṇasaṅkhāto anto. **Yathākammaṃ gamissantīti** ettha
yadetaṃ sattānaṃ yathākammaṃ gamanaṃ, ayaṃ kammassakatāti

1. Etena pūritapāramitābhāvaṃ (Ka)

attho. **Kammānaṃ phaladassāvitā ca avippavāso cāti**

“puññapāpaphalūpagā”ti iminā vacanena kammānaṃ phalassa paccakkhakāritā, katūpacitānaṃ kammānaṃ attano phalassa appadānābhāvo ca dassitoti attho.

Kammameva kammantaṃ, pāpaṃ kammantaṃ etesanti **pāpakammantā**, tassa atthaṃ dassetuṃ “**apuññasaṅkhārā**”ti vuttaṃ. Apuñño saṅkhāro etesanti **apuññasaṅkhārā**. **Pāpakammantā**ti vā nissakkavacanāṃ, pāpakammantahetūti attho. Tathā **puññasaṅkhārā**ti-ādisupi. Puna “**nirayaṃ pāpakammantā**”ti-ādinā antadvayena saddhiṃ majjhimapaṭipadaṃ dasseti. Tathā “**ayaṃ saṃkilesa**”ti-ādinā vaṭṭavivaṭṭavasena ādinavassādanissaraṇavasena hetuphalavasena ca gāthāyaṃ tayo atthavikappā dassitā. Puna “**nirayaṃ pāpakammantāti ayaṃ saṃkilesa**”ti-ādinā vodānavasena gāthāya atthaṃ dasseti.

59. **Tena tenāti** tena tena ajjhositavatthunā rūpabhava-arūpabhavādinā. **Chattimsāti** kāmataṇhā tāva rūpādivisayabhedena cha, tathā bhavataṇhā vibhavataṇhā cāti aṭṭhārasa. Tā eva ajjhattikesu rūpādisu aṭṭhārasa, bāhiresu rūpādisu aṭṭhārasāti evaṃ chattimsa. **Yena yenāti** “subhaṃ sukhaṃ”ti-ādinā.

Vodānaṃ tividhaṃ khandhattayavasenāti taṃ dassetuṃ “**taṇhāsaṃkilesa**”ti-ādi vuttaṃ. Puna “**sabbe sattā marissantī**”ti-ādi paṭipadāvibhāgena gāthānamatthaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Tattha tattha gāminīti** tattha tattheva nibbāne gāminī, nibbānassa gamanasīlāti attho.

Puna tatthatatthagāminīsabbatthagāminīnaṃ paṭipadānaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ “**tayo rāsī**”ti-ādi vuttaṃ. **Yanti** yaṃ nirayādi. Taṃ taṃ ṭhānaṃ yathārahaṃ gametīti **sabbatthagāminī**. Paṭipadāsaṅkhāte apuññakamme puññakamme ca kammakkhayakaraṇakamme ca vibhāgaso Bhagavato pavattanaññaṃ. Idaṃ sabbatthagāminī paṭipadāññaṃ nāma Tathāgatabalaṃ. Iminā hi ñāṇena Bhagavā sabbampi paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāmaṃvāsikesupi ekaṃ sūkaraṃ vā migam vā mārentesu sabbesaṃ cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena karoti, eko “tvampi karohī”ti parehi nippīlito

karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayanoniyam, eko pettivisaye, taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayanoniyam, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattanakampi “esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadesū”ti jānāti. Tiracchānayanoniyam nibbattanakampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako”ti jānāti. Pettivisaye nibbattanakampi “esa nijjhāmatanḥhiko bhavissati, esa khuppiṭṭasiko. esa paradattūpajīvī”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ kammaṃ paṭisandhim ākaḍḍhissati, idaṃ nākaḍḍhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissati”ti jānāti. Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato dānaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā deyyadhammārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇe eva nānaṃ hoti. Tesu hi keci devaloke nibbattani, keci manussaloke, taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke”ti jānāti. Tatthapi “esa Paranimmitavasavattisu nibbattissati, esa bhummadevesu nibbattissati, esa jeṭṭhakadevarājā hutvā, esa tassa dutiyam tatiyam vā ṭhānantaram karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ paṭisandhim ākaḍḍhitum sakkhissati, idaṃ na sakkhissati¹ dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissati”ti jānāti. Tathā “vipassanam paṭṭhapentesu ca esa iminā nīhārena vipassanāya āradhattā arahā bhavissati, esa anāgāmī, esa sakadāgāmī, esa sotāpanno, ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamo, esa maggaṃ pattum na sakkhissati lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggahe, esa nāmarūpariggahe, arūpariggahe ca ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa kiñci sallakkhetum na sakkhissati”ti jānāti. “Kasiṇaparikammaṃ karontesupi esa parikammamatte eva ṭhassati, esa nimittam uppādetum sakkhissati, na appanam. Esa appanampi uppādessati,

1. Idaṃ paṭisandhim ākaḍḍhitum na sakkhissati (Si)

esa jhānaṃ adhigamissati, na uparivisesaṃ. Esa uparivisesampi adhigamissatī”ti jānāti.

Anekadhātūti anekā cakkhādayo pathavādayo ca dhātuyo etassāti anekadhātu, bahudhātūti attho. **Lokoti** khandhāyatanādiloko. **Cakkhudhātū**ti-ādi yāhi dhātūhi “anekadhātū”ti loko vutto, tāsāṃ sarūpato dassanaṃ. Tattha sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena ca dhātu. Cakkhu eva dhātu **cakkhudhātu**. Sesapadesupi eseva nayo. **Kāmadhātū**ti ettha dve kāmā kilesakāmo ca vatthukāmo ca. Kilesakāmapakkhe kāmapaṭisaṃyutto dhātu kāmadhātu, kāmavitakkassetāṃ nāmaṃ. Vatthukāmapakkhe pana kāmāvacaradhammā kāmo uttarapadalopena, kāmo ca so dhātu cāti kāmadhātu. Byāpādapāṭisaṃyutto dhātu **byāpādhātu**, byāpādavittakkassetāṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādhātu, dasa-āghātavatthuvissayassa paṭighassetāṃ nāmaṃ. Vihimsāpaṭisaṃyutto dhātu **vihimsādhātu**, vihimśavitakko. Vihimsā eva vā dhātu vihimśādhātu, parasattavihesanassetāṃ nāmaṃ. **Nekkhamma-abyāpāda-avihimśādhātuyo** nekkhammavitakkādayo sabbakusaladhammā mettākaraṇā cāti vedittabbaṃ. **Rūpadhātū**ti rūpabhavo, sabbe vā rūpadhammā. **Arūpadhātū**ti arūpabhavo, arūpadhammā vā. **Nirodhadhātū**ti nirodhatanṇhā. **Saṅkhāradhātū**ti sabbe saṅkhatadhammā. Sesāṃ suviññeeyāṃ.

Aññaṃaññaṃvilakkhaṇattā nānappakārā dhātuyo etasminti **nānādhātu**, loko. Tenevāha “**aññā cakkhudhātu** yāva **aññā nibbānadhātu**”ti, yathā ca idaṃ ñāṇaṃ cakkhudhātu-ādibhedena upādinnakasāṅkhārālokaṃ vasena anekadhātunānādhātulokaṃ pajānāti, evaṃ anupādinnakasāṅkhārālokaṃ vasena taṃ pajānāti. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvakā upādinnakasāṅkhārālokaṃ nānattaṃ jānanti, tampi ekadeseneva, na nippadesato. Anupādinnakasāṅkhārālokaṃ pana nānattaṃ na jānanti. Bhagavā pana “imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa pharuso, imassa bahalo, imassa tanuttaco. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattarā vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti, imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṃ nīlaṃ hoti pītakaṃ lohitaṃ

odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusāṃ sugandhaṃ duggandhaṃ tittaṃ madhuraṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ hoti, imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhīṇo hoti, atikhīṇo ujuko kuṭilo kaṇho nīlo odāto hoti”ti evaṃ anupādinnaśaṅkhāralokassāpi vasena anekadhātunānādhātubhāvaṃ jānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

60. **Yaṃ yadeva dhātunti** yaṃ kiñci hīnādisabhāvaṃ. Yasmā adhimutti nāma ajjhāsayadhātu, tasmā adhimuccanaṃ ajjhāsayassa hīnādisabhāvena pavattanaṃ. Taṃ pana tassa taṃ taṃ adhiṭṭhahanaṃ abhinivisanañca hotīti āha **“adhimuccanti, taṃ tadeva adhiṭṭhahanti abhinivisanti”**ti. Adhimuccanassa visayaṃ vibhāgena dassetuṃ **“keci rūpādhimuttā”**ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. **Nānādhimuttikatāññanti** hīnādivasena nānādhimuttikatāya ñaṇaṃ.

Te yathādhimuttā ca bhavantiti te hīnādhimuttikā paṇītādhimuttikā sattā yathā yathā adhimuttā honti. **Taṃ taṃ kammasamādānaṃ samādiyanti**ti adhimutti-anurūpaṃ taṃ taṃ attanā samādiyitabbaṃ kattaḃbaṃ kammaṃ karonti, tāni kammasamādānāni samuṭṭhānavasena vibhajanto **“te chabbidhaṃ kamman”**ti-ādimāha. Tattha keci lobhavasena kammaṃ samādiyanti sambandhitabbaṃ. Esa nayo sesesupī. **Taṃ vibhajjamānanti** taṃ samuṭṭhānavasena chabbidhaṃ puna pavattinivattivasena vibhajjamānaṃ duvidhaṃ.

Yaṃ lobhavasena dosavasena mohavasena ca kammaṃ karotīti dasa-akusalakammapathakammaṃ sandhāya vadati. Tañhi saṃkiliṭṭhatāya kāḷakanti **kaṇhaṃ**. Apāyesu nibbattāpanato kāḷakavipākanti **kaṇhavipākam**. **Yaṃ saddhāvasena kammaṃ karotīti** dasakusalakammapathakammaṃ. Tañhi asaṃkiliṭṭhattā paṇḍaranti **sukkaṃ**. Sagge nibbattāpanato paṇḍaravipākattā **sukkavipākam**. **Yaṃ lobhavasena dosavasena mohavasena saddhāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kaṇhasukkanti** vomissakakammaṃ. **Kaṇhasukkavipākanti** sukhadukkhavipākam. Missakakammañhi katvā akusalavaleṇa tiracchānayoniyaṃ maṅgalaṭṭhātibhāvaṃ upapanno kusaleṇa pavatte sukhaṃ anubhavati, kusaleṇa

rājakule nibbattopi akusalena dukkhaṃ vedayati. **Yaṃ vīriyavasena paññāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākanti** kammakkhayakarā catumaggacetanā. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhaveyya, sukka-upapattipariyāpannaṃ vipākaṃ dadeyya. Ubhayavipākassa pana appadānato akaṇha-asukkavipākanti ayamettha attho.

Kammasamādāne paṭhamāṃ acelakapaṭipadā kāmesu pātabyatā, dutiyāṃ tibbakilesassa assumukhassāpi rudato parisuddhabrahmacariyacaraṇaṃ, tatiyaṃ kāmesu apātabyatā acelakapaṭipadā, catutthaṃ paccaye alabhamānassāpi jhānavipassanāsukhasamaṅgino sāsanaḥbrahmacariyacaraṇaṃ. **Yaṃ evaṃ jātiyaṃ kammasamādānanti** yaṃ aññampi evaṃpakāraṃ kammaṃ. **Iminā puggalenāti**-ādi tasmiṃ kammavipāke Bhagavato ñāṇassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha **upacitanti** yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Avipakkanti** na vipakkavipākaṃ. **Vipākāya paccupaṭṭhanti** vipākadānāya katokāsaṃ. **Na ca bhabbo abhinibbidhā gantunti** kilesābhisaṅkhārānaṃ abhinibbijjhanato abhinibbidhāsāṅkhātāṃ ariyamaggaṃ adhigantaṃ na ca bhabbo. **Taṃ Bhagavā na ovaḍatīti** taṃ vipākāvaraṇena nivutaṃ puggalaṃ Bhagavā saccapaṭivedhaṃ purakkhatvā na ovaḍati, vāsanatthaṃ pana tādisānampi dhammaṃ deseti eva, Ajātasattu-ādīnaṃ viya.

Upacitanti kātuṃ āraddhaṃ. Tenevāha “**na ca tāva pāripūriṃ gatan**”ti. Tena micchattaniyāmassa asamattathataṃ dasseti. **Purā pāripūriṃ gacchatīti** pāripūrī. Phalanipphādanasamatthataṃ gacchati purā adhigaccheyya, micchattaniyatatāya sajjukaṃ phaladhammassa abhājanabhāvaṃ nibbattayati purā. Tenevāha “**purā veneyyattaṃ samatikkamatī**”ti. “Purā aniyataṃ samatikkamatī”tipi pāṭho, so evattho. **Asamatteti** kamme asampunṇe, te asampunṇe vā.

61. Evaṃ kilesantarāyamissakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā idāni amissakaṃ kammantarāyaṃ dassetuṃ “**imassa ca puggalassā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Sabbesanti imasmim balaniddese vuttānaṃ sabbesaṃ kammānaṃ. **Mudumajjhādhimattatāti** mudumajjhatibbabbhāvo. Kammānañhi mudu-ādi bhāvena taṃvipākānaṃ

mudumajjhatikkhabhāvo viññāyatīti adhippāyo. **Diṭṭhadhammavedanīyanti-**ādisu diṭṭhadhamme imasmiṃ attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Upapajje¹ anantare attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **upapajjavedanīyaṃ**. Aparasmiṃ attabhāve ito aññasmiṃ yasmiṃ kasmiñci attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **aparāpariyavedanīyaṃ**. Ekajavanavārasmiñhi sattasu cetanāsu paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyaṃ nāma. Pariyosānacetanā upapajjavedanīyaṃ nāma. Majjhe pañca cetanā aparāpariyavedanīyaṃ nāma. **Vipākavemattatāññanti** vipākavemattatāya vipākavisese ñāṇaṃ. Imassa pana kammavipākassa gatisampatti gativipatti upadhisampatti upadhivipatti kālasampatti kālavipatti payogasampatti payogavipattiyo kāraṇaṃ. So ca nesaṃ kāraṇabhāvo “atthekaccāni pāpakāni kammamādānāni gatisampattipaṭibālāni na vipaccantī”ti-ādipāḷivasena² veditabbo.

62. Anantarabalaniddese vuttakammasamādānapadeneva jhānādīni saṅgahetvā dassetuṃ “**tathā samādinnaṇaṃ kammānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Sekkhaputhujjanasantānesu pavattāni jhānādīni kammaṃ honti. Tattha **tathā samādinnaṇanti** “sukkaṃ sukkavipākaṃ paccuppannasukhaṃ, āyatim sukhavipākaṃ”ti evamādiṭṭhakkārehi samādinnesu kammesu. **Samkilesoti** paṭipakkhadhammavasena kiliṭṭhabhāvo. **Vodānaṃ** paṭipakkhadhammehi visujjanaṃ. **Vuṭṭhānaṃ** paguṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānaṃ. **Evam samkilissati**ti-ādisu ayamevattho—iminā ākārena jhānādi samkilissati vodāyati vuṭṭhahatīti jānanaññāṇaṃ Bhagavato anāvaraṇaññāṇaṃ, na tassa āvaraṇaṃ atthīti.

Kati jhānāntiti-ādi jhānādayo vibhāgena dassetuṃ āradham. **Cattāri jhānānti**ti catukkanayavasena rūpāvacarajjhānāni sandhāyāha. **Ekādasāti** “rūpī rūpāni passati”ti-ādinā³ aṭṭhannaṃ tiṇṇaṃ suññatavimokkhādīnaṃ vasena vuttaṃ. **Aṭṭhāti** tesu ṭhapetvā lokuttare vimokkhe aṭṭha. **Sattāti** tesu eva nirodhasamāpattim ṭhapetvā satta. **Tayoti** suttantapariyāyena suññatavimokkhādayo tayo. **Dveti** abhidhammapariyāyena animittavimokkhassāmbhavato avasesā dve. Ettha ca paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe vikkhambhanavasena paccanīkadhammehi

1. Upapajja (Sī, Ka) Ma 3. 257; Aṃ 2. 363 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

2. Abhi 2. 351 piṭṭhe.

3. Dī 2. 60, 94; Dī 3. 217, 251; Ma 2. 205; Ma 3. 264 piṭṭhādisu.

vimuccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca vimokkhā. Nirodhasamāpatti pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Lokuttarā ca taṃtaṃmaggavajjhakilesehi samucchedavasena vimuttattā vimokkhoti ayaṃ viseso veditabbo.

Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī **savitakko savicāro samādhī** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī **avitakko vicāramatto samādhī** nāma. Catukkanaye pañcakanayepi sesajhānesu samādhī **avitakko avicāro samādhī** nāma.

Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ “samādhī”tipi nāmaṃ “samāpattī”tipi. Kasmā? Cittekaggaṭāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na “samādhī”ti nāmaṃ. **Saññāsamāpatti**-ādi heṭṭhā vuttameva.

Hānabhāgiyo samādhīti appaṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ paṭhamajjhānādisamādhissa hānabhāgiyatā. “Paṭhamajjhānassa kāmārāgabyāpādā saṃkilesa”ti vuttattā dutiyajjhānādivasena yojetabbaṃ. Kukkuṭaṃ vuccati ajaññājigucchana mukhena tapparamatā. **Kukkuṭajjhāyī**ti puggalādhiṭṭhānena jhānāni vuttāni, dve paṭhamadutiyajjhānānīti vuttaṃ hoti. Yo paṭhamam dutiyam vā jhānam nibbattetvā “alamettāvata”ti saṃkocaṃ āpajjati, uttari na vāyamati, tassa tāni jhānāni cattāripi “kukkuṭajjhānānī”ti vuccanti, taṃsamaṅgino ca kukkuṭajjhāyī. Tesu purimāni dve āsannabalavapaccatthikattā visesabhāgiyatābhāvato ca saṃkilesabhāvena vuttāni. Itarāni pana visesabhāgiyatābhāvepi mandapaccatthikattā vodānabhāvena vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Visesabhāgiyo samādhīti paṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādipakkhandanaṃ, paṇṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānaṃ “vuṭṭhāna”ti vuttaṃ. Heṭṭhimam heṭṭhimam hi paṇṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi “vuṭṭhāna”ti vuttaṃ. Bhavaṅgavasena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hotīti bhavaṅgaṇca vodānaṃ vuṭṭhānaṃ. Yasmā pana vuṭṭhānavasibhāvena yathāparicchinna kālaṃ samāpattito vuṭṭhānaṃ hoti, tasmā samāpattivuṭṭhānakosallaṃ idha “vuṭṭhāna”ti vuttaṃ.

63. **Tasseva samādhissā**ti tassa anantarabalaniddese jhānādipariyāyehi vuttasamādhissa. **Parivārā**ti parikkhārā. **Indriyānī**ti saddhāsatipaññindriyāni. **Balānī**ti hirottappehi saddhim taniyeva. Vīriyassa visum gahaṇam balānam bahūpakāradassanattam. Vīriyupatthambhena hi saddhādayo paṭipakkhena akampanīyā honti. Tenevāha “**vīriyavasena balāni bhavanti**”ti. **Tesanti** indriyānam. **Mudumajjhādhimattatā**ti avisadam **mudu**. Nātivisadam **majjham**. Ativisadam **adhimattam** balavam “**tikkhan**”ti vuccati.

Veneyyānam indriyānurūpaṃ Bhagavato desanāpavattīti dassetum “**tattha Bhagavā**”ti-ādi vuttam. Tattha **samkhittavittthārenā**ti samkhittassa vitthārena. Atha vā **samkhittenā**ti uddiṭṭhamattena. **Samkhittavittthārenā**ti uddesena niddesena ca. **Vittthārenā**ti uddesa niddesapaṭiniddesehi. **Mudukanti** lahukam apāyabhayavaṭṭabhayādīhi santajjanavasena bhāriyam akatvā. **Mudutikkhanti** nātittikkham. Samvegavatthūhi samvegajananādivasena bhāriyam katvā. **Samatham upadisatī**ti samatham adhikam katvā upadisati, na tathā vipassananti adhippāyo. Na hi kevalena samathena saccappaṭivedho sambhavati. **Samathavipassananti** samadhuram samathavipassanam. **Vipassananti** sātisayam vipassanam upadisati. Yasmā cettha tikkhindriyādayo ugghaṭitaññu-ādayova, tasmā “**tikkhindriyassa nissaraṇam upadisatī**”ti-ādi vuttam. Tattha **adhipaññāsikkhāyā**ti adhipaññāsikkham.

Yam ettha ñāṇanti ettha indriyānam mudumajjhādhimattatāya yam ñāṇam, idam vuccati parasattānam parapuggalānam indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti sambandhitabham. Tassa ñāṇassa pavattanākāram dassetum “**ayam imam bhūmin**”ti-ādi vuttam. Tattha **ayam imam bhūmin bhāvanañca gatoti** ayam puggalo evamimam samkilesavāsanaṃ vodānaṃ bhavaṅgañca gato gacchati gamissati ca, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Imāya velāya imasmim samaye imāya mudumajjhādhimattatāya anusāsaniyā. **Evaṃdhātukoti** hīnādivasena evamajjhāsayo evamadhimuttiko. **Ayam cassa āsayoti** imassa puggalassa ayam sassatucchedappakāro, yathābhūtañāṇanuloma-khantippakāro vā āsayo. Idañhi catubbidham āsayanti ettha sattā vasantīti āsayoti vuccati. Imam pana Bhagavā sattānam

āsayam jānanto tesaṃ diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇakammassakataññāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetam “kāmaṃ sevanta ññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṃ. Abyāpādaṃ. Thinamiddhaṃ. Ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’ti”¹.

Ayam anusayoti ayam imassa puggalassa kāmarāgādiko appahīnoyeva anusayitakilesa. Appahīnoyeva hi thāmagato kilesa anusayo. **Parasattānanti** padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ sattānaṃ, hīnasattānanti attho. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti** parabhāvo ca aparabhāvo ca paropariyattaṃ akārassa² okāraṃ katvā, tassa vemattatā paropariyattavemattatā. Saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattavemattatāya ñāṇaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti padavibhāgo veditabbo.

Tattha **yanti** yaṃ anekavihitassa pubbenivāsassa anussaraṇavasena Bhagavato ñāṇaṃ, idaṃ aṭṭhamaṃ Tathāgatabalanti sambandho. **Anekavihanti** anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ. **Pubbenivāsanti** anussaritaṃ icchitaṃ attano paresaṃ samanantarātītaṃ bhavaṃ ādiṃ katvā tatthā tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti evaṃ jātipaṭipāṭiyā anugantvā sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmitamatte eva saratīti attho. Bhagavato hi parikammakiccaṃ natthi, āvajjanamatteneva sarati. **Seyyathidanti** āraddhappakāraṇidassanatthe nipāto. **Ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ vuttipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**-ādīsupi.

Anekepi saṃvattakappeti-ādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvattakappo**, vaddhamāno **vivattakappoti** veditabbo. Tattha saṃvattena

1. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Ākārassa (Sī)

saṁvaṭṭaṭṭhāyī gahito taṁmūlattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṁvaṭṭo saṁvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī”¹ti¹ vuttāni, tāni sabbāni pariggahitāni honti. **Amutrāsinti**-ādi saraṇākāradassanaṁ. Tattha **amutrāsinti** amumhi saṁvaṭṭakappe, amumhi bhava vā yoniyam vā gatiyam vā viññāṇaṭṭhitiyam vā sattāvāse vā sattanikāye vā. **Evaṁnāmoti** Tisso vā Phusso vā. **Evaṁgottoti** Bhaggavo vā Gotamo vā. **Evaṁvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Eva māhāroti** sālimamsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṁ sukhadukkhappaṭisaṁvedīti** anekappakārena kāyikacetasikānaṁ sāmisanirāmisappabhedānaṁ vā sukhadukkhānaṁ paṭisaṁvedī. **Evaṁāyupariyantoti** evaṁ vassasataramāyupariyanto vā caturāsīti-kappasahassaparamāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** so tato bhavato, sattanikāyato vā cuto puna amukasmiṁ nāma sattanikāye udapādim. Atha vā tatrāpi bhava vā sattanikāye vā ahosiṁ. **Evaṁ nāmoti**-ādi vuttatthameva.

64. **Dibbenāti**-ādīsu dibbasadisattā **dibbaṁ**. Devatānañhi sucaritakammanibbattampi pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṁ upakkilesavimuttattā dūrepi ārammaṇaggahaṇasamatthaṁ dibbaṁ pasādacakkhu hoti. Idampi vīriyabhāvanābalanibbattaṁ ñāṇacakkhu tādīsamevāti dibbasadisattā dibbaṁ, dibbavihāravasena vā paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṁ, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṁ, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṁ. Taṁ sabbaṁ saddasatthānusārena veditabbaṁ. Dassanaṭṭhena **cakkhu**. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapāta-dassanena diṭṭhivisuddhihetuttā **visuddhaṁ**. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṁ, so ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati na cutiṁ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṁ passati, so yasmā duvidhampi taṁ diṭṭhigataṁ ativattati. Tasmāssa taṁ dassanaṁ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Tadubhayañca Bhagavā passati. Tena vuttam “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan”ti.

1. Am 1. 460 piṭṭhe.

Ekādasa-upakkilesavirahato vā visuddham. Yathāha—

“So kho aham Anuruddhā ‘vicikicchā cittassa upakkilesa’ti iti viditvā vicikiccham cittassa upakkilesam pajahim. ‘Amanasikāro cittassa upakkilesa. Thinamiddham. Chambhitattam. Uppilam¹. Duṭṭhullam. Accāraddhavīriyam. Atilīnavīriyam. Abhijappā. Nānattasaññā. Atinijjhāyitattam rūpānam cittassa upakkilesa’ti iti viditvā atinijjhāyitattam rūpānam cittassa upakkilesam pajahin”ti² evamādi.

Tadevaṃ ekādasa-upakkilesavirahato vā visuddham. Manussūpacāram atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakam**, maṃsacakkhum atikkantattā vā atikkantamānusakam. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manusso manussam maṃsacakkhunā viya satte passati oloketi. **Vacamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunāpi daṭṭhum na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, ye ca gahitapaṭisandhikā sampati nibbattā, te “cavamānā upapajjamānā”ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnajātikusalabhogādivasena hīlīte paribhūte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte abhirūpe virūpe vāti attho. **Sugateti** sugatigate, ālobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapānabhojane. **Yathākammūpageti** yaṃ yaṃ kammam upacitam, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccam vuttam. Iminā pana padena yathākammūpagaññakiccam. Yathākammūpagaññā-anāgataṃsaññāni ca dibbacakkhupādakāneva dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenāti-ādīsu duṭṭhu caritam, duṭṭham vā caritam kilesapūtikattā duccaritam. Kāyena duccaritam, kāyato vā pavattam duccaritam **kāyaduccaritam**. Evaṃ **vacīmanoduccaritānīpi** daṭṭhabbāni. **Samannāgatāti** samaṅgībhūtā.

1. Ubbilam (Sī)

2. Ma 3. 199 piṭṭhe.

Ariyānaṃ upavādakāti Buddhādīnaṃ ariyānaṃ, antamaso gihisotāpannānampi antimavatthunā vā guṇaparidhamśanena vā upavādakā akkosakā garahakā. **Micchādiṭṭhikā**ti viparītadassanā.

Micchādiṭṭhikammasamādānāti

micchādiṭṭhihetubhūtasamādinnaṇāvidhakammā. Ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Tattha vacīmanoduccaritaggaḥaṇena ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsūpi tesam puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha—

“Seyyathāpi Sāriputta bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārodeyya, evaṃsampadamidaṃ Sāriputta vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye”¹.

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha—

“Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi evaṃ mahāsāvajjatarāṃ, yathayidaṃ bhikkhave micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave vajjānī”².

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggaḥaṇe. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Apāyanti**-ādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggaḥaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpeti, tiracchānayaṇi hi apāyo, sugatito apetattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggaḥaṇena pettivisayaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā, dukkassa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisaṃ avinipatitattā.

1. Ma 1. 102, 110 piṭṭhesu.

2. Am 1. 35 piṭṭhe.

Petamahiddhikāṇaṇhi vimānānipi nibbattanti. Vinipātaggaṇaṇa asurakāyaṃ dīpeti, so hi yathāvuttenatthena apāyo ceva duggati ca sukhasamussayehi vinipātattā vinipātoti vuccati. Nirayaggahaṇaṇa avīci-ādi-ane-kappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso—ettha sugatiggahaṇaṇa manussagatimpi saṅgaṇhāti. Saggaggahaṇaṇa devagatiṃ eva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanattho. **Amukāya kappakoṭiyaṃ upacitaṃ** tenāyaṃ etarahi, anāgate vā saggūpago apāyūpago cāti aṭṭhamanavamabalaññāṇakiccaṃ ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Tathā **kappasatasahassevāti**-ādīsupi. Tenevāha “**imāni Bhagavato dve ñāṇāni**”ti.

Nīhato māro bodhimūleti nihato samucchinno kilesamāro Bodhirukkhamūle. **Idaṃ Bhagavato dasamaṃ balanti** idaṃ kilesamārassa hananaṃ samucchindanaṃ Bhagavato dasamaṃ balaṃ. Tenevāha “**sabbāsavaparikkhayaṃ ñāṇaṃ**”ti. Yasmā pana yadā arahattamaggena savāsanaṃ sabbe āsavā khepitā, tadā Bhagavatā sabbaññūtaññāṇaṃ adhigataṃ nāma, tasmā “**yaṃ sabbaññūtā pattā**”ti-ādi vuttaṃ.

Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha “dasabalaññāṇaṃ nāma pāṭi-ekkaṃ natthi, yasmā ‘sabbaññūtā pattā veditā sabbadhammā’ti vuttaṃ, tasmā sabbaññūtaññāṇashevāyaṃ pabhedo”ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññaṃeva hi dasabalaññāṇaṃ, aññaṃ sabbaññūtaññāṇaṃ. Dasabalaññāṇaṇhi sakasalakiccameva jānāti, sabbaññūtaññāṇaṃ tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalaññāṇesu hi paṭhamāṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyāṃ kamma-paricchedameva, tatiyaṃ dhātunānattakāraṇameva, catutthaṃ ajjhāsayaḍhimuttimeva, pañcamaṃ kammavipākantarameva, chaṭṭhaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesāṃ saṃkilesādimeva, sattamaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutūpapātameva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññūtaññāṇaṃ pana etehi jānitabbaṇca tato uttariṇca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ sabbaṃ na

karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalaññaṃ nāmetam savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakka-avicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta savitakkasavicārāni”ti vakkhati, tato parāni dve avitakka-avicārāni, āsavakkhayaññaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakka-avicārāni. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaranti vakkhati. Sabbaññutaññaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Evaṃ nānāyehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātādini dassetuṃ “**tattha katamo yuttihārasampāto**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthāya padattho vitthāritoyeva. **Rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaro bhavissatīti yujjātīti** manacchaṭṭhāni dvārāni satikavāṇena pidahitvā viharantassa kāmavitakkādīnaṃ micchāsaṅkappānaṃ avasaro eva natthīti nekkhammavitakkādiko sammāsaṅkappo eva tassa gocaro pavattiṭṭhānaṃ bhavissatīti ayamattho yujjati. Yuttiyā ghaṭeti saṃsandati sametīti attho. **Sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatīti** vuttanayena sammāsaṅkappagocaro puggalo aviparītameva vitakkato sammādiṭṭhi bhavissati. Sammādiṭṭhisāṅkhātāṃ vipassanāññaṃ purakkhatvā viharanto maggaññaṇena pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ asammohato paṭivijjhissati. Tathā paṭivijjhanto ca dukkhasabhāvattā duggatisāṅkhātā sabbā bhavagatiyo jahissati, tato eva sabbāṃ vinipātabhayaṃ saṃsārabhayaṇca samatikkamissatīti sabbopi cāyamattho yutto evāti.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

66. Sakasampattiya viya susaṁvihitasāṅkappo bhavati. Indriyesu guttadvārataṁ sucaritapāripūriyā āsannakāraṇanti āha **“rakkhitaṇṇaṁ tiṇṇaṁ sucaritāṇaṁ padaṭṭhānaṁ”**ti. Tassattho—“rakkhitaṇṇaṁ”ti idaṁ tiṇṇaṁ sucaritāṇaṁ padaṭṭhānavacananti. Nekkhammasaṅkappādi bahulassa kāmaccandādinīvaraṇappahānaṁ sukaranti nekkhammasaṅkappādayo samathassa āsannakāraṇanti āha **“sammāsaṅkappagocaroti samathassa padaṭṭhānaṁ”**ti. Kammassakatāsammādiṭṭhiyaṁ sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhiyaṁca tṭhito attādhīnaṁ saṁsāradukkhāṁ passanto tadatikkamanupāyaṁ vipassanaṁ ārabhatīti sammādiṭṭhivipassanāya visesakāraṇanti āha **“sammādiṭṭhipurekkhāroti vipassanāya padaṭṭhānaṁ”**ti. Udayabbayaḍṣaṇaṁ ussukkāpentō sammattaniyāmaṁ okkamaṭīti taṁ paṭhamamaggādhigamassa kāraṇanti āha **“ñatvāna udayabbayanti dassanabhūmiyā padaṭṭhānaṁ”**ti. Ālokasaṁñāmanasikārādīhi thinamiddhassa abhibhavanaṁ vīriyassa āsannakāraṇanti āha **“thinamiddhābhībhū bhikkhūti vīriyassa padaṭṭhānaṁ”**ti. Yadi pi ariyamaggakkhaṇe pahānabhāvanā samānakāla¹ ekābhisaṁmayassa icchitattā, tathāpi pahātabbassa pahānābhāve bhāvanāpāripūrī natthīti pahānanimittā viya katvā bhāvanā vuttā **“sabbā duggatiyo jāheti bhāvanāya padaṭṭhānaṁ”**ti. Atha vā “sabbā duggatiyo jāhe”ti idaṁ Bhagavato vacanaṁ yogīnaṁ ussāhajanatthāṁ ānisaṁsakittanaṁ hotīti bhāvanāya visesakāraṇanti vuttaṁ “sabbā -pa-padaṭṭhānaṁ”ti.

Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā

67. Indriyesu guttadvārataṁ satisaṁvaro, satibalena ca nekkhammavitakkādi bahulo hotīti vuttaṁ **“tasmā rakkhitaṇṇaṁ sammāsaṅkappagocaroti idaṁ satindriyaṁ”**ti. Tassattho—“tasmā rakkhitaṇṇaṁ sammāsaṅkappagocaroti”ti ettha rakkhitaṇṇatāya ca sammāsaṅkappagocarataṁ

1. Samānakā (Sī)

kāraṇūpacārena idaṃ satindriyaṃ, **gahitāni bhavanti pañcindriyāni** indriyalakkhaṇena vimutti-paripācanabhāvena vā ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Gahito bhavatīti** ettha maggalakkhaṇena gahaṇaṃ suviññeyyanti taṃ ṭhapetvā kāraṇato gahaṇaṃ dassetuṃ “**sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavati**”ti-ādi vuttaṃ. Tato eva gahito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti vatvā vimuttivimuttiñāṇadassanānipi vuttāni.

Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā

68. Rakkhīyatīti **rakkhitaṃ**. Idaṃ padavasena nibbacanaṃ. Yasmā pana atthavasena nibbacane vutte padavasena nibbacanaṃ vuttameva hoti, tasmā “**rakkhitaṃ paripālīyatīti esā nirutti**”ti vuttaṃ. Tattha **iti**-saddo ādyattho, pakārevā. Tena evamādikā evaṃpakārā vā esā niruttīti vuttaṃ hoti. Tasmā cintetīti **cittaṃ**. Attano santānaṃ cinotīti cittaṃ, paccayehi citanti cittaṃ, cittavicittaṭṭhena cittaṃ, cittakaraṇaṭṭhena cittaṃ. Sammā saṅkappetīti **sammāsaṅkappoti**-ādinā nirutti veditabbā.

Ayaṃ ettha Bhagavato adhippāyoti “rakkhitacitto assā”ti-ādinā indriyasamvarādayo duggatipahānaṅca vadato Bhagavato ettha gāthāyaṃ adhippāyo. **Kokālikohīti**-ādi nidānaniddeso. Tattha **hi**-saddo kāraṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā **Kokāliko**¹ arakkhitacittatāya aggasāvakesu cittaṃ padosetvā Padumanirayaṃ upapanno, tasmā duggatiyo jahitukāmo rakkhitacitto assāti Bhagavā sati-ārakkhena cetasaṃ samannāgato sabbā duggatiyo jahatīti attho. **Suttamhi vuttaṃ** “**satiyā cittaṃ rakkhitabban**”ti desanānusandhidassanaṃ.

Catubyūhahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 252; Aṃ 3. 393; Khu 1. 379 piṭṭhesupi passitabbam.

7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā

69. Nekkhammasaṅkappabahulo kasinavasena mettādivasena vā laddhāya cittekaggaṭāsaṅkhātāya cittamañjūsāya cittaṃ ṭhapetvā¹ samādhimyeva vā yathāladdhaṃ saṅkilesato rakkhitaṇṇaṃ nāma hotīti vuttaṃ “**tasmā rakkhitaṇṇassa sammāsaṅkappagocaroti ayaṃ samatho**”ti. Paññāpadhānā vipassanāti āha “**sammādiṭṭhipurekkhāroti ayaṃ vipassanā**”ti. Ariyamaggena dukkhasacce pariññāte udayabbayadassanaṃ matthakappattaṃ nāma hotīti vuttaṃ “**ñātvāna udayabbayanti dukkhaṇṇaṃ**”ti. “Yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti hi maggañāṇassa pavattidassanāti. **Imāni cattāri saccāni**ti catusaccadhammavasena āvaṭṭanaṃ niṭṭhāpeti. Tattha purimena saccadvayaṭṭhapanena visabhāgadhammavasena, pacchimena sabhāgadhammavasena āvaṭṭananti daṭṭhabbaṃ.

Āvaṭṭahārasampāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā

70. Kusalapakkho kusalapakkhena niddisitaṇṇaṃ rakkhitaṇṇassaṭi satisaṇṇaṃ, so chabbidho dvārasasena cakkhudvārasaṇṇaṃ yāva manodvārasaṇṇaṃ. Sammāsaṅkappo tividho nekkhammasaṅkappo abyāpādasāṅkappo avihimsāsaṅkappo. Sammādiṭṭhi aṭṭhavidhā dukkhe ñāṇaṃ -pa- idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇanti. Udayabbayañāṇaṃ paññāsavidaṇṇaṃ avijjāsamudayā rūpasamudayo -pa- vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi viññāṇakkhandhassa vāyaṃ passati. Thinamiddhābhāvānaṃ catubbidhaṃ catumaggavasena. Tattha satisaṇṇaṃ lokiyalokuttaravasena duvidhaṃ. Tesu lokiyo kāmāvacarova, lokuttaro dassanabhāvanābhedaṃ duvidhaṃ. Ekameko cettha catusatipaṭṭhānabhedaṃ catubbidhaṃ. Esa nayo sammāsaṅkappādisupi.

Ayaṃ pana viseso—sammāsaṅkappo paṭhamajjhānavasena rūpāvacarotipi niharitaṇṇaṃ. Padaṭṭhānavibhāgo padaṭṭhānahārasampāte vuttanayena

vattabbo. Akusalapakkhe asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro -pa- kāya-asaṃvaro copanakāya-asaṃvaro vācā-asaṃvaro mano-asaṃvaroti aṭṭhavidho. Micchāsaṅkappo kāmavitakkādivasena tividho. Aññāṇaṃ “dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādinā aṭṭhavidhā vibhattaṃ. Sammādiṭṭhipaṭipakkhato micchādiṭṭhi dvāsaṭṭhividhena veditabbā. Thinamiddhaṃ uppattibhūmito pañcavidhanti evaṃ akusalapakkhe vibhatti veditabbā.

Vibhattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanahārasampātavaṇṇanā

71. Parivattanahāre āvaṭṭahāre vuttanayena samathavipassanāniddhāraṇaṃ akatvā “**samathavipassanāya bhāvitāyā**”ti āha. Lokiyā cettha samathavipassanā daṭṭhabbā. **Paṭipakkhenāti** “arakkhitena cittenā”ti gāthāya paṭipakkhenāti adhippāyo. Atha vā vibhattihāre niddiṭṭhassa akusalapakkhassa paṭipakkhenāti attho.

Parivattanahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahārasampātavaṇṇanā

72. “Māsaṃ hadayaṃ paṇḍaraṃ viññāṇaṃ viññāṇakkhandho manoviññāṇadhātū”ti¹ ca cittassa vevacanaṃ. “Takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā”ti¹ ca sammāsaṅkappassa. “Paññā pajānaṃ vicayo pavicayo”ti-ādinā² sammādiṭṭhiyā. “Thinaṃ thiyaṃ thiyittantaṃ cittassa akallatā akammaññatā onāho parināho antosaṅkoco”ti³ thinassa. “Akallatā akammaññatā kāyālasīyaṃ supyaṃ supyaṇā supitattaṃ”ti³ middhassa. “Bhikkhako bhikkhū”ti-ādinā⁴ bhikkhupadassa. “Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhāṃ saṃsāro”ti-ādinā duggatiyā vevacanaṃ veditabbā.

Vevacanahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 19 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 233 piṭṭhe. 4. Vi 1. 28 piṭṭhe.

11. Paññattihārasampātavaṇṇanā

73. Adhiṭṭhahitvā rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ **“rakkhitacittassāti padaṭṭhānapaññatti satiyā”**ti. Sesarṃ imasmim paññattihārasampāte ito paresu otaraṇasodhanahārasampātesupi apubbaṃ natthi. Heṭṭhā vuttanayameva.

Paññattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

76. Adhiṭṭhānahārasampāte **sammādiṭṭhi nāma yaṃ dukkhe ñāṇanti-**ādinā catusaccahetuhetusamuppannapaccayapaccayuppannasaṅkhātassa visayassa vasena vemattataṃ dassetvā puna **yaṃ tattha tattha yathābhūtaṃ ñāṇadassananti** Pāḷipāli-atthānaṃ avasiṭṭhavisayavaseneva vemattataṃ dīpeti. Tattha **yaṃ saccāgamananti** yaṃ saccato apaparītato visayassa āgamanam, adhigamoti attho. “Yaṃ paccāgamanan”tipi pāṭho, tassa yaṃ paṭipāṭi¹ visayassa āgamanam, taṃtaṃvisayādhigamoti attho. Sesamettha parikkhārasamāropanahārasampātesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva.

Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Api cettha hārasampātaniddeso imināpi nayena veditabbo—

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā.

Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinīti².

Tattha katamo **desanāhārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammāti** **manoti** khandhavavatthānena viññāṇakkhandhaṃ deseti.
Āyatanavavatthānena

1. Paṭipāṭiyā (Sī)

2. Anupāyinīti (Ka) Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

manāyatanam, dhātuvavatthānena viññāṇadhātum, indriyavavatthānena manindriyam. Katame dhammā pubbaṅgamā? Cha dhammā pubbaṅgamā, kusalanam kusalamulāni akusalanam akusalamulāni, sādhipatikānam adhipati, sabbacittuppadānam indriyāni. Api ca imasmim sutte mano adhippeto. Yathā balaggassa rājā pubbaṅgamo, evamevaṃ dhammānam mano pubbaṅgamo. Tattha tividhena mano pubbaṅgamo nekkhammachandena abyāpādachandena avihimsāchandena. Tattha alobhassa nekkhammachandena manopubbaṅgamam, adosassa abyāpādachandena manopubbaṅgamam, amohassa avihimsāchandena manopubbaṅgamam.

Manoseṭṭhāti mano tesam dhammānam seṭṭham isiṭṭham uttamam pavaram mūlam pamukham pāmokkham, tena vuccati “manoseṭṭhā”ti. **Manomayā**ti manena katā, manena nimmitā, manena nibbattā, mano tesam paccayo, tena vuccati “manomayā”ti. Te pana dhammā chandasamudānitā anāvilasaṅkappasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. **Manasā ce pasannenā**ti yā saddhā saddahanā okkappanā abhippasādo. Iti iminā pasādena upeto samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato, tena vuccati “pasannenā”ti, idaṃ manokammam. **Bhāsati vā**ti vacīkammam. **Karoti vā**ti kāyakammam. Iti dasakusalakammapathā dassitā.

Tatoti dasavidhassa kusalakammassa katattā upacitattā. **Nanti** yo so katapuñño katakusalo katabhīruttāṇo, tam puggalam. **Sukhanti** duvidham sukham kāyikaṃ cetasikaṃ. **Anvetī**ti anugacchati.

Idhassu puriso appahīnānusayo saṃyojaniyesu dhammesu assādam anupassati, so saṃyojaniyesu dhammesu assādam anupassanto yathādiṭṭham yathāsutam sampattibhavam pattheti. Iccassa avijjā ca bhavataṇhā ca anubaddhā honti, so yathādiṭṭham yathāsutam sampattibhavam patthento pasādanīyavatthusmim cittam pasādeti saddahati okappeti. So pasannacitto tividham puññakiriyavatthum anutiṭṭhati dānamayaṃ sīlamayaṃ bhavanāmayaṃ kāyena vācāya manasā. So tassa vipākam paccanubhoti diṭṭheva dhamme upapajje vā aparāpare vā pariyāye. Iti kho panassa avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇam, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanam, saḷāyatanapaccayā sukhavedanīyo phasso,

phassapaccayā vedanāti evaṃ santaṃ taṃ sukhamanveti. Tassevaṃ vedanāya aparāparam parivattamānāya uppajjati taṇhā. Taṇhāpaccayā upādānaṃ -pa- samudayo hotīti.

Tatthaṃ yaṃ mano, ye ca manopubbaṅgamā dhammā, yañca sukhaṃ, ime vuccanti pañcakkhandhā, te **dukkhasaccam**. Tesāṃ purimakāraṇabhūtā avijjā bhavataṇhā ca **samudayasaccam**. Tesāṃ pariññāya pahanāya Bhagavā dhammaṃ deseti, dukkhassa pariññāya samudayassa pahanāya. Yena pariñānāti, yena pajahati, ayaṃ **maggo**. Yattha ca maggo pavattati, ayaṃ **nirodho**. Imāni cattāri saccāni evaṃ āyatanadhātu-indriyamukhenāpi niddhāretabbāni. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sukhassa anvayo phalaṃ, manasā pasannena kāyavacīsamīhā upāyo, manopubbaṅgamattā dhammānaṃ attano sukhakāmena pasannena manasā vacīkammaṃ kāyakammaṃca pavattetabbanti ayaṃ Bhagavato āṇatti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Tattha katamo **vicayahārasampāto**? Mananato ārammaṇavijānanato **mano**. Mananalakkhaṇe sampayuttesu ādhipaccakaraṇato pubbaṅgamo īhābhāvato nissattanijjīvaṭṭhena **dhammā**. Gāmesu gāmaṇi viya padhānaṭṭhena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Sahajātādipaccayabhūtena manasā nibbattāti **manomayā**. Akālussiyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannena vacīviññattivipphārato. Tathā sādiyanato ca **bhāsati**. Copanakāyavipphārato tathā sādiyanato ca **karoti**. Tathā pasutattā anaññattā ca “tato”ti vuttaṃ. Sukhanato sātābhāvato iṭṭhabhāvato ca “sukhan”ti vuttaṃ. Katūpacitattā avipakkavipakattā ca “anvetī”ti vuttaṃ. Kāraṇāyattavuttito asaṅkantito ca “chāyāva anapāyini”ti vuttaṃ. Ayaṃ anupadavicayato vicayahārasampāto.

Tattha katamo **yuttihārasampāto**? Manassa dhammānaṃ ādhipaccayogato pubbaṅgamatā yujjati. Tato eva tesāṃ manassa anuvattanato dhammānaṃ manoseṭṭhahā yujjati. Sahajātādipaccayavasena manasā nibbattattā dhammānaṃ manomayatā yujjati. Manasā pasannena samuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ kusalahāvo yujjati. Yena kusalakammaṃ upacitaṃ, taṃ chāyā viya sukhaṃ anvetīti yujjati. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Tattha katamo **padaṭṭhāno hārasampāto**? Mano manopavicārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Manopubbaṅgamā dhammā sabbassa kusalapakkhassa padaṭṭhānaṃ. “**Bhāsatī**”ti sammāvācā, “karotī”ti sammākammanto, te sammā-ājīvassa padaṭṭhānaṃ. Sammā-ājīvo sammāvāyāmassa padaṭṭhānaṃ. Sammāvāyāmo sammāsatiyā padaṭṭhānaṃ. Sammāsati sammāsamādhissa padaṭṭhānaṃ. “Manasā pasannenā”ti ettha pasādo saddhindriyaṃ, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Sīlaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Samādhi paññāyāti yāva vimuttiñāṇadassanā yojetabbaṃ. Ayaṃ padaṭṭhānahārasampāto.

Tattha katamo **lakkhaṇo hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti manopubbaṅgamatāvacanena dhammānaṃ chandapubbaṅgamatāpi vīriyapubbaṅgamatāpi vīmaṃsāpubbaṅgamatāpi vuttā hoti ādhipateyyalakkhaṇena chandādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. Tathā nesaṃ saddhādupubbaṅgamatāpi vuttā hoti indriyalakkhaṇena saddhādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. “Manasā ce pasannenā”ti yathā manassa pasādasamannāgamo taṃsamuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ anavaṃjjabhāvalakkhaṇaṃ. Evaṃ cittassa sati-ādisamannāgamopi nesaṃ anavaṃjjabhāvalakkhaṇaṃ yonisomanasikārasamuṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattā. “Sukhamanvetī”ti sukhānugamanavacanena sukhassa paccayabhūtānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ anugamo vutto hoti tesampi kammappaccayatāya ekalakkhaṇattāti. Ayaṃ lakkhaṇahārasampāto.

Tattha katamo **catubyūho hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā”ti-ādīsu “mano”ti-ādīnaṃ padānaṃ nibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ padatthaniddesavasena vedītabbaṃ. Padattho ca vuttanayena suviññeyyova. Ye sukkena atthikā, tehi pasannena manasā kāyavacīmanokammāni pavattetabbānīti ayamettha Bhagavato adhippāyo. Puññakiriyāya aññesampi pubbaṅgamā hutvā tattha tesāṃ sammā upanetāro imissā desanāya nidānaṃ “chadvārādhīpatī rājā”¹, cittānuparivattino dhammā², cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū”ti³ evamādisamānayanena imissā desanāya saṃsandanaṃ desanānusandhi. Padānusandhiyo pana suviññeyyāvāti. Ayaṃ catubyūho tārasampāto.

1. Dhammapada-Ṭīha 2. 150 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 10, 239 piṭṭhesu. 3. Saṃ 1. 36 piṭṭhe.

Tattha katamo **āvaṭṭo hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā”¹ti tattha yāni tīṇi kusalamūlāni, tāni aṭṭhannaṃ sammattānaṃ hetu. Ye sammattā, ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo. Yaṃ mano sahajanāmarūpaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Asamucchinnā purimanipphannā avijjā bhavataṇhā, ayaṃ samudayo. Yattha tesāṃ pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti imāni cattāri saccāni. Ayaṃ āvaṭṭo hārasampāto.

Tattha katamo **vibhattihārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā, manasā ce pasannena, tato naṃ sukhamanveti”²ti nayidaṃ yathārutavasena gahetabbaṃ. Yo hi samaṇo vā brāhmaṇo vā pāṇātipātīmhi micchādīṭṭhike micchāpaṭipanne sakaṃ cittaṃ pasādeti, pasannena ca cittaṃ abhūtaguṇābhithavanavasena bhāsati vā nipaccakāraṃ vāssa yaṃ karoti, na tato naṃ sukhamanveti. Dukkameva pana taṃ tato cakkamva vahato padamanveti. Iti hi idaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Yaṃ manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā, tañce vacīkammaṃ kāyakammaṃca sukhavedanīyanti. Taṃ kissa hetu? Sammattagātehi¹ sukhavedanīyaṃ micchāgātehi dukkhavedanīyanti. Kathaṃ paṇāyaṃ pasādo daṭṭhabbo? Nāyaṃ pasādo, pasādapatirūpako pana micchādhimokkhoti vadāmi. Ayaṃ vibhattihārasampāto.

Tattha katamo **parivattano hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti-ādi. Yaṃ manasā paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā dukkhassānugāmī. Idañhi suttam etassa ujupaṭipakkho. Ayaṃ parivattano hārasampāto.

Tattha katamo **vevacano hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā”³ti mano cittaṃ manāyatanam manindriyaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti pariyāyavacanaṃ. Pubbaṅgamā purecārino puregāminoti pariyāyavacanaṃ. Dhammā attā sabhāvāti pariyāyavacanaṃ. Seṭṭhaṃ padhānaṃ pavaranti pariyāyavacanaṃ. Manomayā manonibbattā manosambhūtāti pariyāyavacanaṃ. Pasannena saddahantena okappentenāti pariyāyavacanaṃ. Sukhaṃ sātāṃ vedayitanti pariyāyavacanaṃ. Anveti anugacchati anubandhatīti pariyāyavacanaṃ. Ayaṃ vevacano hārasampāto.

1. Samupagātehi (Ka)

Tattha katamo **paññattihārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ayaṃ manaso kiccapaññatti. Dhammāti sabhāvapaññatti, kusalakammaphapaññatti. Manoseṭṭhāti padhānapaññatti. Manomayāti sahaḥjātapaññatti. Pasannenāti saddhindriyena samannāgatapaññatti, assaddhiyassa paṭikkhepapaññatti. Bhāsati vā karoti vāti sammāvācāsammākammantānaṃ nikkhepapaññatti. Tato naṃ sukhamanvetīti kammassa phalānubandhapaññatti, kammassa avināsapaññattīti. Ayaṃ paññattihārasampāto.

Tattha katamo **otaraṇo hārasampāto**? Manoti viññāṇakkhandho. Dhammāti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā. Bhāsati vā karoti vāti kāyavacīviññattiyo. Tāsaṃ nissayā cattāro mahābhūtāti rūpakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Manoti abhisāṅkhāraviññāṇanti manoggahaṇena avijjāpaccayā saṅkhārā gahitāti. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ -pa- samudayo hotīti ayaṃ paṭiccasamuppādena otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo hārasampāto.

Tattha katamo **sodhano hārasampāto**? Manoti ārambho neva padasuddhi, na ārambhasuddhi. Manopubbaṅgamāti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Tathā dhammāti yāva sukhanti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Sukhamanvetīti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano hārasampāto.

Tattha katamo **adhiṭṭhāno hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayāti ekattatā. Manasā ce pasannenāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. Bhāsati vā karoti vāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. So pasādo duvidho ajjhataṇca byāpādavikkhambhanato, bahiddhā ca okappanato. Tathā sampattibhavahetubhūtopi vaḍḍhihetubhūtovāti ayaṃ vemattatā. Tayidaṃ suttaṃ dvīhi ākārehi adhiṭṭhātabbaṃ hetunā ca yo pasannamānaso, vipākena ca yo sukhavedanīyoti. Ayaṃ adhiṭṭhāno hārasampāto.

Tattha katamo **parikkhāro hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ettha manoti kusalaviññāṇaṃ. Tassa ca ñāṇasampayuttassa alobho adoso amohoti tayo sampayuttā hetū, ñāṇavippayuttassa

alobho adosoti dve sampayuttā hetū. Sabbesaṃ avisesena yonisomanasikāro hetu, cattāri sampatticakkāni paccayo. Tathā saddhammassavanaṃ, tassa ca dānādivasena pavattamānassa deyyadhammādayo paccayo. Dhammāti cetha vedanādīnaṃ iṭṭhārammaṇādayo. Tathā tayo¹ viññāṇassa, vedanādayo pasādassa, saddheyyavatthukusalābhisaṅkhāro vipākasukhassa paccayoti. Ayaṃ parikkhāro hārasampāto.

Tattha katamo **samāropano hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti puññacittaṃ, taṃ tividhaṃ dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayanti. Tattha dānamayassa alobho padaṭṭhānaṃ, sīlamayassa adoso padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayassa amoho padaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ abhippasādo padaṭṭhānaṃ, ”saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupasati”² **suttaṃ** vitthāretabbaṃ. Kusalacittaṃ sukhassa iṭṭhavipākassa padaṭṭhānaṃ. Yonisomanasikāro kusalacittassa padaṭṭhānaṃ. Yoniso hi manasi karonto kusalacittaṃ adhiṭṭhāti kusalacittaṃ bhāveti, so anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ -pa- padahati. Tassevaṃ catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro satipaṭṭhānā yāva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatīti ayaṃ bhāvanāya samāropanā. Sati ca bhāvanāya pahānaṃca siddhamevāti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Tathā—

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati,
Saṃyamato veraṃ na cīyati.
Kusalo ca jahāti pāpakam,
Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti³.

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhati**ti dānamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Saṃyamato veraṃ na cīyati**ti sīlamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** lobhassa ca dosassa ca mohassa ca pahānamāha. Tena bhāvanāmayam puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** anupādāparinibbānamāha.

1. Tathā phasso (Ka)

2. Ma 2. 145 piṭṭhe.

3. Dī 2. 113; Khu 1. 183; Khu 10. 187 piṭṭhesu.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti alobho kusalamūlaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti adoso kusalamūlaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti amoho kusalamūlaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tesaṃ nissaraṇaṃ vuttaṃ.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññākkhandhassa vimuttikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Dānena oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ, sīlena majjhimānaṃ, paññāya sukhumānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti katāvibhūmiṃ dasseti.

Dadato puññaṃ -pa- jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti aggaphalaṃ vuttaṃ.

Tathā dadato puññaṃ -pa- na cīyatīti lokiyakusalamūlaṃ vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lokuttarakusalamūlaṃ vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lokuttarassa kusalamūlassa phalaṃ vuttaṃ.

Dadato -pa- na cīyatīti puthujjanabhūmi dassitā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhabhūmi dassitā.

Dadato -pa- na cīyatīti saggagāminī paṭipadā vuttā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhavimutti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhavimutti vuttā.

Dadato -pa- na cīyatīti dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ lokiyānaṃ dhammānaṃ desanamāha. Kusalo ca jahāti pāpakanti loke ādīnavānupassanāya saddhiṃ sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanamāha. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tassā desanāya phalamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dhammadānaṃ āmisadānaṃ vadati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti paṇātipātā veramaṇiyā sattānaṃ abhayadānaṃ vadati. Evaṃ sabbānipi sikkhāpadāni vitthāretabbāni. Tena ca sīlasaṃyamena sīle paṭiṭṭhito cittaṃ saṃyameti, tassa samatho pāripūriṃ gacchati. Evaṃ so samathe ṭhito vipassanākosallayogato kusalo ca

jahāti pāpakam rāgam jahāti, dosam jahāti, moham jahāti, ariyamaggena sabbepi pāpake akusale dhamme jahāti. Evaṃ paṭipanno ca rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgādīnam parikkhayā dvepi vimuttiyo adhigacchatīti ayaṃ suttaniddeso.

Tattha katamo **desanāhārasampāto**? Imasmiṃ sutte kiṃ desitaṃ? Dve sugatiyo devā ca manussā ca, dibbā ca pañca kāmagaṇā, mānusakā ca pañca kāmagaṇā, dibbā ca pañcupādānakkhandhā, mānusakā ca pañcupādānakkhandhā. Idam vuccati dukkham ariyasaccam. Tassa kāraṇabhāvena purimapurimanipphannā taṇhā samudayo ariyasaccam. Tayidam vuccati assādo ca ādīnavo ca. Sabbassa purimehi dvīhi padehi niddeso “dadato -pa- na cīyatī”ti. Kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve nibbānadhātuyo sa-upādisesā ca anupādisesā ca. Idam nissaraṇam. Phalādīni pana yathāraham veditabbāntī. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Vicayoti “dadato puñnam pavaḍḍhatī”ti iminā paṭhamena padena tividhampi dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayam puñnakiriyavattu vuttam. Dasavidhassapi deyyadhammassa pariccāgo vutto. Tathā chabbidhassapi rūpādi-ārammaṇassa. “Saṃyamato veraṃ na cīyatī”ti dutiyena padena averā asapattā abyāpādā ca paṭipadā vuttā. “Kusalo ca jahāti pāpakan”ti tatiyena padena nāṇuppadō aññānanirodho sabbopi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sabbepi bodhipakkiyā dhammā vuttā. “Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto”ti rāgakkhayena rāgavirāgā cetovimutti, mohakkhayena avijjāvirāgā paññāvimutti vuttāti. Ayaṃ vicayo hārasampāto.

Yuttīti dāne ṭhito ubhayaṃ paripūreti macchariyappahānaṇca puññābhisandañcāti atthesā yutti. Sīlasaṃyame ṭhito ubhayaṃ paripūreti upacārasamādhiṃ appanāsamādhiñcāti atthesā yutti. Pāpake dhamme pajahanto dukkham pariṇānāti, nirodham sacchikaroti, maggaṃ bhāvetīti atthesā yutti. Rāgadosamohesu sabbaso parikkhīnesu anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti atthesā yuttīti. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Padatṭhānanti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti cāgādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saccādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti upasamādhiṭṭhānassa padaṭṭhānanti. Ayaṃ padaṭṭhāno hārasampāto.

Lakkhaṇoti “dadato”ti etena peyyavajjaṃ atthacariyaṃ samānattattā ca dassitāti veditabbā saṅgahavatthubhāvena ekalakkhaṇattā. “Saṃyamato”ti etena khantimettā-avihiṃsā-anuddayādayo dassitāti veditabbā verānuppādanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Veraṃ na cīyatī”ti etena hirī-ottappa-appicchatāsantuṭṭhitādayo dassitā verāvaḍḍhanena ekalakkhaṇattā. Tathā ahirīkānottappādayo acetabbabhāvena ekalakkhaṇattā. “Kusalo”ti etena kosalladīpanena sammāsaṅkappādayo dassitā maggaṅgādibhāvena ekalakkhaṇattā. “Jahāti pāpakan”ti etena pariññābhisamayāpadayopi dassitā abhisamayalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Rāgadosamohakkhayā”ti etena avasiṭṭhakilesādīnampi khayā dassitā khepetabbabhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ lakkhaṇo.

Catubyūhoti dadatoti gāthāyaṃ Bhagavato ko adhippāyo? Ye mahābhogataṃ patthayissanti, te dānaṃ dassanti dālididiyappahānāya. Ye averataṃ icchanti, te pañca verāni pajahissanti. Ye kusaladhammehi chandakāmā, te aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessanti. Ye nibbāyitukāmā, te rāgadosamohaṃ pajahissantīti ayamettha Bhagavato adhippāyo. Evaṃ nibbacananidānasandhaya vattabbāti. Ayaṃ catubyūho.

Āvaṭṭoti yañca adadato macchariyaṃ, yañca asaṃyamato veraṃ, yañca akusalassa pāpassa appahānaṃ, ayaṃ paṭipakkhaniddesena samudayo. Tassa alobhena ca adosena ca amohena ca dānādīhi pahānaṃ, imāni tīṇi kusalamūlāni. Tesāṃ paccayo aṭṭha sammattāni, ayaṃ maggo. Yo rāgadosamohānaṃ khayō, ayaṃ nirodhoti. Ayaṃ āvaṭṭo.

Vibhattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti ekaṃsena yo bhayaḥetu deti, rāgaḥetu deti, āmisakiñcikkahetu deti, na tassa puññaṃ vaḍḍhati. Yañca daṇḍadānaṃ satthadānaṃ paraviheṭṭhanatthaṃ apuññaṃ assa pavaḍḍhati. Yaṃ pana kusalena cittaṇa anukampanto vā apacāyamāno vā annaṃ deti, pānaṃ vatthaṃ

yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathaṃ padīpeyyaṃ deti, sabbasattānaṃ vā abhayaḍānaṃ deti, mettacitto hitajjhāsayo nissaraṇasaññī dhammaṃ deseti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti ekaṃsena abhayūparatassa cīyati, kiṃ kāraṇaṃ? Yaṃ asaṃmattho, bhayūparato diṭṭhadhammikassa bhāyati “mā maṃ rājāno gahetvā hatthaṃ vā chindeyyuṃ -pa- jīvantampi sūle uttāseyyuṃ”ti, tena saṃyamena averaṃ cīyati. Yo pana evaṃ saṃāno veraṃ na cīyati. Yo pana evaṃ saṃādiyati, pāṇātipātassa pāpako vipāko diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye ca, evaṃ sabbassa akusalassa, so tato āramati, iminā saṃyamena ceraṃ na cīyati. Saṃyamo nāma sīlaṃ. Taṃ catubbidhaṃ cetanā sīlaṃ, cetasiḱaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlanti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpapahāyakā sattattiṃsa bodhipakkhiyā dhammā vattabbāti. Ayaṃ vibhatti.

Parivattanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati, adadatopi puññaṃ pavaḍḍhati, na dānamayikaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyati asaṃyamatopi veraṃ na cīyati, yaṃ dānena paṭisaṅkhānabalena bhāvanābalena. Kusalo ca jahāti pāpakaṃ. Akusalo pana na jahāti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto. Tesāṃ aparikkhayā natthi nibbutīti. Ayaṃ parivattano.

Vevacanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati. Pariccāgato kusalaṃ upaciyati. Anumodatopi puññaṃ pavaḍḍhati cittappasādatopi veyyāvaccakiriyāyapi. Saṃyamatotī sīlasaṃvarato soraccato. Veraṃ na cīyatīti pāpaṃ na vaḍḍhati, akusalaṃ na vaḍḍhati. Kusaloti paṇḍito nipuṇo medhāvī parikkhako. Jahātīti samucchindati samugghāṭeti. Ayaṃ vevacano.

Paññattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti lobhassa paṇissaggapaññatti, alobhassa nikkhepapaññatti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti dosassa vikkhambhanapaññatti, adosassa nikkhepapaññatti. Kusalo ca jahāti pāpakanti mohassa samugghāṭapaññatti, amohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohassa pahānapaññatti, alobhādosā mohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti kilesānaṃ paṭippassaddhipaññatti, nibbānassa sacchikiriyapaññattīti. Ayaṃ paññatti.

Otaṇaṇoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānaṃ nāma saddhādīhi indriyehi hotīti ayaṃ indriyehi otaṇaṇo. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saṃyamo nāma sīlakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaṇaṇo. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpappahānaṃ nāma tīhi vimokkhehi hoti. Tesāṃ upāyabhūtāni tīhi vimokkhamukhānīti ayaṃ vimokkhamukhehi otaṇaṇo. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti vimuttikkhandho. So ca dhammadhātu dhammāyatanañcāti ayaṃ dhātūhi ca āyatanehi ca otaṇaṇoti. Ayaṃ otaṇaṇo.

Sodhanaṇoti dadatoti-ādikā padasuddhi, no ārambhasuddhi. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ padasuddhi ca ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhanaṇo.

Adhiṭṭhāṇoti dadatoti ayaṃ ekattatā, cāgo pariccāgo dhammadānaṃ āmisadānaṃ abhayadānaṃ, aṭṭha dānāni vitthāretabbāni. Ayaṃ vemattatā. Saṃyamoti ayaṃ ekattatā. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaroti ayaṃ vemattatā. Kusalo ca jahāti pāpakanti ayaṃ ekattatā. Sakkāyadiṭṭhiṃ pajahati vicikicchāṃ pajahatīti-ādikā ayaṃ vemattatā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ ekattatā. Sa-upādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti ayaṃ vemattatāti. Ayaṃ adhiṭṭhāṇo.

Parikkhāroti dānassa pāmojjaṃ paccayo. Alobho hetu, saṃyamassa hirottappādayo paccayo. Yonisomanasikāro adoso ca hetu, pāpappahānassa samādhī yathābhūtañāṇadassanañca paccayo. Tisso anupassanā hetu, nibbutiyā maggasaṃmādiṭṭhi hetu, saṃmāsaṅkappādayo paccayoti. Ayaṃ parikkhāro.

Samāropano hārasampātoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānamayaṃ puññaṃakiriyavatthu, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayaṃ puññaṃakiriyavatthu, taṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Sīlena hi jhānenapi rāgādīkilesā na cīyanti. Yepissa tappaccayā uppajjeyyuraṃ āsavā vighātapariḷāhā, tepissa na honti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pahānapariññā, taṃ bhāvanāmayayaṃ puññaṃakiriyavatthu. Rāgadosamohakkhayā

sa nibbutoti rāgassapi khayā dosassapi khayā mohassapi khayā. Tattha rāgoti yo rāgo sārāgo cetaso sārājjanā lobho lubbhanā lubbhitattam abhiijhā lobho akusalamūlam. Dosoti yo doso dussanā dussitattam byāpādo cetaso byāpajjanā doso akusalamūlam. Mohoti yaṃ aññāṇam adassanam anabhisamayo asam bodho appaṭivedho dummejjham bālyam asampajaññam moho akusalamūlam. Iti imesaṃ rāgādīnam khayō nirodho paṭinissaggo nibbuti nibbāyanā parinibbānam sa-upādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Missakahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā

79. Evaṃ nānāsuttavasena ekasuttavasena ca hāravīcāram dassetvā idāni nayavīcāram dassetuṃ “**tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānan**”ti-ādi āraddham. Kasmā panettha yathā “tattha katamo desanāhāro, assādādīnavatāti gāthā. Ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”ti-ādinā hāraniddeso āraddho, evaṃ “tattha katamo nandiyāvaṭṭo, taṇhañca avijjampi cāti gāthā, ayaṃ nandiyāvaṭṭo kiṃ nayati”ti-ādinā anārabhitvā samuṭṭhānamukhena āraddhanti? Vuccate—hāranayānam visayabhedato. Yathā hi hārā byañjanamukhena suttassa atthasaṃvaṇṇanā, na evaṃ nayā. Nayā pana nānāsuttato niddhāritehi taṇhāvijjādīhi mūlapadehi catusaccayojanāya nayato anubujjhiyamāno dukkhādi-attho. So hi maggañāṇam nayati sampāpetīti **nayo**. Paṭivijjhantānam pana ugghaṭitaññu-ādīnam tiṇṇam veneyyānam vasena mūlapadavibhāgato tidhā vibhattā. Ekameko cettha yato neti, yañca neti, tesam saṃkilesavodānānam vibhāgato dvisaṅgaho catucha-atṭhadiso cāti bhinno hāranayānam visayo. Tathā hi vuttam “hārā byañjanavīcayo, suttassa nayā tayo ca suttattho”ti¹. Evaṃ visiṭṭhavisayattā hāranayānam hārehi aññathā naye niddisanto “tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānan”ti-ādimāha.

1. Khu 10. 1 piṭṭhe.

Tatthāyaṃvacanattho—samuṭṭhahanti etenāti **samuṭṭhānaṃ**. Ke samuṭṭhahanti? Nayā. Nayānaṃ samuṭṭhānaṃ **nayasamuṭṭhānaṃ**. Kim pana taṃ? Taṃtaṃmūlapadehi catusaccayojanā. Sā hi nandiyāvaṭṭādīnaṃ nayānaṃ uppattiṭṭhānatāya samuṭṭhānaṃ bhūmīti ca vuccati. Tathā ca vakkhati “ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī”ti¹. **Pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cāti**-ādi nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmidassanaṃ. Tattha **pubbā koṭi na paññāyatīti** asukassa nāma Buddhassa Bhagavato, asukassa vā cakkavattino kāle avijjā bhavataṇhā ca uppannā. Tato pubbe nāhosīti evaṃ avijjābhavataṇhānaṃ na kāci purimā mariyādā upalabbhati. Kasmā? Anamataggattā saṃsārassa. Vuttañhetam “anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyatī”ti² vitthāro. **Tatthāti** avijjābhavataṇhāsu. Yadiapi avijjāya saṃyojanabhāvo, taṇhāya ca nīvaraṇabhāvo **Pāliyaṃ** vutto, tathāpi avijjāya paṭicchādītādīnavehi bhavehi taṇhā saṃyojetīti imassa atthassa dassanattham “**avijjānīvaraṇaṃ taṇhāsaṃyojanan**”ti vuttam.

Avijjāsaṃyuttāti avijjāya missitā, avijjāya vā abhinivesavatthūsu baddhā. **Avijjāpakkhena vicarantīti** avijjāpakkhena avijjāsahāyena dvādasavidhena vipallāsenā abhinivesavatthubhūte ārammaṇe pavattanti. **Te vuccanti diṭṭhicaritāti** te avijjābhībhūtā rūpādīni niccādito abhinivisantā diṭṭhicaritāti vuccanti, diṭṭhicaritā nāmāti attho. **Taṇhāpakkhena**ti aṭṭhasatataṇhāvicaritena. Diṭṭhivicarite taṇhāvicarite ca paṭipattiyā vibhajitvā dassetuṃ “diṭṭhicaritā”ti-ādi vuttam. Tattha **attakilamathānuyoganti** attano kāyassa kilissanapayogaṃ attaparitāpanapaṭipattim.

Kāmasukhallikānuyoganti kāmasukhassa allīyanapayogaṃ kāmesu pātabyatam.

Yadiapi bāhirakā “dukkhaṃ taṇhā”ti ca jānanti “idaṃ dukkhaṃ, ettaṃ dukkhaṃ”ti, “ayaṃ taṇhā, ayaṃ tassā virāgo”ti pariññeyyapahātābhabhāvena pana na jānanti, iti pavattipavattihetumattampi na jānanti. Kā pana kathā nivattinivattihetūsūti āha “**ito bahiddhā natthi saccavavatthānan**”ti-ādi.

1. Khu 10. 93 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 387; Abhi 4. 30 piṭṭhādīsu.

Tattha **saccappakāsanā**ti saccadesanā. **Samathavipassanākosallanti** samathavipassanāsu bhāvanākosallaṃ, tāsu uggahaparipucchāsavanamanasikāra¹kosallaṃ vā. Vipassanādhiṭṭhānañcettha samathaṃ adhippetam. **Upasamasukhappattī**ti kilesānaṃ vūpasamasukhādhigamo. **Viparītacetā**ti micchābhini²viṭṭhacetā. **Natthi sukhena sukhanti** yaṃ anavajjapaccayaparibhogasukhena kāyaṃ cittaṃ paṭippassaddhadarathaṃ katvā ariyehi pattabbaṃ upasamasukhaṃ, taṃ paṭikkhipati. **Dukkhenā**ti kāyakhedanadukkheṇa.

So lokam vaḍḍhayatīti so kāme paṭisevento attabhāvasaṅkhātāṃ lokam vaḍḍheti pīneti. Puttanattuparamparāya vā¹ saṃsārassa anupacchedanato sattalokam vaḍḍheti. **Bahum puññaṃ pasavatī**ti attano pañcahi kāmaguṇehi santappanena puttamukhadassanena ca bahum puññaṃ uppādeti. Abhinivesassa nātidalhatāya **evamaññī**. Dalhatāya **evamdiṭṭhī dukkhena sukham patthayamānā** attakilamathānuyogamanuyuttā kāmesu puñña²saññī **kāmasukhallikānuyogamanuyuttā ca viharantī**ti yojetabbaṃ.

Tadabhiññā santāti tathāsaññino samānā. **Rogameva vaḍḍhayantī**ti attabhāvarogameva kilesarogameva vā aparāparam vaḍḍhenti. **Gaṇḍasallesupi** eseva nayo. **Rāgābhitunnā**ti yathāvuttarogabyādhitā. **Gaṇḍapatiṭṭatī**ti yathāvuttagaṇḍabādhitā. **Sallānuviddhā**ti yathāvuttasallena anupaviṭṭhā. **Ummujjanimujjānī**ti upapajjanacavanāni. **Ugghātanigghātanti** uccāvacabhāvaṃ. **Rogagaṇḍasallabhesajjanti** yathāvuttarogāditikicchanaṃ, samathavipassanaṃ sandhāya vadati. Tenevāha “**samathavipassanā roganigghātakabhesajjan**”ti. Tattha **roganigghātakanti** rogavūpasamanaṃ. “**Saṃkilesa dukkhan**”ti-ādinā saccāni tesam pariññeyyādibhāvena katheti.

Tattha saṃkilesa dukkhanti attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyogasaṃkilesavanto, tehi vā saṃkilissamāno rūpārūpakāyo dukkhaṃ ariyasaccaṃ. **Tadabhisāṅgo taṇhā**ti tattha abhisāṅgo āsaṅgoti laddhanāmā taṇhā.

80. Idāni diṭṭhicarita¹taṇhācaritānaṃ sakkāyadiṭṭhidassane² pavattibhedam dassetum “**diṭṭhicaritā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhicaritā rūpaṃ attato

1. Puttanattuparamparāya vā (Ka)

2. Sakkāyadassane (Sī)

upagacchantīti **diṭṭhicaritā** diṭṭhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ “attā”ti gaṇhanti. Tesāñhi attābhiniveso balavā, na tathā attaniyābhiniveso. Esa nayo **vedananti-ādīsūpi**. **Taṇhācaritā rūpavantam attānanti** taṇhācaritā taṇhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ attano kiñcanapalibodhabhāve ṭhapetvā avasesaṃ vedanādiṃ “attā”ti gaṇhanti. **Attani vā rūpanti** attādhāraṃ vā rūpaṃ. **Rūpasmim vā attānanti** rūpādhāraṃ vā attānaṃ. **Vedanāvantanti-ādīsūpi** ese va nayo. Etesāñhi attaniyābhiniveso balavā, na tathā attābhiniveso. Tasmā yathāladdhaṃ attaniyanti kappetvā tadaññaṃ “attā”ti gaṇhanti. **Ayaṃ vuccati vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhī**ti ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ekekasmim catunnaṃ catunnaṃ gāhānaṃ vasena vīsativatthukā sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, satī vā vijjamānā tattha diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi.

Lokuttarā sammādiṭṭhīti paṭhamamaggasammādiṭṭhi. **Anvāyikā**ti sammādiṭṭhiyā anugāmino. Yadā sammādiṭṭhi sakkāyadiṭṭhiyā pajahanavasena pavattā, tadā tassā anuḡaṇabhāvena pavattamānakāti attho. Ke pana teti? Āha “**sammāsaṅkappo**”ti-ādi. “**Te tayo khandhā**”ti-ādinā ariyamaggato khandhamukhena samathavipassanā niddhāreti. “**Tattha sakkāyo**”ti-ādi catusaccaniddhāraṇaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Puna “**tattha ye rūpaṃ attato upagacchantī**”ti-ādinā sakkāyadassanamukhena ucchedādi-antadvayaṃ, majjhimañca paṭipadaṃ niddhāreti. Tattha **ime vuccanti ucchedavādinoti** ime rūpādi ke pañcakkhandhe attato upagacchantā rūpādīnaṃ aniccabhāvato ucchijjati attā vinassati na hoti paraṃ maraṇāti evaṃ abhinivisanato “ucchedavādino”ti vuccanti. **Ime vuccanti sassatavādinoti** ime “rūpavantam vā attānaṃ”ti-ādinā¹ rūpādivinimutto añño koci attāti¹ upagacchantā “so nicco dhuvo sassato”ti abhinivisanato “sassatavādino”ti vuccanti. “**Ucchedasassatavādā ubho antā, ayaṃ saṃsārapavattī**”ti-ādi saccaniddhāraṇaṃ, taṃ suviññeyyaṃ.

Ucchedasassatam samāsato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti attā ucchijjati attā niccoti ca ādippavattanato ucchedasassatadassanaṃ

1-1. Rūpādivinimutto attā añño koci vibhattoti (Ka)

saṅkhepato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi eva hoti. Sabbopi hi attavādo sakkāyadiṭṭhi-antogadho evāti. **Vitthārato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānī** ucchedasassatadassanaṃ vitthārena¹ **Brahmajāle**² āgatāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. **Tesanti** evaṃ saṅkhepavitthāravantānaṃ ucchedasassatadassanānaṃ. **Paṭipakkhoti** pahāyakapaṭipakkho. **Tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā**ti aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā cattāro satipaṭṭhānā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti ete tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā.

Evaṃ vipassanāvasena paṭipakkhaṃ dassetvā puna samathavasena dassetum “**aṭṭha vimokkhā dasa ca kasiṇāyatanānī**”ti vuttaṃ. **Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālanti** dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālahetukattā mohajālañca. **Anādi-anidhanapavattanti** purimāya koṭiyā abhāvato anādi. Asati paṭipakkhādhigame santānavasena anupacchedena pavattanato anidhanappavattaṃ. Yasmā pana mohajālahetukāni diṭṭhigatāni mohajāle padālīte padālītāni honti, tasmā vuttaṃ “**tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā ñāṇavajiraṃ mohajālappadālanā**”ti.

Tattha **ñāṇavajiranti** vajirūpamaññaṃ. Aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā tejetvā tikkhasabhāvaṃ āpāditāṃ mipassanāññaṃ maggaññañca ñāṇavajiraṃ. Idameva hi ñāṇaṃ Bhagavato pavattaṃ “mahāvajiraññaṃ”ti vuccati. Taṃ pana sasambhāraṃ katvā dassento “tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā”ti āha. **Mohajālappadālananti** pubbabhāge vikkhambhanavasena maggakkhaṇe samucchedavasena avijjābhavataṇhānaṃ padālanāṃ. Atītādibhedabhinnesu rūpādīsu saka-atta bhāvadīsu ca saṃsibbanavasena pavattanato jālaṃ bhavataṇhā. Tassā hi taṇhā jālinī sibbinī jālanti ca adhivacananti. Evaṃ attakilamathānuyoga kāmasukhallikānuyoga diṭṭhitaṇhābhinivesasassatucchedānaṃ niddhāraṇavasena mohajālapariyāyavisesato avijjātaṇhā vibhajitvā yathānusandhinā saṃkilesapakkhaṃ nigamento “**tena vuccati pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā**”ti āha.

1. Dassanavithārena (Sī), dassanānaṃ vitthārena (Ka)

2. Dī 1. 11 piṭṭhādīsu.

81. “**Tattha diṭṭhicarito**”ti-ādinā vodānapakkham dasseti. Tattha **sallekhānusantata**vuttīti anupaddutasallekhavutti. Kasmā? Yasmā **sallekhe tibbagāra**vo. Diṭṭhicarito hi tapojigucchādinā anupāyenapi yebhuyyena kilesānaṃ sallekhanādhippāyena carati, tasmā so sāsane pabbajito dhutadhammavasena sallekhapaṭipadaṃ pūreti. **Sikkhānusantata**vuttīti acchiddacatupārisuddhisīlavutti. Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti so visujjhamāno paññādhiko hotīti āha “**diṭṭhicarito sammattaniyāmaṃ okkamanto dhammānusārī bhavati**”ti. Taṇhāvasena micchāvimokkho hotīti taṇhācarito visujjhamāno saddhādhikova hoti, tasmā vuttaṃ “**taṇhācarito sammattaniyāmaṃ okkamanto saddhānusārī bhavati**”ti. **Diṭṭhicarito sukhāya paṭipadāyā**ti-ādi paṭipadāniddeso heṭṭhā **Desanāhāravibhaṅge**¹ āgato eva, atthopi tattha sabbapakārato vutto eva.

Apubbapadesu pana **viveciyamā**noti vimociyamāno. **Paṭinissarati**ti niyyāti vimuccatīti attho. **Dandhañca dhammaṃ ājānāti**ti taṇhācaritassa mandapaññassa vasena vuttaṃ. Tikkhapañño pana khippaṃ dhammaṃ ājānātīti. “**Sattāpi duvidhā**”ti-ādinā indriyavibhāgena puna paṭipadāvibhāgaṃ dasseti, taṃ suviññeyyaṃ.

“**Ye hi kecī**”ti-ādinā tāsāṃ paṭipadānaṃ niyyāne tīsupi kālesu ekantikabhāvaṃ dasseti. Tattha **imāhi eva catūhi paṭipadāhī**ti imāhi eva catūhi paṭipadāhi, tabbinimuttāya aññāya paṭipadāya abhāvato. **Catukkamagganti** paṭipadācatukkaṃ, paṭipadā hi maggoti. Atha vā **catukkamagganti** nandiyāvaṭṭassa catuddisāsāṅkhātāṃ maggaṃ. Tā pana catasso disā disālocananaye āgamissanti. Kimatthaṃ pana catukkamaggaṃ paññāpentīti āha “**abudhajanasevitāyā**”ti-ādi. Tattha **abudhajanasevitāyā**ti apaṇḍitajanasevitāya. **Bālakantāyā**ti bālajanakāmitāya. **Rattavāsiniyā**ti rattesu rāgābhībhūtesu vasatīti rattavāsini, tassā. **Nandiyā**ti tatra tatrābhinandanaṭṭhena nandīsāṅkhātāya. **Avatṭanattanti** samucchindanattānaṃ. **Ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī**ti ayaṃ taṇhāvijjānaṃ vasena saṅkilesapakkhe dve disā samathavipassanānaṃ

1. Khu 10. 8 piṭṭhe.

vasena vodānapakkhepi dve disā catusaccayojanā nandiyāvaṭṭassa nayassa samuṭṭhānatāya bhūmīti.

82. Evaṃ nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmiṃ niddisitvā idāni tassa disābhūtaadhamme niddisantena yasmā cassa disābhūtaadhammesu vuttessu disālocananayo vuttoyeva hoti, tasmā **“veyyākaraṇesu hi ye kusalākusalā”**ti disālocanalakkhaṇaṃ ekadesena paccāmasitvā **“te duvidhā upaparikkhitabbā”**ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **teti** disābhūtaadhammā. **Duvidhā**ti **“ime saṃkilesadhammā, ime vodānadhammā”**ti evaṃ duvidhena. **Upaparikkhitabbā**ti upapattito parito ikkhitabbā, dhammayuttito taṃtaṃdisābhāvena pekkhitabbā ālocitabbāti attho.

Yaṃ pakāraṃ sandhāya **“duvidhā upaparikkhitabbā”**ti vuttaṃ, taṃ dasseti **“lokavaṭṭānusārī ca lokavivaṭṭānusārī cā”**ti. Tassattho—loko eva vaṭṭaṃ lokavaṭṭaṃ. Lokavaṭṭabhāvena anusarati pavattatīti lokavaṭṭānusārī, saṃkilesadhammoti attho. Lokassa, lokato vā vivaṭṭaṃ lokavivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Taṃ anusarati anulomanavasena gacchatīti lokavivaṭṭānusārī, vodānadhammoti attho. Tenevāha **“vaṭṭaṃ nāma saṃsāro, vivaṭṭaṃ nibbānaṃ”**ti.

Taṃ kathaṃ datṭhabbanti taṃ kathaṃ kena pakārena datṭhabbanti ce? **Upacayena.** Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitanti vuccati. Evaṃ upacitabhāve kammaṃ nāma hoti, vipākavaṭṭassa kāraṇaṃ hotīti attho. Sabbepi kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā, dasannampi kilesānaṃ vipallāsahetubhāvato. **Te kattha datṭhabbā**ti te pana vipallāsā kattha passitabbāti āha **“dasa vatthuke kilesapuñje”**ti. Dasavidhakāraṇe kilesasamūheti attho. Tattha kilesāpi kilesavatthu, kilesānaṃ paccayadhammāpi kilesavatthu. Tesu kāraṇabhāvena purimasiddhā kilesā parato paresaṃ kilesānaṃ paccayabhāvato kilesāpi kilesavatthu. Ayonisomanasikāro, ayonisomanasikāraparikkhatā ca dhammā kilesupattihetubhāvato kilesappaccayāpi kilesavatthūti datṭhabbaṃ.

Cattāro āhārāti ettha āhārasīsenā tabbisayā kilesāpi adhippetā. **Catasso viññāṇaṭṭhiti**yoti etthāpi eseṇa nayo. “**Paṭhame āhāre**”ti-ādinā dasavatthuke kilesapuñje purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇanti dasseti. Tattha **paṭhame āhāre**ti visayabhūte paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso pavattatīti attho. Sesāhāresupi eseṇa nayo. **Paṭhame vipallāse**ti paṭhame vipallāse appahīne sati **paṭhamam upādānam** pavattatīti attho. Sesapadesupi eseṇa nayo. Yaṃ panettha vattabham, taṃ niddeseyeva kathayissāma.

83. Idāni dasavatthukaṃ kilesapuñjaṃ taṇhāvijjāvasena dve koṭṭhāse karonto “**yo ca kabalīkāro āhāro**”ti-ādimāha. Tattha kabalīkārahāraṃ phassāhāraṇca aparijānantassa taṇhācaritassa yathākkamaṃ kāyavedanāsu tibbo chandarāgo hoti, iti upakkilesassa chandarāgassa hetubhāvato yo ca kabalīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, **ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā**ti vuttā. Tathā manosañcetanāhāraṃ viññāṇāhāraṇca aparijānanto diṭṭhicarito tesu attasaññī niccasaññī ca hotīti vuttanayeneva te diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesāti vuttā. Tathā purimakā dve vipallāsā purimakāni eva ca dve dve upādāna yoga ganthāsava oghasalla viññāṇaṭṭhiti agatigamanāni taṇhāpadhānattā taṇhāsabhāvattā taṇhāvisayattā ca taṇhācaritassa upakkilesāti vuttā. Pacchimakāni pana tāni diṭṭhipadhānattā diṭṭhisabhāvattā diṭṭhivisayattā ca diṭṭhicaritassa upakkilesāti vuttāti daṭṭhabbā.

84. **Kabalīkāre āhāre “asubhe subhan”ti vipallāsoti** catūsu āhāresu kabalīkāre āhāre catūsu ca vipallāsesu “asubhe subhan”ti vipallāso daṭṭhabbo kabalīkārahārassa asubhasabhāvattā asubhasamuṭṭhānattā ca. Tathā phassāhārassa dukkhasabhāvattā dukkhapaccayattā ca visesato tattha “dukkhe sukhan”ti vipallāso. Tathā yebhuyyena sattā viññāṇe niccasaññīno, saṅkhāresu ca attasaññīno, cetanāpadhānā ca saṅkhārāti vuttam “**Viññāṇe āhāre -pa- attāti vipallāso**”ti. **Paṭhame vipallāse** **ṭhito kāme upādiyatīti** “asubhe subhan”ti vipariyesaggāhī kilesakāmena vatthukāme daḷham

gaṇhāti. **Idaṃ vuccati kāmupādānanti** yaṃ tathā kāmānaṃ gahaṇaṃ, idaṃ vuccati kāmupādānaṃ. “Dukkhe sukhan”ti vipariyesaggāhī “sīlabbatehi anāgate bhavavisuddhīti taṃ nibbutisukhan”ti daḷhaṃ gaṇhāti. “Anicce niccan”ti vipariyesaggāhī “sabbe bhavā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti saṃsārābhinandinīṃ bhavaditṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhāti. “Anattāni attā”ti vipariyesaggāhī “asati attani kassidaṃ kammaphalaṃ, tasmā so karoti, so paṭisaṃvedeti”ti attaditṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhātīti imamatthaṃ dasseti **“dutiye vipallāse ṭhito”**ti-ādinā.

Ayaṃ vuccati kāmayogoti yena kāmarāgasan̄khātena kāmupādānena vatthukāmehi saha satto saṃyojīyati, ayaṃ kāmarāgo “kāmayogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati bhavayogoti** yato sīlabbatupādānasan̄khātena bhavupādānena bhavena saha satto saṃyojīyati, ayaṃ bhavarāgo “bhavayogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati diṭṭhiyogoti** yāya ahetukadiṭṭhi-ādisan̄khātāya pāpikāya diṭṭhiyā, sakkāyadiṭṭhi-ādi-avasiṭṭhaditṭhiyā ca satto dukkhena saha saṃyojīyati, ayaṃ pāpikā diṭṭhi “diṭṭhiyogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati avijjāyogoti** yāya attavādupādānena sakalavaṭṭadukkhena ca saha satto saṃyojīyati, ayaṃ avijjā “avijjāyogo”ti vuccati.

Yasmā pana kāmayogādayo abhijjhākāyaganthādīnaṃ paccayā honti, tasmā **“paṭhame yoge ṭhito abhijjhāya kāyaṃ ganthatī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhijjhāya kāyaṃ ganthatī**ti parābhijjhāyanalakkhaṇāya abhijjhāya nāmakāyaṃ ganthati ghaṭṭetīti attho. Tathā bhavapatthanāya appahīnattā bhavaditṭhibhavarāgavasena āghātavattḥusu sattā cittāni padūsentīti āha **“dutiye yoge ṭhito byāpādena kāyaṃ ganthatī”**ti. Tathā diṭṭhivasena avijjāvasena ca sīlabbatehi sujjhati, idameva saccaṃ moghamāññanti ca abhinivisatīti āha **“Tatiye -pa- idaṃsaccābhinivesena kāyaṃ ganthatī”**ti.

Tassāti tassa abhijjhādīhi samannāgatassa puggalassa. **Evam ganthitāti** evaṃ abhijjhāyanādivasena¹ nāmakāyaṃ ganthitvā ṭhitā.

1. Abhijjhādivasena (Sī)

Āsavantīti āsavabhāvena pavattanti. **Kuto ca vuccati āsavan**tīti kuto pana hetuto te kilesā āsavantīti āsavahetuṃ pucchati. Yasmā pana kilesā kusalappavattiṃ nivāretvā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantā, maggena asamucchinnā eva vā āsavānaṃ uppattihetu honti, tasmā “**anusayato vā pariyuṭṭhānato vā**”ti vuttaṃ. **Abhi**jhākāyaganthena kāmāsavoti abhijhākāyaganthena siddhena kāmarāgasabhāvattā kāmāsavo siddho hoti. Katthacideva visaye domanassito tappaṭipakkhe visaye tabbisayabahule ca bhavē patthetīti āha “**byāpādakāyaganthena bhavāsavo**”ti.

Parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavoti sīlabbatārāmāsakāyaganthena siddhena taṃsabhāvattā aparāparaṃ vā diṭṭhiyo ganthentassa diṭṭhāsavo siddho hoti. **Idaṃsaccābhinivesakāyaganthena avijjāsavoti** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhinivisantassa ayonisomanasikārato anekehi akusalehi dhammehi saddhiṃ avijjāsavo uppajjati, sabbesaṃ vā akusaladhammānaṃ avijjāpubbaṅgamattā idaṃsaccābhinivesakāyaganthena siddhena tassa hetubhūto avijjāsavo siddho hoti.

Yasmā pana āsavā eva paribuddhā vaṭṭasmiṃ ohananti osādentīti “oghā”ti vuccanti, tasmā vuttaṃ “**tassa ime cattāro āsavā**”ti-ādi.

Anusayasahagatāti anusayabhāvaṃ appaṭikkhipitvā gatā pavattā, anusayabhūtā va. **Ajjhāsaya**nti cittaṃ. **Anupaviṭṭhā**ti ogāḷhā. **Hadayaṃ āhacca tiṭṭhanti**ti cittassa abbhantarasaṅkhātāṃ hadayaṃ āhantvā tiṭṭhanti. Tathā hi vuttaṃ **Aṭṭhasālīniyaṃ**¹ “abbhantaraṭṭhena hadayan”ti. **Tena vuccanti sallā**ti yasmā ajjhāsayaṃ anupaviṭṭhā hadayaṃ āhacca tiṭṭhanti, tena vuccanti “sallā”ti. Piḷājananaṃ duruddharaṇatā ca sallatṭho. “Eso me attā”ti gahaṇamukhena “esohamasmi”ti gahaṇaṃ hotīti diṭṭhiṃ nissāyapi mānaṃ jappentīti āha “**diṭṭhoghena mānasallo**”ti.

Pariyādinnanti aññaṃ okāsaṃ adatvā samantato gahitaṃ. **Catūsu dhammesu saṇṭhahati**ti ārammaṇapaccayatāya ārammaṇabhūtesu

1. Abhi-Ṭṭha 1. 185 piṭṭhe.

catūsu dhammesu patiṭṭhahati. Tāni sarūpato dasseti “**rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresū**”ti. **Nandūpasecanenā**ti lobhasahagatassa sampayuttā nandī sahajāta koṭiyā, itarassa upanissaya koṭiyā upasecananti nandūpasecanam, tena nandūpasecanena. Kena pana tam nandūpasecananti āha “**rāgasallena nandūpasecanena viññāṇenā**”ti.

Tattha **rāgasallenā**ti rāgasallena hetubhūtena nandūpasecanena viññāṇenāti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanam. **Rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti**ti rūpameva ārammaṇa karaṇavasena upagantabbato, viññāṇassa patiṭṭhābhāvato ca rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti. Tiṭṭhati etthāti ṭhiti. Pañcavokārabhavasmiñhi abhisāṅkhāraviññāṇam rūpakkhandham nissāya tiṭṭhati. **Dosasallenā**ti sahajātena dosasallena. Yadā vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti vuccati, tadā upanissaya koṭiyāva nandiyā upasittam viññāṇam daṭṭhabbam. Vedanāpi domanassavedanāva. Yadā ca upanissaya paccayabhūtena dosasallena vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti vuccati, tadā sahajāta koṭiyā, upanissaya koṭiyā vā nandiyā upasittam viññāṇam daṭṭhabbam. Vedanā pana tissopi tissannam vedanānam ārammaṇūpanissaya bhāvato. Tattha paṭhamanayo domanassarammaṇassa abhisāṅkhāraviññāṇassa vasena vutto. Duttiyo sabbavedanārammaṇassa vasenāpi daṭṭhabbam.

Mānasallenāti mānasallena sahajātena, upanissaya bhūtena vā. **Mohasallenā**ti etthāpi ese va nayo. Ettha ca anādimatisamsāre itthipurisā rūpābhiraṃmāti rāgasallavasena paṭhamā viññāṇaṭṭhiti yojitā. Sabbāyapi vedanāya dukkhapariyāyasabbhāvato dukkhāya ca doso anusetīti dosasallavasena duttiyā, saññāvasena “seyyohamasmi”ti maññanā hotīti mānasallavasena tatiyā, saṅkhāresu samūhaghanam dubbinibbhoganti¹ mohasallavasena catutthī viññāṇaṭṭhiti yojitāti daṭṭhabbā.

Upatthaddhanti olubbhārammaṇabhūtāhi viññāṇaṭṭhitihi upatthambhitaṃ. **Taṇca kamanti** yaṃ “cetanā cetasikan”ti pubbe² vuttam. **Ime ca kilesā**ti ime ca dasavatthukā kilesā. Sesam suviññeyyameva.

1. Dubbinibbedhanti (Ka)

2. Khu 10. 94 piṭṭhe.

85. Idāni āhārādayo nayānaṃ saṅkilesapakkhe disābhāvena vavatthapetuṃ “**imā catasso disā**”ti-ādi āraddhaṃ, taṃ uttānameva. Puna **kabaḷīkāro āhāro**ti-ādi āhārādīsuyeva yassa puggalassa upakkilesā, taṃ vibhajitvā dassetuṃ āraddhaṃ. Tattha **dasannaṃ suttānanti** ekadesesu samudāyavohārena vuttaṃ. Samudāyesu hi pavattā samañña avayavesupi dissati, “yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho”ti ca. **Eko atthoti** ekassa atthassa nipphādanato vuttaṃ. **Byañjana**meva **nānanti** ettha byañjanaggahaṇena byañjanatthopi gahitoti daṭṭhabbaṃ. Dasahipi suttapadehi savatthukā taṇhā vuttā. Taṇhā ca rāgacaritaṃ puggalaṃ khippaṃ dūsetīti āha “**ime rāgacaritassa puggalassa upakkilesā**”ti. Yathā ca paṭhamadisābhāvena vuttadhammā rāgacaritassa upakkilesā, evaṃ dutiyadisābhāvena vuttadhammā dosacaritassa. Tatiyacatutthadisābhāvena vuttadhammā yathākkamaṃ diṭṭhacaritassa mandassa tikkhassa ca upakkilesā vuttā. Tesāṃ upakkilesabhāvo vuttanayānusārena veditabbo.

Āhāravipallāsādayo yadipi sabbehi tīhi vimokkhamukhehi pubbabhāge yathārahaṃ pariññeyyā pahātabbā ca. Yassa pana dukkhānupassanā purime āhāradvaye dukkhākārena bahulaṃ pavattati, tassa vasena yo ca kabaḷīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime appaṇihitena vimokkhamukhena pariññaṃ gacchantīti vuttaṃ. Esa nayo sesesu. Evañcetaṃ, na aññathā. Na hi ariyamaggānaṃ viya pahātabbesu vinokkhamukhānaṃ pariññeyyapahātabbesu koci niyamo sambhavati. **Iti sabbe lokavaṭṭānusārino dhammā niyyanti, te lokā tīhi vimokkhamukhehīti** nigamaṇaṃ. Tassattho—iti evaṃ vuttappakārā sabbe āhārādayo lokasaṅkhātavaṭṭānusārino dhammā te lokabhūtā vaṭṭato niyyanti aniccānupassanādīhi tīhi vimokkhamukhehīti.

86. Evaṃ saṅkilesapakkhe disābhūtaḍḍhamme niddisitvā idāni vodānapakkhe disābhūtaḍḍhamme dassetuṃ “**catasso paṭipadā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha dibba brahma ariya āneñjavihāroti **cattāro vihārā**. Mānappahāna-ālayasamugghāta-avijjāpahānabhavūpasamā **cattāro acchariyā abbhūtā dhammā**. Saccādhiṭṭhānādīni **cattāri adhiṭṭhānāni**. Chandasamādhībhāvanādayo **catasso samādhībhāvanā**. Indriyasamvaro tapasaṅkhāto

puññadhammo bojjhaṅgabhāvanā sabbūpadhipaṭinissaggasaṅkhātāṃ nibbānañcāti **cattāro sukhabhāgiyā dhammā** veditabbāti.

Paṭhamā paṭipadāti-ādi paṭipadāsatiṭṭhānādīnaṃ abhedasandassanaṃ. Yadi evaṃ kasmā visuṃ gahaṇaṃ katanti? Dasavatthukassa kilesapuñjassa paṭipakkhabhāvadassanatthaṃ paṭipadādidasakaniddeso. Tathā hi vakkhati “cattāro āhārā tesāṃ paṭipakkho catasso paṭipadā”ti-ādi¹. Kiñcāpi catūsu satipaṭṭhānesu “idaṃ nāma satipaṭṭhānaṃ imāya eva paṭipadāya ijjhatī”ti niyamo natthi, tathāpi paṭhamāya paṭipadāya paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ sambhavatīti sambhavavasena evaṃ vuttaṃ “**paṭhamā paṭipadā, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ**”ti. Yasmā pana āhāravipallāsādīnaṃ viya paṭipadāsatiṭṭhānādīnaṃ atthato nānattaṃ natthi. Satipaṭṭhānāniyeva hi tathā tathā paṭipajjamānāni dukkhāpaṭipadādandhābhiññādīnāmakāni honti, tasmā yathā saṃkilesapakkhe “paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso”ti-ādīnaṃ adhikaraṇabhedena vuttaṃ, evaṃ adhikaraṇabhedāṃ akatvā “paṭhamā paṭipadā, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Andhassa pabbatārohanaṃ viya kadācideva uppajjanakaṃ **acchariyaṃ**, accharāyoggaṃ acchariyanti porāṇā. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhūtaṃ**. Ubhayampetaṃ vimhayāvahassa adhivacanaṃ. Na hi mānappahānādito aññaṃ durabhisambhavataraṃ vimhanīyañca upalabbhatīti adhiṭṭhāti etena, ettha vā, adhiṭṭhānamattameva vā tanti **adhiṭṭhānaṃ**. Saccañca taṃ adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccāṃ adhiṭṭhānaṃ etassāti vā **saccādhīṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Samādhi eva bhāvetabbatāya **samādhībhāvanā**. Sukhaṃ bhajātīti **sukhabhāgiyo**, sukhabhāgassa vā sukhakoṭṭhāsassa hitoti sukhabhāgiyo. Ekassapi sattassa asubhabhāvanādayo viya ekadese avattitvā anavasesapariyādānato natthi etissā pamāṇanti **appamañña**.

Paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulikatā paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripūretīti paṭhamāya paṭipadāya bhāvanābahulīkāro paṭhamassa satipaṭṭhānassa bhāvanāparipūrīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yathā hi ariyamagge bhāvite satipaṭṭhānādayo bodhipakkhiyadhammā sabbepi bhāvitā eva honti, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

1. Khu 10. 103 piṭṭhe.

Kāyānupassanāya kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhāvato **“paṭhamo satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato kāmapaṭipakkham paṭhamam jhānam paripūreti”**ti vuttam. Tathā pītipaṭisaṃvedanādivasena pavattamānam dutiyaṃ satipaṭṭhānam sappītikassa dutiyajjhānassa cittassa abhippamodanavasena pavattamānam tatiyaṃ satipaṭṭhānam ukkaṃsagatasukhassa tatiyajjhānassa aniccavirāgādivasena pavattiyā saṅkhāresu upekkhakam catuttham satipaṭṭhānam upekkhāsatiṭṭhāsuddhibhāvato catutthajjhānassa paripūriyā saṃvattati.

Yasmā pana rūpāvacarapaṭhamajjhānam rūpāvacarasamāpattīnam, dutiyajjhānam byāpādavitakkādīdūrībhāvena brahmavīhārānam, tatiyajjhānam pītivirāgena sukhena vipassanāya adhiṭṭhānabhūtam ariyavīhārānam, catutthajjhānam upekkhāsatiṭṭhāsuddhi-āneñjappattam āneñjavīhārānam visesato paccayo hoti, tasmā **“paṭhamam jhānam bhāvitam bahulīkatam paṭhamam vīhāram paripūreti”**ti-ādi vuttam. Iti yo yassa visesapaccayo, so tam paripūretīti vuttoti daṭṭhabbam.

87. Idāni paṭipadādayo vodānapakkhe disābhāvena vavatthapetum **“tattha imā catasso disā”**ti-ādi vuttam. Tam suviññeyyameva. Puna **“paṭhamā paṭipadā”**ti-ādi paṭipadācatukkādīsu yena yassa puggalassa vodānam, tam vibhajitvā dassetum āraddham. Tam heṭṭhā vuttanayameva. Yadiṭṭhi tīsu vimokkhamukhesu **“idaṃ nāma vimokkhamukham imāya eva paṭipadāya ijjhati”**ti niyamo natthi. Yesam pana puggalānam purimāhi dvīhi paṭipadāhi appaṇihitena vimokkhamukhena ariyamaggādhigamo. Tathā yassa tatiyāya paṭipadāya suññabhavvimokkhamukhena, yassa ca catutthāya paṭipadāya animittavimokkhamukhena ariyamaggādhigamo, tesam puggalānam vasena ayaṃ paṭipadāvīmokkhamukhasaṃsandanā. Satipaṭṭhānādīhi vimokkhamukhasaṃsandanāyapi eseva nayo.

Tesam vikkīḷanti tesam asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīhānam Buddhānam Paccekabuddhānam Buddhasāvakaṇaṇca vikkīḷitam viharānam. Yadiṭṭhi āhārādīkilesavatthusamatikkamanamukhena saparasantāne paṭipadādisampādanā. Idāni āhārādīnam paṭipadādīhi yena samatikkamanam, tam nesaṃ paṭipakkhabhāvam dassento **“cattāro āhārā tesam paṭipakkho**

catasso paṭipadā”ti-ādimāha. Tattha tesam paṭipakkhabhāvo pahātabbabbhāvo pahāyakabhāvo ca āhāraṇṇāṇaṭṭhitīnañcettha pahātabbabbhāvo tappaṭibandhachandarāgavasena daṭṭhabbo. Tattha **“vikkīḷitaṃ bhāvanā sacchikiriyā cā”**ti-ādi tassāyaṃ saṅkhepattho—**tesaṃ vikkīḷitanti** ettha yadetaṃ vikkīḷitaṃ nāma bhāvetabbānaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ bhāvanā, sacchikātabbānaṃ phalanibbānānaṃ sacchikiriyā ca. Tathā pahātabbassa dasavatthukassa kilesapuñjassa tadanāgādivasena pahānaṃ byantīkiriyā anavasesananti. Idāni taṃ saṅkhepena dassento **“indriyādhiṭṭhānaṃ vikkīḷitaṃ vipariyāsānadhiṭṭhānaṃ”**ti āha.

Indriyādhiṭṭhānanti indriyānaṃ pavattanaṃ bhāvanā sacchikiriyā ca. **Vipariyāsānadhiṭṭhānanti** vipallāsānaṃ apavattanaṃ pahānaṃ anuppādanaṃ. **Indriyāni saddhammagocaroti** indriyāni cettha saddhammassa gocarabhūtāni pavattihetūti adhippetāni saddhindriyādīnīti attho. **Vipariyāsā kilesagocaroti** vipallāsā saṃkilesapakkhassa pavattiṭṭhānaṃ pavattihetūti. **Ayaṃ vuccati sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmīti** yāyaṃ “cattāro āhārā”ti-ādinā saṃkilesapakkhe dasannaṃ catukkānaṃ, “catasso paṭipadā”ti-ādinā vodānapakkhepi dasannaṃ catukkānaṃ taṇhācaritādinā upakkilesavodānavibhāvanāmukhena niddhāraṇā, ayaṃ sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi nāma.

88. Idāni ugghaṭitaññu-ādipuggalattayavasena tipukkhalanayassa bhūmiṃ vibhāvetukāmo yasmā pana nayānaṃ aññamaññānuppavesassa icchitattā sīhavikkīḷitanayato tipukkhalanayo niggacchati, tasmā paṭipadāvibhāgato cattāro puggale sīhavikkīḷitanayassa bhūmiṃ niddisitivā tato eva ugghaṭitaññu-ādipuggalattaye niddhāretum **“tattha ye dukkhāya paṭipadāyā”**ti-ādi āradham. Tattha **ime dve puggalā**ti ime purimānaṃ dvinnāṃ paṭipadānaṃ vasena dve puggalā. Esa nayo itaratthāpi. Puna **“tattha ye dukkhāya paṭipadāyā”**ti-ādi yathāvuttapuggalacatukkato ugghaṭitaññu-ādipuggalattayaṃ niddhāretum vuttaṃ. Tattha **yo sādharmaṇyāti** dukkhāpaṭipadāya khippābhiññāya, sukhāpaṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyātīti sambandho. Kathaṃ pana paṭipadāvayaṃ ekassa sambhavatīti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbāṃ. Ekassa puggalassa ekasmim dve paṭipadā sambhavatīti. Yathāvuttāsu pana

dvīsu paṭipadāsu yo yāya kāyaci niyyāti, ayaṃ vipaṇcitaññūti ayamettha adhippāyo. Yasmā pana **Aṭṭhasālīniyaṃ**¹ paṭipadā calati na calatīti vicāraṇāyaṃ “calatī”ti vuttaṃ, tasmā ekassapi puggalassa jhānantaramaggantaresu paṭipadābhedo icchitovāti.

“**Tattha Bhagavā**”ti-ādinā desanāvibhāgehipi tameva puggalavibhāgaṃ vibhāveti. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **adhicittanti** adhicittasikkhañcāti **ca**-saddo luttaniddiṭṭho. Tena adhicittasikkhaṇca adhipaññāsikkhaṇca vipaṇcitaññussa paññāpetīti attho. **Adhisīlanti** etthāpi eseṃ nayo. Adhisīlasikkhaṃ adhicittasikkhaṃ adhipaññāsikkhañcāti yojetabbaṃ.

Cattāri hutvā tīṇi bhavantiti līṅgavipallāseṇa vuttaṃ, cattāro puggalā hutvā tayo puggalā honti attho.

Ayaṃ saṃkilesoti ayaṃ akusalamūlādivādasattikasaṅgaho saṃkilissati etenāti saṃkilesoti katvā. **Idaṃ vodānanti** etthāpi eseṃ nayo.

Tīṇi hutvā dve bhavantiti nandiyāvaṭṭanayassa disābhūtaḍḍhammadassanattamaṃ vuttaṃ. Tenevāha “**taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādi, taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kasmā panettha nayānaṃ uddesānukkamena niddeso na katoti? Nayānaṃ nayeḥi sambhavadassanattamaṃ. Paṭhamanayato hi puggalādhīṭṭhānavasena tatiyanayassa, tatiyanayato ca dutiyanayassa sambhavoti imassa viśesassa dassanattamaṃ paṭhamanayānantaraṃ tatiyanayo, tatiyanayānantaraṇca dutiyanato niddiṭṭho. Dhammādhīṭṭhānavasena pana tatiyanayato dutiyanayo, dutiyanayato paṭhamanayopi sambhavatīti imassa viśesassa dassanattamaṃ ante “**taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādinā paṭhamanayassa bhūmi dassitā. Teneva hi “cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavanti”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ “dve hutvā cattāri bhavanti, dve hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā cattāri bhavanti”ti ayampi nayo vattabbo siyāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana nayo atthato dassito

1. Abhi-Ṭṭha 1. 279 piṭṭhe.

evāti katvā na vutto. Yasmā tiṇṇaṃ atthanayānaṃ aññamaññaṃ anuppaveso icchito, sati ca anuppaveso tato viniggamopi sambhavati evāti. Ayañca attho **Peṭakopadesena**¹ vibhāvetabbo.

Tatthāyaṃ ādito paṭṭhāya vibhāvanā—cattāro puggalā taṇhācarito duvidho mudindriyo tikkhindriyo ca. Tathā diṭṭhacaritoti. Tattha taṇhācarito mudindriyo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, diṭṭhacarito pana mudindriyo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti. Iti imāsu paṭipadāsu yathārahaṃ ṭhitehi taṇhācaritadiṭṭhacaritehi cattāro āhārā tappaṭibandhachandarāgappahānena pahātabbā. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā cattāro vipallāsā daṭṭhabbāti sabbo yathāvuttanayo anugantabbo.

Tatthāyaṃ Pāḷi—tattha ye diṭṭhacaritā sattā, te kāmesu dosadiṭṭhī, na ca ye kāmesu² anusayā samūhatā, te attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Tesāṃ Satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī “kāmehi natthi attho”ti, te ca pubbeyeva kāmehi anattikā, iti kāme appakasirena paṇinissajjanti, te cetāsikena dukkhena anajjhositā. Tena vuccati “sukhā paṭipadā”ti. Ye pana taṇhācaritā sattā, te kāmesu ajjhositā, tesāṃ satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā bhikkhu “kāmehi natthi attho”ti, te piyarūpaṃ dukkhena paṇinissajjanti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā”ti. Iti ime sabbe sattā dvīsu paṭipadāsu samosaraṇaṃ gacchanti dukkhāyañca sukhāyañca.

Tattha ye diṭṭhacaritā sattā, te dvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā ca. Tattha ye diṭṭhacaritā sattā tikkhindriyā, te sukhena paṇinissajjanti, khippaṇca abhisamenti. Tena vuccati “sukhā paṭipadā khippābhiññā”ti. Tattha ye diṭṭhacaritā sattā mudindriyā paṭhamāṃ tikkhindriyaṃ upādāya dandhātaraṃ abhisamenti, te sukhena paṇinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati “sukhā paṭipadā dandhābhiññā”ti. Tattha taṇhācaritā sattā duvidhā tikkhindriyā ca

1. Khu 10. 329 piṭṭhe.

2. Tesāṃ kāmasukhe (Sī, Ka)

mudindriyā ca. Tattha ye taṇhācaritā sattā tikkhindriyā, te dukkhena paṭinissajjanti, khippaṇca abhisamenti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā khippābhiññā”ti. Tattha ye taṇhācaritā sattā mudindriyā paṭhamam tikkhindriyam upādāya dandhataram abhisamenti, te dukkhena paṭinissajjanti, dandhaṇca abhisamenti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā dandhābhiññā”ti. Imā catasso paṭipadāyo apaṇcamā achaṭṭhā. Ye hi keci nibbutā nibbāyanti nibbāyissanti vā imāhi catūhi paṭipadāhi anaññāhi, ayam paṭipadā catukkamaggena kilese niddisati. Yā catukkamaggena ariyadhammesu¹ niddisittabbā, ayam vuccati sīhavikkīlito nāma nayo.

Tatime cattāro āhārā, cattāro vipallāsā upādānā yogā ganthā āsavā oghā sallā viññāṇaṭṭhitiyo agatigamanānīti evam imāni sabbāni dasa padāni. Ayam suttassa saṃsandana.

Cattāro āhārā, tattha yo ca kabalīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime taṇhācaritena pahātabbā. Tattha yo ca manosañcetanāhāro, yo ca viññāṇāhāro, ime diṭṭhicaritena pahātabbā.

Tattha paṭhamo āhāro paṭhamo vipallāso, dutiyo āhāro dutiyo vipallāso, tatiyo āhāro tatiyo vipallāso, catuttho āhāro catuttho vipallāso, ime cattāro vipallāsā apaṇcamā achaṭṭhā. Idaṇca pamāṇā cattāro āhārā.

Tattha paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyati, idaṃ kāmupādānam. Dutie vipallāse ṭhito anāgataṃ bhavaṃ upādiyati, idaṃ sīlabbatupādānam. Tatie vipallāse ṭhito viparītadiṭṭhiṃ upādiyati, idaṃ diṭṭhupādānam. Catutthe vipallāse ṭhito khandhe attato upādiyati, idaṃ attavādupādānam.

Tattha kāmupādāne ṭhito kāme abhijjhāya ganthati, ayam abhijjhākāyagantho. Sīlabbatupādāne ṭhito byāpādam ganthati, ayam byāpādakāyagantho. Diṭṭhupādāne ṭhito parāmāsaṃ ganthati, ayam parāmāsakāyagantho. Attavādupādāne ṭhito papañcento ganthati, ayam idamsaccābhinivesakāyagantho.

1. Ariyasaccesu (Sī)

Tassa ganthaganthitā kilesā āsavanti. Kim pana vuccati āsavantīti? Vipphaṇṇisārā¹. Ye vipphaṇṇisārā, te anusayā. Tattha abhiṇṇhākāyaganthena kāmāsavo, byāpādakāyaganthena bhavāsavo, parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo, idaṃsaccābhiniṇvesakāyaganthena avijjāsavo.

Te cattāro āsavā vepullāṃ gatā oghā honti, tena vuccanti “oghā”ti. Tattha kāmāsavo kāmāgho, bhavāsavo bhavogho, avijjāsavo avijjogho, diṭṭhāsavo diṭṭhogho.

Te cattāro oghā āsayamanupaviṭṭhā anusayasahagatā vuccanti sallāti hadayamāhacca tiṭṭhanti. Tattha kāmogho rāgasallāṃ, bhavogho dosasallāṃ, avijjogho mohasallāṃ, diṭṭhogho diṭṭhisallāṃ.

Imehi catūhi sallehi pariyādinnaṃ viññāṇaṃ catūsu dhammesu tiṭṭhati rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresu. Imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo. Tattha rāgasallena nandūpasecanaṃ rūpūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati. Dosasallena vedanūpagaṃ. Mohasallena saññūpagaṃ. Diṭṭhisallena nandūpasecanaṃ saṅkhārūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati.

Catūhi viññāṇaṭṭhitihi catubbidhaṃ agatīṃ gacchanti chandā dosā bhayā mohā. Rāgena chandā agatīṃ gacchati, dosena dosā agatīṃ gacchati, mohena mohā agatīṃ gacchati, diṭṭhiyā bhayā agatīṃ gacchati, iti imāni ca kammāni ime ca kilesā ayaṃ saṃsārahetu.

Tatthimā catasso disā kabalīkāro āhāro “asubhe subhan”ti vipallāso kāmupādānaṃ kāmayogo abhiṇṇhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallāṃ rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti chandā agatigamaṇaṃ, ayaṃ paṭhamā disā.

Phasso āhāro “dukkhe sukhan”ti vipallāso sīlabbatupādānaṃ bhavayogo byāpādakāyagantho bhavāsavo bhavogho dosasallāṃ vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti dosā agatigamaṇaṃ, ayaṃ dutiyā disā.

Manosañcetanāhāro “anattani attā”ti vipallāso diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogo parāmāsakāyagantho diṭṭhāsavo diṭṭhogho diṭṭhisallāṃ saññūpagā viññāṇaṭṭhiti bhayā agatigamaṇaṃ, ayaṃ tatiyā disā.

Viññāṇāhāro “anicce niccan”ti vipallāso attavādupādānaṃ avijjāyogo idaṃsaccābhinivesokāyagantho avijjāsavo avijjogho mohasallāṃ saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti mohā agatigamaṇaṃ, ayaṃ catutthī disā. Iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ paṭhamena padena paṭhamāya disāya ālokanāṃ, dutiyena padena dutiyāya disāya, tatiyena padena tatiyāya disāya, catutthena padena catutthiyā disāya ālokanāṃ, ayaṃ vuccati disā ālokanā. Iminā nayena sabbe kilesā catūsu padesu pakkhipitabbā. Ayaṃ akusalapakkho.

Catasso paṭipadā, cattāri jhānāni, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro vihārā dibbo brahmā ariyo āneñjo, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāro adhiṭṭhānā, cattāro samādhayo chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhi, cattāro dhammā sukhabhāgiyā nāṇṇatra bojjaṅgā nāṇṇatra tapasā nāṇṇatra indriyaśaṃvara nāṇṇatra sabbanissaggā, cattāri appamāṇāni.

Tattha dukkhā paṭipadā dandhābhiññā bhāviyamānā bahulikariyamānā paṭhamāṃ jhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ jhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ vihāraṃ paripūreti, paṭhamo vihāro paripuṇṇo paṭhamāṃ sammappadhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ sammappadhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ acchariyaṃ abbhutaṃ dhammaṃ paripūreti, paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo paripuṇṇo paṭhamāṃ adhiṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ adhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ chandasamādhiṃ paripūreti, chandasamādhi paripuṇṇo indriyaśaṃvaraṃ paripūreti, indriyaśaṃvaro paripuṇṇo paṭhamāṃ appamāṇaṃ paripūreti. Evaṃ yāva sabbanissaggā catutthaṃ appamāṇaṃ paripūreti.

Tattha paṭhamā ca paṭipadā paṭhamaṇca jhānaṃ paṭhamaṇca satipaṭṭhānaṃ dibbo ca vihāro paṭhamaṇca sammappadhānaṃ paṭhamo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhīṭṭhānaṇca chandasamādhi ca indriyaśaṃvaro ca mettā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ paṭhamā disā.

Dutiyā ca paṭipadā khippābhiññā dutiyaṇca jhānaṃ dutiyaṇca satipaṭṭhānaṃ brahmā ca vihāro dutiyaṇca sammappadhānaṃ dutiyo ca acchariyo abbhuto dhammo

cāgādhiṭṭhānañca cittasamādhi ca tapo ca¹ karuṇā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ dutiyā disā.

Tatiyā ca paṭipadā dandhābhiññā tatiyañca jhānaṃ tatiyañca satipaṭṭhānaṃ ariyo ca vihāro tatiyañca sammappadhānaṃ tatiyo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānañca vīriyasamādhi ca bojjhaṅgā ca muditā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ tatiyā disā.

Catutthī ca paṭipadā khippābhiññā catutthañca jhānaṃ catutthañca satipaṭṭhānaṃ āneñjo ca vihāro catutthañca sammappadhānaṃ catuttho ca acchariyo abbhuto dhammo upasamādhiṭṭhānañca vīmaṃsāsamādhi ca sabbanissaggo ca upekkhā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ catutthī disā. Imāsaṃ catunnaṃ disānaṃ yā ālokanā, ayaṃ vuccati disālocano nāma nayo.

Tatthāyaṃ yojanā—cattāro ca āhārā, catasso ca paṭipadā, cattāro ca vipallāsā, cattāro ca satipaṭṭhānā, cattāri ca upādānāni, cattāri ca jhānāni, cattāro ca yogā, cattāro ca vihārā, cattāro ca ganthā, cattāro ca sammappadhānā, cattāro ca āsavā, cattāro ca acchariyā abbhutā dhammā, cattāro ca oghā, cattāri ca adhiṭṭhānāni, cattāri ca sallāni, cattāro ca samādhayo, catasso ca viññāṇaṭṭhitiyo, cattāro ca sukhabhāgiyā dhammā, cattāri ca agatigamanāni, cattāri ca appamāṇāni. Iti kusalākusalaṃ pakkhapaṭipakkhavasena yojanā. Ayaṃ sīhavikkīḷite disālocano nayo.

Tassa cattāri sāmāññaphalāni pariyoṣānaṃ, tattha paṭhamāya disāya sotāpattiphalaṃ pariyoṣānaṃ, dutiyāya sakadāgāmiphalaṃ, tatiyāya anāgāmiphalaṃ, catutthiyā arahattaphalaṃ pariyoṣānanti.

Tattha katamo **tipukkhalanayo**? Paṭipadāvibhāgena catūsu puggalesu yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **ugghaṭitaññū**. Yo sukhāya vā paṭipadāya, dandhābhiññāya, dukkhāya vā paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **vipañcitaññū**. Yo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, ayaṃ **neyyo**. Iti cattāro hutvā tayo honti. Tattha ugghaṭitaññussa samathapubbaṅgamā vipassanā

1. Cattāro ca iddhipādā (Ka)

sappāyā. Neyyassa vipassanāpubbaṅgamo samatho, vipaṇcitaññussa samathavipassanā yuganaddhā. Ugghaṭitaññussa mudukā desanā, neyyassa tikkhā desanā, vipaṇcitaññussa tikkhamudukā desanā.

Ugghaṭitaññussa adhipaññāsikkhā, vipaṇcitaññussa adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca, neyyassa adhisīlasikkhā ca adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca. Iti imesaṃ puggalānaṃ catūhi paṭipadāhi niyyānaṃ.

Tatthāyaṃ saṅkilesapakkho, tīṇi akusalamūlāni, tayo phassā, tisso vedanā, tayo upavicārā, tayo kilesā, ()¹, tayo vitakkā, tayo pariḷāhā, tīṇi saṅkhatalakkhaṇāni, tisso dukkhatā.

Tīṇi akusalamūlānīti lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ moho akusalamūlaṃ. **Tayo phassā**ti sukhavedanīyo phasso, dukkhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyo phasso. **Tisso vedanā**ti sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. **Tayo upavicārā**ti somanassūpavicāro, domanassūpavicāro, upekkhūpavicāro. **Tayo kilesā**ti lobho doso moho. **Tayo vitakkā**ti kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko. **Tayo pariḷāhā**ti rāgajo dosajo mohajo. **Tīṇi saṅkhatalakkhaṇānī**ti uppādo ṭhiti vayo. **Tisso dukkhatā**ti dukkhadukkhatā vipariṇāmadukkhatā saṅkhāradukkhatā.

Tattha lobho akusalamūlaṃ manāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva manāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanīyo phasso, sukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā, sukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati somassūpavicāro, somanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati rāgo, rāgaṃ paṭicca uppajjati kāmavitakko, kāmavitakkaṃ paṭicca uppajjati rāgajo pariḷāho, rāgaṃ paṭicca uppajjati rāgajāni paṭicca uppajjati uppādo saṅkhatalakkhaṇaṃ, uppādaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati vipariṇāmadukkhatā.

Doso akusalamūlaṃ amanāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva amanāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhavedanīyo phasso,

1. (Tayo anusayā) (Sī, Ka)

dukkhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā, dukkhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati domanassūpavicāro, domanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati doso, dosaṃ paṭicca uppajjati byāpādavitaṅko, byāpādavitaṅkaṃ paṭicca uppajjati dosajo parilāho, dosajaṃ parilāhaṃ paṭicca uppajjati t̥hitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ, t̥hitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhadukkhatā.

Moho akusalamūlaṃ upekkhāṭṭhāniyaṃ ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva upekkhāṭṭhāniyaṃ ārammaṇaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā, adukkhamasukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati upekkhūpavicāro, upekkhūpavicāraṃ paṭicca uppajjati moho, mohaṃ paṭicca uppajjati vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakkaṃ paṭicca uppajjati mohajo parilāho, mohajaṃ parilāhaṃ paṭicca uppajjati vayo saṅkhatalakkhaṇaṃ, vayaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati saṅkhāradukkhatā. Iti ayaṃ tīhi ākārehi kilesānaṃ niddeso. Yo koci akusalapakkho, sabbo so tīsu akusalamūlesu samosaratīti.

Tattha katamo kusalapakkho? **Tīni kusalamūlāni** alobho adoso amoho. **Tisso paññā** sutamayī cintāmayī bhāvanāmayī. **Tayo samādhī** savitakkasavicāro avitakkavicāramatto avitakka-avicāro. **Tisso sikkhā** adhisīlasikkhā adhicitasikkhā adhipaññāsikkhā. **Tīni nimittāni** samathanimittaṃ paggahanimittaṃ upekkhānimittaṃ. **Tayo vitakkā** nekkhammavitakko abyāpādavitaṅko avihiṃsāvitakko. **Tīni indriyāni** anaññātāññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ. **Tayo upavicārā¹** nekkhammūpavicāro abyāpādūpavicāro avihiṃsūpavicāro¹ **tisso esanā** kāmesanā bhavesanā brahmacariyesanā. **Tayo khandhā** sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandho.

Tattha alobho kusalamūlaṃ sutamayipaññaṃ paripūreti. Sutamayī²paññā paripuṇṇā savitakkasavicāraṃ samādhiṃ paripūreti, savitakkasavicāro samādhī paripuṇṇo adhisīlasikkhaṃ³ paripūreti, adhisīlasikkhā

1-1. Somanassūpavicāro domanassūpavicāro upekkhūpavicāro (Sī, Ka)

2. Sutamayī (Sī)

3. Adhicitasikkhaṃ (Sī, Ka)

paripuṇṇā samathanimittam paripūreti, samathanimittam paripuṇṇam
nekkhammavitakkaṃ paripūreti, nekkhammavitakko paripuṇṇo
anaññātaññassāmītindriyam paripūreti, anaññātaññassāmītindriyam
paripuṇṇam nekkhammasitūpavicāram paripūreti, nekkhammūpavicāram¹
paripuṇṇo kāmesanam pajahati. Kāmesanappahānam sīlakkhandham
paripūreti.

Adoso kusalamūlam cintāmayipaṇṇam paripūreti, cintāmayipaṇṇā
paripuṇṇā avitakkavicāramattam samādhiṃ paripūreti, avitakkavicāramatto
samādhi paripuṇṇo adhicitasikkham² paripūreti, adhicitasikkhā paripuṇṇā
upekkhānimittam paripūreti, upekkhānimittam paripuṇṇam
abyāpādavittakkaṃ paripūreti, abyāpādavittakko paripuṇṇo aññindriyam
paripūreti, aññindriyam paripuṇṇam abyāpādūpavicāram paripūreti,
abyāpādūpavicāro paripuṇṇo bhavesanam pajahati, bhavesanappahānam
samādhikkhandham paripūreti.

Amoho kusalamūlam bhāvanāmayipaṇṇam paripūreti,
bhāvanāmayipaṇṇā paripuṇṇā avitakka-avicāram samādhiṃ paripūreti,
avitakka-avicāro samādhi paripuṇṇo adhipaṇṇāsikkham paripūreti,
adhipaṇṇāsikkhā paripuṇṇā paggahanimittam paripūreti, paggahanimittam
paripuṇṇam avihimsāvitakkaṃ paripūreti, avihimsāvitakko paripuṇṇo
aññātāvindriyam paripūreti, aññātāvindriyam paripuṇṇam
avihimsūpavicāram paripūreti, avihimsūpavicāro paripuṇṇo
brahmacariyesanam paripūreti, brahmacariyesanā paripuṇṇā
paññākkhandham paripūreti.

Iti ime tayo dhammā akusalapakkhikā kusalapakkhikā ca tikaniddesehi
niddiṭṭhā tipukkhalanayassa disā nāma. Tassa pariyosānam **tayo vimokkhā**
appaṇihito suññato animitto, ayam tipukkhalo nāma dutiyo nayo.

Tattha ye ime tayo puggalā ugghaṭṭitaññū vipaṇcitaññū neyyoti imesam
tiṇṇam puggalānam dve puggalā sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya,
sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, dveyeve puggalā dukkhāya
paṭipadāya khippābhiññāya, dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca
niyyanti, ime cattāro. Te visesena dve honti diṭṭhacarito ca taṇhācarito ca.

1. Nekkhammasitūpavicāro (Sī, Ka)

2. Adhisīlasikkham (Sī, Ka)

Ime cattāro hutvā tayo honti, tayo hutvā dve honti. Imesaṃ dvinnāṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkilesa—avijjā ca taṇhā ca ahirikaṇca anottappaṇca asati ca asampajaññaṇca nīvaraṇāni ca saṃyojanāni ca ajjhosaṇaṇca abhiniveso ca ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca assaddhiyaṇca dovacassatā ca kosajjaṇca ayonisomanasikāro ca vicikicchā ca avijjā ca asaddhammassavanaṇca asamāpatti ca.

Tattha avijjā ca ahirikaṇca asati ca nīvaraṇāni ca ajjhosaṇaṇca ahaṃkāro ca assaddhiyaṇca kosajjaṇca vicikicchā ca asaddhammassavanaṇca, ayaṃ ekā disā.

Taṇhā ca anottappaṇca asampajaññaṇca saṃyojanāni ca abhiniveso ca mamaṃkāro ca dovacassatā ca ayonisomanasikāro ca avijjā ca asamāpatti ca, ayaṃ dutiyā disā. Dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni paṭhamā disāti kātābbāni. Saṃkhittena atthaṃ nāpenti paṭipakkhe kaṇhapakkhassa¹ dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni dutiyakāni, ayaṃ dutiyā disā.

Tattha katamo kusalapakkho? Samatho ca vipassanā ca vijjā ca caraṇaṇca sati ca sampajaññaṇca hirī ca ottappaṇca ahaṃkārappahānaṇca mamaṃkārappahānaṇca sammāvāyāmo ca yonisomanasikāro ca sammāsati ca sammāsamādhī ca paññā ca nibbidā ca samāpatti ca saddhammassavanaṇca somanassaṇca dhammānudhammapaṭipatti ca.

Dasannaṃ dukānaṃ samathādīni somanassapariyosānāni paṭhamāni dasa padāni paṭhamā disā, vipassanādīni dhammānudhammapaṭipattipariyosānāni dutiyāni dasa padāni dutiyā disā. Iti akusalapakke kusalapakkhe ca nandiyāvaṭṭassa nayassa catasso disā.

Tāsu kusalapakkhe samathādīhi akusalapakke taṇhādayo pahānaṃ gacchanti, tesāṃ pahānā rāgavirāgā cetovimutti, kusalapakkhe vipassanādīhi akusalapakke avijjādayo pahānaṃ gacchanti, tesāṃ pahānā avijjāvirāgā paññāvimutti. Iti imā dve vimuttiyo nandiyāvaṭṭanaye pariyosānaṃ.

1. Taṇhāpakkhassa (Sī)

Tattha taṇhā avijjā samatho vipassanāti cattāri padāni, tesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti. Kathaṃ? Samatho ca alobho ca adoso ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni pañca padāni samathaṃ bhajanti, vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni vipassanaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni kusalāni dvīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca doso ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni pañca padāni taṇhaṃ bhajanti, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni avijjaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni akusalāni dvīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhalo ca sīhavikkīlito ca nandiyāvaṭṭanayaṃ anuppavīsanti.

Kathaṃ tipukkhole naye itare dve nayā anuppavīsanti? Vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni amoho, samatho ca alobho ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni cattāri padāni alobho, adoso adoso eva. Evaṃ nava padāni kusalāni tīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni cattāri padāni lobho, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni moho, doso doso eva. Evaṃ nava padāni akusalāni tīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhole naye itare dve nayā anuppavīsanti.

Kathaṃ catūsu padesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti? Taṇhā ca subhasaññā ca, ayaṃ paṭhamo vipallāso. Lobho ca sukhasaññā ca, ayaṃ dutiyo vipallāso. Avijjā ca niccasaññā ca, ayaṃ tatiyo vipallāso. Moho ca attasaññā ca, ayaṃ catuttho vipallāso. Iti nava padāni akusalāni catūsu padesu samosaranti. Samatho ca asubhasaññā ca paṭhamam satipaṭṭhānam, alobho ca dukkhasaññā ca dutiyam satipaṭṭhānam, vipassanā ca aniccasaññā ca tatiyam satipaṭṭhānam, amoho ca anattasaññā ca catuttham satipaṭṭhānam. Iti nava padāni kusalāni catūsu padesu samosaranti. Evaṃ sīhavikkīlitanaye itare dve nayā anuppavīsanti. Tiṇṇaṇhi nayānam yā bhūmiyo¹ gocaro, so ekekaṃ

1. Yā bhūmi (Ka)

nayaṃ anuppavisati. Tasmā ekekassa nayassa akusale vā dhamme viññāte kusale vā paṭipakkho anvesitabbo. Paṭipakkhaṃ anvesitvā so nayo niddisitabbo. Tamhi naye niddiṭṭhe yathā ekamhi naye itaresaṃ nayānaṃ mūlapadāni anuppaviṭṭhāni, tato tato nīharitvā niddisitabbāni. Ekekasmiñhi naye aṭṭhārasa mūlapadāni anuppaviṭṭhāni.

Tattha ekekasmiṃ dhamme viññāte sabbe dhammā viññātā honti. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ sīhavikkīlitassa nayassa cattāri phalāni pariyoṣānaṃ paṭhamāya disāya paṭhamāṃ phalaṃ, dutiyāya disāya dutiyaṃ phalaṃ, tatiyāya disāya tatiyaṃ phalaṃ, catutthāya disāya catutthaṃ phalaṃ pariyoṣānaṃ.

Tipukkhalassa nayassa tayo vimokkhā pariyoṣānaṃ paṭhamāya disāya appaṇihito, dutiyāya suññato, tatiyāya animitto vimokkho pariyoṣānaṃ.

Nandiyāvaṭṭassa nayassa dve vimuttiyo pariyoṣānaṃ paṭhamāya disāya taṇhāviraḡā cetovimutti, dutiyāya disāya avijjāvirāḡā paññāvimutti pariyoṣānaṃ. Imesu tīsu navesu yā aṭṭhārasannaṃ padānaṃ ālocanā, ayaṃ disālocano nayo. Yā āloketvā kusalapakkhe akusalapakkhe ca “ayaṃ dhammo imaṃ dhammaṃ bhajati”ti jānantaṃ sammā yojanā, ayaṃ **aṅkuso nayoti** ime pañca nayā.

Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā

85. Evaṃ sabbathā nayasamuṭṭhānaṃ vibhajitvā idāni sāsanapaṭṭhānaṃ vibhajanto yasmā saṅghavārādīsu mūlapadeheva paṭṭhānaṃ saṅghetvā sarūpato na dassitaṃ, tasmā yathā mūlapadehi paṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, evaṃ paṭṭhānatopi mūlapadāni niddhāretabbānīti dassanatthaṃ **“aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ datṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne”**ti āha.

Mūlapadasāsanapaṭṭhānānañhi aññaṃaññaṃsaṅgaho pubbe dassito evāti. Atha **sāsanapaṭṭhānanti** ko vacanattho? Sāsanassa paṭṭhānanti sāsanapaṭṭhānaṃ,

sāsanam desanā, tassā veneyyajjhāsayanurūpaṃ tesam hitasukhanipphādanattham pakārehi ṭhānam pavatti sāsanapaṭṭhānam. Idha pana tassa tathābhāvadīpanam “sāsanapaṭṭhānam”ti veditabham. Atha vā sāsanam adhisīlakkhādayo. Tesam pavattanupāyabhāvato patitṭhahanti etehīti paṭṭhānāni, saṃkilesādidhammā. Tesam pavedanato tadupacārena suttāni paṭṭhānāni. Tesam pana samūhabhāvato ayaṃ pakaraṇappadeso paṭṭhānam nāma.

Aparo nayo—kenatṭhena paṭṭhānam? Paṭṭhitatṭhena, gamanatṭhenāti attho. “Ye te goṭṭhā paṭṭhitagāvo”¹ti āgatatṭhānasmiṃhi yena paṭṭhānena te “goṭṭhā paṭṭhitagāvo”ti vuttā, taṃ atthato gamanam hoti. Iti nātivitthāritanayesu hāranayesu anissaṅgagamanassa desanāññāpassa saṃkilesabhāgiyādilokiyādibhedesu tadubhayavomissakabhedesu ca vitthāritanayaḷābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā te saṃkilesabhāgiyādayo lokiyādayo ca visum visum vomissā ca adhikaraṇavasena paṭṭhānam nāma. Tesam pakāsanato ayaṃ pakaraṇappadeso paṭṭhānanti veditabham.

“**Samkilesabhāgiyan**”ti-ādīsu saṃkilissati etenāti saṃkilesa. Saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattam **saṃkilesabhāgiyam**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattam **vāsanābhāgiyam**, vāsanam bhajāpetīti vā vāsanābhāgiyam. Nibbijjhanam lobhakkhandhādīnam padālanam nibbedho. Nibbedhabhāge pavattam, nibbedham bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyam**. Pariniṭṭhitasikkhādhammā asekkhā, asekkhabhāve pavattam, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyam**. Tesu yattha taṇhādisaṃkilesa vibhatto, idaṃ saṃkilesabhāgiyam. Yattha dānādipuññakiriyavatthu vibhattam, idaṃ vāsanābhāgiyam. Yattha sekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ nibbedhabhāgiyam. Yattha pana asekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ asekkhabhāgiyam. Itarāni tesam vomissakanayasena vuttāni.

Tāni pana cha dukā cattāro tikā ekaṃ catukkam aparampi ekaṃ catukkanti dvādasa honti. Tesu cattāro dukā dve ca tikā uddhaṭā,

1. Ma 1. 112 piṭṭhe.

itare na uddhaṭṭā, anuddharāṇe kāraṇaṃ natthi. Iminā nayena tepi gahetuṃ sakkāti Pāḷiyaṃ saṃkhittāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati “imāni cattāri suttāni, sādharmaṇāni katāni aṭṭha bhavanti”ti-ādi. Tattha yasmā katthaci sutte taṇhāsamkilesova niddisiyati, katthaci diṭṭhisamkilesova, katthaci duccharitasamkilesova niddisiyati, tasmā samkilesabhāgiyaṃ suttam tidhā vibhajitvā uddiṭṭhaṃ “**taṇhāsamkilesabhāgiyaṃ suttan**”ti-ādinā. Tathā vodānaṃ nāma samkilese sati hotīti vodānabhāgiyaṃ suttam samkilesavibhāgena tidhāva¹ uddiṭṭhaṃ “**taṇhāvodānabhāgiyaṃ suttan**”ti-ādinā. Taṃ pana atthato vāsanābhāgiyādi eva hoti. Ayaṇca nayo kesuci potthakesu natthi.

“**Tattha samkilesa tividho**”ti-ādi samkilesapaṭipakkhato samathādiniddhāraṇavasena vāsanābhāgiyādisuttānaṃ visayadassanattamaṃ āraddhaṃ. Tattha **yadi āsatti uppajjati bhavesūti** bhavesu chandarāgaṃ pajahituṃ asakkontassa yadi bhavapatthanā uppajjati. **Evam sāyanti** evamassa puggalassa ayaṃ samathavipassanābhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu bhavati pujjabhava² phalanibbattanato. **Tatrūpapattiyā samvattatīti** tatra tatra bhave upapattiyā samvattati. **Imāni cattāri suttānīti** imāni samkilesabhāgiyādinī cattāri suttāni. **Sādharaṇāni katānīti** samkilesabhāgiyaṇca vāsanābhāgiyaṇca, samkilesabhāgiyaṇca nibbedhabhāgiyaṇca, samkilesabhāgiyaṇca asekkhabhāgiyaṇca, vāsanābhāgiyaṇca nibbedhabhāgiyaṇcāti evaṃ padantarasaṃyojanavasena missitāni katāni. **Aṭṭha bhavanti**ti purimāni cattāri imāni cattārīti evaṃ aṭṭha bhavanti.

Tāniyeva aṭṭha suttāni sādharmaṇāni katāni soḷasa bhavantiti tāniyeva yathāvuttāni aṭṭha suttāni vāsanābhāgiyaṇca asekkhabhāgiyaṇca nibbedhabhāgiyaṇca, asekkhabhāgiyaṇca samkilesabhāgiyaṇca vāsanābhāgiyaṇca, nibbedhabhāgiyaṇca samkilesabhāgiyaṇca vāsanābhāgiyaṇca, asekkhabhāgiyaṇca samkilesabhāgiyaṇca nibbedhabhāgiyaṇca, asekkhabhāgiyaṇca vāsanābhāgiyaṇca nibbedhabhāgiyaṇca, asekkhabhāgiyaṇca samkilesabhāgiyaṇca vāsanābhāgiyaṇca, nibbedhabhāgiyaṇca asekkhabhāgiyaṇca nevasamkilesabhāgiyaṇca, navāsanābhāgiyaṇca ninibbedhabhāgiyaṇca

1. Tidhā (Sī)

2. Punabbhava... (Sī)

na-asekkhabhāgiyañcāti evaṃ sādharmaṇi katāni purimāni aṭṭha imāni aṭṭhāti soḷasa bhavanti. Tesu cattāro ekakā, cha dukā, cattāro tikā, eko catukko, aparopi eko catukkoti ayampi vibhāgo veditabbo. Tatthāpi dve dukā, dve tikā, dve catukkā ca Pāliyaṃ anāgatāti veditabbā.

Idāni imassa paṭṭhānassa sakalasāsanasaṅgahitabhāvaṃ vibhāvetuṃ **“imehi soḷasahi suttehi bhinnehi navavidhaṃ suttaṃ bhinnam bhavati”**ti vuttaṃ. Tassattho—imehi saṃkilesabhāgiyādīhi soḷasahi suttehi paṭṭhānanayena vibhattehi suttageyyādinavavidhaṃ pariyattisāsanasaṅkhātāṃ suttāṃ bhinnam soḷasadhā vibhattaṃ hoti. Iminā soḷasavidhena paṭṭhānena saṅgahito pariyattisāsanassa padeso natthīti adhippāyo. Kathaṃ pana saṃkilesabhāgiyādibhāvo gahetabboti? Āha **“gāthāya gāthā anuminitabbā”**ti-ādi. Tattha **gāthāya gāthā anuminitabbāti** ayaṃ gāthā viya gāthā saṃkilesabhāgiyāti vā vāsanābhāgiyāti vā nibbedhabhāgiyāti vā asekkhabhāgiyāti vā anuminitabbā, anu anu minitvā takketvā jānitabbāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca gāthāveyyākaraṇavinimuttā sabbā pariyatti “suttenā”tipadena saṅgahitāti daṭṭhabbā.

90. Idāni saṃkilesabhāgiyādīni suttāni yathānididdiṭṭhāni udāharaṇavasena vibhāvetuṃ **“tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttan”**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **“kāmandhā jālasañchannā”**ti gāthāya attho heṭṭhā vuttoyeva. Yathā imassa, evaṃ ito parānampi heṭṭhā vuttatthānaṃ uttānapadānañca atthaṃ na vaṇṇayissāma.

Agatigamanānīti kāyādīhi ayuttagamanāni, akattabbakaraṇānīti attho. **Chandāti** chandahetu icchāpaccayā. **Agatim gacchatīti** agantabbaṃ gatim gacchati, akattabbaṃ karotīti attho. **Dhammanti** sādhuṇaṃ ariyaṇaṃ dhammaṃ. **Ativattatīti** atimadditvā vītikkamati. **Nihīyatīti** hāyati. **Yasoti** kitti ca parivāro ca.

“Manopubbaṅgamā dhammā”ti gāthāyaṃ **manoti** yadipi kāmāvacarakusalādibhedaṃ sabbampi catubhūmakacittaṃ mano, imasmim pana ṭhāne

Cakkhupālatherassa¹ purimajātiyaṃ vejjabhūtaṃ uppannavasena niyamiyamānaṃ paṭighasampayuttacittameva labbhati. So mano pubbaṅgamo etesanti **manopubbaṅgamā**, manasā paṭhamagāminā samannāgatāti attho. **Dhammā**ti nissattanijjīvaṭṭhena dhammā, te pana vedanādayo tayo arūpino khandhā. Ete hi manopubbaṅgamā. Kathaṃ panetehi saddhim ekasmiṃ vatthusmiṃ ekasmiṃca ārammaṇe ekakkhaṇe uppajjamāno mano pubbaṅgamo nāma hotīti? Uppādapaccayaṭṭhena. Yathā hi bahūsu ekato gāmaghātādikammāni karontesu “ko etesaṃ pubbaṅgamo”ti vutte yo tesāṃ paccayo hoti, yaṃ yaṃ nissāya te taṃ kammaṃ karonti, so datto vā mitto vā tesāṃ pubbaṅgamoti vuccati, evaṃsāmpadamidaṃ datṭhabbaṃ. Iti uppādapaccayaṭṭhena mano pubbaṅgamo etesanti manopubbaṅgamā. Na hi te mane anuppajjante uppajjitum sakkuṇanti, mano pana ekaccesu cetasikesu anuppajjantesupi uppajjati eva.

Adhipativasena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Yathā hi corādīnaṃ corajeṭṭhakādayo adhipatino seṭṭhā, tathā tesampi mano seṭṭho. Yathā pana dāru-ādīhi nipphannāni bhaṇḍāni dārumayādīni nāma honti, tathā etepi manato nipphannattā **manomayā** nāma. **Paduṭṭhenā**ti abhijjhādīhi dosehi paduṭṭhena dūsitena bhāsati vā karoti vā. So hi bhāsanto catubbidhaṃ vacīduccaritameva bhāsati, karontopi tividhaṃ kāyaduccaritameva karoti, abhāsanto akaronto tehi abhijjhādīhi paduṭṭhamanatāya tividhaṃ manoduccaritaṃ pūreti. Evamassa dasa akusalakammapathā pāripūriṃ gacchanti. **Tato naṃ dukkhamanvetī**ti tato tividhaduccaritato taṃ puggalaṃ dukkhaṃ anveti duccaritānubhāvena catūsu apāyesu dukkhaṃ anugacchati. Yathā kiṃ? **Cakkaṃva vahato padanti**, yathā nāma sakaṭaṃ vahato balībaddassa padaṃ paharantaṃ cakkaṃ anugacchati, evaṃ naṃ puggalaṃ dukkhamanugacchatīti.

“**Middhī yadā hoti**”ti gāthāyaṃ **middhī**ti thinamiddhābhibhūto. **Mahagghasoti** mahābhōjano āharahatthaka alaṃsāṭaka tatravaṭṭakakākamāsaka bhuttavamitakānaṃ aññataro viya. **Niddāyitāti** supanasīlo. **Samparivattasāyī**ti seyyasukhapassasukhānaṃ² anuyuñjanavasena

1. Khu 1. 13; Khu 2. 240 piṭṭhesu.

2. Phassasukhānaṃ (Sī)

samparivattakasayanasīlo. **Nivāpapuṭṭho** kuṇḍakādinā sūkarabhattena puṭṭho. Gharasūkaro hi bālakālato paṭṭhāya posiyamāno thūlasarīrakāle gehato bahi nikkhamitum alabhanto heṭṭhāmañcādisu samparivattitvā samparivattitvā assasanto passasanto sayateva. Idam vuttam hoti—yadā puriso middhī ca hoti mahagghaso ca, nivāpapuṭṭho mahāvarāho viya aññena iriyāpathena yāpetum asakkonto niddāsīlo samparivattasāyī, tadā so “aniccam dukkham anattā”ti tīṇi lakkhaṇāni manasi kātum na sakkoti. Tesam amanasikārā mandapañño punappunam gabbham upeti, gabbhavāsato na parimuccatīti.

“**Ayasāva malan**”ti gāthāyaṃ **ayasāti** ayato. **Samuṭṭhanti** jātam. **Tatuṭṭhāyāti** tato uṭṭahitvā. **Atidhonacārinanti** dhonā vuccati cattāro paccaye idamatthitāya alametenāti paccavekkhitvā paribhuñjanapaññā, tam atikkamitvā caranto atidhonacārī nāma. Idam vuttam hoti—yathā ayato malam samuṭṭhāya yato tam samuṭṭhitam, tameva khādati vināseti, evamevaṃ cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantam atidhonacārinam sāni kammāni attano santāne uṭṭhitattā attano santakāneva tāni kammāni duggatim nayantīti.

“**Coro yathā**”ti gāthāyaṃ **coro yathā sandhimukhe gahītoti** yathā coro gharasandhim chinditvā¹ geham pavisanto gharasandhimukhe eva rājapurisehi gahito. **Sakammunā haññati bajjhate cāti** tena attanā katakammena kasābhitālanādinā haññati ceva addubandhanādinā bajjhati ca. **Evam ayaṃ pecca pajā paratthāti** evampi ayaṃ pāpakārinī pajā ito cavitvā paraloke. **Sakammunā haññati bajjhate cāti** attanāva katena pāpakammena nirayādisu nānappakārehi kammakāraṇādīhi himsati ceva paribajjhati cāti.

“**Sukhakāmānī**”ti gāthāya **yo daḍḍena vihimsatīti** yo puggalo daḍḍena vā leḍḍu-ādīhi vā vibādhati. **Pecca so na labhe sukhanti** so puggalo paraloke manussasukham vā dibbasukham vā na labhati, nibbānasukhe pana vattabbameva natthi.

1. Bhinditvā (Si)

Gunnāṃ ce taramānānanti gāvīsu mahoghaṃ tarantīsu. **Jimhaṃ gacchati puṅgavoti** yadi yūthapati usabho kuṭilaṃ gacchati. **Sabbā tā jimhaṃ gacchantīti** sabbāpi tā gāvīyo kuṭilameva gacchanti. Kasmā? **Nette jimhaṃ gate satīti** nettari kuṭilaṃ gate sati, nettassa kuṭilaṃ gatattāti attho. So hi tāsāṃ paccayiko upaddavaharo ca.

“Evamevan”ti gāthāyaṃ yathā cetāṃ, evamevaṃ yo manussesu padhānasammato, yadi so adhammacārī siyā. Ye tassa anujīvino, sabbepi adhammikāva honti. Sāmisampadā hi pakatisampadaṃ sampādeti. Yasmā ca etadeva, tasmā **sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko. Sukiccharūpā vatāti** suṭṭhu kicchāpannarūpā vata. **Upadhīsūti** kāmagaṇūpadhīsu. **Rattāti** rāgābhībhūtā. **Kaṭukanti** dukkhaṃ.

Kukkuccajanakeneva pattavaṭṭippabhavassa upacchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hotīti āha **“phalaṃ ve kadaliṃ hanti”**ti. Tathā phalapariyosānattā osadhīnaṃ phalaṃ veḷum phalaṃ naḷanti vuttaṃ. Vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā assatarī nāma, sā gabbhaṃ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyitum na sakkoti. Pādehi bhūmiṃ paharantī tiṭṭhati, athassa cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potakaṃ nīharanti, sā tattheva marati. Tena vuttaṃ **“gabbho assatarim yathā”**ti. Idam vuttaṃ hoti—yathā attano phalaṃ kadaliveḷunaḷepi vināseti, gabbho ca assatarim, evaṃ attano kammaphalabhūto sakkāro asappurisaṃ vināsetīti.

Kodhamakkhagarūti kujjhanalakkaṇaṃ kodhaṃ, paragaṇamakkhanalakkaṇaṃ makkhañca gaṇaṃ katvā uddhaṃ katvā ukkhipitvā caranto. **Sukhetteti** sukhettepi. **Pūtibījaṃvāti** pūtibhāvaṃ gataṃ bījaṃ viya. Chakaṇarasādiparibhāvanasukkhāpanasukhasayādīnaṃ akaraṇena bījadosaduṭṭhanti attho.

91. **Cetasāti** attano cittena. **Cetoti** tassa puggalassa cittaṃ. **Pariccāti** paricchinditvā. **Iriyatīti** pavattati. **Yathābhatanti** yathā kiñci āharitvā ṭhapitaṃ.

Mākatthāti mā akattha. **Na pamutyatthīti** pamokkho natthi. **Upeccāpīti** sañciccāpi, buddhipubbenāpīti attho.

“**Adhammenā**”ti vatvāpi “**musāvādenā**”ti vacanaṃ musāvādassa mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ. Tenevāha “ekamaṃ dhammaṃ atītassā”ti-ādi¹, tathā “evaṃ parittaṃ kho Rāhula tesaṃ sāmāññaṃ, yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā”ti-ādi². **Taṃ kathaṃ nu bhavissatīti** taṃ dhanam kena nu pakārena tesaṃ bhavissati. Adhammena tesaṃ sambhatattā tesu naciraṭṭhitikaṃ hotīti attho. **Antarāyā su bhavissantīti** adhammiyavohārādito rājantarāyādayo bhavissantīti. **Sūti** nipātamattaṃ. **Sambhata’ssa vinassatīti** imassa sambhataṃ sajjitaṃ vinassati. **Sagganti** sugatiṃ. Sā hi rūpādīhi sobhanehi aggoti saggoti adhippetā. **Ettāvatāti** diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ atthānaṃ hāniyā. **Hatāti** vinaṭṭhā.

Vivattateti nivaṭṭati. **Lobhā khaṇati attānanti** lobhahetu apuññāni karonto kāyavisamādiyogena attānaṃ khaṇati nāma. **Mittehi jīratīti** mittabhāvehi hāyati.

Carantīti catūhi iriyāpathehi akusalameva karontā vicaranti. **Bālāti** idhalokattham paralokatthāṇca ajānantā idha bālā nāma. **Dummedhāti** nippaṇṇā. Na hi paññāya duṭṭhattaṃ nāma atthi. **Amittenevāti** amittabhūtena viya verinā viya hutvā. **Kaṭukapphalanti** tikhiṇaphalaṃ, dukkhaphalanti attho. **Na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappatīti** yaṃ kammaṃ nirayādisu nibbattanasamatthaṃ dukkhudayaṃ katvā anussaritānussaritakkhaṇe anutappati anusocati, taṃ kataṃ na sādhu na sundaraṃ na bhaddakaṃ. **Yassa assumukhoti** yassa assūhi tintamukho rodanto vipākaṃ paṭisevati anubhoti.

Dukkaranti vattapaṭivattapūraṇādivasena ābhisamācārikasīlassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaraṃ. Samādānato paṭṭhāya khaṇḍaṃ akatvā visesato ādibrahmacariyakassa carimakacittaṃ pāpetabbatāya **duṭṭitikkhaṃ**, sīlasaṃvarādayo vā aparikkhate katvā sampādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaraṃ. Adhivāsetabbānaṃ pana dussahanato khantisamvaravasena **duṭṭitikkhaṃ**. **Abyattenāti** mandapaññena. **Sāmaññanti** samaṇabhāvo. **Tatthāti** tassa sāmāññassa. **Sambādhāti** dunnivatthaduppārutamātugāmādisammadā. **Yatthāti** sīlasaṃvarādīnaṃ paribandhabhūtesu sambādhasaṅkhātesu

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

2. Ma 2. 77 piṭṭhe.

visabhāgārammaṇādīsu. Atha vā dukkarantipadassa atthaṃ dassetuṃ duttitikkhanti vuttaṃ. **Duttitikkhanti** dukkhamāṃ duradhivāsīyaṃ.

Abyattenāti bālena. **Sāmaññanti** samaṇadhammo. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ paṇḍitā kulaputtā dasapi vassāni vīsati -pa- saṭṭhipi vassāni dantebhi dantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitvā ekāsaṇaṃ ekabhattaṃ paṭisevamānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ carantā sāmaññaṃ karonti, taṃ bālā abyattā kātuṃ na sakkontīti. **Bahūhi tattha sambādhāti** tasmim sāmaññaṇṇasaṅkhāte ariyamagge bahū sambādhā, maggādhigamāya paṭipannassa bahū parissayāti attho.

Appameyyaṃ paminantoti appameyyaṃ khīṇāsavapuggalaṃ “ettakasīlo ayaṃ ettakasamādhī ettakapañño”ti evaṃ minanto. **Kodha vidvā vikappayeti** ko idha vidvā medhāvī vikappeyya, khīṇāsavova khīṇāsavaṃ minanto vikappeyyāti dīpeti. **Nivutaṃ maññeti** yo pana puthujjano minetuṃ ārabhati, taṃ nivutaṃ avakujjapaññaṃ maññāmi. **Akissavanti** kissavā vuccati paññā, nippaṇṇanti attho.

Kuṭṭhārīti attacchedakaṭṭhena kuṭṭhārisadisī pharusavācā. **Chindatīti** kusalamūlasaṅkhāte mūleyeva nikantati. **Visaṃ halāhalaṃ ivāti** halāhalasaṅkhātāṃ visaṃ iva. **Evaṃ viraddhaṃ pātetīti** viraddhaṃ aparaddhaṃ khalītapuggalaṃ evaṃ apāyesu vinipātetīti. **Vācā dubbhāsītā yathāti** yathā vācā ariyūpavādanavasena dubbhāsītā.

92. **Nindiyanti** nindanīyaṃ. **Taṃ vā nindati yo pasamsiyoti** yo giṇavisitṭhatāya pasamsāraho puggalo, taṃ vā so pāpicchatādīni āropetvā garahati. **Vicinātīti** upacināti. **Kalinti** aparādhāṃ. **Ayaṃ kalīti** ayaṃ aparādho. **Akkhesūti** jūtakīlanakkhesu. **Sabbassāpi sahāpi attanāti** sabbena attano dhanenāpi attanāpi saddhim. **Sugatesūti** sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gadattā sugatasāṅkhātesu Buddhādīsu. **Manāṃ padosayeti** yo manāṃ padoseyya, tassa ayaṃ manopadoso eva mahattaro kalīti vuttaṃ hoti. Kasmā? Yasmā **Sataṃ sahaṇānaṃ -pa- pāpakanti**. Tattha **sataṃ sahaṇānanti** nirabbudagaṇanāya sataṃ sahaṇānaṃ. **Chattimsatīti** aparāni

chattimsati nirabbudāni. **Pañca cāti** abbudagaṇanāya pañca ca abbudāni. Tasmā vassagaṇanāya ettako so kālo, yaṃ kālaṃ ariyagarahivācaṃ manañca paṇidhāya pāpakam nirayaṃ upeti, tattha paccatīti vuttaṃ hoti. Idañca saṅkhepena Padumaniraye āyuppamāṇaṃ, vitthārena pana parato āgamissati.

Lobhaguṇeti “guṇo”ti bālehi diṭṭhattā, anekakkhattuṃ pavattitattā ca lobhoyeva lobhaguṇo, tasmim lobhaguṇe, taṇhāyāti attho. **Anuyuttoti** anu anu yutto. **Avadaññūti** avacanaññū, Buddhānampi ovādassa aggahaṇato. **Maccharīti** pañcavidhamacchariyena maccharī. **Pesuṇiyam anuyuttoti** pesuṇiyasmim anuyutto aggasāvakānaṃ bhedanena. Kokālikañhi mīyamānaṃ ovadantena āyasmatā Mahāmoggallānena bhāsītā imā gāthāti. **Mukhaduggāti** mukhavisama. **Vibhūtāti** vigatabhūta alikavādi. **Anariyāti** asappurisa. **Bhūnahūti** bhūtihanaka attano buddhivināsaka. **Purisantāti** purisādhama. **Kalīti** alakkhipurisa. **Avajātakaputtāti** Buddhassa Bhagavato avajātaputta. **Mā bahubhāṇidha nerayikosīti** idāni bahubhāṇī mā hohi, nerayiko asi jāto. **Rajamākirasīti** kilesarajaṃ attani pakkhipasi. **Santeti** samitakilese khīṇāsave. **Kibbisakārīti** pāpakāri. **Papatanti** narakam.

Idam saṃkilesabhāgiyanti idam taṇhādīnaṃ sabhāvabhedato avatthābhedato ca anekabhedataṃ dassetuṃ anekehi suttapadehi udāharaṇavasena dassitaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttanti veditabbaṃ.

Pasannenāti kammakammaphalādīni saddahantena.

93. Iddhanti hatthūpagasīsūpagādi-alāṅkārehi maṇikanakādīhi ca samiddham. **Phīntanti** telamadhuphāṇitādīhi ca dhanadhaññādīhi ca vipulaṃ. **Ākiṇṇamanussanti** nirantaramanussaṃ. **Sambādhabyūhanti** byūhā vuccanti anibbidharacchāyo. Yesu pavitṭhamaggeneva niggacchanti, te sambādhā byūhakā etthāti sambādhabyūham. Imināpi tassa nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenāti** damathaṃ anupagatena, ito cito ca paribbhamantena vā. **Apāpakanti** alāmakam. **Aveccappasādenāti** acalappasādena, saccappaṭivedhato āgatena pasādena.

Pecca so labhateti yo bhūte¹ daṇḍena na himsati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṃ devabhūto dibbasukhaṃ ubhayaṃ atikkanto nibbānasukhaṃ labhatīti attho.

94. **Cārikaṃ pakkamissatīti** janapadacārikaṃ gamissati. Kasmā pana Bhagavā janapadacārikaṃ caratīti? Sattahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto janapadacārikaṃ caranti—desantaragatānaṃ veneyyānaṃ vinayanattaṃ², tatra ʔhitānaṃ ussukkasamuppādanāṃ, sāvakānaṃ ekasmiṃ ʔhāne nibaddhavāsapariharaṇaṃ, attano ca tattha anāsaṅgadassanaṃ, sambuddhavasitaʔṭhānatāya desānaṃ cetiyabhāvasampādanāṃ, bahūnaṃ sattānaṃ dassanūpasanāmanādihi puññoghappasavanaṃ, avuʔṭṭhi-ādi-upaddavūpasamanañcāti imehi sattahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto janapadacārikaṃ carantīti veditabbaṃ.

Isidattapurāṇāti Isidatto ca Purāṇo ca, tesu Isidatto sakadāgāmī. Purāṇo sotāpanno. **Sāketeti** “Sāketo”ti laddhanāme attano bhogagāmake. **Magge purisaṃ ʔhapesunti** tesam kira gāmadvārena Bhagavato gamanamaggo, tasmā “sace Bhagavā amhākaṃ suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passitum na labheyyāmā”ti maggamajjhe purisaṃ ʔhapesum.

Anubandhimsūti na dūratova, piʔṭṭhito piʔṭṭhito anubandhimsu. Bhagavā hi sakaṭamaggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṃsu. **Maggā okkammāti** Buddhā hi kenaci saddhiṃ gacchantāva paʔisanthāraṃ karonti kenaci saddhiṃ ʔhitā kenaci saddhiṃ divasabhāgampi nisinnā, tasmā Bhagavā cintesi “ime mayhaṃ sāsane vallabhā āgataphalā, imehi saddhiṃ nisīditvā divasabhāgaṃ paʔisanthāraṃ karissāmī”ti. Maggato okkamitvā yenaññataraṃ rukkkhamūlaṃ tenupasaṅkami. **Paññatte āsane nisīdīti** te kira chattupāhanakattaradaṇḍa-pādabbhaṇjanatelāni ceva aʔṭṭhavidhañca pānakaṃ sarabhapaḍapallaṅkañca gāhāpetvā āgamaṃsu³. Atha naṃ pallaṅkaṃ paññāpetvā adaṃsu. Satthā tattha nisīdi. **Ekamantaṃ nisīdirīsu**”ti chattupāhanādīni bhikkhusaṃghassa dethā”ti vatvā Bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdirīsu.

1. Bhūtāni (Ka)

2. Vinayanatthaṃ (Sī)

3. Agamaṃsu (Sī)

Sāvattthiyā Kosalesu cārikam pakkamissatīti-ādi sabbaṃ Majjhimadesavaseneva vuttaṃ. Kasmā? Niyatāciṇṇatā. Bhagavato hi cārikacaraṇaṃ Majjhimadeseyeveva. Sacepi paccantadese gacchati, Majjhimadeseyeveva aruṇaṃ uṭṭhāpetīti niyatāciṇṇaṃ, tasmā majjhimadesavaseneva vuttaṃ. **Kāsīsūti** Kāsiraṭṭhato. Tathā **Magadhesūti** Magadharatṭhato. **Āsanne no Bhagavā bhavissatīti** ettha na kevalaṃ āsannatā eva tesam somanaṃ hoti, atha kho “idāni dānaṃ dātum gandhamālādipūjaṃ kātum dhammaṃ sotum paṇhaṃ pucchitum labhissāmā”ti nesaṃ somanassaṃ hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākaṃ mayi dūrībhūte anappakaṃ domanassaṃ āsanne anappakaṃ somanassaṃ hoti, tasmāpi veditabbametaṃ “sambādho gharāvāso”ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṃ evaṃ hoti. Sace pana gharāvāsaṃ pahāya pabbajitā assatha, evaṃ vo mayā saddhimyeveva gacchantānañca āgacchantānañca taṃ na bhaveyyāti imamatthaṃ dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāghare vasantassāpi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajopathoti** rāgādirajānaṃ āgamanapatho, āgamanatṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjāti** pabbajjā pana akiñcana-apalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṃ bhikkhūnaṃ pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭṭetvā nisinnānampi akiñcanāpalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādayāti** evaṃ sambādhagharāvāse vasantānaṃ tumhākaṃ appamādameva kātum yuttanti attho.

Nāgāti hatthino. **Opavayhāti**¹ rañño ārohanayoggo. **Ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpemāti** te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṃ nisīdāpetvā rañño nāgaṃ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabboti** yathā kiñci visesitaṃ na karoti, evaṃ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyoti** yathā pamādaṃ nāpajjanti, evaṃ rakkhitabbā honti. **Attāpīti** sitakathitavikkhepitādīni akarontehi attāpi rakkhitabbo

hoti. Evaṃ karonto hi “sāmidubbhako eso”ti niggahetabbo hoti.

Tasmātiha thapatayoti yasmā tumhe rājā niccaṃ rājabhaṇḍaṃ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajopatho. Yasmā pana paṃsukūlikaṃ bhikkhuṃ evaṃ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā, evaṃ sabbatthāpi. Alaṅca kho thapatayo appamādāya, appamādameva karoṭhāti dasseti.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇīti** āgatāgatānaṃ dānatthāya dhotahattho. **Vosaggaratoti** vosaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogoti** yācitabbayutto. “Yājayogo”tipi pāṭho, dānayuttoti attho.

Dānasamvibhāgaratoti etena appamattakampi kiñci labhitvā tatopi samvibhāge rato. **Appaṭivibhattanti** “idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ ayyānaṃ”ti evaṃ akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho.

Imehi kho thapatayo catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hotīti sotāpanno imehi dhammehi samannāgato hotīti attho. Etena sotāpannena imesaṃ catunnaṃ dhammānaṃ ekantato labbhamānataṃ dasseti.

Evaṃ tesāṃ thapatīnaṃ imehi catūhi dhammehi samannāgataṃ pariyāyena dassetvā idāni nippariyāyena taṃ dassetuṃ “**tumhe kho thapatayo**”ti-ādi vuttaṃ.

95. **Sahassaṃ kappakoṭiyoti** sahassaṃ attabhāvā ahesunti attho. “Asīti kappakoṭiyo”tipi pāṭho, asīti-āyukappakoṭiyo ahesunti attho. Kattha pana te ahesunti? Āha “**deve ceva manusse cā**”ti, devesu ceva manussesu cāti attho. **Samviruḷhamhīti** samantato pallavaggahaṇena viruḷhe. **Alabhiṃ hanti** alabhiṃ ahaṃ. **Ajja tiṃsaṃ tato kappāti** tato kappato ajja sampati ayaṃ kappo tiṃsatimo. **Tassā saññāya vāsanāti** tassa Buddhagatāya saññāya vāsanato.

Taṇhānighātakoti taṇhāya samucchedako. **Vaṭaṃsakoti** pupphamayakaṇṇiko. **Sabbapupphehi**’laṅkatoti nānāpupphehi alaṅkato. **Lapanantarāti** uttarādharoṭṭhānaṃ antarato. **Okkāti** pabhā. **Muddhanantaradhāyathāti** muddhani antaradhāyatha¹. **Kaṅkhaṃ vitarāti** vimatiṃ vinodehi. **Yassa taṃ sabbadhammesu, sadā ñāṇaṃ pavattatīti** tanti nipātamattaṃ. Yassa sabbadhammesu ākaṅkhappaṭibaddhattā sadā ñāṇaṃ pavattati. So sabbaññū Bhagavā **theraṃ Ānandaṃ etadabravīti** sambandho. **Rājā raṭṭhe bhavissatīti** sabbasmiṃ raṭṭhe rājā bhavissati. **Carimanti** carimabhavaṃ. **Sacchikatvāti** paccakkhaṃ katvā. **Dhammatanti** catusaccadhammaṃ, paccekabodhiṃ vā.

96. **Suvaṇṇacchadanaṃ nāvanti** ubhosu passesu suvaṇṇalaṅkārehi paṭimaṇḍitavasena chāditaṃ suvaṇṇanāvaṃ. **Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi,** **Sakkassa iti me sutanti** yathā sā devatā pañhaṃ puṭṭhā Sakkassa byākāsi, evaṃ mayāpi sutanti āyasmā Mahāmoggallāno attanā yathāsutaṃ taṃ Bhagavato vadati.

Paṃsuthūpesūti sarīradhātuṃ abbhantare ṭhapetvā paṃsūhi katathūpesu. Evañhi te Bhagavantaṃ uddissakatā nāma honti, tenevāha “uddissakatesu dasabaladharānaṃ”ti.

97. **Devaputtasarīravaṇṇāti** devaputtasarīrasadisavaṇṇā. **Subhagasaṇṭhitīti** sobhaggayuttasaṇṭhānā. **Uḷāraṃ vata taṃ āsīti** taṃ mayā kataṃ puññaṃ uḷāraṃ vata ahosi. **Yāhanti** yā ahaṃ. **Satasahassaṃ kappe, mudito thūpaṃ apūjesīti** thūpaṃ pūjetvā satasahassaṃ āyukappe ahaṃ muditoti attho. **Anāgantuna vinipātanti** apāyupapattiṃ anupagantvā. **Yaṃ cakkhanti** yaṃ paññācakkhuṃ. **Paṇihitanti** ṭhapitaṃ. **Vimuttacittamhīti** vimuttacitto amhi. **Vidhūtalatoti** vidhūtataṇhālato, samucchinnaṇhoti attho.

98. **Sāmākapatthodanamattanti** sāmākatiṇānaṃ nāḷikodanamattaṃ. **Akhileti** pañcannaṃ cetokhilānaṃ abhāvena akhile. **Tasmiṃca okappayi dhammamuttamanti** tasmiṃ Paccekabuddhe uttamadhammaṃ paccekabodhiṃ “uttamadhammena nāma

imasmiṃ bhavitabban”ti saddahim. **“Tasmiṃca dhamme paṇidhesiṃ mānasan”**ti iminā paṭiladdhadhammaṃ ahampi sacchikareyyanti cittaṃ paṇidahim. **Bhave kudāsupi ca mā apekkhavāti** katthaci bhave apekkhavā mā bhaveyyanti ca paṇidhesiṃ mānasanti sambandho.

Kurūsūti Uttarakurūsu. **Dīghāyukesūti** tesaṃ vassasahassāyukatāya vuttaṃ. **Amamesūti** apariggaheṣu. **Pāṇīsūti** sattesu. **Ahīnagāmīsūti** yathāladddhasampattihi yāvatāyukaṃ aparihīnasabhāvesu. **Tidasopapajjathāti** Tāvatiṃso hutvā upapajjim, tidase vā Tāvatiṃsabhavane upapajjim. **Visiṭṭhakāyūpagatoti** visiṭṭhakāyesu nānāvaṇṇakāyesu upagato. **Yasassisūti** parivāravantesu. **Hitāhitāsihīti** kusalākusale vītivattihi. **Paccakkham khvimanti** paccakkham kho imaṃ vacananti adhippāyo.

Sakāsīti so akāsi. **Balimābhihārīti** pūjabalim abhihari. **Patitassa ekanti** tassa hatthato ekapupphaṃ patitaṃ.

Upariṭṭhanti upari vehāse ṭhitaṃ. **Ariṭṭhanti** Ariṭṭhaṃ nāma paccekasambuddhaṃ. **Ajjhattaṃca bahiddhā cāti** ajjhattavisayā ca bahiddhavisayā ca. **Ye me vijjimsūti** ye me pubbe vijjamānā ahesuṃ. **Jātimaraṇasamsāro, natthi dāni punabbhavoti** punappunaṃ jāyanamīyanabhūto saṃsāro punabbhavoti ca vuccati, so ca dāni natthīti attho.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttanti idaṃ vāsanābhāgapuñṇavibhāvanānaṃ nānāsuttapadānaṃ udāharaṇavasena dassitaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttanti veditabbaṃ.

99. **“Uddhaṃ adho -pa- apanabbhavāyā”**ti idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttanti vuttaṃ oghataraṇassa ariyamaggakiccattā. **Na cetanā karaṇīyāti** na cittaṃ uppādetabbaṃ. **Dhammatāti** dhammasabhāvo.

100. **Yadā haveti** yasmiṃ have kāle. **Pātubhavantīti** uppajjanti. **Dhammāti** anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. **Pātubhavantīti** vā pakāsentī, abhisamayavasena pakāṭā honti. **Dhammāti** catu-ariyasaccadhammā. **Ātāpo** vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ.

Ātāpinoti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyatoti**

ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena lakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇena ca jhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassāti** bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti** athassa evaṃ pātubhūtaḍḍhammassa yā tā “ko nu kho bhante phusatīti? No kallo pañhoti Bhagavā avocā”ti-ādinā¹ nayena “katamaṃ nu kho bhante jarāmaraṇaṃ, kassa panidaṃ jarāmaraṇanti? No kallo pañhoti Bhagavā avocā”ti-ādinā² ca nayena paccayākārakaṅkhā vuttā. Yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānaṃ”ti-ādikā³ soḷasakaṅkhā “Buddhe kaṅkhati dhamme kaṅkhati”ti-ādikā⁴ aṭṭha ca kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti, kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ**, yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādiṃ kevalaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi⁵ paṭivijjhati.

Yato khayaṃ paccayānaṃ avedīti yasmā paccayānaṃ khayasaṅkhātāṃ nibbānaṃ avedī aññāsi paṭivijjhi, tasmā yadāssa ātāpino jhāyato brāhmaṇassa vuttappakārā dhammā pātubhavanti. Athassa yā nibbānassa avidittatā kaṅkhā uppajjeyyūṃ, sabbāpi tā kaṅkhā vapayantīti.

Āraññanti āraññakaṃ. **Aññātuñchena yāpentanti** kulesu aññāto niccanavoyeva hutvā uñchena piṇḍacariyāya yāpentaṃ. Atha vā abhilakkhitesu issarajanagehesu kaṭukabhaṇḍasambhāraṃ sugandhabhojanaṃ pariyasantassa uñchanaṃ ñātuñchanaṃ nāma, gharapaṭipāṭiyā pana dvāre ṭhitena laddhamissakabhojanaṃ aññātuñchanaṃ nāma. Idaṃ idha adhippetāṃ. Tena yāpentaṃ. **Kāmesu anapekkhinanti** vatthukāmakilesakāmesu nirapekkhaṃ.

Chetvāti vadhitrivā. **Sukhaṃ setīti** kodhapariḷāhena aparidayhamānattā sukhaṃ sayati. **Na socatīti** kodhavināsaena vinaṭṭhadomanassattā na socati. **Visamūlassāti** dukkhavipākassa. **Madhuraggassāti** yaṃ akkuṭṭhassa paccakkositvā pahaṭassa paṭippaharitrivā sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāya so “madhuraggo”ti vutto. Imasmim hi ṭhāne pariyosānaṃ “aggaṇ”ti vuttaṃ. **Ariyāti** Buddhādayo.

1. Saṃ 1. 254 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 291 piṭṭhe.

3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

5. Aññāti (Sī)

Haneti haneyya. **Uppatitanti** asamugghāṭitaṃ
avikkhambhituppannavasena samudācāruppannavasena samudācarantaṃ.
Vinodayeti attano santānato nīhareyya.

101. **Sattiyā**ti desanāsīsametaṃ, ekatodhārādinaṃ satthenāti attho.
Omaṭṭhoti pahaṭo. Cattāro hi pahārā omaṭṭho ummaṭṭho maṭṭho vimaṭṭho.
Tattha upari ṭhatvā adhomukhaṃ dinnappahāro **omaṭṭho** nāma, adho ṭhatvā
uddhamukhaṃ dinnappahāro **ummaṭṭho** nāma, aggaḷasūci viya vinivijjhitaṃ
kato **maṭṭho** nāma, seso sabbopi **vimaṭṭho** nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne
omaṭṭho gahito. So hi sabbadāruṇo duruddharaṇasallo duttikiccho antodoso
antopubbaloḥito ca hoti. Pubbalohitaṃ anikkhamitvā vaṇamukhaṃ
pariyonandhitvā tiṭṭhati. Pubbalohitaṃ nīharitukāmehi mañcena saddhiṃ
bandhitvā adhosiro kātabbo hoti, maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ
pāpuṇāti. **Paribbajeti** vihareyya.

Imāya gāthāya kiṃ kathitaṃ? Yathā sattiyā omaṭṭhapuriso
sallubbāhanavaṇatikicchanānaṃ atthāya vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti
parakkamati. Yathā ca dayhamāne matthake ādittasiro tassa nibbāpanatthāya
vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti parakkamati, evamevaṃ bhikkhu
kāmarāgappahānāya sato appamatto hutvā vihareyya Bhagavāti kathesi.

Evam devatāya kathite atha Bhagavā cintesi “imāya devatāya upamā
daḷhaṃ katvā ānītā, atthaṃ pana parittakaṃ gahetvā ṭhitā. Punappunaṃ
kathentīpi hi esā kāmarāgassa vikkhambhanappahānameva katheyya, yāva
ca kāmarāgo maggena na samugghāṭiyyati, tāva anubandhova hotī”ti tameva
upamaṃ gahetvā paṭhamamaggavasena devatāya vinivaṭṭetvā dassento
“**sattiyā viya omaṭṭho**”ti dutiyagāthamāha. Tassattho purimanayānusārena
veditabbo.

Lokāmisanti kāmaguṇo. **Santipekkhoti** sabbasaṅkhārūpasamaṃ
nibbānaṃ apekkhamāno. **Paññavāti** paññavanto. **Pahitattoti** nibbānaṃ
patipesitacitto. **Virato kāmasaññāyāti** yāya kāyaci sabbato

kāmasaññāya catutthamaggasampayuttāya samucchedaviratiyā virato.

“Viratto”tipi pāṭho. Kāmasaññāyāti pana bhumma vacanaṃ hoti.

Sagāthāvagge¹ “kāmasaññāsū”ti pāṭho. Catūhi maggehi dasannampi saṃyojanānaṃ atītattā **sabbasaṃyojanātīto**. Catutthamaggeneva vā uddhambhāgiyasaṃyojanātīto tatra tatrabhinandanato nandisaṅkhātāya taṇhāya tiṇṇaṇca bhavānaṃ parikkhīṇattā **nandibhavaparikkhīṇo**. So tādiso khīṇāsavo bhikkhu **gambhīre** saṃsāraṇṇave **na sīdati**.

Saddahānoti yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca sattattimsabodhipakkiyabhedena dhammena arahanto Buddhapacceka buddhabuddhasāvaka nibbānaṃ pattā. Taṃ saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānappattiyā lokiyalokuttarapaññaṃ labhati, taṇca kho na saddhā mattakeneva. Yasmā pana saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, odahitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato paṭṭhāya yāva dhammassavanena **sussūsaṃ labhate paññaṃ**.

Kim vuttaṃ hoti? Taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena kālaṃ upasaṅkamitvāpi vattakaraṇena payirupāsivā yadā payirupāsānāya ārādhitacittā kiñci vatthukāmā honti. Atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṃ odahitvā suṇanto labhatīti evaṃ sussūsampi ca satī-avippavāseṇa appamatto subhāsita dubbhāsitaññutāya vicakkhaṇo eva labhati, na itaro. Tenāha “**appamatto vicakkhaṇo**”ti.

Patirūpakārīti desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa ca dhammassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti patirūpakārī. **Dhuravāti** cetasi kavīriyavasena anikkhittadhuro. **Uṭṭhātati** kāyikavīriyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo. **Vindate dhananti** lokiyalokuttaradhanam adhigacchati. **Saccenāti** vacīsaccena paramatthasaccena ca. Buddhapacceka buddha-ariyasāvaka nibbutim pāpuṇantā kittimpi pāpuṇantiyeva. **Dadanti** paresaṃ yaṃ kiñci icchitaṃ paṭṭhitaṃ dento **mittāni ganthati** sampādeti

1. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

karotīti attho. Duddadam̐ vā dadanto ganthati, dānamukhena cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karonti. **Asmā lokā param̐ lokam̐, sa ve pecca na socatīti** yassa puggalassa ime saddhādayo dhammā vijjanti, so imasmā lokā param̐ lokam̐ gantvā na socati, sokakāraṇam̐ tassa natthīti attho.

“Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino.

Saccam̐ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”ti ¹—

gātham̐ avasesam̐ katvā udāhaṭam̐. **Āḷavakasutte** hi imā gāthā Āḷavakena “katham̐ su labhate paññan”ti-ādinā¹ puṭṭhena Bhagavatā bhāsītāti.

Yena kenaci vaṇṇenāti yena kenaci kāraṇena, pakārena vā. **Samvāsoti** ekasmim̐ ṭhāne saḥavāso samāgamo. **Tanti** tathā samāgataṃ anukampitabbam̐ purisam̐. **Manasā ce pasannenāti** karuṇāsamussāhitena pasādena pasannena manasā. **Na tena hoti samyuttoti** tena yathāvuttena anusāsanena kāmaccchandādīnam̐ saṃyojanavasena saṃyutto nāma na hoti. **Yānukampā anuddayāti** yā ariyamaggasampāpanavasena karuṇāyanā, mettāyanā cāti attho.

102. **Rāgo ca doso cāti** rāgadosā heṭṭhā vuttanayāva. **Kutonidānāti** kim̐ nidānā kim̐ hetukā. Paccattavacanassa hi ayaṃ to-ādeso, samāse cassa lopābhāvo veditabbo. **Aratī ratī lomaham̐so kutojāti** yāyam̐ pantesu senāsanesu, adhikusalesu ca dhammesu arati ukkaṇṭhitā,² yā ca pañcasu kāmagaṇesu rati abhirati āsatti kīḷanādi, yo ca lomaham̐sasamuṭṭhānato lomaham̐sasaṅkhāto cittutrāso, ime tayo dhammā kuto jātā kuto nibbattāti pucchā. **Kuto samuṭṭhāyāti** kuto uppajjitvā. **Manoti** kusalacittam̐. **Vitakkāti** kāmavitakkādayo. **Kumārakā dhaṅkamivosajantīti** yathā kumārakā kīḷantā kākam̐ suttena pāde bandhitvā osajanti khipanti, evam̐ kusalamanam̐ akusalavitakkā kuto samuṭṭhāya osajantīti pucchā.

1-1. Sam̐ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

2. Ukkaṇḍikā ca (Sī)

Rāgo cāti dutiyagāthā tassā vissajjanam. Tattha **itoti** attabhāvaṃ sandhāyāha. Attabhāvanidānā hi rāgadosā, arati rati lomahaṃsā ca attabhāvato jātā. Kāma vitakkādayo attabhāvato eva samuṭṭhāya kusalamanam osajanti. Tena tadaññam pakati-ādikāraṇam paṭikkhipanto āha **“itonidānā ito samuṭṭhāyā”**ti. Purimagāthāya vuttanayenettha saddasiddhi veditabbā.

Idāni yvāyam **“itonidānā”**ti-ādīsu attabhāvanidānā attabhāvato jātā attabhāvato samuṭṭhāyāti attho vutto, tam sādiento āha **“snehajā attasambhūtā”**ti. Ete hi rāgādayo vitakkapariyosānā taṇhāsnehena jātā. Tathā jāyantā ca pañcupādānakkhandhabhede attabhāvasaṅkhāte attani sambhūtā. Tenāha **“snehajā attasambhūtā”**ti. Idāni tadatthajotikam upamam dasseti **“nigrodhasseva khandhajā”**ti. Tattha **khandhajāti** khandhesu jātā pārōhā. Idam vuttam hoti—yathā nigrodhassa khandhajasāṅkhātā pārōhā āporasasaṅkhāte snehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmimyeva nigrodhe tesu tesu sākappadesesu sambhavanti, evam ete rāgādayo ajjhataṃ taṇhāsnehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmim yeva attabhāve tesu tesu cakkhādippadesesu itṭhārammaṇesu sambhavanti. Tena vuttam **“snehajā attasambhūtā”**ti. **Puthu visattā kāmesūti** yasmā rāgopi pañcakāmaguṇikādivasena, dosopi āghātavatthu-ādivasena arati-ādayopi tassa tassa bhedassa vassenāti sabbathā sabbepime kilesā puthu anekappakārā hutvā vatthudvārārammaṇādivasena tesu tesu kāmesu tathā tathā visattā laggā saṃsibbitvā ṭhitā. Kimiva? **Māluvāva vitatā vane** yathā vane vitatā māluvā tesu tesu rukkhasākhappasākhādibhedesu visattā hoti laggā saṃsibbitvā ṭhitā, evam ete kilesā dhammā, tasmā ettha puthupabhedesu vatthukāmesu visattam kilesagahanam¹.

Ye nam pajānanti yatonidānam, te nam vinodenti suṇohi yakkha.
Tassattho—ye sattā nam kilesagahanam **“itonidānam esa uppajjati”**ti jānanti, te nam taṇhāsinehasinehite attabhāve

1. Kilesagaṇam (Ka)

uppajjatīti ñatvā taṃ taṇhāsinehaṃ ādīnavānupassanādibhāvanāñāṇagginā visosentā vinodenti pajahanti, evaṃ amhākaṃ bhāsitaṃ suṇohi yakkhāti. **Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti, atinṇapubbaṃ apunabbhavāyāti** yehi saṅkilesagahanāṃ vinodenti, te ekantena maggaṃ bhāventi. Na hi maggabhāvanaṃ vinā kilesavinodanaṃ atthi. Evaṃ maggaṃ bhāventā te pakatiñāṇena duttaraṃ kāmoghādīṃ catubbidhaṃ oghaṃ iminā dīghena addhunā supinantenapi atinṇapubbaṃ anatikkantapubbaṃ apunabbhavāya nibbānāya taranti.

Dukkaraṃ Bhagavāti eko kira devaputto pubbayogāvacaro bahalakilesatāya sappayogena kilese vikkhambhento samaṇadhammaṃ katvā pubbahetumandatāya ariyabhūmiṃ appatvāva kālaṃ katvā devaloke nibbatto, so Tathāgataṃ upasaṅkamitvā dukkarabhāvaṃ ārocento evamāha. Tattha **dukkaranti** dasapi vassāni -pa- satṭhipi vassāni ekantaparisuddhassa samaṇadhammassa karaṇaṃ nāmetaṃ dukkaraṃ. **Sekkhāti** satta sekkhā. **Sīlasamāhitāti** sīlena samāhitā samupetā. **Thitattāti** patiṭṭhitasabhāvā. Evaṃ pucchitapañhaṃ vissajjitvā uparipañhaṃ samuṭṭhāpanatthaṃ “**anagāriyupetassā**”ti-ādimāha. Tattha **anagāriyupetassāti** anagāriyaṃ niggehabhāvaṃ upagatassa, pabbajitassāti attho. **Tuṭṭhīti** catupaccayasantoso.

Bhāvanāyāti cittavūpasamabhāvanāya. **Te chetvā maccuno jālanti** ye rattindivaṃ indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosāṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle patiṭṭhitā satta sekkhā, te ariyā maccuno jālasaṅkhātāṃ kilesajālaṃ chinditvā gacchanti.

Duggamoti saccametaṃ bhante ye indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosāṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle paramaggāhino satta sekkhā, te **ariyā** maccuno jālasaṅkhātāṃ¹ kilesajālaṃ chinditvā **gacchanti**. Kim na gamissanti, ayaṃ pana duggamo

1. Kilesasaṅkhātāṃ (Ka)

“**Bhagavā visamo maggo**”ti āha. Tattha kiñcāpi ariyamaggo neva duggamo na visamo, pubbabhāgaṭṭhapadāya panassa bahū parissayā honti, tasmā evaṃ vutto. **Avamsirāti** nāṇasirena adhosirā hutvā **papatanti**. Ariyamaggaṃ ārohituṃ asamatthatāya eva te **magge** papatantīti vuccanti. **Ariyānaṃ samo maggoti** sveva maggo ariyānaṃ samo hoti. **Visame samāti** visamepi sattakāye samā eva.

103. **Idaṃ hi taṃ Jetavananti** Anāthapiṇḍiko devaputto Jetavanassa ceva Buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇanattamaṃ āgantvā¹ evamāha. **Isisamghanisevanti** bhikkhusamghanivesitaṃ. Evaṃ paṭhamagāthāya Jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento “**kammaṃ vijjā**”ti-ādimāha. Tattha **kammanti** maggacetanā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhi, samādhipakkhikā vā dhammā. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** diṭṭhisamkappā. **Dhammoti** vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākamantājīvā. **Jīvitamuttamanti** etasmiṃ sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamanti. “**Etena maccā sujjhanti**”ti etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanchi, tasmā. **Yoniso vicine dhammanti** upāyena bodhipakkhiyadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tasmiṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena ariyasaccadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu ariyasaccesu visujjhati. Idāni Sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathento “**Sāriputtovā**”ti-ādimāha. Tattha **Sāriputtovāti** avadhāraṇavacanāṃ, etehi paññādīhi Sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenāti** kilesavūpasamena. **Pāraṅgatoti** nibbānaṃ gato, yo koci nibbānappatto bhikkhu, na tādiso. **Etāvaparamo siyā**, na therā uttaritaro nāma sāvako atthīti vadati.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādīṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkheti** taṇhādīṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatītanti** idamettha kāraṇavacanāṃ. Yasmā yaṃ atītaṃ, **taṃ pahīnaṃ** niruddhaṃ atthaṅgataṃ,

1. Āgato (Sī, Ka)

tasmā taṃ nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ tattha **anāgataṃ**, taṃ **appattaṃ** ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya. **Tattha tatthāti** paccuppannampi dhammaṃ yattha yattheva so uppanno, tattha tattheva naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi **vipassati**, araññādīsu vā tattha tattha vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppanti** idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattamaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhirati na kuppatīti asaṃhīrā asaṃkuppā, taṃ **anubrūhaye** vaḍḍheyya paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhirati na kuppatīti **asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ**, taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu **anubrūhaye**, punappunaṃ tadārammaṇaṃ phalasaṃpattiṃ appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhanassa atthāya **ajjeva kiccamātappanti**¹ kilesānaṃ ātāpanaparitāpanena “ātappan”ti laddhanāmaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbhaṃ. **Ko jaññā maraṇaṃ suveti** sve jīvitam vā maraṇam vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ dassāmi, sīlaṃ vā rakkhissāmi, aññatarāṃ vā pana kusalaṃ karissāmi, “ajja tāva papañco atthi, sve vā punadivase vā jānissāmī”ti cittaṃ anuppādetvā “ajjeva karissāmī”ti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** ahivicchikavisasatthādīni hi anekāni maraṇakāraṇāni tassa senāti tāya mahatiyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhiṃ katipāhaṃ tāva āgamehi, “yāvāhaṃ Buddhapūjādīni attano avassayaṃ² kammaṃ karomī”ti evaṃ mittasanthavākārasaṃkhāto vā “idaṃ sataṃ vā sahassaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī”ti evaṃ lañjānuppadānasāṃkhāto vā “iminā balarāsinaṃ paṭibāhissāmī”ti evaṃ balarāsisāṃkhāto vā **saṅgaro** natthi. Saṅgaroti hi mittakaraṇalañjadānabalārāsisaṃkaḍḍhanānaṃ nāmaṃ, tasmā ayamatto vutto. **Atanditanti** analasaṃ uṭṭhāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. Itīti evaṃ paṭipannaṃ puggalaṃ “bhaddekaratto ayan”ti rāgādisantatāya **santo Buddhamuni ācikkhati**.

Cakkhunā paññāya cāti cakkhunā ca paññāya cā. Cakkhubhūtāya vā paññāya. **Satiyā paññāya cāti** satiyā ca paññāya ca, sativisiṭṭhāya vā paññāya. **Kāyenāti** nāmakāyena.

1. Ajjeva kiccam ātapanti (Sī)

2. Apassayaṃ (Ka)

Dibbacakkhu suvisuddhanti dibbaṃ cakkhu suvisuddhaṃ, yaṃ sacchikarotīti adhippāyo. **Pubbenivāsāti** purimāsu jātīsu nivutthakkhandaḥ. **Iddhividhāti** iddhikoṭṭhāsā. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Sesam suviññeyyameva.

104. **Yassa selūpamaṃ cittanti** ekaghanam selaṃ viya pakativātehi lokadhammavātehi akampanīyato yassa cittaṃ selūpamaṃ. Tenāha “**ṭhitam nānupakampati**”ti. **Rajaniyesūti** lābhādīsu. **Kopaneyyati** alābhādike. **Kuto nam dukkhamessatīti** taṃ evaṃ bhāvitacittaṃ vītikkantalokadhammaṃ uttamapurisaṃ lokadhammahetukaṃ dukkhaṃ nānugamissati.

Yo brāhmaṇoti bāhitapādhhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattena brāhmaṇoti paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammatā huṃhuṅkārapahānena **nihuṃhuṅko**. Rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo**. Sīlasamvarena saṃyatacittatāya **yatatto**. Catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehe antaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vūsitabrahmacariyo**. **Dhammena so brahmavādaṃ vadeyyāti** so “brāhmaṇo ahan”ti etaṃ vādaṃ¹ vadeyya. **Yassa sakalalokasannivāse kuhiñhi** ekārammaṇepi rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime **ussadā natthīti** attho.

Na gādhatīti na paṭiṭṭhahati. **Sukkāti** sukkasaṅkhātā gahā. Yadi candimasūriyādīnaṃ pabhā tattha natthi, tamo eva ca siyāti āsaṅkamāne sandhāyāha “**tamo tattha na vijjati**”ti. **Yadā ca attanā’vedīti** ādīsu evaṃvidhaṃ nibbānaṃ attapaccakkhena ñāṇena yadā vindati, **atha rūpārūpadhammato** sukhadukkhato ca vippamutto hotīti.

Sakesu dhammesūti saka-attabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Yebhuyyena hi ajjhattaṃ vipassanābhiniveso hotīti. **Etaṃ pisācanti** ajakalāpaka etaṃ tayā vuttaṃ pisācaṃ kilesapisācaṇa. **Pakkulanti** tayā kataṃ akkulaṃ pakkulakaraṇaṇa. **Ativattatīti** atikkamati.

1. Evaṃ vādaṃ (Ka)

Nābhinandati āyantinti Purāṇadutiyikaṃ āgacchantiṃ aññaṃ vā na abhinandati cittaṇa na sampaṭicchati. Tameva **pakkamantiṃ na socati. Saṅgā saṅgāmajimṃ muttanti** pañcavidhāpi saṅgato muttaṃ saṅgāmajimṃ bhikkhum.

Bahvetthāti bahu ettha **nhāyati jano**, na tena so suddho nāma hotīti adhippāyo.

Jātibalaṃ nisedhanti jātibalassa nisedhakaṃ. **Sahāyā vatāti** samathavipassanābhāvanāya saha ayanavasena sahāyā vata. Kālena kalam sappāyadhammassa savanavasena cirarattaṃ sameti samāgamo etesanti **cirarattasametika. Sithilamārabbhāti** sithilaṃ vīriyaṃ katvā.

105. **Tatra kho bhikkhave ko visesoti** Satthu sāvakassa ca pañcasveva upādānakkhandhesu nibbidādayoti pubbabhāgapaṭipattiyaṃ anupādāvimuttiyañca heṭṭhā upari ca visesābhāvaṃ dasseti. Vuttañhetam “natthi vimuttiyā nānattaṇ”ti¹. Tattha visesābhāvaṃ paccāmasati “tatra ko viseso”ti. **Adhippayāsoti** adhikāpayogo. **Nānākaraṇanti** viseso yeva vutto.

Ayaṃ kho bhikkhave visesoti bhikkhave yadipi sāvakassa Satthu ca vimuttiyaṃ viseso natthi, sayambhuññaṇena pana savāsanasabbakilese khepetvā sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā anuppannassa ariyamaggassa parasantāne uppādanādisakalasabbaññugūṇasamāyogo. Ayaṃ Sammāsambuddhassa paññāvimuttato visesoti. Tattha **anuppannassāti** avattamānassa. Ariyamaggañhi Kassapasammāsambuddho uppādesi. Antarā añño satthā uppādetā nāma nāhosi, tasmā ayaṃ Bhagavā anuppannassa **maggassa uppādetā** nāma. **Asañjātassāti** tasveva vevacanaṃ. **Anakkhātassāti** akathitassa. Maggaṃ jānātīti **maggaññū**. Maggaṃ viditaṃ pākaṭaṃ akāsīti **maggavidū**. Magge ca amagge ca kovidoti **maggakovidō**². **Maggānugāti** maggaṃ anugacchantā. **Pacchāsamannāgatāti** ahaṃ paṭhamam samannāgato, sāvakā pacchā samannāgatā.

1. Am 2. 28; Abhi 4. 176 piṭṭhesu atthato samānam.

2. Maggāmaggakovidō (Sī, Ka)

106. “Nice kule paccājāto”¹ti-ādinā¹ tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamupagamanato **tamaparāyaṇo**. Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. “Aḍḍhe kule paccājāto”²ti-ādinā² jotinā yuttoti **joti**, ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi puna saggūpapattibhavūpagamanato **jotiparāyaṇo**. Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrāti ettha **dhīrāti** Buddhādayo paṇḍitapurisā. Yaṃ saṅkhalikasaṅkhātāṃ ayena nibbattaṃ **āyasam** addubandhanasaṅkhātāṃ dārumayaṅca pabbajatiṇehi rajjuṃ katvā katarajjubandhanaṅca, taṃ asi-ādīhi chindituṃ sakkuṇeyyatāya “thiran”¹ti na vadantīti attho. **Sārattarattāti** rattā hutvā rattā, balavarāgarattāti attho. **Maṇikuṇḍalesūti** maṇīsu ca kuṇḍalesu ca, maṇicittesu vā uṇḍalesu. **Etaṃ daḷhanti** ye maṇikuṇḍalesu sārattarattā, tesu yo rāgo, yā ca puttadāresu apekkhā taṇhā, etaṃ kilesamayam bandhanam paṇḍitapurisā “daḷhan”²ti vadanti.

Ohārinanti ākaḍḍhitvā catūsu apāyesu pātanato avaharati heṭṭhā haratīti ohārinam. **Sithilanti** bandhanaṭṭhāne chavi-ādīni akopetvā bandhanabhāvampi ajānāpetvā jalapathathalapathādīsu kammaṃ kātuṃ detīti sithilam. **Duppamuṇḍanti** lobhavasena hi ekavārampi uppannam kilesabandhanam daṭṭhaṭṭhānato kacchapo viya dummocayam hotīti duppamuṇḍam. **Etampi chātvānāti** etaṃ daḷhampi kilesabandhanam ñāṇakhaggena chinditvā **anapekkhino** hutvā **kāmasukhaṃ pahāya paribbajanti** pakkamanti pabbajanti cāti attho.

107. **Cetetīti** akusalacetanāvasena ceteti. **Pakappetīti** tameva akusalacetanam kāyavacīkammabhāvaṃ pāpanavasena kappeti. **Anusetīti** rāgādi-anusayova santāne appahīnabhāvena anuseti. **Ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhītiyāti** yadetaṃ cetanam pakappanam anusayanaṅca, etaṃ abhisāṅkhāraviññāṇassa ṭhītiyā pavattiyā paccayo hotīti attho. **Ārammaṇe sati patitṭhā viññāṇassa hotīti** yathāvuttapaccaye sati abhisāṅkhāraviññāṇassa

1. Am 1. 397; Abhi 3. 159 piṭṭhesu.

2. Am 1. 398; Abhi 3. 160 piṭṭhesu.

kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāsampādanato paṭiṭṭhā hoti. **Āyatim punabbhavābhinibbatti hotīti** āyatim punabbhavasāṅkhātā viññāṇādīnaṃ abhinibbatti hoti.

“No ce bhikkhave ceteti”ti-ādinā akusalakammameva paṭipakkhipati. Ayañhettha saṅkhepattho, yadipi kadāci yonisomanasikārā akusalacetanā nappavattati, anusayā pana appahīnāti¹, te kusalassa abhisāṅkhāraviññāṇassa paṭiṭṭhā hontiyevāti. Sati ca abhisāṅkhāraviññāṇe āyatim punabbhavābhinibbatti hotīti vattum vaṭṭatiyeva. Tatiyavāro vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

108. **“Neso bhikkhave ariyassa vinaye samuddā”**ti-ādi yadi duppūraṇaṭṭhena saṃsīdanaṭṭhena duratikkamanaṭṭhena sāgaro **“samuddo”**ti vucceyya, tato satabhāgenapi saḥassabhāgenapi cakkhu-ādīsveva ayaṃ nayo labbhatīti dassetum vuttaṃ. Tenāha **“cakkhu² bhikkhave purisassa samuddo, tassa rūpamayo vego”**ti, rūpesu sattānaṃ āviñchanato rūpāyatanaṃveva vego cakkhussa vegoti attho.

Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahatīti yo bhikkhu saha visayena cakkhum aniccato dukkhato anattato sammāsanto tattha ca nibbindanto virajjanto tappaṭibaddhato kilesajālato vimuccanto abhibhavati. **Ayaṃ vuccati bhikkhave atari cakkhusamuddanti** ayaṃ bhikkhu cakkhusāṅkhātāṃ samuddaṃ tiṇṇoti vuccati.

Aparo nayo—cakkhu bhikkhave ariyassa vinaye samuddoti yadipi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samudanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva Akaniṭṭhabrahmalokā nīlādi-ārammaṇaṃ samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātum na sakkoti. Evaṃ duppūraṇaṭṭhenapi samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādi-ārammaṇesu samudeti asaṃvutaṃ hutvā osaramānaṃ kilesupattiyā kāraṇabhāvena sadosabhāvena gacchatīti samudanaṭṭhenapi samuddo. Tathā cakkhum taṇhāsotādīnaṃ uppattidvārāyā tehi santānassa samudanaṭṭhena temanaṭṭhena samuddo. **Tassa rūpamayo vegoti** samuddassa appamāṇo ūmimayo vego

1. Appahīnāti (Sī)

2. Cakkhum (Ka)

viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa¹ nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahaṭīti** yo taṃ cakkhusamudde samosarantaṃ rūpamayaṃ vegaṃ manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe dosaṃ, asamapekkhane mohanti evaṃ rāgādikilese anuppādentō upekkhakabhāvena sahati.

Sa-ūminti-ādisu kilesa-ūmīhi sa-ūmim. Kilesavaṭṭhehi **sāvaṭṭaṃ**. Kilesagahehi **sagahaṃ**. Kilesarakkhashehi **sarakkhasaṃ**. Kodhupāyāsassa vā vasena **sa-ūmim**. Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭaṃ**. Mātugāmasasena **sagahaṃ sarakkhasaṃ**. Vuttañhetāṃ “ūmibhayanti kho bhikkhave kodhupāyāsassetāṃ adhivacanaṃ². Tathā āvaṭṭanti³ kho bhikkhave pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ⁴. Gaharakkhasoti kho bhikkhave mātugāmassetāṃ adhivacanaṃ”ti⁴. Sesadvāresupi eseva nayo.

Sa-ūmibhayaṃ duttaraṃ accataṭīti aniccatādi-ūmibhayena sabhayaṃ duratikkamaṃ atikkami. **Lokantagūti** saṃsāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vuccatīti** nibbānaṃ gatoti kathīyati.

Baḷisāti sattānaṃ anattahetutāya baḷisā viya baḷisā. **Anayāyāti** anattahāya. **Byābādhāyāti** dukkhāya. **Itthāti** pariyiṭṭhā vā aparīyīṭṭhā vā sukhārammaṇatāya itthā. Kāmanīyaṭṭhena **kantā**. Manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpā**. Piyasabhāvatāya **piyarūpā**. Kilesakāmasahitattā **kāmūpasamhitā**. Rāgajananaṭṭhena cittassa rañjanato **rajanīyā**. **Tañceti** taṃ rūpārammaṇaṃ, nīlādivasena anekabhedabhinnampi hi rūpāyatanaṃ rūpārammaṇabhāvena cakkhuviññeyyabhāvena ca ekavidhataṃ nātivattatīti taṃsabhāvasāmaññaṃ gahetvā “tañce”ti vuttaṃ. **Abhinandatīti** abhinandanabhūtāya sappīkatatṇhāya abhimukho nandati. **Abhivadatīti** “aho sukhaṃ, aho sukhan”ti vadāpentiyaṃ tṇhāyanavasena⁵ abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatīti** gilitvā pariniṭṭhapetvā tiṭṭhati. **Ayaṃ vuccati bhikkhave bhikkhu gilitabaḷiso māraṇassāti** ayaṃ bhikkhu kilesamāraṇassa baḷisabhūtaṃ rūpatatṇhaṃ gilitvā ṭhitoti vuccati. Sesadvāresupi iminā

1. Samavasaraṇantassa (sabbattha) 2. Khu 1. 271; Ma 2. 123; Am 1. 439 piṭṭhesu.
 3. Āvaṭṭagāho (Sī), āvaṭṭabhayaṃ (Ma 2. 124; Am 1. 440 piṭṭhe.)
 4. Khu 1. 271 piṭṭhe. 5. Tṇhāya vasena (Sī)

nayena attho veditabbo. **Abhedīti** bhindi. **Paribhedīti** sabbabhāgena bhindi. Sesaṃ uttānameva.

109. **Ayaṃ loko santāpajātoti** ayaṃ sattaloko jātasantāpo ñātibyaśanādivasena uppannasokasantāpo ca rāgādivasena uppannapariḷāhasantāpo cāti attho. **Phassaparetoti** anekehi dukkhaphassehi¹ abhibhūto. **Rodaṃ² vadati attatoti** taṃ taṃ attanā phuṭṭhaṃ dukkhaṃ abhāvitakāyatāya adhvāsetuṃ assakkonto “aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ sattunopi³ mā hotū”ti-ādinā vilapanto vadati. Kasmā? **Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā**, yasmā ete sattā yena yena pakārena attano dukkhassa paṭikāraṃ maññanti āśisanti⁴, taṃ dukkaṃ tato aññena pakārena tikicchitabbaṃ hoti. Yena vā pakārena attano vaḍḍhiṃ maññanti, tato aññathā avadḍhi eva pana hoti. Evaṃ aññathābhāvitāṃ icchāvighātāṃ eva pāpuṇāti. Ayaṃ **bhavasatto** kāmādhivāsesu satto sattaloko, tathāpi **bhavamevābhinandati**, na tattha nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhayanti** yaṃ kāmādhivāsaṃ abhinandati, taṃ jarāmaṇādi-anekabyaśanānubandhattā ativiya bhayānakatṭhena **bhayaṃ**. **Yassa bhāyatīti** yato jarāmaṇādito bhāyati, **taṃ** dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhataṃ dukkhanti.

Bhavavippahānāyāti bhavassa pajahanatthāya. **Khoti** avadhāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti—ekanteneva kāmādhivāsaṃ samudayappahānena pahānatthaṃ idaṃ mayā adhigataṃ magga**brahmacariyaṃ vussatīti**.

Evaṃ ariyassa maggassa⁵ ekamseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññamaggassa niyyānikabhāvaṃ paṭikkhipanto “**ye hi kecī**”ti-ādimāha. Tattha **bhavaṇāti** rūpabhavena vā arūpabhavena vā. **Bhavassāti** saṃsāraṇa. **Vippamokkhaṃti** bhavato vimuttiṃ, saṃsārasuddhanti attho. Kiñcāpi te samaṇabrāhmaṇā tattha nibbānaaññino, bhavagāmikammaṇa pana

1. Dukkhasamphassehi (Sī)

2. Rogāṃ (Ka)

3. Satthunopi (ka)

4. Āśimsanti (Sī)

5. Ariyamaggassa (Sī)

rūpārūpajjhānena, taṁnibbattena ca upapattibhavana bhavavisuddhiṁ vadantā bhavena bhavavippamokkhaṁ vadanti nāma. Tenāha “**sabbe te avippamuttā bhavasmāti vadāmi**”ti. Atha vā **bhavenāti** bhavadiṭṭhiyā, bhavati tiṭṭhati sassatanti hi pavattanato sassatadiṭṭhi “bhavadiṭṭhi”ti vuccati. Bhavadiṭṭhi eva uttarapadalopena “bhavo”ti vuttā bhāvataṇhāti-ādīsu viya. Bhavadiṭṭhivasena hi idhekacce bhāvavisesaṁyeva bhavavippamokkhaṁ maññanti. Yathā taṁ **bako brahmā** āha “idaṁ niccaṁ idaṁ dhuvāṁ idaṁ sassataṁ idaṁ avipariṇāmadhammaṁ”ti¹. **Vibhavenāti** ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjatīti hi pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena “vibhavo”ti vuccati. **Bhavassa nissaraṇamāhaṁsūti** saṁsārasuddhiṁ vadimsu. Ucchedadiṭṭhivasena hi idhekacce saṁsārasuddhiṁ vadanti. Tathā hi vuttaṁ—

“Yato kho bho ayaṁ attā rūpī cātumahābhūtika -pa-nevasaññānāsaññāyatanāṁ upasampajja viharati. Ettāvatā kho bho ayaṁ attā sammā samucchinno hoti”ti².

Anissaṭṭāti anikkhantā. Tattha kāraṇamāha “**upadhiṁ hi paṭicca dukkhamidaṁ sambhoti**”ti. Tattha **upadhiṁ**ti khandhādi-upadhiṁ. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yattha ime diṭṭhigatikā nibbānasaññino, tattha khandhūpadhikilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhayo adhigatā ñātā. Kuto tassa dukkhanissaraṇatāti. Yaṁ³ pana paramatthato dukkhanissaraṇaṁ, taṁ dassetuṁ “**sabbupādānakkhayaṁ natthi dukkhassa sambhavo**”ti vuttaṁ.

Lokamimaṁ passāti Bhagavā attano cittaṁ ālapati. **Puthūti** visuṁ visuṁ. **Avijjāya paretanti** mohena abhibhūtaṁ. **Bhūtanti** khandhapañcakaṁ. **Bhūtaratanti** itthi purise, puriso itthiyāti evaṁ aññamaññaṁ sattesu rataṁ, tato eva **bhavā aparimuttā**. **Ye hi keci bhavāti** ittarakhaṇā vā dīghāyukā vā sātavanto vā asātavanto vā bhavā. **Sabbadhīti** uddhaṁ adho tiriyaṁti sabbattha. **Sabbatthatāyāti** sabbabhāvena. **Sabbe te bhavāti**-ādīsu “sabbepi bhavā aniccā”ti-ādina vipassanāsahitāya maggapaññāya aviparītaṁ **passato bhavataṇhāpi pahīyati** nirujjhati, **vibhavaṁ** ucchedampi **nābhinandati** na pattheti, tassa

1. Ma 1. 401; Saṁ 1. 44 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 33 piṭṭhe.

3. Yāya (Ka)

sabbataṇhānaṃ anavasesato maggena nirujjhanato **nibbānaṃ** nibbuti hoti. **Tassa** evaṃ **nibbutassa bhikkhuno anupādā** kilesābhisaṅkhārānaṃ anupādānato aggahaṇato **punabbhavo na hoti**. Evaṃbhūtena ca **abhibhūto** pañcavidhopi **māro** vijito assa anena mārena saṅgāmo, sabbepi bhava samatikkanto iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattoti.

Anusotagāmī andhaputhujjano **paṭisotagāmī** kalyāṇaputhujjano. **Ṭhitatto** sekkho. Itaro asekkho.

110. **Abhijātikoti** jātiyo. **Kaṇhābhijātikoti** kaṇhe nīce kule jāto. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** kālakaṃ dasavidhaṃ dussīladhammaṃ pasavati karoti, so taṃ abhijāyitvā niraye nibbattati. **Sukkaṃ dhammanti** “ahaṃ pubbepi puññānaṃ akatattā nīce kule nibbatto, idāni puññāṃ karissāmī”ti puññasaṅkhātāṃ sukkaṃ paṇḍaraṃ dhammaṃ abhijāyati, so tena sagge nibbattati. **Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānanti** nibbānañhi sace kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya. Dvinnampi appadānato pana “akaṇhaṃ asukkan”ti vuttaṃ. **Nibbānanti** cettha arahattaṃ adhippetāṃ. Taṇhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma. Taṃ esa abhijāyati pasavati karoti. **Sukkābhijātikoti** sukke ucce kule jāto. Sesāṃ vuttanayeneva vedītabbāṃ. “**Kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ**”ti-ādikassa kammacatukkassa attho heṭṭhā hārasampātavāre vibhatto eva.

111. **Mānusattanti** manussabhāvaṃ, manussayoninti attho. **Dveti** kiccaṃ akiccameva cāti dve. Kiccāni tveva kattabbāni, na cākiccaṃ kiñci kattabbanti dasseti. **Sukiccanti**-ādi “kiccan”ti vuttānaṃ tesāṃ sarūpadassanaṃ.

Padhānānīti uttamāni visiṭṭhāni. Purimasmim **pabbajitesūti** visaye bhummaṃ. Dutiye adhikaraṇe. Tattha **nibbānanti** arahattaṃ adhippetāṃ. Kasmā panettha āmisapariccāgo arahattena samadhuro niddiṭṭhoti? Dakkhiṇeyyesu dakkhiṇāya mahapphalabhāvadassanatthaṃ. **Yena yena vā pana vatthunāti** ucchedādivatthunā. **Ajjhositāti** bhavataṇhādivasena ajjhositā. Dutiye **yena yena vā pana vatthunāti** amarāvikkhepavatthu-ādinā.

Iminā asubhena kammavipākenāti asubhassa kāyaduccaritādikammasa vipākattā asubhena asivena kammavipākena. **Idaṃ bālalakkhaṇaṃ nibbattatī**ti purimasmiṃ bhava duccaritasamaṅgitāya bālo ayaṃ bhavatīti upalakkhaṇaṃ jāyati. **Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttanti** idaṃ evaṃ pavattaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ nāma suttaṃ.

Iminā subhenāti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Tattha **mahāpurisalakkhaṇanti** paṇḍitalakkhaṇaṃ. **Kilesabhūmi**ti kilesaṭṭhānehi kilesāvatthāhi vā. **Sānusayassa pariyaṭṭhānaṃ jāyatī**ti appahīnānusayassa paccayasamāyoge rāgādayo pariyaṭṭhānavasena pavattanti. **Pariyaṭṭhito saṃyujjati**ti yo rāgādīhi pariyaṭṭhitacitto, so kāmarāgādīhi saṃyujjati nāma. **Saṃyujjanto upādiyati**ti yo kāmarāgasamyojanādīhi saṃyutto, so kāmupādānādīni akusalakammāni ca upādiyati. Sesāṃ sabbattha uttānameva.

112. Evaṃ soḷasavidhena sāsanaṭṭhānaṃ nānāsuttehi udāharaṇavasena vibhajitvā idāni aṭṭhavīsatividhena sāsanaṭṭhānaṃ dassentena yasmā ayampi ṭṭhānavibhāgo mūlapadehi saṅgahito, na imassāpi tehi asaṅgahito padeso atthi, tasmā mūlapadaṃ vibhajitabbatañca dassetuṃ “**tattha katame aṭṭhārassa mūlapadā**”ti pucchāya vasena mūlapadāni uddharitvā “**lokiyaṃ lokuttaraṃ**”ti-ādinā nava tikā, thavo cāti aṭṭhavīsatividhaṃ sāsanaṭṭhānaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **lokiyanti** loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmim sutte vutto, taṃ suttaṃ lokiyaṃ. Tathā **lokuttaraṃ**. Yasmim pana sutte “padesena lokiyo, padesena lokuttaro vutto, taṃ **lokiyañca lokuttarañca**. Yañca satte adhiṭṭhāya sattapaññattimukhena desitaṃ, taṃ **sattādhīṭṭhānaṃ**. Dhammavaseneva desitaṃ **dhammādhīṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhīṭṭhānañca dhammādhīṭṭhānañca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhithavanavasena pavattaṃ suttaṃ **thavo** nāma.

Tattha **sajjukhīranti** taṅkhaṇaṃyeva dhenuyā thanehi nikkhantaṃ abbhunhakhīraṃ. **Muccatī**ti pariṇamati. Idaṃ hoti—yathā dhenuyā thanato nikkhantaṃ

khīraṃ taṅkhaṇaṃyeva **na muccati** na pariṇamati na dadhibhāvaṃ gacchati, takkādi-ambilasamāyogato pana parato kālantarena pakatiṃ jahati dadhibhāvaṃ pāpuṇāti, evamevaṃ pāpakammampi kiriyaṅkhaṇeṇeva na vipaccati. Yadi vipacceyya, nānāgatīnaṃ sahāvaṭṭhānaṃ siyā, na koci pāpakammaṃ kātuṃ visaheyya. Yāva pana kusalābhinibbattakkhandhā dharanti, tāva taṃ te rakkhanti, tesaṃ bhedaṃ apāyesu nibbattāpanavasena vipaccati. Vipaccamānaṃca **ḍahantaṃ bālaṃanveti**, kiṃ viya?

Bhasmacchannova pāvako. Yathā hi chārikāya paṭicchanno vītaccitaṅgāro akkantopi chārikāya paṭicchannattā na tāva ḍahati, chārikaṃ pana tāpetvā cammādīni ḍahanavasena yāva matthaluṅgā ḍahanto gacchati, evamevaṃ pāpakammampi yena kataṃ, taṃ bālaṃ dutiye vā tatiye vā attabhāve nirayādīsu nibbattaṃ ḍahantaṃ anugacchatīti.

Passindriyānīti tatthāyaṃ saṅkhepattho—yassa bhikkhuno chekena sārathinā sudantā assā viya cha **indriyāni samathaṃ** dantabhāvaṃ nibbisevanabhāvaṃ **gatāni**, tassa navavidhaṃ mānaṃ pahāya ṭhitattā **pahīnamānassa** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavassa** tādibhāve ṭhitassa tathārūpassa **devāpi pihayanti**, manussāpi dassanaṃca āgamaṇaṃca patthenti yevāti. **Āhāre satīti** āhārapaṭibaddhe chandarāge appahīne sati.

113. **Sabbā disā anuparigamma cetasāti** parito dasapi disā cittena anugantvā. **Nevajjhagāti** neva adhigacceyya. **Piyataranti** atisayena piyaṃ. **Attanāti** attato. **Evaṃ piyo puthu attā paresanti** evaṃ kassacipi attanā piyatarassa anupalabbhanavasena visum visum paresaṃ sattānaṃ attā piyo. Yasmā ca etadeva, tasmā **na himse paraṃ attakāmo** attano sukhakāmoti.

Bhūtāti jātā nibbattā. **Bhavissantīti** nibbattissanti. **Bhūtāti** vā khīṇāsavā. Te hi pahīnabhavattā bhūtā eva. **Gamissantīti** paralokaṃ gamissantīti. Khīṇāsavā pana anupādisesaṃ nibbānaṃ.

Piyo ca hotīti supārisuddhāya sīlasampattiyā, supārisuddhāya ca diṭṭhisampattiyā samannāgato piyo piyāyitabbo hoti. Vuttaṇhetam—

“Sīladasanāsampannaṃ, dhammaṭṭhaṃ saccavādināṃ.
Attano kammakubbānaṃ, taṃ jano kurute piyaṃ”¹.

Pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbatāya **garu**.

Uttarimanussadhammavasena sambhāvetabbatāya **bhāvanīyo**. Sīlaguṇena vā piyagaru-ādibhāvā veditabbā. Tathā hi vuttaṃ “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu ‘sābrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”².

Vattāti “kālena vakkhāmī”³ti-ādi pañcadhamme attani upaṭṭhāpetvā sābrahmacārīnaṃ ullumpanabhāve ṭhatvā vattā. **Vacanakkhamoti** sābrahmacārīhi yena kenaci vuccamāno subbaco hutvā padakkhiṇaggāhitāya tesāṃ vacanaṃ khamatīti vacanakkhamo. **Vattāti** vā dhammakathāvasena vacanasīlo. **Vacanakkhamoti** dhammaṃ saṃvaṇṇento parehi asaṃhīro hutvā tesāṃ pucchāvacanakkhamatāya vacanakkhamo. **Gambhīraṇca kathaṃ kattāti** saccapaṭiccasamuppādādiṃ, aññaṃ vā gambhīrakathaṃ kattā. **Na caṭṭhāne niyojakoti** dhammavinayādiṃ adhammavinayādivasena avatvā dhammavinayādivaseneva dīpanato na ca aṭṭhāne niyojako.

Mātaraṃ pitaraṃ hantvāti ettha “taṇhā janeti purisaṃ”³ti vacanato tīsu bhavesu sattānaṃ jananato taṇhā **mātā** nāma. “Ahaṃ asukassa nāma rañño, rājamahāmattassa vā putto”³ti pitaraṃ nissāya asmimānassa uppajjanato asmimāno **pitā** nāma. Loko viya rājānaṃ yasmā sabbadiṭṭhigatāni dve sassatucchedadiṭṭhiyo bhajanti, tasmā sassatucchedadiṭṭhiyo dve khattiyā **rājāno** nāma. Dvādasāyatanāni vitthataṭṭhena raṭṭhasadisattā **raṭṭhaṃ** nāma. Āyāsādhako āyuttakapuriso viya taṃnissito nandirāgo **anucaro** nāma.

Anīghoti niddukkho. **Brāhmaṇoti** khīṇāsavo. Etena hi taṇhādayo arahattamaggañāṇāsinaṃ hatā bāhitā. **Yātīti** so brāhmaṇo niddukkho hutvā yātīti.

Kāyeti karajakāye. **Cittanti** pāda kajaṃhānacittaṃ. **Samodahatīti** pakkipati. Yadā dissamānena kāyena gantukāmo hoti, tadā

1. Khu 1. 45 piṭṭhe Dhammapade. 2. Ma 1. 39 piṭṭhe. 3. Saṃ 1. 34, 35 piṭṭhesu.

kāyagatikam pādakajjhānacittam adhiṭṭhahatīti attho. **Cittepi kāyam samodahatīti** yadā sīgham gantukāmo hoti, tadā pādakajjhānacitte kāyam pakkhipati, cittagatikam kāyam adhiṭṭhahatīti attho. **Kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvāti** “seyyāthāpi nāma balavā puriso samīñjitam¹ vā bāham pasāreyya, pasāritam vā bāham samīñjeyyā”ti vuttanayena² iddhimā kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā paresam dissamānena kāyena āramarāmaṇeyyakādīni pekkhamāno cittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānam gacchati.

114. **Yaṃ taṃ lokuttaram nīṇanti** sabbam lokam uttaritvā abhibhavitvā ṭhitattā vuttam, na pana lokuttarabhūmikattā. **Sabbakāle pavattatīti** āvajjanapaṭibaddhavuttittā vuttam, na satatam samitam pavattatīti. Na hi sabbaññutaññānam Bhagavato sabbasmiṃyeva kāle uppajjatīti sakkā vattunti.

Kittayissāmi te santinti sabbakilesavūpasamahetutāya santim nibbānam dassessāmi. **Diṭṭhe dhammeti** diṭṭhe dukkhādidhamme, imasmiṃ eva vā attabhāve. **Anītiḥanti** itihāsāti evam na iti kirāya pavattam, attapaccakkhanti attho. **Yaṃ viditvā sato caranti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā³ nayena sato hutvā caranto ariyamaggena yaṃ santim viditvā. **Tare loke visattikanti**⁴ saṅkhārалоке visappanato⁴ visattikasaṅkhātam taṇham tare tareyya samatikkameyyāti attho.

Tañcāham abhinandāmīti tam vuttappakāram santijotakam tumhākam vacanam aham patthayāmi, tam eva vā **santim uttamam** abhinandāmīti dhotako vadati. **Uddham adho tiriyañcāpi majjheti** ettha **uddhanti** anāgatam upari ca. **Adhoti** atītam heṭṭhā ca. **Tiriyañcāpi majjheti** paccuppannam parito ca. **Etaṃ viditvā saṅgotīti** etaṃ anāgatādiṃ saṅgajananaṭṭhānanti ñatvā. **Bhavābhavāyāti** khuddakānañceva mahantānañca bhavānam atthāya, sassatucchedāya vā.

1. Sammañchitam (Sī)

2. Vi 3. 6, 143; Dī 2. 31; Ma 1. 224; Ma 2. 292; Saṃ 1. 139 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 53; Khu 2. 317; Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu. 4-4. Saṃsārалоке visibbanato (Ka)

Ariyasaccānanti ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena. **Sandhāvitanti** bhavato bhavassa gamanena sandhāvitāṃ. **Saṃsaritanti** punappunaṃ gamanavasena saṃsaritāṃ. **Mamañceva tumhākañcāti** mayā ceva tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitāṃ saṃsaritanti** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahoṣīti attho. **Bhavanettīti** bhavābhavaṃ nayanamasatthā taṇhārajju. **Saṃsitanti** saṃsaritāṃ. **Samūhatāti** suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Sabbe saṅkhārā aniccāti paccayehi saṅkharīyanti “saṅkhārā”ti laddhanāmā pañcakkhandhā. Ādi-antavantato aniccantikato tāvakālikato khaṇaparittato ca na niccāti **aniccā**. **Yadā paññāya passatīti** yadā vipassanāpaññāya passati. **Atha** imasmim vaṭṭadukkhe **nibbindati**, nibbindanto dukkhaṇijānanādivasena saccāni paṭivijjhati. **Esa maggo visuddhiyāti** yvāyaṃ vuttanayena saccappaṭivedho, esa visuddhatthāya maggo. **Sabbe saṅkhārā dukkhāti** sabbe saṅkhārā abhiṇhasamapaṭipīḷanaṭṭhena khayaṭṭhena ca dukkhāti. Sesāṃ vuttanayameva. **Sabbe dhammā anattāti** sabbeṇi tebhūmakadhammā parato tucchato suññato asārato avasavattanato ca anattāti. Sesāṃ purimasadisameva.

Seyyoti viṣiṭṭho uttamo. **Sadisoti** samāno. **Hīnoti** lāmakko. Omānopi hi attano avamkaraṇamukhenapi saṃpaggaṇhanavaseneva pavattati. Tena vuttaṃ “hīnohamasmī”ti. **Kimaññatra yathābhūtaṃ adassanāti** sarasapabhaṅgutāya ekanteneva anavaṭṭhitasabhāvehi rūpadhammehi seyyādivasena attano ukkhipanassa ()¹ tesāṃ yathābhūtaṃ adassanaṃ aññāṇaṃ vinā kiṃ aññāṇaṃ kāraṇaṃ siyā, aññāṇaṃ kiñci kāraṇaṃ tassa natthīti attho. **Vedanādīsupi** eseṇa nayo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

115. **Ye ariyasaccāni vibhāvayanti** dukkhādīni ariyasaccāni paññā-obhāseṇa saccappaṭicchādakakilesandhakāraṃ vidhametvā attano pakāsāni pākāṇi karonti. **Gambhīrapaññenāti** appameyyapaññatāya sadevakassapi lokassa ñāṇena alabbhaneyyapaṭiṭṭhapaññena sabbaññunāti

1. (Avamkaraṇaṃ) (Ka)

vuttaṃ hoti. **Sudesitānī**ti saṅkhepavittthārādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te honti bhusaṃ pamattā**¹ti te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kāmaṃ devarajjacakkavattirajjādīpamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, tesāṃ niruddhattā **na aṭṭhamāṃ bhavaṃ ādiyanti**, sattamabhaveyeva pana vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇantīti attho.

Yathindakhīloti ettha **yathāti** upamāvacanaṃ. **Indakhīloti** nāgaradvārathirakaraṇatthaṃ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe pathaviṃ khaṇitvā ākoṭitassa sārādārumayassa thambhassetāṃ adhivacanaṃ. **Pathavissito siyāti** gambhīranemitāya anto pavisitvā bhūminissito siyā bhaveyya. **Catubbhi vātehi**ti catūhi disāhi āgatavātehi. **Asampakampiyoti** kampetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamaṃ -pa- passatīti** yo cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati, taṃ sappurisaṃ uttamapurisaṃ tathā dassanato sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyatāya tathūpamaṃ yathāvutta-indakhīlūpamaṃ vadāmīti attho.

Sotāpattiyaṅgehīti ariyasotāpajjanassa aṅgabhūtehi. **Ariyasāvako**ti ariyassa Buddhassa Bhagavato saddhammassavanante jātattā ariyasāvako. **Khīṇanirayomhīti** khīṇanirayo amhi. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisāṅkhātato ayato apetattā apāyā. Dukkhaṃ gati paṭisaraṇanti **duggatiyo**. Dukkataḥkārinō vivasā ettha nipatantīti **vinipātā**. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patto adhigatoti **sotāpanno**. Akuppadhammatāya maggaphalānaṃ puthujjanabhāvasāṅkhāte virūpe na nipatanasabhāvoti **avinipātadhammo**. Tato eva dhammaniyāmena niyatatāya **niyato**. Uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi avassaṃ pattabbatāya assa paramāyaṇaṃ gati paṭisaraṇanti **sambodhiparāyaṇo**.

Nivittthāti-ādīni padāni aññamaññavevacanāneva. **Sahadhammiyāti** sabrahmacārino. **Ariyakantehīti** ariyānaṃ kantehi piyehi manāpeti. Pañca

1. Bhusappamattā (Sī)

sīlāni hi ariyasāvakānaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahanato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatīyeva.

Sotāpannohamasmīti idaṃ desanāsīsameva. Sakadāgāmi-ādayopi “sakadāgāmīhamasmī”ti-ādinā nayena byākarontīyeva. Yato sabbesampi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇaṃ anuññātamevāti.

Yassindriyānīti yassa ariyapuggalassa saddhādīni indriyāni. **Subhāvitānīti** ariyamaggabhāvanāvasena suṭṭhu bhāvitāni. **Ajjhattaṃ bahiddhā cāti** orambhāgiyānaṃ uddhambhāgiyanaṃ saṃyojanānaṃ pajahanavasena. Tenāha “**sabbaloke**”ti. **Nibbijjhāti** nibbijjhītvā paṭivijjhītvā.

Dhammapadānīti dhammakotṭhāsāni. **Anabhiijjhā dhammapadaṃ** nāma alobho vā alobhasīsena adhigatajhānavipassanāmaggaḥalanibbānāni vā dasa asubhavasena vā adhigatajhānādīni anabhiijjhā dhammapadaṃ. Catubrahmavihāravasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadaṃ**. Dasānussati-āhārepaṭikkūlasaṃnāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadaṃ**. Dasakasiṇa-ānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhi dhammapadaṃ**.

Pañca chindeti heṭṭhā apāyupapattisaṃvattanikāni pañca orambhāgiyasāmyojanāni pāde baddharajjūṃ viya puriso satthena heṭṭhā maggattayena chindeyya. **Pañca jaheti** uparidevalokasampāpakāni pañca uddhambhāgiyasāmyojanāni puriso gīvāya baddharajjūṃ viya arahattamaggena jaheyya chindeyyevāti attho. **Pañca cuttari bhāvayeti** uddhambhāgiyasāmyojanānaṃ pahānatthāya saddhādīni pañcindriyāni uttari bhāveyya. **Pañca saṅgātigoti** evaṃ sante pañcannaṃ rāgadosamohamānadiṭṭhisāṅgānaṃ atikkamanena pañcasāṅgātigo hutvā **bhikkhu “oghatiṇṇo”ti vuccati**, nittiṇṇacaturoghoti vuccatīti attho.

Anaṇñātaṃ appaṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ, amatapadaṃyeva vā ñassāmi jānissāmīti paṭipannassa paṭhamamaggaṭṭhassa indriyanti **anaṇñātaññassāmītindriyaṃ**. Paṭhamamaggañāṇaṃhi taṃpubbabbhāgavasena evaṃ vuttaṃ. Ājānāti paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamītvā jānātīti añño, tassa indriyanti **aññindriyaṃ**, heṭṭhā tīsu phalesu, upari tīsu maggesu ca ñāṇassetāṃ adhivacanaṃ. Aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitakiccassa

arahato indriyanti **aññātāvindriyaṃ**, aggaphalañāṇassetam adhivacanam. **Anabhisametassāti** appaṭividdhassa. **Abhisamayāyāti** paṭivedhāya.

116. **Bālalakkhaṇānī**ti bālassa upalakkhaṇakārāṇāni. **Bālanimittānī**ti “bālo ayan”ti gahetum nimittāni kārāṇāni. **Bālāpadānānī**ti bālassa porāṇāni viruḥhāni kammāni. “**Duccantitacintī**”ti-ādīsu duccintitam abhijjham byāpādam micchādassanañca cintetīti **duccintitacintī**. Dubbhāsitam musāvādādim bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī**. Dukkaṭam paṇātipātādikammaṃ karotīti **dukkaṭakammakārī**. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Bhiyyoti uparūpari. **Pakujjheyanti** virujjheyum. “Pakuppeyyun”tipi pāṭho. **Bhusenāti** daḥhena. **Daḍḍenāti** daḍḍadānena¹. **Dhīro**ti paṇḍito sappaññajātiko². **Nisedhayeti** paṭibāheyya, puna kiñci katum vattum vā asamattham kareyyāti attho.

Paranti paccatthikam. **Yo sato upasammatī**ti yo satimā hutvā upasammati, tassa upasamañyevāham bālassa paṭisedhanam maññāmīti attho.

Vajjanti dosam. **Yadā nam maññatī**ti yasmā nam maññati. **Ajjhāruhatī**ti ajjhottharati. **Gova bhiyyo palāyinati** yathā goyūthe tāvadeva dve gāvo yujjhante gogaṇo olokento tiṭṭhati yāva na eko palāyati, yadā pana palāyati, atha tam palāyīnam sabbo gogaṇo bhiyyo ajjhottharati, evaṃ **dummedho** khamantam bhiyyo ajjhottharatīti attho.

Sadatthaparamāti sakatthaparamā. **Khantiyā bhiyyo na vijjatī**ti tesu sakatthaparamesu atthesu khantito uttaritaro añño attho na vijjati. **Tamāhu paramam khantinti** yo balavā titikkhati, tassa tam khantiṃ paramam āhu. **Bālabalam** nāma aññāṇabalam. **Tam yassa balam, abalameva** tam, na tam balanti **āhu** kathenti dīpentī. **Dhammaguttassāti** dhammena rakkhitassa, dhammam vā rakkhantassa. **Paṭivattāti** paṭippharivā vattā, paṭipparitvā³ vā yaṃ vā tam vā vadeyyāsi. Dhammaṭṭham pana cāletum samattho nāma natthi. **Tasseva tena pāpiyoti** tena kodhena tasseva puggalassa pāpam hoti.

1. Daḍḍanena (Sī)

2. Sampajaññajātiko (Ka)

3. Paṭippharivā (Sī)

Katarassāti? **Yo kuddhaṃ paṭikujjhati**, tassa. Tattha **kuddhanti** sampadāne upayogavacanaṃ, kuddhassāti attho. **Tikicchantānanti** ekavacane bahuvacanaṃ, tikicchantanti attho. **Janā maññantīti** evarūpaṃ **attano ca parassa cāti ubhinnam** atthaṃ tikicchantaṃ nipphādentam puggalaṃ “**bālo ayan**”ti andhabālaputhujjanā evaṃ maññanti. **Ye dhammassa akovidāti** ye catusaccadhamme akovidā accekā, te evaṃ maññantīti attho.

117. **Pattanti** adhigataṃ etarahi anubhuyyamānaṃ kāmūpakaraṇaṃ **pattabbanti** tadeva anāgate adhigantabbaṃ anubhavitabbaṃ, **ubhayametaṃ rajānukiṇṇanti** tadubhayampi rāgarajādihi avakiṇṇam. **Āturassāti** rāgādikilesāturassa. **Anusikkhatoti** kilesabahulapuggale anusikkhato. **Ye ca sikkhāsārāti** ye yathāsamādinnaṃ sīlavatādisaṅkhātaṃ sikkhaṃ sārato gahetvā ṭhitā. Tenāha “**sīlaṃ vataṃ jīvitaṃ brahmacariyan**”ti. Tattha yaṃ “**na karomī**”ti oramati, taṃ **sīlaṃ**. Yaṃ vesabhojanakiccacaraṇādi, taṃ **vataṃ**. **Jīvanti** ājīvo. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Upaṭṭhānasārāti** etesaṃ sīlādīnaṃ anuṭṭhānasārā. Etehi eva saṃsārasuddhīti tāni sārato gahetvā ṭhitāti attho.

Iccete ubho antāti iti sīlabbataparāmāsamukhena attakilamathānuyogo, kāmesu anavajjasaññitāmukhena kāmasukhallikānuyogo cāti ete ubho antā. Te ca kho yathākkamaṃ āyatim pattaḃbe, etarahi patte ca rāgarajādi-okīṇṇe kāmaguṇe allīnehi kilesāturānaṃ anusikkhantehi, sayaṇca kilesātureheva paṭipajjitabbā, tato eva ca te **kaṭasivaḍḍhanā** aparāparaṃ jarāmaṇehi sivathikāya vaḍḍhanasīlā ekanteneva kaṭasiṃ vaḍḍhenti, sayam vaḍḍhantā pare ca antadvaye samādapentā vaḍḍhāpenti cāti attho.

Ubho ante anabhiññayāti yathāvutte ubho ante ajānitvā. **Olīyanti eketi** “**sassato attā ca loko cā**”ti olīyanataṇḍhābhinivesavasena avalīyanti ekacce. **Atidhāvanti eteti** ekacce “**ucchijsati vinassati attā ca loko cā**”ti atidhāvanābhinivesavasena atikkamanti.

Na **amaññimsu** tesañca taṇhādimaññanānaṃ pahīnattā. Tato eva anupādāparinibbānato tividhampi **vaṭṭaṃ tesaṃ paññāpanāya natthīti**.

Jaññāti jāneyya. **Samyujeti** samyojeyya. **Mānusanti** manussānaṃ idanti mānusaṃ, manussabhavapariyāpannaṃ. **Kim hi tassa sakaṃ hotīti** tassa maccumukhaṃ pavisantassa sattassa kiṃ aññaṃ sakaṃ nāma aññatra kalyāṇakammato. Kammassakā hi sattā. Tenāha “**tasmā kareyya kalyāṇaṃ**”ti-ādi. Tattha **samparāyikanti** samparāyaphalanibbattakaṃ.

118. **Ime dhammāti** ime kusalā vā akusalā vā dhammā. **Evam gahitāti** evaṃ samādinnaṃ uppāditā. **Idaṃ phalanti** idaṃ iṭṭhavipākaṃ aniṭṭhavipākañca phalaṃ. **Ayamattthoti** ayaṃ vuḍḍhi, ayaṃ hānīti attho. **Aññampi evaṃ jātiyanti** ekaṃsabyākaraṇīyaṃ vadati.

Ākaṅkhato na jāneyyunti³ tattha yena hetunā Bhagavato yā ākaṅkhā, sā aññesaṃ avisayoti āha “**kintaṃ Bhagavā ākaṅkhatīti. Idaṃ avisajjanīyaṃ**”ti.

Ettakoti etaparimāṇo. **Sīlakkhandheti** sīlakkhandhahetu. “Sīlakkhandhenā”tipi pāṭho. Sesapadesupi eseva nayo. **Iriyāyanti** kāyavacīsamācāre. **Pabhāveti** ānubhāve. **Hitesitāyanti** mettāya. **Iddhiyanti** iddhividhāya. Ettakā Buddhaguṇā, te ca paccekaṃ evaṃpabhāvā. Tathā maggaphalanibbānāni evamānubhāvāni. Ariyaasaṅgho evaṃvidhaguṇehi yuttoti.

Tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahānubhāvataṃ na sabbathā aññesaṃ visayo, Bhagavato eva visayoti āha “**Buddhavisayo avisajjanīyo**”ti tena yo aññopi attho Buddhavisayo, so avisajjanīyoti dasseti. Vuttañhetuṃ Bhagavatā “Buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādaṃ vighātassa bhāgī assā”ti². **Katamā pubbā koṭīti avisajjanīyanti** “katamā pubbā koṭī”ti kenaci kataṃ pucchanaṃ avisajjanīyaṃ. Kasmā? Saṃsārassa purimāya koṭiyā abhāvato. Tenevāha “purimā bhikkhave koṭi na paññayati”ti³. Tattha na

1. Jaññāti (Ka)

2. Am 1. 392 piṭṭhe.

3. Am 3. 346 piṭṭhe.

paññāyatīti na dissati, na upalabbhatīti attho. Na paññāyatīti aññassa ñāṇavisayo na hotīti pana atthaṃ sandhāya “**na paññāyatīti sāvakanāṃ ñāṇavekallenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attūpanāyikā**ti attā upanetabbo etissāti atthūpanāyikā. **Natthi Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ avijānanā**ti etena purimāya koṭiyā abhāvato eva na paññāyati, na tattha ñāṇassa paṭighātoti dasseti.

Yaṃ pana atthi, taṃ aññesaṃ appameyyampi Bhagavato na appameyyanti Bhagavato sabbattha appaṭihataññāṇataṃ dassetuṃ “**yathā Bhagavā Kokālikāṃ bhikkhūṃ ārabbhā**”ti-ādimāha. Tattha **aññataraṃ bhikkhūṃ**ti nāmagottena apākaṭaṃ. “Kīva dīghaṃ nu kho bhante padume niraye āyuppaṃaṇaṃ”ti pañhaṃ pucchitvā nisinnaṃ ekaṃ bhikkhūṃ evamāhāti. Etthāyaṃ pāṭhaseso—dīghaṃ kho bhikkhu padume niraye āyuppaṃaṇaṃ, taṃ na sukaraṃ saṅkhātūṃ “**ettakāni vassāni**”ti vā “**ettakāni vassasatāni**”ti vā “**ettakāni vassasahasāni**”ti vā “**ettakāni vassasatasahasāni**”ti vāti. Sakkā pana bhante upamā kātunti. “**Sakkā bhikkhū**”ti Bhagavā avoca. Seyyathāpi bhikkhu vīsatickhāriko Kosalako tilavāho. Tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya. Khippataraṃ kho so bhikkhu vīsatickhāriko Kosalako tilavāho iminā upakkamena arikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi bhikkhu vīsati abbudā nirayā evameko nirabbudo nirayoti-ādi¹.

Tattha **vīsatickhārikoti** māgadhakena patthena cattāro patthā Kosalaraṭṭhe eko pattho hoti. Tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ, cattāri āḷhakāni doṇaṃ, catudoṇā mānikā, catumānikā khārī. Tāya khāriyā vīsatickhāriko tilavāho. **Tilavāhoti** tilasakaṭaṃ. **Abbudo nirayoti** abbudo nāma eko paccekanirayo natthi, Avīcimhi eva pana abbudagaṇanāya paccanokāso “**abbudo nirayo**”ti vutto. Esa nayo **nirabbudā**disupi.

Tattha vassagaṇanāpi evaṃ veditabbā—yathā hi satamaṣasahasāni **koṭi** hoti. Evaṃ satamaṣasahasakoṭiyo **pakoṭi** nāma.

1. Saṃ 1. 152; Aṃ 3. 394; Khu 1. 380 piṭṭhesu.

Sataṃsatasahassapakoṭiyo **koṭipakoṭi** nāma. Sataṃsatasahassakoṭipakoṭiyo **nahutaṃ**. Sataṃsatasahassanahutāni **ninnahutaṃ**. Sataṃsatasahassāni ninnahutāni eko **abbudo**. Tato vīsatiḡuṇo **nirabbudo**. Esa nayo sabbattha. Ayaṇca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarāti vuttaṃ “taṃ na sukaraṃ saṅkhātun”ti. Keci pana “tattha tattha paridevanānattena kammakāraṇānānattenapi imāni nāmāni laddhānī”ti vadanti. Apare “sītanarakā ete”ti. **Cittaṃ āghātetvā**ti cittaṃ padūsetvā¹.

119. **Kathaṃ jinoti** pakārapucchā. **Kena jinoti** kāraṇapucchā. Kena kāraṇena kena hetunā kāya paṭipattiyaṃ jinoti pucchati. **Kathanti** pana kena pakārena kiṃ atītānaṃ, udāhu anāgatānaṃ paccuppannānaṃ kilesānaṃ pahānena jinoti pucchati, tasmā taṃ **visajjanīyan**”ti vuttaṃ. **Katamo jinoti** kiṃ rūpaṃ jino, udāhu vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ jino. Rūpādivinimutto vā añño jino, yo “attā”ti vuccatīti imamatthaṃ sandhāyāha “**avisajjanīyan**”ti. **Kittakoti** pamāṇato kiṃ parimāṇo.

Atthi Tathāgatoti atthi satto. Yvāyamāyasmā “evaṃnāmo evaṃgotto”ti pañcakkhandhe upādāya paññapīyati, tassa puggalassa adhippetattā vuttaṃ “**visajjanīyan**”ti. **Rūpaṃ Tathāgatoti** rūpaṃ attāti sakkāyadiṭṭhivasena pucchatiṭi katvā vuttaṃ “**avisajjanīyan**”ti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

120. **Bālaṃ pīṭhasamārulhanti**-ādīni sāmi-atthe upayogavacanāni **kāyena duccharitānī**ti kāyena duṭṭhu katāni. **Olambantī**ti avalambanti avatthariyanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Mahatanti** mahantānaṃ. **Pathaviyaṃ olambantī**ti pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāroyeva hesa. **Tatra bhikkhave bālassā**ti tasmim upaṭṭhahanākāre bālassa evaṃ hoti.

1. Padosetvā (Ka)

Lābhā vo bhikkhaveti bhikkhave ye ime tumhehi paṭiladdhā manussattasaddhāpaṭilābhādayo, lābhā vo tumhākaṃ lābhā eva. **Suladdhanti** yampidaṃ pabbajitvā catupārisuddhisilādisampādanam laddham, tampi suladdham. **Khaṇo vo paṭiladdhoti** aṭṭha-akkhaṇavajjito navamoyaṃ khaṇo paṭiladdho maggabrahmacariyavāsāya. “**Diṭṭhā mayā**”ti-ādinā ekadesanidassanena aṭṭha akkhaṇe vibhāveti.

121. **Yahim yahinti** yaṃ yaṃ duggatiṃ **yo gacchati. So naṃ adhammoti** yo adhammo tena **carito**, so naṃ adhammacāriṃ puggalaṃ. **Hanāti**ti bādhati.

Appesakkhātāti appānubhāvatā. **Dubbaṇṇatā**ti virūpatā bībhacchatā¹. **Duppaññatā**ti nippaññatā ahetukapaṭisandhivasena eḷamūgatā.

122. **Vācānurakkhī**ti catunnaṃ vacīduccaritānaṃ parivajjanena vācānurakkhī. Abhiijhādīnaṃ anuppādanena manasā suṭṭhu **saṃvuto**. Pāṇātipātādayo pajahanto **kāyena ca akusalam na kayirā, ete tayo kammapathe visodhaye**. Evaṃ visodhento hi silakkhandhādīnaṃ esakehi Buddhādīhi isihi **paveditam** ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ **maggam** ārādheyyāti. **Dukkaṭanti kāyena vācāya manasā** ca dukkaṭam sāvajjaṃ dukkhudrayaṃ duggatisaṃvattaniyaṃ kammaṃ **yassa natthi. Saṃvutam tīhi ṭhānehī**ti etehi tīhi kāraṇehi kāyaduccaritādīnaṃ pavesanivāraṇato pihitam, **taṃ aham** “**brāhmaṇan**”ti vadāmi.

Accantadussīlyanti ekantadussīlabhāvo. Gihī vāpi jātito paṭṭhāya dasa akusalakammapathe karonto, pabbajito vāpi upasampannadivasato paṭṭhāya garukāpattiṃ āpajjamāno accantadussīlo nāma. Idha pana yo dvīsu tīsu attabhāvesu dussīlo, tassa gatiyā āgataṃ dussīlabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dussīlabhāvoti cettha dussīlassa cha dvārāni nissāya uppannā taṇhā veditabbā. **Māluvā sālami**vo¹ttanti yassa puggalassa taṃ taṇhāsāṅkhātaṃ dussīlyaṃ. Yathā nāma māluvā sālami otthataṃ deve vassante pattehi udakaṃ paṭicchitvā sambhañjanavasena sabbatthakameva pariyanandhati, evaṃ attabhāvaṃ otthataṃ pariyanandhitvā

1. Vigacchatā (Ka)

ṭhitaṃ so māluvāya sambhañjitvā bhūmiyaṃ pātiyamāno rukkho viya tāya dussīlyasaṅkhātāya taṇhāya sambhañjitvā apāyesu pātiyamāno, **yathā naṃ** anattakāmo **diso icchati, tathā attānaṃ karoti** nāmāti attho.

“**Attanā hi katan**”ti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho—yathā pāsāṇamayaṃ pāsāṇasambhavaṃ **vajiraṃ** tameva **asmamayaṃ maṇiṃ** attano uṭṭhānaṭṭhānaṃsaṅkhātāṃ pāsāṇamaṇiṃ khāyitvā chiddāchiddaṃ khaṇḍākhaṇḍaṃ¹ katvā aparibhogaṃ karoti, evamevaṃ **attanā katan** attani jātaraṃ **attasambhavaṃ pāpaṃ dummedhaṃ** nippaṇṇaṃ puggalaṃ catūsu apāyesu **abhimatthati** kantati viddhaṃ setīti.

Nisevīyāti katvā. **Garahāti** gārayhā. **Bālamatīti** mandabuddhino. **Khayā ca kammassāti** kammakkhayakaraṇāṇena kammassa khepanato. **Vimuttacetasoti** samucchavedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimuttacitto. **Nibbanti te jotirivindhanakkhayāti** yathā nāma anupādāno jātavedo nibbāyati, evamevaṃ abhisāṅkhārassa viññāṇassa² anavasesakkhayā nibbāyati.

123. “**Yathāpi bhamaro**”ti gāthāyaṃ **bhamaroti** yā kāci madhukarajāti. **Pupphanti** pupphārāme caranto pupphaṇca tassa **vaṇṇaṇca gandhaṇca aheṭṭhayaṃ** aheṭṭhayanto avināsento caratīti attho. Evaṃ caritvā ca **paleti rasamādāyāti** yāvadatthaṃ rasaṃ pivitvā aparampi madhukaraṇatthāya rasaṃ gahetvā ḍeti. So ekaṃ vanagahanaṃ ajjhogāhetvā rukkhasusirādīsu taṃ rajamissakaṃ rasaṃ ṭhapetvā anupubbena madhurarasaṃ madhuṃ karoti, na tassa pupphārāme caritapaccayā pupphaṃ vā tassa vaṇṇo vā gandho vā vinassati, atha kho pupphaṃ pākaticameva hoti. **Evaṃ gāme Munī careti** evaṃ sekkho asekkho vā anagāriyamuni kulapaṭipāṭiyā gāme bhikkhaṃ gaṇhanto careyyāti attho. Na hi tassa gāme caraṇapaccayā saddhāhāni vā bhogahāni vā hoti, saddhāpi bhogāpi pākaticāva honti. Evaṃ caritvā ca pana gāmato nikkhamitvā bahigāme udakaphāsukaṭṭhāne saṅghāṭiṃ paṇṇapetvā nisinno akkhabhañjana³ vaṇalepanaputtamaṃsūpama⁴ vasena

1. Chiddaṃ chiddaṃ khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ (Ka)

3. Khu 11. 349 piṭṭhe.

2. Abhisāṅkhārūpakaviññāṇassa (Ka)

4. Saṃ 1. 323; Khu 11. 349 piṭṭhesu.

paccavekkhanto piṇḍapātāṃ paribhuñjitvā tathārūpaṃ vanasaṇḍaṃ
anupavisitvā ajjhattikakammaṭṭhānaṃ sammasanto maggaphalāni
hatthagatāneva karoti. Asekkhamuni pana
diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyuñjati. Ayamassa bhamarena madhukarena
sarikkhatā. Khīṇāsavo panettha adhippetoti.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatīti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ
mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkho. So eva
kāyikavācasikassa vītikamassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaro. Tena
pātimokkhasaṃvarena saṃvuto samannāgato hutvā sabbiriyāpathesu carati.
Ācāragocarasaṃpannoti ācārena ca gocarena ca saṃpanno. **Aṇumattesūti**
appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayaṃ dassī.
Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti sikkhāpadesu yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ,
taṃ sabbaṃ sammā ādiyitvā sikkhati.

Kāyakammavacīkammena samannāgato, kusalena parisuddhājīvoti
ettha ācāragocaraggahaṇeneva kusale kāyakamme vacīkamme ca gahitepi
yasmā idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ na ākāśādīsu uppajjati, kāyavacīdvāresu
eva pana uppajjati, tasmā tassa uppattidvāradassanattamaṃ
“kāyavacīkammena samannāgato, kusalenā”ti vuttaṃ. Yasmā pana tena
samannāgato, tasmā parisuddhājīvo ājīvapārisuddhipi sīlamevāti
dassanattamaṃ etaṃ vuttaṃ. Vuttañhetuṃ “katameca thapati kusalā sīlā?
Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkammaṃ, parisuddhaṃ ājīvampi kho
ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmi”¹. **Āraddhavīriyoti** yassa kāyikaṃ
cetasikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ hoti, so “āraddhavīriyo”ti vuccati. Tattha yo
gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārambhavatthuvasena
ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Yo cittasaṅgaṇikaṃ
vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti, gamanādīsu uppannakilesaṃ
uppannaṭṭhāneyeva niggaṇhitvā jhānaṃ nibbatteti, tassa cetasikaṃ vīriyaṃ
āraddhaṃ nāma hoti. Evaṃ āraddhavīriyo. **Thāmaṃvāti** tītimā.
Daḥhaparakkamoti thiraparakkamo. **Anikkhattadhuro -pa-** sacchikiriyaṃyāti
saṃkilesadhammānaṃ pahānatthaṃ, vodānadhammānaṃ

1. Ma 2. 218 piṭṭhe.

sampādanattham, paccakkhakaranatthañca dhuraṃ anikkhipitvā vīriyaṃ ussukkāpento viharati. **Paññavā**ti pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgato. Tenāha “**udayatthagāminiyā**”ti.

Natthi puttasaṃmaṃ pemaṃti mātāpitaro virūpepi attano puttake suvaṇṇabimbakaṃ viya maññanti mālāguḷe viya sīsādīsu katvā parihaṃsaṃ. Tehi uhaditāpi omuttitāpi gandhavilepanaṃ paṭicchantaṃ viya somanassaṃ āpajjanti. Tenāha “natthi puttasaṃmaṃ pemaṃ”ti. Puttapemena samaṃ pemaṃ nāma natthīti vuttaṃ hoti. **Gosamitaṃ** gohi samaṃ godhanasadiṣaṃ aññaṃ **dhanam** nāma **natthi**. **Sūriyasamā ābhāti** sūriyābhāya samā añña **ābhā** nāma **natthi**. **Samuddaparamā**ti ye keci aññe sarā nāma, sabbe te samuddaparamā. Samuddo tesam uttamo, samuddasadiṣaṃ aññaṃ udakaṃ nidānaṃ nāma natthi Bhagavā vadati.

Yasmā pana attapemena samaṃ pemaṃ natthi. Mātāpitaro hi chaḍḍetvāpi puttadhītaro aposetvā attānameva posenti. Dhaññaṃ ca **samaṃ dhanam** nāma **natthi**. Tathārūpe hi kāle hiraññasuvaṇṇādīnīpi gomahimsādīnīpi dhaññaṃ gahaṇattham dhaññasāmikānameva santikaṃ gahetvā gacchanti. Paññāya ca **samā ābhā** nāma **natthi**. Sūriyādayo hi ekadesameva obhāsenti, paccuppannameva ca tamaṃ vinodenti, pañña pana dasasahassimpī lokadhātum ekapajjotaṃ kātum sakkoti, atītaṃ sādipaṭicchādakañca tamaṃ vidhamati. Meghavuṭṭhiyā ca samo saro nāma natthi. Nadī vā hi hotu taḷākādīni vā, vuṭṭhisamo saro nāma natthi. Meghavuṭṭhiyā hi pacchinnāya manāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na hoti, vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanāpi ekodakaṃ hoti. Tasmā Bhagavā devatāvacaṇaṃ paṭikkhipanavasena paṭigāthaṃ vadanto “**natthi attasaṃmaṃ pemaṃ**”ti-ādimāha.

124. **Kimsūda bhītā**ti kim nu bhītā. **Maggo ca’nekāyatano pavuttoti** atṭhatimsārammaṇavasena anekehi kāraṇehi maggo kathito, evaṃ sante kissa bhītā hutvā ayaṃ janatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo aggahesīti vadati. **Bhūripaṇṇā**ti bahupaṇṇa ussannaṃ paṇṇa. **Paralokaṃ na bhāyati** imasmā lokā paralokaṃ gacchanto na bhāyeyya.

Paṇidhāyāti ṭhapetvā. **Gharamāvasantoti** Anāthapiṇḍikādayo viya bahvannapāne ghare vasanto. **Saṁvibhāgīti** accharāya gahitampi nakhena phāletvā parassa datvāva bhuñjanasilo. **Vadaññūti** yācakānaṃ yācanavasena vuttavacanaññū, vacanīyo vā. Ettha ca **vācanti** cattāri vacīsucaritāni gahitāni. **Mananti** tīṇi manosucaritāni. **Kāyenāti** tīṇi kāyasucaritāni. Ime dasa kusalakammāpathā pubbasuddhi-aṅgaṃ nāma¹. **“Bahvannapānaṃ gharamāvasanto”**ti iminā yañña-upakkharo gahito. **Saddhoti** ekaṃ aṅgaṃ, **mudūti** ekaṃ, **saṁvibhāgīti** ekaṃ, **vadaññūti** ekanti imāni cattāri aṅgāni sandhāya **“etesu dhammesu ṭhito catūsū”**ti āha.

Aparo nayo—“vācan”ti-ādīni tīṇi aṅgāni, “bahvannapānaṃ”ti iminā yañña-upakkharova gahito, “saddho mudu saṁvibhāgī vadaññū”ti ekaṃ aṅgaṃ.

Aparo dukanayo nāma hoti—“vācaṃ manañcā”ti ekaṃ aṅgaṃ, “kāyena pāpāni akubbamāno bahvannapānaṃ gharamāvasanto”ti ekaṃ, “saddho mudū”ti ekaṃ, “saṁvibhāgī vadaññū”ti ekanti etesu catūsū dhammesu ṭhito dhamme ṭhito nāma hoti. So ito **paralokaṃ** gacchanto **na** bhāyati.

Kāyasamācārampīti-ādi pātimokkhasaṃvaradassanaṃ. Tattha **duvidhenāti** dvividhena, dvīhi koṭṭhāschīti attho. **Jaññāti** jāneyya. Sīlakathā ca nāmesā kammāpathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā. Tattha kammāpathavasena tāva kathentena asevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādinādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena. Sevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevitabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

1. Pubbabhāgasuddhi-aṅgaṃ nāma (Sī)

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanā eva, sā kāyavacīsamācāraggahaṇena gahitāpi yasmā ājīvaṭṭhamakasīlam nāma etasmiṃyeva dvāradvaye uppajjati, na ākāse, tasmā ājīvaṭṭhamakasīladassanattamaṃ visum vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā, sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetarā “katamā ca bhikkhave anariyapariyesanā? Idha bhikkhave ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesatī”ti-ādi¹. Tathā “katamā ca bhikkhave ariyapariyesanā? Idha bhikkhave ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavarāṃ veditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesatī”ti-ādi².

170. **Maggānaṭṭhaṅgikoti** jaṅghamaggādayo vā hontu dvāsaṭṭhidiṭṭhigatamaggā vā, sabbesampi maggānaṃ sammādiṭṭhi-ādīhi aṭṭhahi aṅgehi micchādiṭṭhi-ādīnaṃ aṭṭhannaṃ pāpadhammānaṃ pahānakaro nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsupi saccesu dukkhaparijānanādikiccaṃ sādhayamāno aṭṭhaṅgiko maggo **seṭṭho** uttamo. **Saccānaṃ caturo padāti** “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”ti³ āgataṃ vacīsaccaṃ vā hotu, “sacco brāhmaṇo, sacco khattiyo”ti-ādibhedāṃ sammutisaccaṃ vā, “idameva saccaṃ moghamāññaṃ”ti⁴ diṭṭhisaccaṃ vā, “ekaṃ hi saccaṃ na duttiyamatthī”ti⁵ vuttaṃ paramatthasaccaṃ vā hotu. Sabbesampi imesaṃ saccānaṃ parijānitabbaṭṭhena pahātābbaṭṭhena sacchikātabbaṭṭhena bhāvetabbaṭṭhena ekapaṭivedhaṭṭhena tathapaṭivedhaṭṭhena ca “dukkhaṃ ariyasaccaṃ”ti-ādayo⁶ caturo padā seṭṭhā nāma. **Virāgo seṭṭho dhammānanti** “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggamakkhāyatī”ti⁷ vacanato nibbānaṃsaṅkhāto virāgo sabbadhammānaṃ seṭṭho. **Dvipadānaṃ cakkhumāti** sabbesampi devamanussādibhedānaṃ dvipadānaṃ pañcahi cakkhūhi cakkhumā Bhagavāva seṭṭhoti.

Aggānīti uttamāni. **Yāvatāti** yattakā. **Apadāti** nippadā ahimacchādayo. **Dvipadāti** manussapakkhijātādayo. **Catuppadāti**

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

2. Ma 1. 218 piṭṭhe.

3. Khu 1. 46 piṭṭhe.

4. Ma 3. 278; Khu 1. 158; Khu 7. 57 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 416; Khu 7. 226 piṭṭhesu.

6. Vi 3. 14; Dī 2. 243; Ma 1. 28 piṭṭhādīsu.

7. Am 1. 343; Am 2. 29; Khu 1. 254 piṭṭhādīsu.

hatthi-assādayo. **Bahuppadā**ti satapadi-ādayo. **Rūpinoti** kāmāvacararūpāvacarasattā. **Asaññinoti** asaññībhave nibbattasattā. **Nevasaññīnāsaññinoti** bhavagge nibbattasattā. **Aggamakkhāyatī**ti guṇehi aggo uttamo seṭṭho akkhāyati.

Asaṅkhatānanti nibbānameva vuttaṃ. **Virāgoti**-ādīni ca nibbānasseva nāmāni. Tañhi āgamma sabbe kilesā virajjanti, sabbe rāgamadādayo madā nimmadā honti abhāvaṃ gacchanti, sabbā pipāsā vinayaṃ upenti, sabbe ālayā samugghātāṃ gacchanti, vaṭṭāni upacchijjanti, taṇhā khīyati, sabbapariḷāhā vūpasammanti, vaṭṭadukkhaṃ nirujjhati nibbāyati. Tasmā taṃ etāni nāmāni labhatīti.

Dhammo ca kusalakḥhatoti tassa Satthuno dhammo ca kusalo anavajjo, anavajjattā eva paṭipakkhehi rāgādīhi kilesehi sabbatitthiyavādehi ca aparikkhato. **Tāni tīpi visissareti** etāni tīpi ratanāni loke sabbaratanehi visissanti guṇavasena sabbalokaṃ atisentīti attho.

Samaṇapadumasañcayo gaṇoti padumasadisānaṃ ariyasamaṇānaṃ samūhasaṅkhāto gaṇo. Padumanti hi paripuṇṇasatapattassa saroruhassa nāmaṃ. Ariyapuggalā ca sabbathāpi paripuṇṇaguṇāti padumasadisā vuttā. **Vidūnaṃ sakkatoti** vidūhi paṇḍitehi sakkato. **Naravaradamakoti** naravaro ca purisānaṃ damako¹ nāyako² cāti attho. **Lokassa uttarīti** lokassa upari ṭhitāni, sabbaloke uttamānīti attho.

Nirūpadāhoti rāgapariḷāhādīhi anupadāho. **Saccanāmoti** avitathanāmo yathābhuccaguṇehi āgatanāmo. **Sabbābhibhūti** sabbalokaṃ attano guṇehi abhibhavitvā ṭhito. **Saccadhammoti** vaṭṭato ekantanissaraṇabhāvena avitatho saha pariyattiyā navavidhopi lokuttaradhammo, tato eva **natthañño tassa uttarīti** tassa uttari adhikaguṇo añño ca dhammo natthīti attho. **Ariyasamghova niccaṃ** sabbakālaṃ vidūhi sabbapaṇḍitehi **pūjito**.

1. Purisadamako(Sī)

2. Vināyako (Sī)

“**Ekāyanan**”ti gāthāya **ekāyananti** ekaṃ maggaṃ. Maggassa hi—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasariṃ vaṭumā’yanariṃ.

Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅgamo”ti ¹—

bahūni nāmāni, svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyananti ekamaggaṃ, na dvedhāpathabhūtanti attho. Atha vā ekena ayitabbanti **ekāyanariṃ**. Gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena pavivittena paṭipajjitabbanti attho. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa vā sabbasattaseṭṭhassa Bhagavato ayanoti ekāyano. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, tathāpi Bhagavatova so ayano, tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi². Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ imasmiṃyeva dhammavinaye ayano, na aññatthāti ekāyano. Yathāha imasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti³. Api ca pubbabhāge nānāmukhabhāvanāya pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva ayati gacchatīti ekāyano, taṃ ekāyanariṃ.

Jātikhayantadassīti jātiyā khayasaṅkhāto anto jātikhayanto. Jātiyā accantakhayanto nibbānaṃ, taṃ passīti jātikhayantadassī. “Maggam pajānāti ⁴ hitānukampī”tipi pāṭho. Tassattho—vuttappakāraṃ⁴ ekāyanasaṅkhātam maggaṃ sayasambhuññāṇena Bhagavā pajānāti, jānanto ca tena tena hitena satte anukampaṭīti. Idāni tassa maggassa ekāyanabhāvaṃ, tīsupi kālesu ekantaniyyānatañca vibhāvetum “**etena maggena tarimsu pubbe, tarissanti ye ca taranti oghan**”ti āha. Tassattho—ye atītamaddhānaṃ kāmoghādicatubbidham ogham tarimsu, ye ca taṃ anāgatamaddhānaṃ tarissanti, etarahi ca taranti, te sabbe eteneva maggena, na aññenāti. **Visuddhipekkhāti** caturaghanittharaṇena accantavisuddhiṃ nibbānaṃ apekkhantā, parinibbāyitukāmāti attho.

1. Khu 8. 201 piṭṭhe.

2. Ma 3. 59 piṭṭhe.

3. Dī 2. 125 piṭṭhe.

4-4. Hitānukampīti vuttapakāraṃ (Sī)

Evam duvidhampi sāsana paṭṭhānaṃ nānāsutta padāni udāharantena vibhajitvā idāni saṃkilesabhāgiyādīhi saṃsanditvā dassetuṃ puna **“lokiyaṃ suttaṃ”**ti-ādi āradham. Tattha **dassanabhāgiyena ca bhāvanābhāgiyena cāti** nibbedhabhāgiyena. Nibbedhabhāgiyameva hi dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyanti dvidhā bhinditvā dassitaṃ. **Lokiyaṃ ca lokuttaraṃ**cāti lokiyaṃ lokuttaraṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyādīhi dassanabhāgiyādīhi cāti ubhayehi niddisitaṃbanti adhippāyo. **Yasmimṃ** sutteti-ādi niddisaṇākāradassanaṃ. Tattha **saṃkilesabhāgiyanti** saṃkilesakoṭṭhāsasahitaṃ, saṃkilesatthadīpananti attho. Esa nayo sesesupi.

Evam lokiyaṭṭhikassa saṃkilesabhāgiyādīhi catūhi padehi saṃsandanaṃ dassetvā iminā nayena sesatikānaṃ sesapadānaṃ saṃsandanaṃ suviññeyyanti taṃ anuddharitvā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ samatikkamaṇaṃ dassetuṃ **“vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yadipi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ lokiyaṃ meva. Tathāpi lokuttarasuttāni viya lokiyaṃ suttānaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa samatikkamāya hotīti imamatthaṃ dassetuṃ **“vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa suttassa nigghātāya”**ti vuttaṃ. Tattha **nigghātāyati** pahānāya. Suttasīseṇa cettha suttattho gahitoti daṭṭhabbaṃ. Yasmā ca vodānadhammā viya saṃkilesadhammānaṃ dassanabhūmisamatikkamaṇeneva bhāvanābhūmi adhigantabbā, tasmā **“bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ dassanabhāgiyassa suttassa paṭinissaggāya”**ti vuttaṃ. Yasmā pana asekkhadhammesu uppannesu maggabhāvanākiccaṃ nāma natthi. Jhānabhāvanāpi diṭṭhadhammasukhavihāratthā eva hoti, tasmā **“asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ bhāvanābhāgiyassa suttassa paṭinissaggāya, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhadhammasukhavihāratthan”**ti ca vuttaṃ.

Idāni tikapadeheva saṃsanditvā dassetuṃ **“lokuttaraṃ”**ti-ādi vuttaṃ. **Ekabījī**nāti-ādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha—

“Katamo ca puggalo ekabījī? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti

avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. So ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ekabījī”ti¹.

Yo pana dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolamkolo** nāma. Yathāha—

“Katamo ca puggalo kolamkolo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ -pa-parāyaṇo. So dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo kolamkolo”ti².

Tattha **kulānī**ti bhava. **Dve vā tīṇi vā**ti idamettha desanāmattameva. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi kolamkolo hoti eva.

Yo pana satta bhava saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha—

“Katamo ca puggalo sattakkhattuparamo? Idhekacco -pa- parāyaṇo. So sattakkhattuṃ deve ceva mānuse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattuparamo”ti².

Ko pana tesaṃ etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva “pubbahetu niyametī”ti vadanti. Keci “paṭhamamaggo”, keci “upari tayo maggo”. Keci “tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā”ti. Tattha pubbahetu niyametīti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti. Upari tayo maggā nirupanissayā uppannāti āpajjati. Paṭhamamaggo niyametīti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. Upari tayo maggā niyamentīti vāde “paṭhamamagge anuppanne eva upari tayo maggā uppannā”ti āpajjati. Vipassanā niyametīti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti. Tato mandatarā kolamkolo. Tato mandatarā sattakkhattuparamoti. Ettha ca yo manussesu eva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yo

1. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 118 piṭṭhe.

ca devesuyeva sattakkhattum saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, ime na idhādhippetā. Yo pana kālena devesu, kālena manussesūti vomissakanayena saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, so idhādhippeto. Tasmā “sattakkhattuparamo”ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇavaṭṭajjhāsayaṃ vasena veditabbaṃ. Vaṭṭajjhāsayaṃ hi ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissati.

Tattha yo saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe **saddhānusārī** nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā vuttanayena ekabīji-ādibhedo hoti. Yo pana paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe **dhammānusārī** nāma. Phalakkhaṇe pana diṭṭhippatto nāma hutvā ekabīji-ādibhedo hoti. Idañca aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhino vasena vuttaṃ. Lābhī pana phalakkhaṇe kāyasakkhī nāma hoti. Tattha ye saddhāvimuttadiṭṭhippattakāya sakkhināmakā tayo sotāpannā, te ekabīji-ādīhi tīheva saṅgahetvā vuttaṃ “**pañcahi puggalehi niddisitaḥ pañca ekabījīnā -pa- dhammānusārīnā**”ti, evaṃ pañcahi.

Dvādasahi puggalehīti sakadāgāmimaggaṭṭho, sakadāgāmī, anāgāmimaggaṭṭho, abhedena anāgāmī, antarāparinibbāyi-ādayo pañca, saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhino tayoti bhedena aṭṭhāti, evaṃ dvādasahi. Tattha hi yo avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyati, ayaṃ **antarāparinibbāyī**. Yo pana āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī**. Tathā avihādīsu upapanno asaṅkhārena appayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **asaṅkhāraparinibbāyī**. Yo pana asaṅkhārena sappayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhaṃ uparūpari brahmaloke upapattisoto ekassāti **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhe gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Tattha atthi uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī, atthi uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmīti. Tattha yo idha anāgāmiphalaṃ patvā avihādīsu

nibbatto tattha yāvatāyukam̐ t̐atvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ
pāpuṇāti, ayaṃ **uddham̐soto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu
nibbatto tattheva aparinibbāyitvā akaniṭṭhampi appatvā uparūpari
brahmaloke parinibbāyati, ayaṃ **uddham̐soto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo ito
cavitvā akaniṭṭheyeva nibbattati, ayaṃ **na uddham̐soto akaniṭṭhagāmī** nāma.
Yo pana avihādīsu catūsu aññatarasmim̐ nibbattitvā tattheva parinibbāyati,
ayaṃ **na uddham̐soto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Saddhāvimuttādayo
vuttavibhāgāyeva.

Navahi puggalehīti ettha aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhī arahā
paññāvimutto nāma. Tesam̐ pana lābhī
vikkhambhanasamucchedavimokkhavasena ubhoḥi bhāgehi
rūpakāyanāmakāyasaṅkhātato ubhato bhāgato vimuttattā
ubhatobhāgavimutto nāma. **Samasīsīnāti** ettha tividho samasīsī
iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti.

Tatra yo t̐hānādīsu iriyāpathesu yeneva iriyāpathena samannāgato hutvā
vipassanaṃ ārabhati, teneva iriyāpathena arahattaṃ patvā parinibbāyati,
ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge eva
vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyati, ayaṃ
rogasamasīsī nāma. Palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno,
parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā,
adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati,
avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattasīsaṃ¹ jīvitindriyaṃ,
gocarasīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti terasasu sīsesu kilesasīsaṃ
avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ
pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātum̐
na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjaṃ pariyādātum̐ na sakkoti.
Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitindriyapariyādāyakaṃ.
Yassa cetam̐ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī**
nāma.

1. Pavattisīsaṃ (Sī) Khu 9. 99 piṭṭhe passitabbaṃ.

Katham panidam samam hoti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānam hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmmimagge pañca, anāgāmmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇaṇaṇe paṭiṭṭhāya bhavaṅgam otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idam ubhayasāpariyādānampi samam hoti nāma. Tenāyam puggalo “jīvitasamasīsī”ti vuccati, ayameva idhādhippeto. Evaṃ suññatavimuttādayo tayo saddhāvimutto paññāvimutto ubhatobhāgavimutto samasīsīti satta sāvakā arahanto, Paccekabuddho, Sammāsambuddhoti imehi navahi puggalehi asekkhabhāgiyam suttaṃ niddisitaḍḍham.

Rāgacaritoti rāgasahitam caritam etassāti rāgacarito. Rāgena vā carito pavattito rāgacarito, rāgajjhāsayo rāgādhikoti attho. Esa nayo sesesupi. **Rāgamukhe** ṭhitoti rāgapariyuṭṭhāne ṭhito, pariyuṭṭhitarāgoti attho. Sesapadesupi eveda nayo.

Vāsanābhāgiyam suttanti lokiyam sattādhiṭṭhānam vāsanābhāgiyam suttaṃ. Lokiyam sattādhiṭṭhānam saṃkilesabhāgiyaṇhi suttaṃ rāgacaritehi puggalehi niddiṭṭham. Tattha “lokiyam, sattādhiṭṭhānam”ti padadvayam anuvattamānam. Katvā vuttam “**vāsanābhāgiyam**”ti. **Sīlavantehi** sīlavantādīhi puggalehi. **Pakatisīlanti**-ādi yehi samannāgatā, te puggalā. Tesam dassanena puggalānam upalakkhaṇam. Atha vā dhammādhīṭṭhānam pakatisīlādivasena, sattādhiṭṭhānam pakatisīlavantādivasena veditaḍḍham imassa nayassa dassanattham “sīlavantehi niddisitaḍḍham”ti vatvā “pakatisīlan”ti-ādi vuttam. Tam pakatisīlādīnam pañcannam eva gahaṇam nidassanamattam, pattidāna-abbhanumodanadhammassavanadesanā-diṭṭhijukammādīnampi cettha sambhavato. Tesampi vā ettheva saṅgahetvā dassanattham “**pañcā**”ti vuttam.

Tattha **pakatisīlanti** sampattaviratisīlam. **Cittappasādoti** kammaphalasaddhā ratanattayasaddhā ca. **Ñānam paññāya** niddisitaḍḍham yasmim sutte paññā āgatā, tam suttaṃ ñāṇanti niddisitaḍḍham. Na kevalam paññāpariyāyeneva, atha kho paññāindriyādi-pariyāyenapi yattha paññā āgatā, tam suttaṃ ñāṇanti niddisitaḍḍham dassetum “**paññāindriyā**”ti-ādi vuttam. Tassattho heṭṭhā vutto eva. **Yam vā panāti**-ādīsu yam vā aññaṃ kiñci paññāya adhivacanam. Sabbam tam yattha katthaci sutte āgatam, tam suttaṃ ñāṇanti niddisitaḍḍham attho.

Ajjhattikabāhirehīti yasmim̐ sutte ajjhattikāni āyatanāni, bāhirāni ca āyatanāni āgatāni, tam̐ suttam̐ tehi āyatanehi nāṇam̐ **ñeyyanti niddisitabbam̐. Paññāya ārammaṇabhūtā ñeyyanti** ñeyyato visum̐ katvā paññā vuttā. Tathā hi paññā nāṇantarassa ārammaṇanti katthaci sutte ñeyyābhāvenapi vuccati. **Yam̐ kiñci ārammaṇabhūtaṃ** yaṃ kiñci nāṇassa visayaḥbhūtaṃ rūpādi. **Ajjhattikaṃ vā bāhiraṃ vāti vā-saddena oḷārikādiṃ saṅgaṇhāti. Sabbam̐ tam̐ saṅkhatena asaṅkhatena cāti** sabbam̐ tam̐ yathāsambhavaṃ saṅkhatabhāvena asaṅkhatabhāvena ca ñeyyanti niddisitabbam̐. Ñeyyadhammavasena hi ñeyyasuttam̐ ñeyyanti vuccatīti.

Yam̐ vā pana kiñci Bhagavā aññataravacanam̐ bhāsātīti lokiyalokuttarādisuttesu ekasmim̐ sutte dve. Tesu yaṃ vā pana kiñci aññataravacanam̐ ekasseva kathanam̐ bhāsati niddisati. **Sabbam̐ tam̐ yathāniddiṭṭham̐ dhārayitabbanti** tam̐ yathā sabbam̐ suttam̐ lokiyādīsu yadi aññataravasena, atha ubhayavasena yathā yathā niddiṭṭham̐, tathā tathā gahetabbam̐, tam̐ tam̐ padhānabhāvena niddisitabbanti attho.

Kilesasahitaññeva kamman̐ vipākassa hetu, na itaranti vuttam̐ “**duvidho hetu yañca kamman̐ ye ca kilesā**”ti. **Samudayo kilesāti** ettha “samudayo”ti etena samudayapakkhiyā vuttā. “Kilesā”ti ca kilesavanto, saṃkiliṭṭhāti attho. **Yam̐ dissatīti** yaṃ yaṃ dissati. **Tāsu tāsu bhūmīsūti** puthujjanabhūmi-ādīsu. **Kappiyānulomenāti** kappiyena ca kappiyānulomena ca. Tattha kappiyaṃ Pāliyaṃ sarūpato vuttam̐, kappiyānulomaṃ mahāpadesavasena nayato dassitam̐. **Paṭikkhittakāraṇenāti** yena kāraṇena Bhagavatā yaṃ paṭikkhittam̐, tena kāraṇena tam̐ niddisitabbam̐. Ekantena sarāgādisaṃvattanameva hi Bhagavatā paṭikkhittam̐, tam̐ sarāgāya saṃvattanādikāraṇena niddisitabbam̐. **Dhammassāti** asaṅkhatadhammassa. **Ariyadhammānanti** maggaphaladhammānam̐. Sesam̐ suviññeyyameva.

Ettha ca yathā saṃkilesabhāgiyādīnam̐ aññamaññam̐ saṃsaggato anekavidho paṭṭhānabhedo icchito, evaṃ lokiyasattādiṭṭhānādisaṃsaggatopi anekavidho paṭṭhānabhedo sambhavati. Pāliyaṃ pana ubhayatthāpi ekadesadassanavasena āgatattā nayadassananti veditabbam̐. Sakkā hi

iminā nayena viññunā te niddhāretunti. Yathā ca saṁkilesabhāgiyādīnaṁ lokiyādīnaṁca viṣuṁ viṣuṁ saṁsaggabhedavasena ayaṁ paṭṭhānabhedo anekavidho labbhati, evaṁ ubhayesampi saṁsaggavasena ayaṁ nayo yathārahaṁ labbhateva. Labbhati hi lokiyaṁ suttaṁ kiñci saṁkilesabhāgiyaṁ, kiñci vāsanābhāgiyaṁ. Tathā lokuttaraṁ suttaṁ kiñci nibbedhabhāgiyaṁ, kiñci asekkhabhāgiyanti. Sesesupi eseva nayo.

Evaṁ soḷasavidhe paṭṭhāne aṭṭhavīsatividhaṁ paṭṭhānaṁ pakkhipitvā, aṭṭhavīsatividhe ca paṭṭhāne soḷasavidhaṁ pakkhipitvā yathārahaṁ dukatikādibhedena sambhavato paṭṭhānavibhāgo veditabbo, so ca kho tīsu piṭakesu labbhamānassa suttapadassa vasena. Yasmā pana tāni tāni suttapadāni udāharaṇavasena niddhāretvā imasmiṁ atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, atibhāriyā ca nettisaṁvaṇṇanā, sakkā ca iminā nayena viññunā ayamatto viññātum, tasmā na taṁ vitthārayimha. Teneva hi Pāḷiyaṁ aññaṁaññasasāṁsaggavasena paṭṭhānavibhāgo ekadeseneva dassito, na nippadesatoti.

Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā nitṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvata ca—

Hāre naye ca paṭṭhāne, suvisuddhavinicchayaṁ¹.
Vibhajanto navaṅgassa, sāsanassatthavaṇṇanaṁ.

Nettipakaraṇaṁ dhīro, gambhīraṁ nipuṇaṁca yaṁ.
Adesayi mahāthero, **Mahākaccāyano** vasī.

Saddhammāvataṛaṭṭhāne², paṭṭane nāgasavhaye.
Dhammāsokamahārāja-vihāre vasatā mayā.

Ciraṭṭhitatthaṁ yā tassa, āraddhā **atthavaṇṇanā**.
Udāharaṇasuttānaṁ, lakkhaṇānaṁca sabbaso.

1. Suvidūnaṁ vinicchayaṁ (Sī)

2. Saddhammotaraṇaṭṭhāne (Sī)

Atthaṃ pakāsayantī sā, anākulavinicchayā.

Samattā sattavīsāya, Pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā.

Puññaṃ tassānubhāvena, Lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā.

Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, Sammāsambuddhasāsanaṃ.

Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati.

Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Iti Badaratitthavīhāravāsīnā Ācariyadhammapālena katā

Nettippakaraṇassa atthasaṃvaṇṇanā samattāti.

Netti-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Netti-aṭṭhakathāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṇha-asukkavipākaṃ	166	Ajjhattiko	137
Akataṃ	120	Ajjhācāro	108
Akaniṭṭhagāmī	271	Ajjhāpanno	116
Akaraṇaṃ	107	Ajjhāruhati	256
Akācaṃ	120	Ajjhāsayaṃ	201
Akāpurisasevito	151	Ajjhosānaṃ	105
Akiñcanaṃ	120	Ajjhosāya	245
Akissavaṃ	226	Aññamaññehi	85
Akusalamūlaṃ	132	Aññāṇena	105
Akusalāni	18	Aññātabbaṃ	83
Akusale	29	Aññātāvindriyaṃ	256
Akkhamā	135	Aññātuñchena	233
Akkharaṃ	31	Aññindriyaṃ	255
Akhile	231	Aṭṭhamakassa	113
Agatiṃ	221	Aṭṭhiti	150
Agatigamanāni	221	Aṇumattesu	263
Aṅkuso	18	Atanditaṃ	240
Aṅgamaṅgānusārino	130	Atikkantaṃanusakaṃ	172
Acarimaṃ	160	Atiṇṇapubbaṃ	238
Accantadussīlyaṃ	261	Atidhāvanti	257
Acchariyaṃ	119	Atidhonacāriṇaṃ	223
Acchariyā	203	Ativattati	221
Ajajjaraṃ	119	Atītassa	108
Ajātaṃ	120	Atītādhivacanakusalo	100
Ajjhagā	250	Atulaṃ	123
Ajjhattarato	123	Attakāmo	250

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Attakilamathānuyogaṃ	193
Attāññutā	93
Attanomati	82
Attasambhavaṃ	123
Attānudiṭṭhiṃ	45
Attūpanāyikā	259
Atthakusalo	100
Atthanipphattipaṭipālanā	117
Atthasandhi	102
Atthassa	58
Attho	11
Adassanaṃ	131
Adhicittaṃ	207
Adhicittasikkhāya	154
Adhiṭṭhānāni	203
Adhiṭṭhāno	16
Adhipaññāsikkhāya	169
Adhippayāso	242
Adho	109
Adhogamā	130
Adhogāmī	109
Anakkhātassa	242
Anagāriyupetassa	238
Anaggikaṃ	137
Anaṅgaṇaṃ	120, 148
Anaññātāññassāmītindriyaṃ	255
Anattā	45
Ananubodhā	253
Ananubodho	131

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anantaṃ	119
Anabhiññāya	257
Anabhisamayo	131
Anabhisametassa	256
Anayāya	245
Anariya	227
Anavasesādhigamo	155
Anādi-anidhanappavattaṃ	196
Anāvilatā	93
Anāsavaṃ	119
Aniccā	253
Anidassanaṃ	119
Animittavihārissa	88
Aniyyānikā	157
Anissaṭā	247
Anīgho	251
Anītikaṃ	120
Anītikadhammaṃ	120
Anītihaṃ	252
Anukampā	236
Anugijjhati	43
Anugīti	17, 62
Anucaro	251
Anutappati	225
Anuttaraṃ	57
Anuddayā	236
Anupaṭṭhitassati	161
Anupaddavaṃ	120
Anuparigamma	250
Anuparisakkeyya	109

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anupalakkhaṇaṃ	131
Anupaviṭṭhā	201
Anupasaggaṃ	120
Anupasaggadhammaṃ	120
Anupādisesāya	65
Anupubbi	12
Anuppanna	242
Anubandhimsu	228
Anubandho	101
Anubrūhaye	240
Anuminitabbā	221
Anuyutto	227
Anulomappahānaṃ	88
Anusayasahagatā	201
Anusayattho	137
Anusayo	170
Anusiṭṭho	156
Anuseti	243
Anusotagāmī	248
Anussarati	170
Anussāvanena	158
Anekadhātu	164
Anekavihitaṃ	170
Anodhiso	161
Antaradhāyati	150
Antarāparinibbāyī	271
Antarāyikā	156
Antarāyā	225
Anvāyikā	195
Anveti	181

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Apacayagāminī	147
Apaccakkhakammaṃ	132
Apaccupalakkhaṇaṃ	131
Apadā	266
Aparanto	131
Aparāpariyavedaniyaṃ	167
Apariññātattho	137
Apalokitaṃ	119
Apāpakaṃ	227
Apāyaṃ	173
Apilāpanaṃ	93
Apuññasaṅkhārā	162
Apunabbhavāya	238
Apubbaṃ	160
Appaṭivibhattaṃ	230
Appaṭivemā	253
Appaṭivedho	131
Appaṭisamaṃ	120
Appattaṃ	240
Appamaññā	204
Appamāṇaṃ	120
Appamādāya	229
Appahāya	161
Appesakkhatā	261
Abalā	44
Abahi	31
Abudhajanasevitāya	197
Abbuddo	259
Abbhutaṃ	120
Abbhutā	203

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abbhokāso	229	Araṇo	134
Abyattena	225	Ariyakantehi	254
Abhijappāti	65	Ariyadhammānaṃ	274
Abhijātiko	248	Ariyamaggasampādanato	5
Abhijjhāya	200	Ariyasaccāni	253
Abhiññābhinihāro	150	Ariyasāvako	112
Abhinandati	245	Ariyānaṃ	173
Abhinandanā	86	Ariyo	151
Abhinandāmi	252	Arūpadhātu	164
Abhinighātapaññatti	122	Arūpīsu	105
Abhinibbidāpaññatti	124	Avam̐sirā	239
Abhinibbidhā	166	Avajātakaputta	227
Abhiniropeti	100	Avatṭanattaraṃ	197
Abhindi	123	Avadaññū	227
Abhipatthiyanā	93	Avassaji	123
Abhilapitaṃ	85	Avijjā	18
Abhilitto	65	Avijjānusayo	132
Abhilimpati	65	Avijjāpakkhena	193
Abhivadati	245	Avijjāpariyuṭṭhānaṃ	132
Abhisamayāya	256	Avijjāyogo	132
Abhūtaṃ	120	Avijjālaṅgī	132
Abhedi	246	Avijjāvirāgā	52
Amataṃ	119	Avijjāsamyuttā	193
Amamesu	232	Avijjogho	132
Amittena	225	Avitathaṃ	30
Amutrāsiraṃ	171	Avinipātadhammo	254
Amoho	133	Avipakkaṃ	166
Ayasā	223	Avekkhassu	45
Arakkhitena	142	Aveccapasādena	227
Araṇaṃ	120	Aveccapasādo	93

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A - Ā]	
Avero	134	Ahīnagāmīsu	232
Asaṃkappaṃ	240	Aheṭṭhayaṃ	262
Asaṃhīraṃ	240	Ākārachaṭṭhavadānaṃ	32
Asaṃkhataṃ	119	Ākāsaśaṇṇaṃ	153
Asaṃkhāro	135	Ākiṇṇamanussaṃ	227
Asaṇṇāsamaṇapatti	133	Ākirasi	227
Asaṇṇino	267	Āgāḷhapaṭipadā	135
Asamaṃ	120	Āghāṭetvā	260
Asamatte	166	Ācāragocarasampanno	263
Asamāhitassa	66	Ājāniyo	134
Asamugghāṭattho	137	Āṇatti	22, 45
Asampakampiyo	254	Ātappaṃ	240
Asampajaṇṇaṃ	132	Ātāpino	233
Asambodho	131	Ātāpī	96
Asallakkhaṇaṃ	131	Ādikalyāṇaṃ	42
Asādhāraṇo	137	Ādīnavaṃ	106
Asubhasaṇṇā	18	Ādīnavo	43
Asubhā	92	Ādhipateyyaṭṭhena	119
Asurayoni	129	Āneṇjappattaṃ	149
Asekkhabhāgiyaṃ	219	Āyantim	242
Asekkhāvimutti	126	Āyasaṃ	243
Asokaṃ	120	Āraṇjitaṃ	60
Assakhaluṅko	134	Āraṇṇaṃ	233
Assādaṃ	106	Āraddhavīriyo	263
Assādato	106	Ārabbha	27
Assādamanasikāro	93	Ārambhatha	104
Assādo	92	Ālokapharaṇatā	152
Assāso	130	Āloko	123
Assirī	125	Āvaṭṭati	26
Assumukho	225	Āvaṭṭo	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[I]	
Āsatti	220	Indriyehi	30
Āsattibahulassa	65	Iriyati	224
Āsayo	169	Iriyāpathasamasīsī	272
Āsavanti	201	Iriyāyaṃ	258
Āsā	86, 117	Isipatanam	57
Āsāṭikānam	122	Isisamghanisevitam	239
Āhacca	201	[U]	
Āhaṭanāpaññatti	122	Ukkaṇṭhā	150
Āhāro	122	Ukkhipiya	31
Āhu	30	Ugghaṭiyanto	60
[I]		Ugghaṭeti	60
Icchā	86	Ugghātanigghātam	194
Icchāvacarānam	149	Ucchedavādino	195
Iñjanā	150	Uṭṭhātā	235
Iṭṭhā	245	Uttamaṅgopasobhanam	120
Iti	24	Uttaram	120
Iddham	227	Uttānīkammaṃ	33
Indhanakkhayā	262	Udakorohakā	109
Iddhiyaṃ	258	Udattho	51
Iddhividhā	241	Udayabbayaṃ	146
Idhāgati	127	Uddesena	157
Indakhīlo	254	Uddham	252
Indriyaparopariyatta-		Uddhamṣoto	271
vemattatāññanam	170	Uddhaṅgamā	130
Indriyabhūmi	19	Uddhāro	120
Indriyavavattānam	93	Upakkilese	161
Indriyaloko	63	Upacitaṃ	166
Indriyādhiṭṭhānam	206	Upaṭṭhānasārā	257
Indriyāni	169	Upaṭṭhitaṃ	60

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U - Ū]	
Upatthaddhaṁ	202	Ummujja	109
Upadhiṁ	247	Ummujjanimujjāni	194
Upadhi	93	Uyyāpenti	109
Upadhīsu	224	Ussadā	241
Upanayanapaññatti	126	Ussāhanā	53
Upanikkhipitabbāni	81	Ussukkaṁ	93
Upanisā	39, 94	Ūhacca	45
Upanissayo	138	[E - O]	
Upapajjamāne	172	Ekamsabhavito	135
Upapajjavedanīyaṁ	167	Ekattatāya	28, 135
Upapannā	174	Ekadhammassa	26
Upaparikkhā	53, 132	Ekanālikā	37
Upaparikkhitabbā	198	Ekalakkaḥaṇā	25
Upariṭṭhaṁ	232	Ekāyanaṁ	268
Upavādakā	173	Ekodibhāvādhigato	151
Upasamasukhappatti	194	Etaṁ	6
Upasampadā	107	Ettikā	33
Upādānapaññatti	124	Evaṁ	109
Upāyo	22, 45	Evaṁgotto	171
Upekkhāsukhasahagatā	89	Evaṁnāmo	171
Upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhi-		Evaṁvaṇṇo	171
sahagatā	89	Evaṁsukhadukkhappaṭi-	
Upecca	224	saṁvedī	171
Upeti	127	Evaṁāyupariyanto	171
Uppatitaṁ	234	Evaṁāhāro	171
Uppādapaññatti	122	Esikā	120
Uppādiyati	64	Essati	241
Uplava	109	Okappanaṁ	92
Ubhatobhāgavimutto	272	Okāraṁ	106
Ubhayaṁsabhāvito	135	Okāsapaññatti	122

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Okkamma	228	Kathamkathāsallam	89
Okkā	231	Kantā	245
Okkāmenti	109	Kappiyānulomena	274
Ogham	44	Kabaḷikāro	121
Otaṇṇo	16	Kammaṃ	33
Otarati	27	Kammaniyam	148
Otaranti	138	Kammasamādānam	165
Oṭārayitabbāni	81	Kammena	157
Otiṇṇo	83	Karitvā	65
Odahanam	93	Karoti	181
Opapaccayikam	93	Kalim	226
Opapaccayikanibbatti-		Kalī	226, 227
lakkhaṇam	93	Kallatāparicitaṃ	89
Opavayhā	229	Kasiṇāyatanāni	153
Obhāso	150	Kāmaṃ	42
Omaṭṭho	234	Kāmaṇḍalukā	109
Olambanti	260	Kāmataṇhāsāṅkhāramūlako	87
Oliyanti	257	Kāmadhātu	164
Oloketvā	31	Kāmandhā	100
Ovadito	156	Kāmayamānassa	42
Ohārinam	243	Kāmayānassa	43
[Ka]		Kāmasukhallikānuyogaṃ	193
Kaṅkham	231	Kāmānam	106
Kaṭasivaḍḍhanā	257	Kāmāni	44
Kaṭukam	224	Kāmūpasamhitā	245
Kaṭukapphalam	225	Kāyaduccaritena	172
Kaṇham	165	Kāyassa	173
Kaṇhavipākam	165	Kāyānupassī	95
Kaṇhasuttam	165	Kāyikā	127
Kaṇhasukkavipākam	165	Kāye	95
Kati	83		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Kha]	
Kāyena	265	Khaṇo	261
Kālavādissa	116	Khantya	256
Kiccato	98	Khamā	135
Kittayissāmi	252	Khayaṃ	233
Kittitā	19	Khāyati	125
Kibbisakārī	227	Khippādhigamo	155
Kilamatho	86	Khu	31
Kilesapuñje	198	Khettaṃ	43
Kilesabhūmi	19, 249	Khemaṃ	119
Kilesaloko	63	Kho	19
Kilese	30	[Ga]	
Kukkuṭajhāyī	168	Gaṇḍapaṭipīḷitā	194
Kucchisayā	130	Gatā	18
Kuṭṭhārī	226	Gati	127
Kutūhalamaṅgalena	158	Ganthati	200
Kuddhaṃ	257	Ganthitā	200
Kusalamūlehi	29	Gambhīraṃ	120
Kusalavīmaṃsāya	114	Gambhīro	127
Kusalā	147	Gayhūpagam	130
Kusalāni	18	Garahā	262
Kusale	29	Garu	251
Kuhako	160	Garuṭṭhānīyo	53
Kevalaparipuṇṇaṃ	42	Gavāssaṃ	43
Kesā	129	Gādhati	241
Koṭi	193	Gāmaṇī	109
Koṭṭhāsaya	130	Gārayhā	116
Kodhamakkhagaru	224	Gilitabaḷiso	245
Kopaneyye	241	Gunnaṃ	224
Kosallaṃ	132	Gocarō	24

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga - Gha]		[Cha]	
Gosamitaṃ	264	Chandajātassa	43
Gharamāvasanto	265	Chandā	107
Ghosā	55	Chando	87
[Ca]		Chaḷaṅgasamannāgato	151
Cakkaṃ	222	Chindati	226
Cakkhu	123	Chetvā	233
Cakkhumā	266	[Ja]	
Catukkamaggaṃ	197	Janako	137
Catuppadā	266	Janapadaniruttāni	100
Catubyūho	16	Janapadaniruttiyo	100
Caturassā	37	Janayanti	28
Caranti	225	Jantu	44
Caritaṃ	50	Jantuno	43
Calitaṃ	126	Nappābhilepanaṃ	64
Cavamāne	172	Jahe	146
Cārikaṃ	228	Jātiṃ	170
Cittaṃ	177	Jātikhayantadassī	268
Cittappasādo	273	Jātijarāmarāṇaṃ	122
Cittavikkhepapaṭisaṃharaṇaṃ	92	Jātibalaṃ	242
Cintā	132	Jālasaṇchannā	100
Cintāmayī	54	Jimhaṃ	224
Cirarattasametika	242	Jirīyati	130
Cutūpapātato	98	Jivitaṃ	257
Cutūpapāto	126	Jivitasamasīsī	272
Cetasā	224	Jeṭṭhaṃ	120
Cetasikā	127	Jotanāpaṇṇatti	126
Ceto	52, 224	Joti	243
Cetopharaṇatā	152	Jotiparāyaṇo	243
Cetovimuttiyā	52		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha - Ña]		[Ta]	
Jhāyato	233	Taṇhāvipallāso	143
Jhāyī	102, 134	Tathaṃ	30
Ñatvāna	146	Tathāgato	260
Ñāṇaṃ	55	Tadabhiññā	194
Ñāṇadassanassa	92	Tamaparāyaṇo	243
Ñāṇavajiraṃ	196	Tamo	243
Ñāṇassa	88	Taramānānaṃ	224
Ñāyanti	103	Tare	44
Ñeyyaṃ	6	Tāṇaṃ	120
Ñeyyaṭṭhānaṃ	105	Tikicchantānaṃ	257
[Tha]		Tikkhatā	109
Thānaṃ	156	Titthaññutā	93
Thānāṭṭhānagatā	161	Tipukkhalo	17
Thānaso	161	Tiracchānayoni	129
Thitaṃ	149	Tiriyaṃ	252
Thitattā	238	Tilavāho	259
Thitatto	248	Tividhakalyāṇavibhāgato	5
Thitipaññatti	124	Tulaṃ	123
[Ta]		Tulanā	53
Takkarassa	156	[Tha]	
Taṇhakkhayo	119	Thalaṃ	109
Taṇhā	18	Thavo	249
Taṇhācarito	50	Thāmavā	263
Taṇhāchadanachādita	100	Thinaṃ	145
Taṇhānighātako	231	Thinamiddhābhibhū	146
Taṇhānissayo	126	Thinamiddhābhibhūtena	142, 145
Taṇhāpakkhena	193	Thiyo	43
Taṇhāya	127	Thūpaṃ	158

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dakkhiṇeyyaṃ	158	Dukkhanirodho	58
Damā	135	Dukkhasamudayo	58
Dassanañca	150	Dukkhā	253
Dassanabalena	101	Dukkhūpacāro	87
Dassanabhūmi	113	Dukkheṇa	194
Daḷhaṃ	243	Dukkho	116
Daḷhaparakkamo	263	Duggati	109
Dāsaṇḍisaṃ	43	Duggatiyo	146, 254
Dānamayaṃ	114	Duggate	172
Dāsaṇḍivibhāgarato	230	Ducintitacintī	256
Diṭṭhaṃ	102	Duccaritāni	260
Diṭṭhadhammavedanīyaṃ	167	Duṭṭhacitto	158
Diṭṭhicarito	51	Duttitikkhaṃ	225
Diṭṭhinivutaṃ	143	Duddhaṃ	136
Diṭṭhipakkho	150	Duppaññatā	261
Diṭṭhiyā	127	Duppamuñcaṃ	243
Diṭṭhisampanno	157	Duppassaṃ	120
Diṭṭhuttaro	134	Dubbaṇṇatā	261
Dibbacakkhusuvisuddhaṃ	241	Dubbaṇṇe	172
Dibbena	171	Dubbhāsitabhāsī	256
Disālocanaṃ	18, 31	Dummejjaṃ	132
Disālocanato	31	Dummedhā	225
Disālocanena	31	Devena	58
Dissati	124	Desanā	15
Dīpetuṃ	137	Desanāya	111
Dīpo	120	Desanāsandhi	102
Dukkaṭṭakammakārī	256	Desayati	53
Dukkaraṃ	225	Desito	156
Dukkhāṃ	56	Desessāmi	42
Dukkhanirodhagāminī	58	Dosasamuṭṭhānaṃ	107